Nadir Nadi

Perde Aralığından

ÇAĞDAŞ YAYINLARI

Tarih - Anı, Gezi - Olay
Dizisi : 25
Aralık 1979.

Dizgi, Baskı, Cilt :
ERDİNİ BASIM VE YAYINEVİ
Selvilimescit Sokak Güzeller Han No. 6 Cağaloğlu - İstanbul

NADİR NADİ

PERDE ARALIĞINDAN

(Üçüncü Bası)

ÇAĞDAŞ YAYINLARI
GAZETE, DERGİ, KİTAP, BASIN ve YAYIN
ANONİM ŞİRKETİ
Türkocağı Caddesi No: 39 - 41 Cağaloğlu - İstanbul

Berin'e

BAŞLARKEN

Dünü bilmeyen bugünü anlıyamaz, derler. Bugünü anlamayan ise yarını gözleriyle görerek değil, olsa olsa el yordamiyle karşılamaya hazırlanmalıdır.

Atatürk'ün ölümü dün olmaktan çıkalı yıllar geçti. O günden bugüne dünya koşulları içinde yurdumuzun gidişine dair esaslı bir inceleme yapıldığını sanmıyorum. Sadece İkinci Dünya Savaşı üzerine Batı'da yüzlerce kitap yayınlandığını düşünürsek, kendi kendimizi anlamak ve sorunlarımıza çözüm yolu bulmak hususunda gösterdiğimiz ihmalin affedilmezliğini ister istemez kabul zorunda kalırız.

Aşağıda okuyacağınız yazılar bir dönemin siyasal, sosyal ve ekonomik açıklamasına girişmek gibi büyük bir iddia taşımaktan uzaktır. Buna gücüm yetmiyeceğini bilirim. Bir gazeteci olarak ben daha ziyade, perde aralığından görebildiğim kadar, Atatürk'ten bu yana olayların ve adamların topluca bir krokisini çizmek istedim. Bunu yaparken, elimden geldiği ölçüde duygularımı bir köşeye itmeye gayret ettim. Ortaya serdiğim çizgilerin pürüzsüz olmadığını söyleyemiyeceğim. Zaten krokinin bir özelliği de, ele aldığı konuyu bir taslak olarak belirtmesidir. Bu bakımdan olayların kronolojik akışına da kendimi fazla kaptırmadım. Anlattıklarımda içtenliğe önem verdim. Bu yazılarda yanlış noktalar bulunabilir; uydurma yoktur.

Sözünü ettiğim kişilerin, ister hayatta ister ölmüş olsunlar, hiç birine karşı kin beslemediğimi açıklamalıyım. Hepsini hoş görüyor, çoğunu bu gün de sevgi ile anıyorum. Fakat, krokide yer alan kimi çehreler şimdiye dek alışılmış klişelere benzemiyorlarsa, bunu doğru ya da eğri, benim görüş açımın farklı oluşuna yormalıdır. Kimseyi yermek de övmek de istemeksizin, ne sebeple olursa olsun rötuşlardan kaçındım. Olayları ve adamları gördüğüm gibi göstermeğe çalıştım.

Ekim 1964 **Nadir Nadi**

I

CHP il merkezinde buluşan gazeteciler, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın yapacağı basın toplantısına hazırlanırken hiç de telâşlı görünmüyorlardı. Bakan ne diyecek, önceden biliniyordu : Atatürk'ün ölmek üzere bulunduğunu haber verecekti. Böyle nazik günlerde gazetecilere düşen ağır görevi hatırlatacak, her türlü tahriklerden kaçınılmasını öğütleyecek, Atatürk'le ilgili sağlık raporlarının yorumsuz olarak yayımlanmasını istiyecekti.

Nitekim öyle oldu. Salona giren Şükrü Kaya, büyük masanın başkanlık yerine otururken, o güne değin yapılanın tersine içimizden kimse ortaya kâğıt kalem çıkarmadı. Meraksız bakışlarla Şükrü Kaya'yı dinledik. Atatürk'ü her an kaybedebileceğimizi, bunun birkaç gün, bilemediniz birkaç hafta meselesi olduğunu söylediği zaman, doğrusu, salonda pek bir üzüntü havası da esmedi. Hastalığın affetmez türden olduğu aylardanberi duyuluyordu. O günlerde Babıâlinin çenesini Atatürk'ten sonra kim Cumhurbaşkanı olacak dedikodusu yoruyordu. Gerçi aklı başında insanlar bu konuda şüphe etmiyorlardı. Yeni Cumhurbaşkanlığına en lâyık kimse elbette İsmet İnönü'den başkası olamazdı. Fakat İnönü'nün bir yılı aşkın bir süreden beri işbaşından uzak kalması, kısır yorumcuların hayaller kurmasına yol açıyordu. İnönü'ye Başkanlık kapısını kapamak için hükümet içinde bir tertip hazırlandığından, hattâ Şükrü Kaya'nın da baş tertipçiler arasında yer aldığından söz ediliyordu. Oysa, Şükrü Kaya

çok zeki, kültürlü ve gerçekçi bir devlet adamı idi. Olmayacak bir duaya âmin diyemiyeceği gibi, o koşullar altında İsmet İnönü'ye cephe almanın hem yurt, hem rejim, hem de kendi özel çıkarı bakımından pek kötü bir davranış olacağını bilirdi.

Bir gazeteci kendini tutamadı:

— Yeni Cumhurbaşkanı kim olacak?

diye sordu. Şükrü Kaya, soğukkanlılıkla:

— Büyük Millet Meclisi kimi seçerse o olacak!

dedi. Bir başkası, konuyu biraz daha deşmek ümidiyle soru şeklinde ortaya şu iki sözcüğü attı:

— Mareşal Çakmak?

Şükrü Kaya'nın cevabı bu sefer daha kesin oldu:

— Mareşal Çakmak mebus değildir!

Arif olanlarca durum artık tamamiyle aydınlanmıştı. Hükümette İnönü'ye karşı herhangi bir tertip söz konusu olamazdı. Atatürk'ten sonra İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına seçileceğinden şüphe edilemezdi. Böylece rejimi çıkmaza sürükleyebilecek ihtimaller önlenmiş oluyor ve yeni Başkanın şahsında devrimler, Atatürk'ten sonra en güvenilir bir koruyucu ve yürütücüye kavuşuyordu.

Basın toplantısı dağılıp da sokağa çıktığımız zaman, yalnız başıma matbaanın yolunu tuttum. Ne yalan söyliyeyim, içimi rahat, kendimi mutlu hissediyordum. Ilık bir sonbahar güneşi Cağaloğlu evlerine tatlı bir ışık serpiyordu. Batıya bakan pencere camları pırıl pırıldı. Atatürk ölecekti ha? Bir gün hepimiz ölecektik ve hayat işte böyle sürüp gidecekti. Birkaç hafta önce babamın bürosunda rastladığım eski bir Kuva-yi Milliyecinin dehşet dolu bakışları gözümün önüne geldi. Mucize bekler gibi:

— Ah, yalnız nefes alsa razıyım. Tek ölmesin de..

diyordu. Atatürk ölürse, onun bütün getirdikleri elden gidecek korkusu içinde idi. Bu karamsarlığı paylaşamıyordum, daha doğrusu paylaşmak onuruma dokunuyordu. Hayatı ile

kayıtlı sanmak Atatürk'ün eserini küçümsemek olmıyacak mı idi? Kendimi düşündüm. Otuz yaşımı yeni tamamlamıştım. Cumhuriyet döneminin yetiştirdiği gençlerden biriydim. Geride bıraktığımız on beş yıl boyunca her alanda benim gibi, benden çok daha değerli nice aydınlar yetiştirmişti bu memleket! Arkadan, yarın şüphesiz bizi de geçecek kuşaklar geliyordu. Hayatın bu dinamik akışını durdurmaya kimin, kimlerin gücü yetebilirdi? Hele İnönü gibi Atatürk'ün her hamlesini benimsemiş, devrimleri yerleştirmeye ve yürütmeye çalışmış ciddî bir devlet adamı nöbet yerine geçtikten sonra!..

İsmet İnönü'yü çok az görmüştüm. Millî Kurtuluş Savaşı yıllarında on iki on üç yaşlarında bir çocuk olmama rağmen, arasıra Büyük Millet Meclisine götürülüp basın locasına bırakıldığım halde, İsmet Paşayı ne kürsüde, ne de salonda bir defa olsun gördüğümü hatırlamıyorum. Garp Cephesi Kumandanı sıfatiyle o, vaktinin büyük kısmını karargâhta geçirdiği için, herhalde Ankaraya seyrek uğruyor olmalı idi.

Paşa ile ilk karşılaşmam şöyle oldu: Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasından dönüyordu. Ankara Garında muazzam bir kalabalık toplanmıştı. Ben de, elimde babamın bana yeni aldığı bir fotoğraf makinesi, kalabalığın arasına sızmıştım. Bu şartlar altında Paşaya yaklaşmak, onun resmini çekmek şöyle dursun, ayaklar altında ezilmekten kurtulmak başlıbaşına bir mesele idi. Trenin istasyona varmasından az önce demir basamaklı bir elektrik direği gözüme ilişti. Güç belâ bir yolunu bularak direğe tırmandım. Kalabalığın iki metre kadar üstünden duruma tamamiyle hâkim bir yer edindim. Çıkış kapısı arkada kalıyordu. Paşa tam önümden geçmeye mecburdu. Cebimden makineyi çıkararak objektifi ayarladım. Sevinç içinde idim. Tarihsel bir anı en iyi bir şe-

kilde vesikalandırmak fırsatını ele geçirmiştim. Ortalarda benden başka fotoğraf makineli bir kimse görünmüyordu. Zaten o yıllarda İstanbulla Ankara arasında haberleşme aracı olarak hemen sadece telgraf telleri kullanılıyordu. Memlekette kara yolu diye bir şey yoktu. İki şehri birbirine bağlıyan 500 kilometrelik demiryolunu trenler 20 saatte ancak aşabiliyorlardı. Bu bakımdan İstanbul gazeteleri Devlet merkezindeki olayları fotoğrafla izlemeyi lüzumsuz sayıyorlardı. Ankarada ise Hâkimiyeti Milliye ile Yeni Gün'den başka gazete çıkmıyordu. Çekeceğim fotoğrafa çocuk aklımla yurt çapında bir önem veriyordum.

Tren ağır ağır istasyona girdi ve durdu. Sondaki vagona doğru kalabalığın dalgalandığını gördüğüm zaman yüreğim heyecanla çarpıyordu. İsmet Paşa, çevik adımlarla basamakları indi. Kara kalpağının çerçevelediği kır saçlarına rağmen yüzünden gençlik ve iyimserlik akıyordu. Etrafını saran karşılayıcılardan yakındakilerin ellerini sıktı, uzaktakilere de sevimli tebessümler dağıtarak çıkış kapısına doğru yürümeğe başladı. Umduğum gibi tam önümden geçecekti. Gözümü aynaya yaklaştırmış, Paşa ayarladığım objektif görüş çerçevesine girsin diye bekliyordum. Tam o sırada babamın telâşla bana seslendiğini duydum. Bir an başımı çevirdim. Uzaktan eli ile «in!» işareti veriyordu. Anlaşılan elektrik direğine sarılı, elimde fotoğraf makinesi, beni görünce düşmem ihtimalinden korkmuş, sinirlenmişti. Babamı dinlemedim, tekrar makineye dönerek parmağımı deklanşöre bastım. Yazık ki, o iki saniye içinde, dakikalardanberi hazırladığım konum değişmiş, İsmet Paşa objektif açısının orta yerinden aşağıya doğru kaymıştı. Filmi banyo ettirip bir kopya çıkartınca ağlamaklı oldum: Resimde bir sürü karşılayıcı gayet net olarak görülüyordu; Lozan kahramanının ise, kuşbakışı, ancak başını ve burnunu farketmek mümkündü. İlk başarısızlık, hevesimi kırdı. O gün bu gündür fotoğraf çekmekten hoşlanmam..

O tarihten biraz sonra İsmet Paşaya birkaç kere Ulus Meydanında yaya olarak ağır adımlarla dolaşırken rasladım. Ya Başbakan, ya da Dışişleri Bakanı idi. Devlet yönetiminde yukarı basamaklara ulaşan birçok kimselerin zart zurt ettiği bir ortamda Paşanın alçak gönüllü ve demokratik davranışını saygı duygulariyle karşılıyordum. Bir akşam, Başbakanlıktaki geniş bir salonda yirmi - otuz kadar parti ileri geleni ile onu, bir arada gördüm. (Babam arada bir beni böyle yerlere sürüklerdi) O akşam nedense pek az konuşuluyordu. Bir aralık, santral arıza yaptığından elektrikler söndü. Ortalık tatsız bir yarı karanlığa, kasvetli bir sessizliğe bürünmüştü. İsmet Paşa, belki de bu sessizliği yenmek amaciyle:

— Memlekete bol ışık lâzım! dediği zaman, salonda bulunanlardan bir kısmının nasıl büyük bir vecize duymuşçasına aralarında Paşaya hayranlık yarışına kalkıştıklarını hayretle izlemiştim. Bizde iktidar takımlarının «kudretli» ye karşı kapıldıkları aşağılık duygusuna dair bu, hayatımda ilk rastladığım belirti idi. Alacakaranlığın görünmez perdesini yırtmak istercesine eller havada geniş kavisler çiziyor, «Hakkınız var Paşam!», «Elektrik ışığını köylere kadar yayacağız!», «Sayende memleketi nura garkedeceğiz Paşam!» gibi cümleler birbirine dolanıyordu.

O akşam edindiğim karamsar izlenim içime öylesine işlemişti ki, yıllarca sonra, Goethe'nin ölüm döşeğinde «Mehr Licht = Daha çok ışık» diye mırıldandığını Almanca bir kitapta okurken bir çağrışımla derhal Başbakanlıktaki o elektrik kesilmesi olayını hatırladım ve koca şairin son sözlerine sembolik bir anlam verilmek istenmesini gülünç buldum. Paşa, ikide bir santral arıza yaptığı, Goethe ise her halde ölümüne yakın görme gücü azaldığı için yüzyıl ara ile «ışık» tan söz etmişlerdi. Başka başka açılardan da olsa, zorlama yorumların topluma hiçbir yararı dokunamıyacağını açıkça ortaya seriyordu bu örnekler.

Çok daha sonraları İsmet İnönü'yü bir kere Pera Palas'ta bir düğünde gördüm. Sanırım 1935 yılı idi. Tahsin Uzer'in kızı Mefkûre ile Galatasaraydan yakın arkadaşım Refet Oymak evleniyorlardı. Otelin geniş salonları davetlilerle dolu idi. Kadınlı erkekli bir masada oturan İsmet İnönü'nün karşısına şair Yahya Kemal yerleşmiş, elinde kadeh:

Bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik,
Bin atlı o gün dev gibi bir orduyu yendik...

diye avazı çıktığı kadar bağırarak kendi eserlerinden parçalar okuyordu. Başbakan İsmet İnönü, belki alkolün biraz fazlaca coşturduğu şairi sabırlı bir tevazu ile dinliyordu.

Anlattığım şu birkaç karşılaşma dışında İsmet İnönü'ye bir daha hemen hiç raslamadım, Hükümet Başkanı olarak çalışmalarını bütün vatandaşlar gibi ben de gazetelerden izliyordum. Şatafattan hoşlanmıyan, ağırbaşlı davranışı, memleket dâvalarını yorulmak bilmez bir gayretle ele alıp yürütüşü, çocukluktan gençliğe doğru kaydıkça, yalnız duygularımla değil, bilincimle de beni ona bağlıyordu. Bizim kuşağın gözünde Atatürk her bakımdan eşsiz bir ilham kaynağı, Inönü ise büyük bir başarıcı sayılıyordu. Başbakanlıktaki elektrik kesilmesi olayında bir kerecik uzaktan ibretle seyrettiğim iktidar yardakçılarına onun yüz vermediğine, vermiyeceğine emindim. Çalışma hayatında devlet haysiyetini böylesine titizlikle koruyan bir adam, devrimler söz konusu olunca elbette daha büyük bir titizlik gösterecek, kimseye, hiçbir kuvvete en ufak bir tavizde bulunmıyacaktı. İş namusu, hükümetin haysiyeti, devrimler, rejimin temeli ile ilgili idi. Bu iki kavramı birbirinden ayırmak akla ve mantığa aykırı bir davranış olurdu. Yıllar boyunca Atatürk'ün yanında devrim hamlelerini yürüten, ayrıca devlet haysiyetini korumak uğruna bütün gücü ile çalışan İsmet İnönü her bakımdan Cumhurbaşkanlığına en lâyık kimse idi. Bu konuda genç, yaşlı bütün vatandaşlar fikir birliği halinde idiler.

10 Kasım sabahı saat dokuz sularında telefon çaldı. Ay-

lardanberi kendimizi hazırladığımız haberi işte kulaklarımla duyuyordum : Atatürk biraz önce ölmüştü!

Fakat birden ne olmuştu bana? Ne vardı yani böyle içim burkulacak? Öleceğini, mutlaka öleceğini, hem de bugünlerde, bu saatlerde öleceğini bilmiyor mu idik? Her dakika o haberi beklemiyor mu idik? Neden ellerim titriyordu? Nefesimi daraltan katı bir taş nereden gelip yüreğime oturmuştu? Demek aklın ve şuurun bütün verileri, benliğimde bir köşeye saklanan bir umudu, bir gizli inancı oradan bir türlü söküp atamamıştı. Kendi kendime: «Atatürk ölüyor, Atatürk ölecek; bu kaçınılmaz gerçeği kabul etmelisin!» derken şuur altında yer eden bir mucize özleyişi ben farkında olmadan varlığımı destekliyordu. Telefondaki ses işte o desteği de yıkıyordu.

Derhal mürettiphaneye koştum (ailece matbaanın üst katındaki dairede oturuyorduk). Gazetenin basımı çoktan bitmiş, Anadoluya gidecek paketler postahaneyi boylamıştı. Birinci sayfanın üst kısmını boydan boya Atatürk'le ilgili üç sağlık raporu kaplıyordu. Başyazı yerinde benim «Manzara» başlıklı dış politika ile ilgili bir yazım yer almıştı. Evleri matbaaya yakın olan birkaç mürettip, uzamış tıraşları ile yarı giyimli, koşa koşa yetişmişlerdi. Kara haberi en kısa zamanda halka duyurmakla görevli idik. Yeniden sayfa tertiplemeye, yazıların yerini değiştirmeye vaktimiz yoktu. Birinci sayfanın üst yarısını olduğu gibi boşalttım. Buraya Atatürk'ün ölümünü bildiren Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinden gelme yazıyı iri puntolu harflerle koyduk. Ortaya Ata'nın bir portresini yerleştirdik. Kırmızı «Cumhuriyet» başlığını karaya çevirdik. Sayfanın alt yarısına hiç el sürmedik. Yazılar ve haberler, baş tarafları koparılmış olarak öylece donup kalmışlardı. Büyük acıyı İstanbul halkına bu şekilde duyurduk.

Ölüm, yurtta ve dünyada derin etkiler uyandırdı. Genci yaşlısı, okumuşu cahili, bütün vatandaşlar yeri doldurulmaz

bir değeri kaybetmiş olmanın üzüntüsü içine düşmüşlerdi. Türk Kurtuluş ve Batılılaşma Savaşında Atatürk'ün harcadığı yaratıcı gayretleri yabancı basın anlata anlata bitiremiyordu. Bizim gazeteler 10 Kasımdan 23 Kasıma kadar kara başlıklarla çıktılar. Şair, edip, romancı, gazeteci, yazar, yurdumuzda ad yapmış kim varsa, her gün Atatürk'e sayfalar dolusu ağıt yakıyorlardı. Daha ziyade duygulardan ilham alan bu yazı ve şiirlerin oldukça ilkel bir nitelik taşıdığı ve günden güne bir seviye düşüklüğüne uğradığı göze çarpıyordu. Atatürk hakkında yazılan ve söylenenlerin en güzel örneğini 22 Kasım salı günü yayınlanan beyannamesi ile yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü verdi. Her türlü yapmacıktan uzak, açık ve süssüz dili ile o beyanname gerçekten en titiz edebiyatçıları kıskandıracak bir üstünlük taşıyordu.

O sıralarda Cumhuriyet'in Yazı İşleri Müdürü Feridun Osman Menteşeoğlu uzun bir rahatsızlık geçirdiği için, ben, kardeşim Doğan'la nöbetleşe, son sayfa makine dairesine ininceye kadar matbaada kalıyor, plânın ve başlıkların hazırlanmasına çalışıyordum. Millî matemimizin üçüncü günü, 14 Kasım akşamı, manşetin altına yazdığım iki satırlık uzun bir başlıkta Atatürk'ten söz ederken «Ebedî Şef» deyimini kullandım. Ertesi günü kamu oyuna sunulan bu deyim hemen tuttu. Bütün gazeteler onu benimsediler. O günden itibaren Atatürk, «Ebedî Şef» imiz olmuştu. İlk olarak ortaya attığım bu deyimin böyle ağızbirliği ile bütün gazeteler tarafından kullanılması hoşuma gitmişti. Bundan böyle yaşıyan «kudretli» lere artık şef denemiyeceği umuduna kapıldım. Ne yazık ki, umudum kısa sürdü, Aradan birkaç hafta geçmiş geçmemişti ki, «Ebedî Şef» in yanısıra gazetelerde «Millî Şef» deyimi de yer almaya başladı. İktidar yardakçıları bir punduna getirmişler, yeni Cumhurbaşkanına yaranmanın yolunu arıyorlardı. İsmet Paşanın bundan memnun olacağını sanmıyordum. Fakat ne yapabilirdi? «Bana Millî Şef demeyiniz!» diye bütün gazetelere ve

parti kademelerine bildiriler mi göndermeli idi? Atatürk bu gibi gösterilere pek önem vermezdi. Zaten O'nun zamanında, resmiyet dışı, Mareşal Çakmak'a da, İsmet İnönü'ye de, hattâ Parti Genel Sekreterine de şef dendiği olurdu. Vekiller dahil, yukarıdan söz eden küçük politikacılar sık sık «Şeflerimiz!» deyimini kullanırlardı. Şef birden fazla olunca da şeflik bir sistem olmaktan çıkıyor, anlamını yitiriyordu. Gerçek demokrasiyi ve Batı kafasını yurdumuza yerleştirmek istiyen Atatürk, daha başlangıçta kendisine yapılan ömrü boyunca Cumhurbaşkanlığı teklifini şiddetle geri çevirmemiş mi idi? «Millî Şef» deyiminin ardında şefliği müesseseleştirmek istiyen bir gayret seziliyordu. İsmet İnönü bunu önlemeli idi. 27 Kasım tarihli gazeteler, yeni Cumhurbşakanının yabancı basın mensuplarına verdiği bir demeci yayımladılar. Türk dış politikasının temel prensiplerini açıklıyan İnönü, gazetecilere Atatürkçülük konusunda düşündüklerini de «Kemalizmin özel vasfı devamlılığında mündemiçtir» şeklinde belirtmişti. Bir gün sonra çıkan başyazımın başına geçirdiğim bu cümle Atatürk gençliğinin düşüncesini gölgesiz, açıkça ifade ediyordu. Yurdumuzu Batılılaştırmak uğruna büyük devrimler başarılmıştı. Pek taze bir geçmişi olan Atatürkçülüğü kökleştirmek, eğitim ve ekonomi alanında uzun süreli gayretler harcanmasına bağlı idi. Kemalizmin özel vasfını devamlılığında gördüğünü söylemekle İnönü, bu gayretlerin esirgenmiyeceğini müjdeliyordu bize. Hep sevindik.

Fakat aradan bir ay geçmemişti ki, sevincimize bir gölge düştü : Ankara'da olağanüstü bir toplantıya çağırılan C.H.P. Kurultayı, 26 Aralıkta yaptığı bir tüzük değişikliği sonunda İsmet İnönü'yü oybirliğiyle «Millî Şef» ve «Değişmez Genel Başkan» ilân etti. Gerekçede şöyle deniyordu :

«Şefin rolü her memlekette, bilhassa parti hayatına girmiş memleketlerde çok mühimdir. Çünkü politik kanaatleri ekseriya prensipler halinde birleştirip olgunlaştıracak ve

prensipleri zihinlere aşılayacak ve mütemadiyen besliyecek, memleket siyasetine istikamet verecek, millet efradını politik sahada yetiştirecek olan şef'tir..

Her cemiyette ve her parti içinde bu yüksek vasıflarda şahsiyetleri daima hazır bulmak kolay olmadığı gibi, bir siyasi partinin; idarei âliyesini eline teslim ve emanet ettiği makam ve şahsiyet üzerinde sık sık değişiklikler yapması da otoriteyi zayıflatmak bakımından mahzurdan âri addedilemez. C.H.P. gibi milletin kuruluş ve ilerleyiş mücadelesinde kendisine rehberlik etmiş, cumhuriyetçilik, inkılâpçılık, lâiklik gibi Türk milletini itibar ve refah mevkiine yükseltmekte olan prensipleri değişmez bir âkidei siyasiye olarak kabul ve ilân etmiş olan ve siyasi bir partinin dar çerçevesinden çıkarak hemen bütün vatandaşları sinesinde toplamış olan bir partinin şefliğine intihap edilecek olan âli şahsiyetin «Millî Şef» vasfını da iktisap etmiş olması tabiî olduğuna göre, parti umumi reisinin yüksek şahsiyetini her dört senede bir ve her kurultay toplantısında müzakere ve münakaşaya mevzu ittihaz etmeyip, parti umumi reisliğinde «değişmez» vasfını esas olarak kabul etmek, bu yüksek makamın istikrarını temin ve otoriteyi takviye bakımından millî menfaate daha uygun görülmüştür. Bu sebeplerle; tüzüğün 2'nci maddesi, partimizi kurmuş ve Cumhuriyeti tesis etmiş olan Ebedî Şef Kemal Atatürk'ün «bânilik», müessislik vasıflarını tebarüz ettirmekle kendilerinin partinin «Ebedî Başkanı» olduklarını ve 3'üncü maddesi partimizin bütün müesseselerini ve eserlerini kendi eliyle kuran, bütün milletçe tabiî ve millî bir insiyakla Millî Şef tanınan ve Büyük Meclisin tam ittifakı ile Cumhurbaşkanlığına seçilen Millî Şef İsmet İnönü'nün Değişmez Genel Başkan olduğunu tesbit ve ifade maksadiyle yazılmıştır.»

Gerekçenin mantık örgüsü çok zayıftı. Bir kere parti hayatına (çok partili hayata) girmiş memleketlerde siyasal inançları yönetenlere şef değil, lider demek gerekirdi. Son-

ra, şef olsun, lider olsun, bu siyasal inançları prensipler halinde olgunlaştırıp zihinlere aşılıyacak adam, gücünü kendi yeteneklerinde aldığı ölçüde yerinde durabilirdi. İsmet İnönü'ye «Değişmez Genel Başkanlık» pâyesini vermekle Cumhuriyet Halk Partisi, «ileride bir gün içimizden bir başka değer çıksa bile, biz onun Başkanlığa özenmesini peşinen önlüyoruz» diyor ve böylece Atatürk'ün kesin olarak reddettiği (ömür boyunca Başkanlık) müessesesini benimsiyordu.

Parti tüzüğünde yapılan değişikliğin çeşitli nedenlerini bugün şöyle özetliyebiliriz : O yıllarda totaliter yönetim modası salgın halinde idi. Almanya, İtalya, Rusya ve Japonya gibi dev memleketlerin yanısıra İberik Yarımadasında, Orta Avrupa'da ve Balkanlarda irili ufaklı bir sürü para-faşist rejim kurulmuştu. Ufukta belirmeye başlıyan savaş bulutları çoğu milletleri koyun sürüleri halinde birer çobanın etrafında toplanmaya zorluyordu. Demokrasiye ihtiyarlamış, devrini yaşamış, verimsiz bir yönetim sistemi diye bakan aydınlar günden güne artıyordu. Bu genel eğilimin yanısıra, bizde, Cumhuriyet devrinin nimetlerinden yararlanan siyasal kadro, oldukça rahat bir geçim düzenine kavuşmuştu. İsmet İnönü'ye karşı direnecek olanlar rahatlarının kaçacağından korkuyorlardı. Bunlar ayrıca Atatürk devrimlerini yurdumuzda en iyi yine İnönü'nün koruyup yürüteceğinden emindiler. Onun için daha birkaç ay önce «nefes alsın yeter, tek ölmesin de...» diye Atatürk'ün ömrüne dua edenler şimdi İnönü'yü «Değişmez Başkanlığa» seçmekte birbirleriyle yarış ediyorlardı. İnönü de, parti yapısının en üst katında yeri ne kadar sağlam olursa Devlet Başkanlığı görevini de her halde o kadar başarı ile yürüteceğini, düşünüyordu.

Tüzük değişikliğine itiraz eden bir kişi çıkmadı. İtiraz etmek şöyle dursun, dünya şartları değişip de İsmet İnönü «Mill Şeflik» ve «Değişmez Başkanlık» pâyelerini kendisi üzerinden silkip attığı güne değin biz onu avuçlarımız patlayasıya alkışladık.

Bununla beraber o günleri yaşamış olanları bugün toptan suçlandırmak haksızlık sayılabilir. Türkiye'yi öteki otoriter rejimlerden ayırdeden başlıca vasıf, bizim on beş yıldır bir uygarlık savaşının tâ içinde yaşayışımızdı. Eski sistemin bütün müesseselerini yıkmıştık. İleri çağdaş milletler düzeyine bir an önce ulaşabilmek için onu gericilerin baskısından uzak tutarak eğitmek zorunda idik. Faşist rejimler, «vatan, millet» edebiyatının arkasında varlıklı burjuva düzenini yaşatmaya çalışırken, biz tam tersine «halkçılık, lâiklik, devrimcilik» ilkeleriyle fakir milleti sefaletten kurtarmak, imtiyazlı zümrelerin her türlü uyuşturucu gayretlerine son vermek görevini yüklenmiştik. Bunu bilen yabancı aydın yazarlardan hiçbirinin dili Atatürk'e diktatör demeye kıyamamıştı. Atatürk, düne bağlı bir sınıfın değil tüm milletin adamı idi. Yarınımıza inananları temsil ediyordu. Fakat, birçokları ile beraber bir Ali Fuat Başgil çıkar da O'na ikide bir «Ulu Önder» diye methiyeler karalarsa bunu her defasında nasıl önliyebilirdi Atatürk? Dalkavukluktan hoşlanmadığını biliyordum. Bir akşam Adadaki Yat Kulübünde arkadaşlariyle rakı içerken «tarih sizsiniz» diye ayağa kalkıp nutuk çekmeye hazırlanan bir tarih profesörünü nasıl azarlıyarak yerine oturttuğunu gözlerimle görmüştüm.

Evet, Atatürk bir zümrenin çıkarını koruyan bir diktatör değildi. O, en kısa zamanda milleti aydınlığa kavuşturacak devrim prensiplerini yürüten bir otorite idi. Özlenen toplumsal gelişimin sağlanması için şart olan otoriteyi hemen bütün aydınlar Atatürk'ten sonra İsmet İnönü'nün kişiliğinde görüyorlardı. Bu itibarla çıkarcılar, eyyamcılar, korkaklarla beraber onlar da alkışa katıldılr. Kimlerin samimî, kimlerin samimiyetsiz olduğunu zamanla öğrenecektik.

Her yiğitin bir yoğurt yiyişi vardır, derler. İnönü, devlet makinesinin hiçbir çarkına dokunmaksızın Atatürk'ten kalan büyük emaneti öylece yürütsün, bunu bekliyemezdik. Elbette değişiklikler olacaktı. Fakat gönül isterdi ki, rejimin genel

gidişi yurdumuzda sanki yeni bir çığır açılıyormuş haavsı uyandırmasın, pusuda bekliyen gericilere umut vermesin. Belki istemiyerek, böyle bir havanın daha ilk haftalardan başlıyarak yavaş yavaş ortalığa yayıldığını saklıyamayız. Birtakım gazeteler «Devr-i İsmet açılıyor» gibi başlıklarla yeni «kudretli»ye selâm çakarken, «Kemalizmin özel vasfı onun devamlılığındadır» diyen ve hemen bütün Cumhuriyet devrinin en büyük sorumunu taşıyan İnönü'yü küçük düşürdüklerini farkedemiyorlardı. Atatürk düşmanı ve ırkçı olarak tanınmış bir lise öğretmeni Atatürk rejimi ile alay eden bir kitap yayınlıyor ve buna karşı ne hükümet, ne de parti hiçbir tepki göstermiyordu. 1939 yılının ilk günlerinde Bayar istifa ederek Refik Saydam yeni hükümeti kurunca, hemen ortaya atılan Satie ve İmpeks dâvalarını birtakım öçalma duygularına bağlamak istiyenler görüldü. Kimine göre, Bayar kabinesinde Bakanlık kabul etmediği için, İnönü, Saydam'a özel bir sevgi besliyordu. Kimine göre de, Başbakanlığı kendisine teklif etmediğinden Saydam, Atatürk'e küsmüştü. Bu küskünlüğü kin derecesine vardırdığı bile söyleniyordu.

Cumhurbaşkanlığına seçildikten sonra, İstanbula yaptığı ilk seyahatte Üniversiteyi de ziyaret eden İsmet İnönü, 6 mart pazartesi günü merkez yapının balkonundan gençlere bir nutuk söyledi. Devlet radyosunun yayınladığı nutku matbaanın üst katındaki salonda babamla beraber dinliyordum. İnönü güzel konuşuyordu. Dokunduğu konulardan her biri temelli memleket dâvalariyle ilgili idi. O sıralada yenilenmesi beklenen seçimlerden söz ederken, halkın ve halk temsilcilerinin devlet yönetimini serbestçe kontrol edebilmeleri lüzumuna değinen cümleler, yarınımız hesabına umut verici işaretler sayılabilirdi. İnönü bu konuda halkevlerinin büyük bir görev yüklendiklerine işaret ediyordu.

Fakat nutuk uzadıkça dinliyenlerin tepkisi bir türlü özlenen sıcaklığa kavuşamıyordu. Ben tahmin etmiştim : Gençler, Cumhurbaşkanı olarak ilk defa karşılarında söz alan

devlet adamından daha birkaç ay önce toprağa verdiğimiz, Cumhuriyetimizin kurucusu Büyük Atatürk hakkında bir şeyler söylemesini, O'nun izinde yürüdüğünü ve yürüneceğini belirtmesini bekliyorlardı.

Tahminim doğru çıktı. Nutkunu bitirmesine yakın İnönü, Üniversite meydanını «Yaşa!» seslerine ve alkışlara boğan şu sözleri söyledi :

«— *Şüphe yoktur ki, bugün istikrar bulmuş bir millî varlıktan ve feyizli inkılâplarla teşekkül etmiş yeni cemiyetin emniyet ve huzurundan bahsedebilmemiz, onbeş senelik Atatürk idaresinin müspet neticesi olarak mümkün olmaktadır. Atatürk'ün ebedî adını hep beraber yüreklerimizden taşan sevgi ve tâzim hisleriyle yâdedelim. O'nun hâtırasına karşı samîmîyet tezahüratımızla yeryüzü, göklere kadar bir daha çinlasın!*»

Radyodan taşan sevinç gürültüsü kulak zarlarımızı acıtacak kadar kuvvetli idi. Yurt selâmetini Atatürkçülüğün devamında gören Türk gençliği coşmuştu. Babama baktım : Heyecanlı idi, gözlerinde iki damla yaş birikmişti.

Olayı görenlerden o akşam dinledik : Balkonda, İnönü'nün biraz gerisinde yer alan Rektör Cemil Bilsel, «tezahürat» gradosunu yeter derecede yüksek bulmadığından, bir ara elleriyle gençlere alkış işareti vermeye koyulmuş. Bunu farkeden İnönü sert bir hareketle Bilsel'i durdurması üzerine Rektör içeri çekilerek bir kanapeye çökmüş, fenalık geçirmiş.

Ertesi günü, bütün gazeteler nutkun sık sık coşkun alkışlarla kesildiğini, görülmemiş «tezahürat» arasında sona erdiğini yazıyorlardı.

Mart sonunda yenilenen seçimler Meclis bünyesinde dikkate değer bir değişikliğe yol açmadı. Atatürk devrinde «mütat zevat» diye anılan birkaç kişi aday listesinden çıkarılmış, onların yerine Atatürk zamanında devrimlere karşı gelmekle tanınmış birkaç eski «menkûp» listeye alınmıştı. Bunlar-

dan İstanbul Mebusu seçilen Emekli General Kâzım Karabekir'in 3 Nisan günlü Tan gazetesine verdiği Atatürk'ü ima eden kin kokulu bir demeç, başta Cumhuriyet, Atatürkçü basın ve gençlik arasında sert bir tepki yarattı. Ertesi günü Emekli General sözlerini «tavzih» lüzumunu duydu.

Mebus adayları teker teker Parti Genel Başkanının onaylamasına sunulduğu için, örneğin bir Kılıç Ali atılıp yerine Kâzım Karabekir'in konmasına özel bir anlam vermek istiyenler oldu. Bunların arasında ben de vardım.

Birkaç gün fiskos ettik ve sustuk. Zaten Atatürk'ün hâtırasını gölgeleme, ya da unutturma amacını güttüğünü sandığımız işlem ve davranışlara karşı o zamanlar fiskostan başka elimizden pek bir şey gelmiyordu. En büyük dayanağımız Atatürk'ün adı idi. Her fırsatta kaleme sarılıyor, yerli yersiz O'ndan söz ediyorduk. Biri çıkıp da, ima yolu ile de olsa Atatürk devrini kötülemeye kalktı mı, var gücümüzle Ata'yı savunuyorduk. Bu davranışın daha ziyade duygularımızla beslendiğini şimdi kabul etmeliyiz. Bizim bir noktada şüphemiz yoktu : İnönü yaşadığı sürece devrimler hiçbir şekilde zedelenemiyecek, kimse onların kılına dokunamıyacaktı. Bu inancın rahatlığı içinde aklımızsıra İnönü'yü, ölümünden sonra Atatürk'le şöhret ve başarı yarışına kalkışmış biri sanıyor ve bu davranış rejimin yarınki gelişmeleri bakımından tehlikeli buluyorduk. Yeni Türkiye'nin kuruluşunda Atatürk en iri yıldızımızdı bizim ve hep öyle kalacaktı. Bu gerçeği dile getirmek ise, hepimizden çok, İnönü'ye düşüyordu. Atatürk'ü normal koşullar altında gelmiş geçmiş bir Devlet Başkanı diye gösterip unutturmaya çalışmak körpe Cumhuriyetimizi halk gözünde yarın bir piç gibi dayanaksız bırakabilirdi. Yüzyıllar boyunca adım adım felâket uçurumunun tâ yanına kadar yuvarlanan şu yoksul millet her şeyden önce kendi gücüne inanmalı idi. Atatürk ömrü boyunca bize bu inancı aşılamaya çalışmıştı. Aramızdan ayrıldıktan sonra biz O'nun adında kendimize olan inancımızın sembolünü

yaşatmalı, devrim düzenini yerleştirmeye ve geliştirmeye bakmalı idik. Devlet çarkının başına oturan her vatandaş bir başka açıdan kendini bir Atatürk saymaya heveslenirse, körpe rejim bir gün elbette sarsılırdı.

10 Kasımdan birkaç hafta sonra bir gün babamla, Atatürk hâtırasına karşı hemen girişilen o ağlamaklı matem edebiyatını yersiz bulduğunu söyliyen İnönü'nün şu sözlerini anlatmıştı:

«— *Evliya yapmalarından korkarım... bir gün bakarsın türbesine mum dikerler, pencereye de bez bağlayıp adak adarlar.*»

Ağlamaklı matem edebiyatı belki yersizdi, belki yeter olgunluk seviyesinden uzaktı. Fakat bu edebiyatın gide gide Atatürk'ü yobazlar elinde evliyalaştıracağından ben zerrece korkmuyordum. Doğrusunu isterseniz, bir gün yurdumuzda, elde çekiç, yobazlara O'nun heykellerine saldırmak cür'etini yerecek bir ortam yaratılabileceğini de aklıma getirmiyordum.

Bu konu ile ilgili olarak Halide Edib'e ait küçük bir anımı da şuraay geçireyim : O da aşırı Atatürk hayranlığını yersiz buluyordu. Özellikle benim yazılarıma takılırken, bir gün :

— *Siz zaten hep böylesiniz,* dedi. *Batılılaşmaktan söz edersiniz, oysa hepiniz Doğu kokuyorsunuz. Atatürk diye diye adamı aldınız bir peygamber yaptınız!*

Halide Edib'e cevabım şu oldu :

— *Ben Atatürk'ü peygamber gibi sevmiyorum, Beethoven'i sevdiğim gibi seviyorum; Wagner'e duyduğum hayranlığa benzer bir hayranlık var içimde O'na karşı!*

Ruh tahlilleri konusunda derin kavrayışı olan Halide Edib ne demek istediğimi derhal kavramıştı.

Her şeye rağmen eser yürüyordu. Önemli olan da bu idi. Kısa zamanda çeşitli illerde yüzden fazla yeni Halkevi açıldı. Batı uygarlığının yurt ölçüsünde yayılıp kök salması ba-

kımından bu evlerde çalışan aydınlara büyük görev düşüyordu. Gerçi, kimi yerlerde Halkevlerini mebusluğa atlamak için bir nevi binek taşı sayanlar çıkmıyor değildi. Hattâ, bir aralık bunların sayısı göze batarcasına çoğalmıştı. Bilimle, sanatla ilgili konferanslar verilirken partiye ve Değişmez Genel Başkana bağlılık nutukları da çekiliyordu. Kim en çok konuşur, kim göze girerse, onun adaylık şansı artıyordu. Fakat karanlık Anadolu gecelerinde Halkevleri yine de çevreye aydınlık serpen biricik ışık yuvaları idi. Kadınlı erkekli aydınlar orada buluşuyor, müspet bilgiye dayanmasını özlediğimiz millî kültür orada yuğurulup gelişiyordu. Tiyatro kolları, müzik kolları, spor kolları gençlere çağdaş uygarlık düzeyinin nimetlerini dağıtıyordu.

Hasan-Âli Yücel'in Millî Eğitim Bakanlığına getirilmesi iyi olmuştu. Tecrübeli bir öğretmen olan yeni Bakan çalışkan ve enerjik bir adamdı. O, her giriştiği hamleye şüphesiz İnönü'nün direktifi ile başlıyor, fakat sarıldığı işleri iyi yürütüyordu. 3 nisan *1939* da Ankarada toplanan «Neşriyat Kongresi» nden sonra klâsiklerin dilimize çevrilmesi dâvası ele alındı ve derhal harekete geçildi. Yüzyıllar boyunca susuz kalmış bir tarlaya benziyen kültür dünyamız çağdaş Batı kafasını yaratan eserlerle artık doyasıya beslenecekti.

Yorulmak bilmez gayretlerle hazırlanan Köy Enstitüleri projesi, en büyük yurt dâvalarından birini çözüm yoluna kavuşturacak nitelikte idi. Daha Atatürk hayatta iken, Saffet Arıkan'ın Bakanlığı sırasında denemesi yapılan eğitmen kursları ve eğitmen okulları umut verici gelişmeler göstermeye başlamıştı. O denemelerden alınan derslerle Köy Enstitüleri Kanununun eğitim sistemimizi daha ileri bir merhaleye ulaştıracağı meydanda idi. Ülkücü bir pedagog olan İsmail Hakkı Tonguç, işinin başında gece gündüz didiniyordu. O zamanlar yabancı memleketlerden dış yardım diye bir şey aldığımız yoktu. Bütün eksiklerimizi kendi olanaklarımızla tamamlamak zorunda idik. Bütçemizin sınırları dardı. Di-

şimizi sıkacak, ne pahasına olursa olsun kültür dâvamızı çözecektik. Kurtuluşumuz buna bağlı idi.

İsmet İnönü, Batı müziği ve tiyatro çalışmalarını yürekten destekliyordu. Cebecideki Konservatuvar konserlerine takdire değer bir intizamla devam ediyor, musiki kültürünün yurdumuzda gelişmesini destekliyordu. Radyolarda klâsik musiki yayınlarına her yıl daha fazla zaman ayrılıyordu. Profesör Bonatz'ın çokaz bir masrafla fakat deha derecesine varan yaratıcı bir ustalıkla Sergievinden tiyatroya çevirdiği şirin yapı Devlet Merkezinde sanat hayatının gelişmesine önderlik ediyordu.

Hitler baskısından kaçan değerli Alman bilim adamları üniversitemizi güçlendirmişti. Kendi küçük hesaplarını düşünen kimi çevreler gerçi bunlara karşı cephe kurmuş, birtakım dolaplarla birkaçını üniversiteden uzaklaştırmayı başarmışlardı, ama çoğu henüz görevlerine şevkle devam ediyorlardı.

1939 yazında basınımızın durumu şöyle özetlenebilir: Millî Şefe, hükümete ve C.H.P.ye dil uzatmak yasaktı. Hükümetin genel tutumu hiçbir şekilde tenkid edilemezdi. Bu itibarla gazeteler daha ziyade dünya politikası üzerinde durmaya önem veriyorlardı. Dünyanın hali de berbattı. Rusya'da kurduğu kanlı saltanatı Stalin bütün şiddetiyle sürdürüyordu. Faşizme şiddetle çatan Rus rejimi, faşizmden daha totaliter bir niteliğe bürünmüştü. Bir yıl önce Avusturya'yı yutan, Çekoslovakya'yı paramparça eden Hitler, daha Münich sofrasında mideye indirdiği nefis yemekleri hazmetmeden Polonya'ya göz dikmişti. İtalya'da Mussolini kuzey komşusuna ayak uyduruyor, İspanya'da Franko, faşistler sayesinde kazandığı zaferi perçinlemeye çalışıyordu. Batı demokrasileri, bir kelime ile, şaşkın bir halde idiler.

Gazetelerimiz, genel tutumlarını hükümet direktiflerine göre ayarlamak durumunda idiler. Mizim hükümet de Batı demokrasilerine oldukça bir yakınlık göstermekle beraber,

Ruslara ve faşistlere karşı açıkça cephe almaktan çekiniyordu. Bir gün Saraçoğlu, gazetecilerle yaptığı bir konuşmada, «en iyi rejimin Türk rejimi olduğunu, ileride bütün milletlerin bu rejimi benimsiyeceğini» söylemişti.

Fakat o günkü Türk rejimi ne idi? «Ne niyete yersen odur» anlamına gelebileceği için, aramızda bizim yönetim sistemimizle «muz rejimi» diye arasıra şakalaşırdık. Başka başka ideolojilere sempati duyan yazarlar, Millî Şeften esirgemedikleri saygının gölgesine sığınarak ya komünizmi, ya da faşizmi övmeye bakarlardı. Zıt ideolojilere bağlı yazarların aynı gazete kadrosunda yer aldıkları sık sık görülürdü.

20 Nisan günü Hitler'in ellinci doğum yılı münasebetiyle Berlin'de yapılan kutlama şenliklerinde Türkiye'den de bir heyet davet edilmişti. Genelkurmay İkinci Başkanı General Asım Gündüz'ün başkanlığındaki bu heyete Necmettin Sadak ve Falih Fıfkı Atay'la beraber Hüseyin Cahit Yalçın da katılmıştı.

Fakat, Mihver Devletlerinin azgınlığı arttıkça dünya durumu da aydınlığa kavuşuyordu. Arnavutluğun Mussolini tarafından birkaç gün içinde işgal edilivermesi, Balkan Antantı hesabına birden büyük bir tehlike yaratmıştı. Cumhuriyet'in 21 ve 23 Nisan günlü başyazıları İkinci Dünya Savaşını önlemek hususunda artık pek geç kalındığını açıkça belirtiyordu.

Münich'te bir yıl önce feci bir şekilde aldanan Batılılar, şimdi bütün güçleriyle Chamberlain'in çemberleme politikasına bel bağlamışlardı. Nazi Almanyasını Batıdan ve Doğudan kıskıvrak sarmak, kımıldayamaz hale getirmek gerekli idi. 12 Mayısta Ankara ve Londra'da aynı zamanda yayınlanan ortak bir bildiri, Türkiye ile İngiltere arasında bir savunma antlaşmasının hazırlandığını ilân ediyordu. Dördüncü maddede «*Türkiye Hükümeti ve Büyük Britanya Hükümeti, vuku bulacak bir tecavüz hareketinin Akdeniz mıntıkasında bir harbe saik olması halinde yekdiğeri ile bilfiil işbirliği yapmaya ve yed-i iktidarında bulunan bütün yardım ve mü-*

zahereti birbirlerine göstermeye hazır bulunduklarını beyan ederler» deniyordu.

Ayrıca, Fransa ve Rusya ile de bu anlamda antlaşmaların görüşülmesine yakında başlayacağımız haber veriliyordu.

Barışı kurtarmak için geç kalındığına şüphe yoktu. Fakat Batılılar herhangi bir saldırıya karşı artık hareketsiz duramazlardı. Bizimkine benzer bir savunma antlaşmasını Polonya ile imzalamışlar, Romanya'nın ve Yunanistan'ın toprak bütünlüğünü tek taraflı garanti etmişlerdi. İş, Sovyet Rusya'nın da ortak güvenlik sistemine girmesine bağlı idi. Bu konuda Moskova'da görüşmelere başlanmıştı. Olumlu bir sonuca varılacağından Türkiye'de hemen herkes emin idi. Almanya'ya «yaşama alanı» olarak Hitler ilk gündenberi Doğuyu gösteriyordu. Nasyonal sosyalizmin en büyük düşmanı komünizm olduğunu da daha iktidara gelmeden önce «Mein Kampf» ında belirtmişti. Koridor bahanesiyle Polonya'yı ortadan kaldırırsa, daha sonra ağzı sulanarak Ukrayna ovalarına doğru sarkmak istiyeceği besbelli değil mi idi? Evet, Sovyet Rusya ortak güvenlik sistemine ergeç katılacaktı. O katılınca da savaş tehlikesi, hiç değilse bir süre için atlatılmış olacaktı. Moskova görüşmeleri uzadıkça biz bunu Stalin'in pazarlık politikasına yoruyorduk.

O sıralarda yurdumuzu ziyaret eden Romanya Dışişleri Bakanı Gregoire Gafenco, Ankara'da resmî temaslar yapmış, 14 haziran günü de, Yalova'da dinlenmekte bulunan Cumhurbaşkanı tarafından kabul edilmişti. Gafenco'nun bu seyahate dair yazdıkları dikkate değer. «Avrupa'nın Son Günleri »adlı kitabından şu bölümü okuyalım :

«Ankaralı ve Atinalı dostlarıma düşündüklerimi kendim anlatmak istiyordum. Kıral, Akdenizde kırk yıldanberi büyük bir şöhret kazanan Rumen denizyollarına ait beyaz vapurlardan birini emrime verdirdi. Güzel bir yaz günü eşim ve birkaç çalışma arkaadşımla Dacia'ya bindik.

İstanbul bizi neşeli bir sıcaklıkla karşıladı, fakat alıkoy-

madı. Eski İmparatorluğun bu harikulâde merkezi, resmî ziyaretçiler için artık bir geçit yerinden, Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinin başkentlerini kurdukları yüksek Anadolu yaylasına doğru bir duraktan başka bir şey değildir. Boğaz'ın rüyalı kıyılarına her bakımdan uzak, sert ve çıplak kayalar arasında yükselen yeni Devlet Merkezini insan sevebilir de sevmiyebilir de, fakat eski Asyanın en vahşi bölgelerinden birini Avrupalılaştırmak için harcanan ve harcanmakta olan gayretlerin azametine hayran olmamak elden gelmiyor. Bu yerlerden fışkıran sakin, sakin olduğu kadar da güçlü enerji, ötedenberi karakterlerini takdir ettiğim insanlarınki ile birdi... Orada dost elleri sıkmak beni mutlu kılacaktı. Ankara, savaşın yolunu kesmek için dünyada göze alınan gayretlerin denizi gibi idi. Türkiye Başkenti, barışçı diplomasinin mihveri rolünü oynamaktan hoşlanıyordu. Türk Hükümeti, güvenlik anlaşmalarını İngiltere ile hazırlamıştı; bu konuda 12 Mayısta ortak bildiriler yayınlanmıştı; bu bildirilerin tıpkıları yakında Fransa ile ortaklaşa yayınlanacaktır. Fakat Batı ile hazırlanan antlaşmalar, Türkiye - Rusya arasında karşılıklı bir yardımlaşma paktı gerçekleştirilmedikçe resmen imzalanmıyacaktı. Avrupa güvenliğinin telleri böylece Ankarada düğümlenebilirdi. Batılılarla beraber, Rusyadan beklediği desteğe de güvenen Türkiye, güneye doğru bir Mihver saldırısını önliyebileceğini umuyordu. Bu kesin politika kimseye karşı değildi: Türkiye Hitler'e göğüs geriyor, fakat onu tahrik etmiyordu; Almanya ile Türkiye arasında pek eski ekonomik münasebetler vardı. Berlin hükümetinin geliştirtirmek istediği bu münasebetleri Türk Hükümeti baltalamak niyetinde değildi.

Moskova ve Ankara arasındaki münasebetler o kadar iyi görünüyordu ki, Bay Saraçoğlu, Sovyetler Birliğine karşı özlediğim yakınlaşmayı sağlamak amaciyle arabuluculuk teklifinde bulundu. Bükreş'e yeni bir Sovyet elçisi gönderilinceye kadar Romanya'nın, Ankaradaki Sovyet Büyükelçisi ile

devamlı temaslarda bulunmasına karar verdik. Ayrıca, Romanya, Türkiye ve Polonya arasında bağlantı rolü oynıyacaktı. Böylelikle Türk Hükümeti, Doğu Avrupada her türlü genel güvenlik sistemine karşı duran yegâne memleketi (Polonya'yı) kendi yanına çekeceğini ve mukavemet politikasına bağlıyacağını umuyordu. Belli idi ki, Türkiye, Rusya'nın gencl barış taraflısı olduğuna yürekten inanıyordu. Bu inanç Bay Saraçoğlu'nun iyimserliğini ve yürüttüğü politikaya olan güvenini izah ediyordu. Zaten, yarına güvenle bakmakta Dışişleri Bakanı yalnız değildi. Batıdan gelen kötü hava raporlarına rağmen Ankarada barometre iyiyi gösteriyordu ve yabancı diplomatik çevreler iyimserlik yarışında Türk Hükümetinden geri kalmıyorlardı. Yabancı diplomatlar Türk Devlet Merkezinde pek kendisine özgü bir hayat sürüyorlardı. Şehir küçük olduğundan, bunlar her gün aynı yerlerde karşılaşmak durumunda idiler. Bunu, Ankara Palas'ta şerefimize tertiplenen kabul resminde görmek fırsatını buldum. Mademki, Türk Dışişleri Bakanı barışçı anlaşmalardan yana idi, Ankara'da görevli bütün misyon şefleri onun görüşlerini destekler görünmeye önem veriyorlardı. Resmî temasların yanısıra, danslı davetlerle sona eren kesif bir diplomatik oyun oynanıyordu. Başkan Kemal Atatürk'ün portresi tek başına duvarda asılı bulunan ziyafet salonu, balo salonu haline getirildiği zaman, Şark politikasının ünlü simaları birer ikişer boy göstermeye başladılar. Politik ve militer kurmayı ile çevrili, Von Papen mağrur bir eda ile içeri girdi ve dans etmeye hazırlanan çiftlerin arasında dolaştı. Barış oyunu oynamakta çok başarı kazanıyordu. Avrupa güvenliğinin en ateşli bir bekçisi imiş gibi görünüyordu. Yanıma gelerek, «Bu arada yaptığınız barışçı çalışmalardan ötürü sizi tebrik ederim. Ruhları sükûna kavuşturmak lâzım. Ben de kendi hesabıma aynı şeyi yapmaya çalışıyorum. Özellikle kendi memleketimde. Savaşa kimsenin ihtiyacı yok. Savaş bir felâkettir. Bugün Almanya'yı yöneten rejimi bir felâketten uzak

tutmaya gayret ediyorum.» Ve Bay Von Papen anlayışlı bir tebessümle ilâve etti : «Bu rejim hakkında iyi niyetlerimi bilirsiniz. Bu esnada memleketim tarafından girişilen küçük tecrübenin büyük hayal kırıklıklarına yol açmamasını herkesten ziyade arzu edecek durumdayım.» Büyükelçinin aldırmaz bir eda ile sözünü ettiği ve kendini haklı olarak sorumlu saydığı «küçük tecrübe» Nasyonal Sosyalist rejimi idi. Eğer Bay Von Papen ruhları bu yolla teskin etmek görevini yüklenmişse, doğrusu sırtında pek nankör bir yük taşıyordu.

Mesleğinin kaygılarını dans eğlencelerine karıştırmaktan pek hoşlanmıyan Fransa Büyükelçisi Bay Massigli birkaç arkadaşı ile bir köşeye çekilmiş, daha ciddî konular üzerinde görüşüyordu. Öte yandan, İngiliz Büyükelçisi, danslı bir suvarenin sağladığı dinlendirici havadan yararlanmayı pek güzel beceriyordu. İyi bir akşam yemeği ve parlak nutuklardan sonra kahve, likör ve tango saati. çok defa büyük kararlara varmak için en uygun zaman değil mi idi? Sir Hugh Knatchbull-Hugessen, güneydoğu memleketlerini sağlam bir blok halinde birleştirme amacını güdüyordu. O da, ünlü vatandaşı Bay Winston Churchill gibi, Bulgaristanı Balkan Antantına girmekten alıkoyan yegâne engelin Güney Dobruca'daki toprak meselesi olduğuna inanıyordu. Şu halde benim önayak olacağım bir Rumen fedakârlığı, Bulgaristanın ortak dâvaya kazanılmasına yetecekti.

Beni ve dostum Saraçoğlu'nu kuytuca bir köşeye davet etti. Orada mahzun ve sarı benizli Bulgar Elçisi Bay Kristof'la buluştuk. Bay Kristof bu görüşmeye hazırlanmıştı. Bana bir Rumen - Bulgar anlaşmasından Balkanlar hesabına doğabilecek iyi gelişmeleri hararetle ve uzun boylu anlattı. Ona göre Romanya'nın cömert bir hareketin —Güney Dobruca'nın Bulgaristan'a verilmesi— barışı ebedîyen sağlıyabilecekti. Kendisine gayet açık olarak, memleketimle Bulgaristan arasında bir anlaşmayı daima arzu ettiğimi söyledim. Elçinin gerçek niyetlerini araştırmak maksadiyle de,

hiçbir fedakârlığın Balkan barış hesabına fazla sayılamayacağını sözlerime ekledim. Fakat Bulgaristan acaba Güney Dobruca ile yetinecek mi idi?..

Bu beklenmedik başarı karşısında şaşıran Bulgar Elçisi gerçek düşüncesini benden saklıyamadı. Bulgaristan bu kadarcıkla elbette yetinemezdi. Zaten anlaşmanın bütün fedakârlığını Romanya'ya yüklemek haksızlık olurdu. Bakışlarımla cesaret verdiğim için, Bay Kristof bütün bütün açıldı : Yugoslavya Çaribrod'u ve Makedonya'nın bir parçasını vermeli idi. Yunanistan Batı Trakya'yı bırakmalı idi. Öğreneceğimi öğrenmiştim. Tekrar dans eden çiftlerin aarsına dönmemem için hiç bir neden kalmamıştı.

Uzaktan görüşmemizi izliyen İngiliz Büyükelçisi :

— Anlaşabildiniz mi? diye sordu. Gülerek :

— Bütün tahminlerinizin üstünde!

cevabını verdim.

— Güney Dobruca'nın Bulgaristan'a dönebileceği hakkında kendisini ümitlendirmediniz mi?

— Yalnız bu kadar mı? Her şeyi Bulgaristan'a bıraktım! Çaribod'u Makedonya'yı. Batı Trakya'yı...

Sir Hugh hayretler içinde söylendi :

— Nasıl, yeniden hepsini istedi mi?

— Evet, hepsini. Ve bu sadece bir başlangıç. İnsan yedikçe iştahı açılır...

Büyükelçiyi, büfede bizi bekliyen Saraçoğlu'nun yanına götürdüm. Bulgar Elçisi ile görüşmelerimizi daha fazla uzatmamayı kararlaştırdık. Bay Kristof ne İngiltere'nin, ne de Türkiye'nin sahip değiştirmesine razı olamıyacakları toprakları istemekle kendisine bağlanan ümidi feci bir şekilde kırmıştı.

Bömlesine iyi bir şekilde açılan müzakereleri, dünya meselelerinin tartışılmasına pek elverişli bir başka yerde, hareketimiz günü Ankara Garında kordiplomatik yeniden ele aldı. Ellerinde şeker kutuları ya da çiçek buketleriyle oraya

gelen büyükelçi kalabalığı, Yakındoğuda diplomatik görüşmeler bakımından en uygun yer bir tren istasyonu olduğunu bilmiyen yabancıların başını döndürebilirdi. Hareketimiz parlak oldu. Bay Saraçoğlu da bizimle birlikte seyahat ettiği için, ona yapılan candan tezahüratın şerefini biz de paylaştık.

Ertesi günü, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bizi beklediği Yalova'ya götürüldük. Türk Kurtuluş Savaşında büyük hizmetleri geçen İsmet Paşa, büyük selefi Atatürk'ten millî bir devlet tevarüs etmişti. Devrim prensiplerine sadık kalmakla beraber, o bu prensipleri kendinin de uyguladığı bazı geleneklerle bağdaştırmaya gayret ediyordu. Onun aile sofrasına kabul edilmek, kuru ve sakin bir sesle anlattığı politika durumuna ait görüşlerini dinlemek büyük bir şerefti.

Başkan, barışın kurtarılabileceğini umuyordu. Fakat bir asker gibi, gerekli tedbirleri alarak ve politik dâvayı «arazi» üzerinde inceliyerek umuyordu. Mihverin nereden taarruza geçebileceğini, Balkan milletlerinin beraberce savunmalarını nerede yapmaları gerektiğini, önüme serdiği bir haritadan bana anlatıyordu. İsmet Paşa'nın yanında Balkan haritasını incelemek, beni o zamana kadar derinleştirmek fırsatını bulamadığım birtakım askerî bilgilerle karşılaştırdı. Bu vesile ile, ayrıca, hiçbir diplomatik demecin öğretemiyeceği bir açıklıkla Türkiye Cumhuriyeti Başkanının politik düşüncesini de kavradım. İsmet İnönü, bir tek saldırı imkânını görüyordu: Mihverin saldırısı... Genel savunma tedbirleri buna karşı alınmalı idi. Cumhurbaşkanı bu savunmanın Rus desteğinden yararlanacağına emindi. Parmağı ile bana harita üzerinde Rusların, Türk ordulariyle isbirliği ederek nerelere çıkarma yapabileceklerini gösterdi. İki düşman cephenin başarı şanslarını ölçen Başkan, Müttefiklerin zaferinden emin olduğunu söyledi.

Benim Yalova ziyaretimden bir ay sonra, 11 Ağustos 1939 günü Kıral Karol'un yatı Dolmabahçe önünde demirliyordu.

Kıralı kabul eden İnönü, ona da, bana söylediklerinin aynını tekrarlamıştı. Alman tehlikesi günden güne büyüyordu. Türkiye'nin, Romanyanın ve öteki Balkan devletlerinin menfaati öylesine birbirine bağlı idi ki, bu ortak bölgeye çevrilecek bir Alman ya da bir İtalyan saldırısı hepimiz hesabına bir ortak ölüm tehlikesi doğuracaktı. Vakit geçirmeden Sovyet Rusya'ya sağlamca dayalı bir müdafaa seddi kurmalı idi. Kıral, Rusya hakkında bazı şüpheler açığa vurunca İsmet İnönü, Rusya ile Romanya arasında buzların çözülmesi hususunda şahsen arabuluculuk yapacağını vâdetti.

Bu olay, tekrar hatırlatayım, 1939 yılının 11 ağustosunda, yani savaş başlamazdan yirmi gün evvel geçiyordu.»

O yazın, galiba temmuz başlarında, Alman Büyükelçisi Von Papen bir gün beni Tarabya'da öğle yemeğine çağırdı. Büyükelçiliğin Boğazı süsliyen pek bakımlı koruluğunu gözlerimle süzerek soldaki beyaz eve girerken, imarcılığımız hesabına bir aşağılık duygusuna kapıldığını belirtmeliyim. Dünyanın cenneti diye övündüğümüz canım Boğaziçini biz elbirliğiyle berbat ederken, vaktiyle sultanlar tarafından yabancı devletlere hediye edilmiş bu birkaç korudan başka onun asîl güzelliğini dile getiren ortada ne vardı? Almanya Büyükelçiliğinin Tarabyadaki yazlığına adım atınca sanki Türkiyeden çıkmış, Almanya'ya girmiş gibi oluyordu insan. İnce, uzunca boyu, iyi taranmış kır saçları, klâsik giyimi ve muntazam bağlanmış kıravatı ile Von Papen eski okul diplomatlarını andırıyordu. Mavimtrak açık renkli gözlerinin keskin bir ifadesi vardı. Bu keskinliği gidermek, haline mazlûm ve uysal bir eda vermek için kendini biraz zorluyor gibi geldi bana. Kulakları ağır işitiyordu. Konuşma sırasında cevaplarını hazırlamak gereğini duyduğu zaman, birçok ağır işitenler gibi, o da bu kusurundan rahatça yararlanıyor, hattâ biraz daha gecikirse, uzun parmaklariyle avurtlarını davul çalar gibi fiskeliyordu.

Sofrada eşi ve iki kızından başka, Birinci Cihan Harbinde silâh arkadaşlığı ettiğini söylediği (adını unuttum) bir emekli Türk subayı daha vardı. Havadan sudan konuşuldu. Birinci Cihan Savaşında Von Papen albay rütbesiyle Türkiyede vazife görmüştü. Çok Türk tanıyordu ve bütün tanıdıklarından sevgi ile bahsediyordu. Yemek bitip salonda kahveler içilirken, Büyükelçi, tadını çıkara çıkara içtiği pürosunu sol eline alarak yavaşça koluma girdi. Bir başka odaya geçtik. Söylediklerini şöylece kısaltabiliriz :

Savaş çok kötü bir şeydi ve Almanya katiyen dövüşmek istemiyordu. Fakat ortada inkâr edilemez birtakım haklar vardı. Danzig meselesi, aslında herkesin kolaylıkla teslim edeceği bir hak konusu idi. Doğu Prusya'yı Almanya'dan ayıran Polonya koridoruna Alman Hükümetinin bir itirazı yoktu. Fakat bu koridoru çaprazlama keserek Danzig'i anavatana bağlıyacak incecik bir şerit Batılıları neden böylesine telâşlandırıyordu? Meselâ, Adana ile geri kalan Türkiye arasına bir yabancı devlet burnunu sokmuş bulunsa idi, Türkiye kendinden bir parça olan Adanayı daracık bir kara yolu olsun, anayurda bağlıyamıyacak mı idi?

Von Papen'e, Sevres zincirini silâh gücü ile koparmış bir milletin evlâdı olarak, Versailles'da Almanya'ya yapılan işlemi doğru bulamıyacağımı, bu düşüncemi da zaten yazılarımla birçok defa dile getirdiğimi söyledim. Alman Hükümeti silâh kullanmak zorunda kalmaksızın Versailles'in bütün haksızlıklarını gidermek imkânını bulmuş, eşit şartlarla milletler topluluğu içinde lâyık olduğu yeri almıştı. Fakat Avusturya'nın, hele Çekoslovakya'nın başına gelenlerden sonra durum artık değişmişti. Şimdi dünya, Almanyanın gittikçe hızı artan emepryalist emeller güttüğünü görüyor ve bu nerede duracak bilmediği için, haklı olarak kaygılanıyordu. Versailler boyunduruğunu kırıp atan Almanya, öteki milletleri kendi boyunduruğu altına almak isterse şüphesiz Versailles'da işlenenden daha ağır bir hataya düşmüş olurdu.

Polonya koridoru, otuz milyonluk bir büyük milletin varlığı bakımından bir can damarı demekti. Danzig'le bağlantı kuracağız diye bu koridorun çaprazlama kesilmesine göz yummak, Polonyayı Almanyaya teslim etmekten başka bir anlama gelemezdi. Dün Çekoslovakya, bugün Polonya, yarın Romanya... bu işin sonu nereye varacaktı? Almanya Danzig'le bağlantısını pekâlâ denizden kurabilirdi. Yoksa, savaş tehlikesini önlemeye kimsenin gücü yetmiyecekti.

Alman Büyükelçisi tekrar hükümetinin katiyen savaş istemediği; diplomatlar ve gazeteciler elele verirse bu gerçeği milletlere anlatmak mümkün olabileceği konuları üzerinde durdu.

Beni bahçe kapısına kadar uğurladı. Gülerek elini sıkarken :

«— Görevimde sizden yardım rica edeceğim!» dedi.

O an için belki biraz lüzumsuz, sanki Shakespeare'den önemli bir özdeyiş söylüyormuşum gibi; tiyatrovarî bir eda ile :

«— Memleketimin menfaatlerine uygun düştüğü ölçüde çalışmalarımızı desteklemek benim için bir zevk olacak Ekselâns!» dedim. Ayrıldık.

1930'dan 1935'e kadar süren öğrenim yıllarımı ilkin Viyana'da, sonra Lausanne'da geçirdiğim için, aşırı sağdan aşırı sola kadar hemen bütün ideolojilerle az-çok temasım olmuştu. Politikayı sevmediğim ve politik sistemlerden hiçbirini yüzde yüz benimsemediğim halde, derslerden vakit buldukça, elime geçen doktrin kitaplarını karıştırırdım. Viyanalı arkadaşlarım arasında her eğilimin temsilcisi vardı. Zaman zaman bunlardan zıt inançlara saplanmış olanlarda bile haklı yanlar bulunabileceğini düşünürdüm. Kafamda ilk tasfiye ettiğim sistem, ekonomik liberalizm oldu. Bu okul, artık devrini yaşamıştı. Devlet işe karışmadıkça, toplumun ve bireylerin refahını sağlamak bir hayaldi. Ama devlet nasıl ve ne ölçüde ekonomik hayata yön vermeli idi? İşte fikir

kavgaları daha ziyade bu noktalar üzerinde düğümleniyor, kimi zaman insanları kanlı çarpışmalara kadar sürüklüyordu. O zamanlar Viyana Üniversitesinde sosyalist eğilimli profesörler daha ziyade tıp ve fen fakültelerinde toplanmışlardı. Fakat anatomi ya da fizik dersinde sosyalizm prensiplerinden söz edilemiyeceği için, bu profesörlerin sadece adlarını duyar, kendilerini dinleyemezdik. Oysa hukuk ve siyasal bilgiler fakültelerinde nasyonal sosyalist eğilimli öğretim üyelerinin sayısı bir hayli kabarıktı. Hukuk Felsefesi Tarihi Profesörü Hold, Sosyoloji Profesörü Dopsch ve daha başkaları, her zaman kalabalık bir dinleyici kitlesi önünde gençliğe diledikleri fikirleri rahat rahat aşılıyabiliyorlardı. Bunlardan Dopsch bir Hitlerci değilse de, göçen bir devrin özlemi ile yandığı için hanedancı, milliyetçi ve gerici sayılabilirdi.

Irkçılık prensipi beni hiçbir zaman sarmamıştı. Milliyetçiliği de Atatürk nasıl anlattı ise öyle anlıyordum:

«Kendini Türk duyan, Türk bilen her insan Türktür!»

Aynı mantıkla, kendini Alman duyan, Alman bilen insanların da Almanlığını kabul etmek gerekiyordu. Anschluss diye çırpınan Avusturyalı Nazileri bu bakımdan hor görmek biraz güçtü. Saint-Germain antlaşmasiyle kolu kanadı kesilen, babamın deyimi ile, Viyana Devleti haline indirilen bu küçük memleket kendi kaynaklariyle yaşıyamıyordu. 1929 Amerikan buhranının etkileri Avusturyada pek feci olmuştu. İşsizlik ortalığı kasıp kavuruyordu. Süprüntü tenekelerinde yiyecek artığı eşeliyen, tiyatro ve konser salonu giriş kapılarında izmarit toplıyan avurdu çökmüş, aç insanlara sık sık raslamak mümkündü. Tanıdığım Avusturyalı nazilerin hemen hepsi fakir çevrelere mensup gençlerdi. Yün çorap ve golf pantolonu giyerler, öğle yemeğini çok kez «Bretzl» denilen bir nevi simitle geçiştirmeye çalışırlardı. Bunlar Hitler'e bir kurtarıcı, bir peygamber gözü ile bakıyorlardı. Alman Birliği kurulduğu zaman, Yahudileri kovan ve sömü-

rücü kapitalizmi devlet kontrolü altına alan Hitler, gerçek sosyalizmi, nasyonal sosyalizmi yürürlüğe koyacak, Almanya özlediği ve lâyık olduğu ileri yaşama düzeyine ulaşacaktı.

Tuhaftır, sosyal demokrat eğilimli ahbaplarım Nazilere kıyasla daha refahlı kimselerdi. Bunlar Marksizm prensiplerini benimsemekle beraber, Stalin Rusyasından nefret ediyorlardı. Onlara göre Stalin, Marksizmi soysuzlaştıran, kişisel hırsları uğruna milyonlarca işçiyi köle gibi çalıştıran, kötülükte ve kabalıkta Hitler'e eşit bir diktatördü. Oysa, sosyalizm ancak halka gerçekleri anlatarak ve halkın serbest iradesi ile adım adım zamanla gerçekleşebilirdi. Hangi renkten olursa olsun, her türlü totaliter yönetime karşı sosyalistler, demokratik hakları korumalı, gerekirse bu uğurda güç kullanarak direnmekten yılmamalılardı. Bu iki kutup arasında Katolikleri, burjuvaları ve küçük toprak sahiplerini temsil eden oldukça güçlü bir statükocu grup vardı. Statüko ama bunlar demokratik anayasa düzeninin değil, yürürlükteki mülkiyet rejiminin statükosuna bağlı idiler. Bu grup 1934'te sosyalistleri, 1935'te de Nazileri ezerek önce Dollfuss, sonra da Schuschnigg'in yönetimi altında o zaman Avrupada örneklerine bol bol raslanan para-faşist bir rejimi Avusturyaya uyguladılar. 1938 baharında Hitler gelip güzelim memleketi yutasıya kadar.

II

Ağustos başlangıcında sinirler adamakıllı gerilmişti. İngiltere ve Fransa sağa sola garantiler dağıtıyor, Polonya'ya dokunmanın savaş demek olacağını hiçbir şüpheye yer vermiyecek şekilde açıkça ilân ediyorlardı. Fakat aylarca önce iki Batılı devletle Rusya arasında açılan Moskova görüşmeleri bir türlü gelişemiyordu. Chamberlain'in tasarladığı çember kapatılamazsa Hitler'i kim durdurabilirdi? Polonya tamponu ortadan kalkınca yarın Stalin, memleketinin can düşmanı ile nasıl olsa burun buruna gelmiyecek mi idi? Böylesine kesin bir ihtimali ortaklaşa savunma tedbirlerine başvurarak önlemeye çalışmak varken, türlü bahanelerle görüşmeleri uzatıp Hitler'i âdeta kışkırtmakta mâna var mı idi? Yoksa, yoksa Stalin'in kendisince bir hesabı olmasındı sakın?.

Bu o kadar mantık ve realite dışı bir düşünceye benziyordu ki, konuyu ima yolu ile şöyle ucundan ele alan gazeteler sansasyon hevesine kapılmış sanılıyor, ciddiye alınmıyorlardı. Moskova'da Sovyetlerle masa başında bir genel anlaşma tabanı arıyan Batılı diplomatlar ve askerler bile akıl erdiremiyordu böyle bir ihtimale.

Durumu daha yakından incelemek için bir röportaj turnesi hazırladım: İlkin Varşova'ya gidecek, oradan Berlin'e, Berlinden Paris'e atlıyacak, Roma'ya uğradıktan sonra İs-

tanbul'a dönecektim. Bu, Avrupa çapında bir nabız yoklama gezisi olacaktı. Varşova Büyükelçiliğine atanan baba dostu Cemal Hüsnü Taray'la beraber güzel bir yaz akşamı Rumen denizyollarının Bessarabia gemisine bindik. Boğaz kıyılarında parlamaya başlıyan küçük ışıklar bize göz kırparken Karadenize doğru süzüldük. Ertesi sabah Köstence'de idik.

Rumen halkını her zamanki neşesi içinde, kaygısız buldum. Bükreş'te alışıldığından çok fazla sayıda Alman turisti göze çarpıyordu. Aralarında bir hayli de üniformamsı bir şeyler giyinmiş olanları vardı. Lokantalarda, eğlence yerlerinde harıl harıl Almanca konuşuluyordu. İlk bakışta bunlar lâlettâyin turistten ziyade gizli görev almış, birtakım öncü birliklere benziyorlardı.

Varşova ekspresi Polonya ovasında ilerlerken, ilk defa gördüğüm Chopin'in memleketi beni derhal kendine çekti. Sarı saçları muntazam örgülü, yanaklarından sağlık damlayan köy kadınları, renk renk eteklerini savurarak tarlada çalışıyor, siyah dar pantalonlu, kenarları geniş şapkalı köy erkekleri, her yanı beyaza badanalanmış, ot damlı temiz evlere girip çıkarak tarım ürünleri taşıyorlardı. Bu ovadan uzaklaşmıyan bir insan dağ nedir, bayır nedir, sarp kaya nedir, bilemezdi. Ova insanı, yurdunu uçsuz bucaksız sanmalı idi. Oysa, bu yurdun doğusunda da, batısında da başka ülkelere ait uçsuz bucaksız ovalar vardı. İşin kötüsü, o ülkeleri bu yurttan ayıracak bir tabiat sınırı yoktu ortada. Daha ziyade coğrafya nedenlerine dayanan talihsizliğini Polonya nasıl yenebilecekti?

Varşova'da on, on iki gün kadar kaldım. Bu kısa süre içinde, yıldırım hızı ile gelişen olayları, bir filim seyreder gibi, âdeta gözlerimle izledim. İlk günler boyunca durum, o sırada herhangi bir Avrupa başkentinde olabileceğinden farklı değildi. Gerçi, dünyanın her yerinden Varşova'ya düzinelerce gazeteci akın etmişti. İnsanlığın yakın kaderi ile ilgili kararlar bu memleket üzerinde verileceği için, büyük

haber müesseseleri, ışıldaklarını buraya çevirmişlerdi. Fakat hükümet soğukkanlı idi, halk da işi ve gücü ile uğraşıyor, boş vakitlerinde eğleniyordu. Dışişleri Bakanlığına bağlı Basın - Yayın Müdürlüğü, yabancı gazetecilerle teker teker ilgileniyor, her birinin isteğini güler yüzle ve büyük bir konukseverlikle yerine getirmeye çalışıyordu. Varşova'da bulduğum bu konukseverliğin, en kritik günlerde bile bir an gevşediğini görmedim. Benim için, olaylar yüzünden ancak bir kısmını uygulıyabildiğimiz bir program hazırladılar. Polonyalılarda, alaya, şakaya ve zekâ oyunlarına değer veren bir Lâtin sevimliliği, daha ilk tanışmalarda dikkate çarpıyordu. Paris'te olduğu gibi Varşova'da da birçok eğlence yerleri programlarını politik taşlamalarla süslüyorlardı. O sırada, komiklerin çoğu Hitler'i ve Mussolini'yi yermekle meşguldü. Europejski Otelinin yemek salonunda yanak yanağa dans eden çiftler, mâsum kahkahalarla orkestraya eşlik ediyorlardı.

Cemal Hüsnü Taray beni Chopin Caddesindeki Büyükelçilik konağında alıkoymuştu. Elçiliğin tam karşısında, bizim Taksim Belediye Bahçesini andıran genişçe bir park vardı. Akşam çayı saatlerinde bir orkestra orada hafif müzik çalıyordu.

Bütün dünyayı altüst eden feci haberi 22 Ağustos günü öğleden sonra öğrendik: Ertesi günü Ribbentrop Moskova'ya gidecek, Kremlin'de Molotof'la Alman - Rus saldırmazlık paktını imzalıyacaktı. Oysa, ben, program gereğince ayın 23'ünde Gidinia'yı ve Danzig'i gezmek üzere o akşam trene binmeli idim. Ortalıkta bomba gibi patlıyan haber beni üzecek, ya da korkutacak yerde âdeta tahrik etti. Gençtim, sıhhatli idim. Dünyanın yakın geleceğini böylesine ilgilendiren yerleri tam kader saatinde gözlerimle görmeyi bulunmaz bir fırsat sayıyordum. Küçük valizimi alarak akşam trenine binmek üzere Elçilikten ayrıldım. Tam çay vakti idi. Karşıdaki orkestra, sanki olayların dışında, hiçbir şeyden habersiz, yi-

ne her zamanki gibi eğlence müziği çalıyordu. Fakat bahçede kimsecikler yoktu.

Gdinia'da beni karşılayan Basın-Yayın temsilcileriyle şehri gezerken, doğrusu, dikkatim dağınıktı. Bu yaptığımı tahrik dışı anakronik buluyordum. Danzig serbest liman olarak elden gitmek üzere idi. Polonyalıların on beş yıl çalışarak yarattıkları şu biricik limanı Hitler onlara bırakacak mı idi? Şu doklar, şu rıhtımlar, şu antrepolar, şu koca koca kömür, benzin depoları, buğday siloları hakkında bana verdikleri bilgiyi cep defterime not etmeye bile elim varmıyordu. Burıların hepsi beş - on gün içinde heba olmaya mahkûmdu. Çevremde heba olmıyacak bir şey arıyor ve tabiati kucaklamaya çalışıyordum. Kuzey güneşinin tatlı ışıklariyle yıkanan durgun Baltık Denizi önümde göz alabildiğine uzanıyordu. Deniz de, gök de belirsiz bir mavilik içinde, tozpembesi ince bir tüle sarılı, yarı baygın, kucak kucağa uykuya dalmışlardı. Arada bir beyaz martılar süzülüyordu havada.

Evet, beş-on gün sonra Gdinia bombalanacak, onca emek pahasına yaratılan dev eserler yıkılacaktı. Yalnız Gdinia değil, bir gün belki tüm Avrupa yerle bir edilecekti. Savaş sona erdiği zaman insanlar yeni baştan çalışmaya koyulacaklardı. Daha büyük eserler yaratılacak, daha modern şehirler kurulacaktı. Yarınki Gdinia her halde bugününün tıpkısı olamazdı. Fakat aradan bin yıl da geçse, Baltık kıyılarının şu durduğum noktasından insanlar yine böyle bir yaz gününün iç okşayıcı tablosunu seyredeceklerdi. Deniz ve gök değişmiyecekti, renkler değişmiyecekti, martılar değişmiyecekti, hattâ tabiat sırlarını çözerken elde edeceği bütün başarılara raömen, tabiatın bir parçası olarak insan ruhu değişmiyecekti.

Polonyalılar Danzig'e Gdansk derler. Gdinia'dan Gdansk'a motorlu taşıtlarla yarım saatte rahat gidilir. Bir otobüse at-

lıyarak, uğrunda dünyanın kan dökmeğe hazırlandığı, aylardanberi gazetelerin baş köşelerinde adı geçen bu şehri görmeğe gittim. Gittim ve bir saat kadar dolaştıktan sonra hayal kırıklığına uğrıyarak yine Gdinia'ya döndüm. O, bir saatlik geziden belleğimde kalanlar: Bayrak, bayrak, bayrak! Her evin, her katında, her katın her penceresinde gamalı haçlar.. Elektrik direklerinde gamalı haç, tramvay arabalarında gamalı haç, resmî yapılarda boydan boya gamalı haç.. Bayrak bolluğundan şehrin çehresini görmeğe imkân yok. O gün Ribbentrop Moskova'ya gidiyordu ya, artık Almanya'ya katılma dâvası, bir olup bitti sayıldığından, naziler bayram ediyorlarmış. Serbest şehir Devlet Başkanı Förster, bilmem hangi meydanda bir nutuk atacakmış. Haftaya Danzig Meclisi, Almanya'ya katılma kararı alacakmış.

Muazzam ve şatafatlı hazırlıklara rağmen, halkı öyle pek neşeli bulmadım. Ortaçağdan kalma şehrin dar sokakları oldukça kalabalıktı. İnsanlar, bayraklara değmemek için başlarını eğerek bir yerlere girip çıkıyorlardı. Ortalıkta, Doğu Prusya'dan gelme mi, yoksa oralı mı olduklarını kavrıyamadığım birçok asker vardı. Sarışın, genç bir er, benim bulunduğum tramvaydan atlamak isterken, tabanı çivili ayakkabıları kaydığı için düştü, parke döşeli sokağa boylu boyunca uzandı. Etraftan telâşlandılar. Biletçi, arka kapıdan başını uzatarak, genci yüksek sesle payladı. O, utancından yüzü kıpkırmızı, ayağa kalkmış, ötesini berisini düzeltirken, kendi kendime soruyordum :

— Gizli bilimlere inansam, şu küçücük olayda acaba yarınki savaşın kaderine dair bir işaret sezmeğe kalkışır mı idim?

Büründüğü Hitler kefeni altında çehresini göremediğim Danzig'i kendi haline bıraktım. Pomeranya kıyılarından, geldiğim gibi Gdinia'ya döndüm. Yolda, vaktiyle Wicky Baum'un bir romanında rasladığım üzgün bir Alman halk türküsünü mırıldanıyordum :

Flieg, Käfer flieg
Vater ist im Krieg
Mutter ist im Pommerland
Pommerland ist abgebrannt
Flieg, Käfer flieg!

Böcekler uçacaklardı, babalar savaşa gideceklerdi, analar Pomeranyada kalacaklardı, Pomeranya tüm yanacaktı ve böcekler uçacaklardı, uçacaklardı..

Gdinia'ya döndüğümde güneş, deniz ve gök, sabahki iyimser mahmurlukları içinde, yine sarmaş dolaştılar. Sıkıntılı halim birden geçti, neşelendim. İlk rasladığım deniz eşyası satan bir dükkândan bir mayo aldım, doğru plâja gittim. Vücut güzelliklerini yabancı gözlerden esirgemiyen cömert kadınlara bakarak Baltık Denizinin ılık ve süt mavisi sularına daldım. Varsın Ribbentropp, Moskova'da Stalin'le Avrupanın kuyusunu kazsındı, biz bu anda şurada hayatın tadını çıkarıyor, iliklerimize kadar yaşadığımızı duyuyorduk. Büyük bilinmezlere doğru adım adım yaklaştıkça insanın yaşama gücü, kimi zaman ne kadar hızlanıyor!.

Varşovaya döndüğümde, birkaç gün önce başlıyan gümüş para darlığının daha da arttığını gördüm. Köylü ve fakir halk, savaşı artık kaçınılmaz bir olay sayıyor, enflâsyona karşı elinden geldiği ölçüde kendini korumaya çalışıyordu. Tek zlotiler sırra kadem basmış, para bozdurmak bir mesele olmuştu. Dışişleri Bakanlığı Basın Bürosu, yabancı gazete temsilcilerinin karargâhı haline gelmişti. Orada sık sık toplantılar yapılıyor, yüksek memurlar tarafından basına, günü gününe, hattâ saati saatine bilgi veriliyordu. İngiliz ve Fransız hükümetleri, Danzig statüsünde herhangi bir değişiklik yapıldığı takdirde bunun savaş demek olacağını tekrarlamaktan bıkmıyorlardı. Bu konu ile ilgili olarak Chamberlain'ler, Hallifax'lar, Daladier'ler demeç üstüne demeç veriyorlardı. Kolonel Beck tarafından yönetilen Polonya ha-

riciyesi, Almanya ile saldırmazlık paktı imzalıyan Sovyet Rusya'nın tarafsız bir politika güdeceği kanısında idi. Basın Bürosunda, duvara asılı kocaman bir Polonya haritası önünde durumu anlatan Başmüşavir Bocianski, bir Alman saldırısı karşısında Polonya ordusunun neler yapabileceğini incelerken, Sovyet Rusyayı kaale almıyordu. Ne Doğuda, ne de Batıda tabiî savunma imkânları bulunmıyan Polonya'nın yegâne umudu, Fransa idi. Hitler, Polonya'ya saldırır saldırmaz, Fransız ordusu, Almanya'ya batıdan yüklenirse, birçok Alman tümenlerini üzerine çekecek, Polonya da bütün gücü ile ölesiye kendini savunacaktı. Fransa'nın yerinden kımıldıyamıyacağı ihtimalini kimse düşünmüyor; Stalin'in ise pusuda bekleyip sırası geldiğinde pastayı Hitlerle bölüşeceğini kimse hatırına getirmiyordu.

Polonya Hükümeti, kimi sınıfları silâh altına toplamağa başlamıştı. 1 Eylülde Hitler'in harekete geçeceği söyleniyordu. 31 Ağustosta, Polonya, genel seferberlik ilân edecekti. Normal olarak yabancı hatlara işliyen son tren, 30 Ağustosta Varşova'dan ayrılıyordu. Milletlerarası bir maceranın tam göbeğinde, yan noktasında idim ve bunu bir süre daha yaşamak istiyordum. Fakat, eylülde okullar açılıyordu; Galatasaray Lisesinde öğretmendim. Fazla gecikmem doğru olmazdı. Nasıl gelişeceği bilinmiyen karmakarışık bir durumda Cemal Hüsnü'ye yük olmaktan da çekiniyordum.

Bükreş'e gidecek son trende, bir yer ayırttım. 30 Ağustos akşamı, bir mahşeri andıran Varşova Garında, valizlerimi kendim taşıyarak, itişen kakışan kalabalığın içinden, yakam paçam darmadağın, güçbelâ eksprese atladım. Anasını kaybeden çocukların haykırışları, bagajlarını arayan yolcuların telâşlı koşuşmaları, bu ayrılığın belki de sonuncu olacağını düşünen sevgili, eş, kardeş ve dostların gözyaşları arasında, tren, sallanan beyaz mendillere sürtünürcesine yavaş yavaş yola koyuldu.

İki hafta önce, kuzeye doğru geçtiğim Polonya ovasını, ertesi gün ters yönden bir daha kestik. Henüz hasat işlerinin tamamlanmadığı ovada manzara tamamiyle değişmişti. Hemen yarım saatte bir, asker taşıyan, üstü açık yük trenlerine raslıyorduk.

Otuz, kırk, belki elli vagon çeken lokomotifler, düzlükte fazla solumadan, rahat ilerliyorlardı. Kafilelerin çoğu, piyade birlikleri idi. Yeni giydikleri boz renkli üniformaları ile, genç erler, yirmi yaşların coşkun heyecanını vatan türküleri söyliyerek, aralarında şakalaşarak açığa vuruyorlardı. Her kafilenin ortasında yer alan mutfak vagonunda kazanlar kaynıyor, dumanlar arasından etrafa yemek kokuları dağılıyordu. Beyaz gömlekli aşçılar, ellerinde kepçe, kazanları habire karıştırıyorlardı.

Ayrıca, silâh altına yeni çağrılan erleri köylerinden alıp birliklerine ulaştıracak trenlere de sık sık raslıyorduk. Ötekilerin aksine, bunların gidişi pek acıklı oluyordu. Köy istasyonlarından, yerine göre bir, iki, üç, ya da beş delikanlı, sivil kıyafetleriyle, ellerinde çantaları etrafı yarı mahzun, yarı ürkek bakışlarla süzerek gelip trene biniyorlardı. Giden bir kişi de olsa, bütün köy halkı, kadını ile, ihtiyarı ile, çocuğu ile istasyonda uğurlamaya katılıyordu. Yakınları ile öpüşüp de delikanlı başı önde trene doğru yürümeye başladı mı, kalabalıktan tüyler ürpertici bir çığlık kopuyordu. Bu, insanda âsap namına bir şey bırakmıyan, korkunç bir uğurlama töreni idi ve her köy istasyonunda bir öncekinden farksız, aynen tekrarlanıyordu. Gün battıktan bir hayli sonra Şniyatin'de Romanya sınırına vardığımız zaman karşılaştığım sessizliği âdeta yadırgadım.

İstanbul ve Ankara, olayları serinkanla izliyordu. Alman - Rus Saldırmazlık Anlaşması, her yerde olduğu gibi, bizde de sürpriz tesiri yapmıştı. Fakat içimizde panik havasına

kapılan pek yoktu. İngiltere ile ortaklaşa güvenlik paktı imzalarken, Hükümet, yakında Rusya'nın da bu pakta gireceğini düşünmüş olmalı idi. Acaba ters ihtimali gözönünde tutmuş olsa idi ne yapardı? Romanya ve Yunanistan gibi Batılıların garantisini kabul etmekle yetinir mi idi? Yoksa tam bir tarafsızlık politikası ilân ederek kenarda beklemeyi daha mı uygun bulurdu? Geçmişle ilgili bu varsayımları şimdi burada tartışmak neye yarar? Batılıların garantisine dayanan, ya da tam tarafsızlık ilân eden birçok Avrupa devleti Ikinci Cihan Harbi boyunca saldırıya uğrayıp yokedilmedi mi? İnönü, herhalde ne yapıp yapıp memleketi savaştan korumak istiyordu. Birtakım zikzaklar pahasına da olsa, biraz da olayların yardımı ile, bu amaç gerçekleştirilmiştir. İleride İnönü'nün tenkide değer nice davranışlarını göreceğiz. Hattâ savaşa katılmamakla sağladığımız nimetleri gölgeliyen kararlarına tanık olacağız. Fakat :

— Harbe girmedi de ne yaptı sanki? Milletin erkekliğini söndürdü! gibi tuhaf iddialarla bir başarıyı hafifsemeye imkân bulunamıyacaktır.

Polonya'daki savaş durumu hızla gelişiyordu. Maginot Hattı'nın gerisinde toplanan General Gamelin kumandasındaki hazırlıksız Fransız ordusu bir türlü harekete geçemiyordu. Zaten geçse ne yapabilirdi? Durumu bilen Hitler şüphesiz gerekli tedbirleri almış, belli bir süre içinde belli hedeflere varabilecek kuvvetlerle Doğuya yüklenmişti.

16 eylülde Rus orduları Polonya'ya girince, Ribbentropp - Molotof Antlaşmasının, iki rejim arasında sanıldığından da daha derin ilişkiler kurmak hedefini güttüğü düşünüldü. Rus ve Alman orduları, 1917'de Bolşeviklerin, Kaiser delegeleriyle iki millet arasında harbe son veren anlaşmayı imzaladıkları Brest - Litovsk'da buluştular. Subaylar yeni sınır başında el sıkıştılar. Polonya (geçici olarak) bir daha ortadan kalkmış, tarih (geçici olarak) bir daha tekerrür etmişti.

O sıralarda Türk basınında sağ, sol ve orta akımları temsil eden belirli gruplaşmalar yoktu. Her gazetede zıt inançlara bağlanmış imzalara raslıyabilirdiniz. Az-çok bütünü ile sistemli bir solcu politikaya bağlanan yalnız Tan gazetesini hatırlıyorum. Sertel'lerin yönetimindeki bu gazete ne yapacağını şaşırmış, olayların gelişmesini bekliyordu.

Rus - Alman yakınlaşmasının en fazla etkilediği yazarlardan biri, arkadaşımız Peyami Safa oldu. Peyami, türlü güçlüklerle çarpışarak kendi kendini yetiştirmiş bir adamdı. Çocuk yaşında babasız kalmış, hastalıklar geçirmiş, para sıkıntısı çekmiş, fakat bütün zorluklara rağmen hayat kavgasında yenilmemişti. Vüvudu da, bünyesi de zayıftı ama, savaş yeteneği güçlü idi. Babıâlide fıkra yazarı ve romancı olarak kendine parlak bir isim yapmıştı. Başka fıkracılarla kalem çatışmalarına girmekten hiç çekinmez, hattâ konu aramaktan kurtulacağını ve şöhretinin daha da artabileceğini düşünerek, tartışma kapılarını kendi eliyle zorlardı. Kuşağının çoğu yazarları gibi tartışmalarında kırıcı idi. Herhangi bir konu, meselâ bir çevirinin yanlışları üzerinde birini tenkid edip de ondan karşılık aldı mı, ne yapar yapar, tartışmayı karşısındakinin kişisel hayatına yöneltmeye bakardı. Bu yüzden, edebî bir hava içinde başlıyan tartışmalar, birkaç gün içinde asıl konudan uzaklaşır, edepsizce bir küfürleşmeye dönerdi. Doğrusu bu yalnız Peyamiye özgü bir taktik değil, Babıâlide hâlâ tamamiyle önü alınamıyan, kaynağı fikirsizliğe bağlı, ilkel bir gelenekti. Ana avrat sövüşen fıkracıların bir akşam bir rakı masasında barıştıkları, kolkola bizim yokuşu tırmandıkları, hattâ her şeyi unutarak sütunlarında birbirlerini övdükleri olağan hallerdendi.

Peyami, kolay roman yazdığı için, kolayca da hayal kurabiliyor, fakat politika alanında kafa yorduğu zaman, hayalinde canlandırdığı kombinezonları gerçek durumun tam ve şaşmaz bir sentezi olarak görmek eğiliminden kendini kurtaramıyordu. Saklamağa çalıştığı benlik iddiasını, duygu-

larını ve içgüdülerini hemen hiç yenemediği için sık sık açığa vururdu. Bir gün :

— İki bin yıl sonra okunmıyacağımı bilsem, derhal intihar ederim! demişti. Fransız kültürüne hayrandı ve Paris'i görmeyi çok istiyordu. Eserlerinden ışık aldığı yazarların mahallelerinde dolaşacak, onların yediği, içtiği meyhanelere uğrıyacak, Paris havasını doyasıya koklıyacaktı. Sokakta raslıyacağı ilk kadını öpebileceğine dair bahse tutuşuyordu. Bir gün böyle bir fırsat çıktı. 1936 yazında, Montreux Konferansından sonra beraberce Paris'e kadar uzandık. Avenue de la Grande Armée'nin aşağılarında ucuz bir otele indik. Daha ikinci gün sıkılmaya başladı. Önlenemez bir İstanbul özlemi ile içi kavrulduğunu söylüyordu. Bunca masrafla geldiği Fransız başkentinden hemen ayrılması tuhaf olacaktı. Avunsun diye, bir akşam onu Haciyan adında bir Ermeninin işlettiği Rue de la Chaussée d'Antin'deki bir Şark lokantasına götürdüm. Görülecek şeydi Peyami'nin oradaki hali; elleriyle masa örtülerini okşuyor, yıllardır uzağında yaşadığı kutsal bir yere kavuşcuşcasına seviniyordu. Verlaine'in absent içtiği bistroları aklına bile getirmiyordu. Midye pilâkisi, beyaz peynir, Arnavut ciğeri gibi mezeler ısmarladı, rakı içti ve Ermeni garsonlariyle bütün gece Türkçe konuştu. Bu psişik kriz beni rahatsız ettiği için, çok istediğim halde o seyahatte Peyami'ye fazla arkadaşlık edememiştim.

O sıralarda Peyami Safa son derece ilkel bir liberalizme bağlı idi. İnsanlar arasında eşitsizliğin bir doğa kanunu olduğunu söylüyor, toplum içinde herkesin kendi gücüne, kendi yeteneklerine dayanarak kendi hayatını yapması gerektiğine inanıyor, bunu değiştirmek istemenin tabiat düzenine aykırı kaçacağı, bundan ötürü de bu uğurda harcanacak gayretlerin sonunda mutlaka başarısızlığa uğrıyacağı düşüncesini savunuyordu. Her türlü eşitsizlikleri giderme isteğinin tarih boyunca insanlar arasında gittikçe güçlenen bir eğilim olduğunu göremiyor ve bu eğilimi — tıpkı bir doğa kanunu

gibi -- sosyolojik bir gerçek olarak kabul etmiyordu. Paris seyahatinden dönünce Peyami, o güne kadar bağlandığı nazariye (kuram) üzerinde küçük bir rötuş yaptı: İnsanlar arasındaki eşitsizlizin sonucu olarak milletler arasındaki eşitsizlik de, bir doğa kanunu idi. Güçlü milletler, zayıf milletleri ezebilirler, ya da kendi çıkarlarına göre yönetebilirlerdi. Milli amaçlar uğruna fertler arasındaki ekonomik çatışma başıboş bırakılamazdı. Fakat aynı amaçlar uğruna güçlü milletler, güçlerine dayanarak kendilerine pekâlâ birer hayat sahası açabilirlerdi. Bu, onların hakkı idi.

Böylece, liberalizm kıyılarından uzaklaşan Peyami kaptan, gemisini nasyonal sosyalizm limanına yanaştırıyordu.

19 eylülde Hitler ilk defa olarak Danzig'i ziyaret etti. Bir ay önce sarıldığı gamalı haç kefenleri arkasında bir tek yapısının ne rengini, ne de biçimini göremediğim şehri o günkü haliyle zihnimde canlandırabiliyordum. Führer'in söyliyeceği büyük nutku bütün Alman istasyonları verecekti. Biz arkadaşlar, matbaada toplanmış, Danzig'de yapılan muazzam töreni radyodan izliyorduk. Mızıkalar, marşlar, coşkun bağırışmalar arasında Hitler söze âğâz eyledi. Elektrikli destere ile kereste biçer gibi sinir bozucu, histerik bir sesi vardı. Bu sesin geniş halk kitlelerini nasıl büyülediğine daima şaşmışımdır. Mussolini'nin ona kıyasla daha mantıklı, daha olgun ve daha erkekçe bir konuşuşu vardı. Kimbilir, belki de Hitler sinirleri kamçılamak suretiyle kalabalığı kendine bağlıyordu. Bununla beraber rahat konuşuyor, çabuk konuşuyor, uzun ve durmaksızın konuşuyordu. Daha önce söylediklerini temcit pilâvı gibi tekrarlamaktan usanmıyordu. O gün de aşağı yukarı öyle yaptı. Bütün Avrupayı ateşe vermek pahasına bir milleti ezmiş, üçyüz bin nüfuslu bir liman şehrini zorla Almanya'ya katmıştı. İnandığı felsefeye göre «güçlü benim, şu halde hak da benimdir» demesi, sözlerini bu man-

tık açısından ele alması gerekirdi. Öyle yapmadı. Yine Versailles'da, Almanya'ya karşı işlenen haksızlıkları ele aldı. Almanya'nın kimseye kötü niyetle baktığı yoktu. Danzig, o haksızlıklar zincirinin son halkası idi. Bu son halkayı da koparan Almanya'nın artık hiçbir toprak iddiası olmıyacaktı. (O güne kadar olup bittiye getirdiği bütün tek taraflı davranışlarından sonra Hitler bu vaadi tekrarlamayı âdet edinmişti). Almanya barışçı idi, savaşı açan o değildi (gerçekten Hitler, tasarladığı saldırı plânlarını hep savaş ilân etmeksizin yürütürdü). Batılılar Almanya'nın hakkını tanımalı, kendi bozdukları barış düzenini yeniden kurmalı idiler. Yoksa...

Bu sefer nutkun korkutmaca faslı başlıyordu ve kalabalıktan fışkıran «Heil!» sesleri arasında coşan Hitler bir türlü sözlerini bağlamak istemiyordu.

Sıkıldığım için radyo başından ayrıldım. Odama gitmek üzere kapıyı açarken, tek kelime Almanca bilmiyen Peyami'yi bir köşeye büzülmüş, heyecandan yüzü sapsarı, kendini kaybetmişçesine, parazitlerin daha da bozduğu o histerik sesi dinler gördüm. Biraz sonra arkadaşlar onu ispazmoza tutulmuş bir halde, bütün kasları gerilmiş olarak, yarı baygın odama getirecekler ve telefonla acele bir sinir doktoru çağıracaklardı.

Bir kelimesini anlamadığı Danzig nutku ile Peyami mest olmuştu. Çağımızın en büyük devrimlerinden birinin başarıldığına inanıyordu. Savunduğu nazariye üzerinde bir rötuş daha yaparak, o devrimi de izah etti: Komünistleri faşistlere yaklaştıracak temelli bağlar vardı arada. Bunlar, toptancı devletlerdi. Her biri, ferdi toplumun kayıtsız emrinde tutuyordu. Her biri kendine göre sosyalist ve her biri Tanrı kavramını reddediyordu. Bunlar, aralarında anlaşabilirler ve çürümüş Batı demokrasilerini elbirliğiyle yıkabilirlerdi. İşte nitekim anlaşıyorlardı da. Rus - Alman paktı, arkasından Polonyanın taksimi, bu yolda ilk adımlardı. Durun bakalım, daha neler görecektik!

Usta bir yazar olan Peyami, bu düşünceleri kendi sütununda, kimi zaman ima yolu ile, kimi zaman da biraz deşerek belirtmeye çalışıyordu. Fakat Cumhuriyet, genel çizgileri içinde, Prag'ın işgaline kadar tarafsız bir dış politika güdüyordu. Çekoslovakya ortadan kaldırılıp Hacha'nın kuklalaştırılması, hele Danzig üzerindeki nazi iddialarının resmen açıklanmasından sonra durum değişti, gazete Batılılara yöneldi. 12 mayısta İngiltere ile birlikte yayınladığımız karşılıklı yardım bildirisi, tek parti devri basınını âdeta tek sesli bir koro haline getirmişti. Hemen bütün yazarlar Hitler'e ve Mussolini'ye çatmakta birbirleriyle yarışa koyuldular. Düşünceler ve inançlar, ancak üstü kapalı cümlelerle, bir dereceye kadar açıklanabiliyordu. Hükümetçe önemli sanılan olaylar karşısında gazetelerin genel tutumu, Basın-Yayın Müdürlüğünden gelen direktiflere göre ayarlanıyordu. Arada bir Başbakanın da basın toplantıları tertipliyerek, gazete sahiplerini ya da temsilcilerini, emir verircesine uyardığı oluyordu. Bir defa daha yazmıştım, böyle toplantılardan birinde, Refik Saydam, dış politika ile ilgili bir konuya dair ertesi günü ne yazmamız gerektiğini uzun boylu anlattıktan sonra, gözüne kestirmiş olacak, bana bakarak biraz alaylı, sormuştu :

— Anladın mı?

Yarım ağızla «Anladım!» demem üzerine, sanki beni imtihana çekiyormuş gibi :

— Peki, öyle ise anlat bakalım yarın ne yazacaksın? diye sormuştu. Meslekdaşlar kalabalığı arasında, acemi bir ere emir tekrar ettirmeye benziyen bu ikinci soruya fena içerlemiş, Başbakana ters bir cevap vermiştim. Yaşlı başlı yazarlarm bu alışılmamış, ters davranış karşısında nasıl şaşırdıklarını, acıyan gözlerle bana nasıl baktıklarını ve ortalıkta esmeye başlıyan soğuk havayı Saydam'ın nasıl şakaya vurrak nasıl dağıttığını hâlâ hatırlarım.

Eylül sonunda Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Moskova'ya gitti. Anlaşılan Hükümet yeni durumdan sonra Türk-Rus ilişkilerine bir çeki-düzen vermek istiyordu. Biz, Rusların da katılacağını düşünerek Batılılarla karşılıklı yardım antlaşmasına imza basmıştık. Oysa Stalin, umulanın tam tersine Hitler'le sldırmazlık paktı imzalamış, üstelik Polonya'nın yarısını da yutmuştu. Saraçoğlu her halde bu durumun Türk-Rus dostluğuna aykırı bir yanı olmadığını, söyliyecek, ayrıca ortaklaşa savunma sistemine Rusyanın da dolayısiyle katılmasını sağlayıcı yeni bir anlaşmaya varma çarelerini arıyacaktı. Fakat Stalin tutumumuzdan sinirlenmiş olmalı idi. Birkç gün için gittiği Moskova'da Dışişleri Bakanımızı tam 23 gün bekletti. Molotof'la ve Rus teknisyenleri ile yapılan görüşmeler bir türlü olumlu bir gelişmeye doğru yürütülemiyordu. Gazetelerde yer alan ajans haberleri ilk günler Saraçoğlu'nun falan falan kişilerle buluştuğunu, konuşmaların iyimser bir hava içinde geçtiğini bildirirken, sonraları durum değişti, haberler tavsamaya başladı. Saraçoğlu bir gün Lenin'in mezarına çelenk koyuyor, bir gün bilmem ne fabrikalarını geziyor, Dinamo Stadyomunda bir futbal maçı seyrettikten sonra, bakıyorsunuz akşam Bolşoy Tiyatrosunda opera dinlemeye gidiyordu.

Stalin, Bakanımızı kabul etmiş mi idi? Bilmiyorduk. Bildiğimiz, daha doğrusu tahmin ettiğimiz bir şey varsa, o da Rusların Batılılarla tasarladığımız karşılıklı yardım antlaşmalarından bizi caydırmaya çlıştıkları idi. Nihayet Saraçoğlu, 25 eylülde ayrıldığı İstanbul'a 20 ekimde elleri boş olarak döndü. Daha önce Başbakan Refik Saydam'ın Büyük Millet Meclisinde yaptığı üstü kapalı bir konuşmadan Türk-Rus dostluğunun devam ettiğini, ancak bizden istenen fedakârlıklar, taahhütlerimiz sınırını aştığı için, yeni bir anlaşmaya varılamadığını öğrenmiştik. Dışişleri Bakanımız Moskova'dan ayrıln ayrılmaz da 19 ekim günü Ankara'da, bizi Batı savunma sistemine bağlıyan karşılıklı yardım antlaşmalarını İngiltere ve Fransa ile resmen imzalıyorduk.

Bütün iyi niyetlerimize rağmen Stalin, bu davranışımıza kızdı. Sovyetler Meclisinde söz alan Molotof bizi sert bir dille tenkid etti. 2 kasım tarihli gazetelerde şu cümleleri okuduk :

«Türkiye Hükümeti iki aydan beri Almanya'ya karşı harb eden İngiltere ve Fransa ile karşılıklı bir yardım paktı akdetmiştir. Bunu yapmakla, Türkiye, bitaraflık ihtiyatkâr siyasetini katî surette reddetmiş ve inkişaf halinde bulunan Avrupa harbinin mahrekine dahil olmuştur.»

Savaşı Almanya'nın değil, İngiltere ile Fransa'nın açtığını iddia eden Molotof, Türk Hükümetini tarafsızlıktan ayrılmakla suçlandırırken, kendi şefinin daha birkaç hafta önce Polonya'yı Hitler'le paylaşmasını tarafsızlığa pek yakışır bir olay sayıyordu.

Fakat dahası vardı : Molotof'un Sovyet Meclisindeki nutkundan bir ay sonra, 30 kasım günü, tarafsız Stalin, savaş ilân etmeye lüzum görmeksizin, tıpkı Hitler'in Polonya'ya yaptığı gibi, Sovyet ordularına Finlandiya üzerine yürümeleri emrini verecekti.

Dünya durumu, içinden çıkılmaz bir hal almıştı ve bunda az-çok her büyük devletin payı vardı. Her biri hata işlemiş, her biri kendi tutumunu birtakım yanlış hesaplara dayamıştı. Kaiser'in suçunu Alman milletine yükliyen Versailles Antlaşması bir haksızlıktı. Bu haksızlığa Almanların tahammül edebilmesi ancak sürekli dış baskılar ve dış kontrollarla mümkün olabilirdi. Belki de 1919 politikacıları tarafından kendi adına işlenen haksızlığı bilinç altında duyan Fransa, Rhin sol kıyılarının işgali sırasında gerekli tepkiyi göstermemekle, Hitler'i, daha sonra göze alacağı ve çılgınlığa kadar varacak hamlelere kendi eliyle itmiş oluyordu.

Üçüncü cumhuriyetin yıldan yıla kızışan iç kavgaları da Fransız dış politikasını gevşeten nedenlerden biri idi. Kara Avrupasında tek devlet üstünlüğünü hoş görmiyen geleneksel İngiliz politikası da ayrıca Fransayı köstekliyor ve başlangıçta Hitler'in güçlenmesine yardım ediyordu.

1917 devriminden sonra Batılılar genç Sovyet rejimine karşı düşmanca davranmışlar, Kolçak, Denikin ve Vrangel ordularına geniş yardımlarda bulunarak bir nevi modern haçlı seferin şampiyonluğunu yapmışlardı. Yeni rejim yerleştikten sonra da Batılılar, Sovyet Rusya'yı uzun yıllar kordon altında tutmuşlardı. Bu yüzden Ruslar, Batılılara güvenemiyorlardı. Stalin, Batılıların Hitler'e bir gün Doğuda hareket serbestliği tanımaları ihtimalinden kuşkulanıyordu. Onun her isteği önünde birer birer boyun eğilmesini buna yoruyordu. İşin tuhafı, Hitler de bu ihtimale belbağlamıştı. Komünist tehlikesi, kapitalist Batının en korktuğu şey değil mi idi? Bu tehlikeyi silâh gücü ile yokederse Batı ona minnettar olmaz da ne yapardı?

Danzig meselesi patlak verdiği zaman, Hitler, Batılıların bu yüzden savaşı göze alacaklarına inanmadı. Stalin ise silâh patladığı anda Polonya'dan hemen sonra ilk hedef Rusya olacağını biliyordu. O halde vakit kazanmak gerekti. Chamberlain'in çemberleme sistemine Rusya da katılırsa Hitler belki duraklıyacaktı. Batılı yazarların çoğu o zaman bu kanıda idi. Hitler durmasa bile, iki kıskaç arasında ezilerek çılgınca hareketinin cezasını er-geç çekeceği muhakkaktı. Fakat Rus menfaatleri açısından Stalin başka türlü düşünüyordu. Ona göre Hitler artık duramazdı. Polonya engelini ortadan kaldıracak, hemen arkasından Rus topraklarına saldıracaktı. Böylece, Rusya'nın sırtından Batılılar kendi hazırlıklarını tamamlamaya vakit bulacaklardı. İyisi mi, bir süre için olsun, Alman savaş makinesiyle karşı karşıya gelmekten Rusya'yı kurtarmalı idi. İki devlet arasında birkaç

gün içinde hazırlanan saldırmazlık paktını imzalamak üzere ellerine alırken, Ribbentropp da, Molotof da yürekten davranmıyorlardı. Birincisi, Batılıların hesabını temizler temizlemez can düşmanı bildiği bir sistemi yoketmeye andiçmiş bir diktatörün; öteki ise, kapitalistlerle faşistler birbirleriyle boğazlaşa dursun, kendi gücünü artırmaya bakan kurnaz ve son derece hesaplı bir şefin temsilcisi idi.

III

Erich Maria Remarque'ın Birinci Dünya Savaşından ilham alarak yazdığı «Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok» adlı romanını belki hatırlıyacaksınız. 1914 le 1918 arasında Garp Cephesinde çok şeyler olmuştu ya, romancı, karşılıklı hareketler yönünden önemsiz günlerin akşamında yayınlanması âdet haline gelen «resmî tebliğ» lerdeki o klişeleşmiş cümle ile eserine son verirken çağımız «insan»ının dramını buruk acılığı içinde dile getiriyordu.

«Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok!» sözü, bu roman yüzünden bir zamanlar pek moda olmuştu. Fakat İkinci Cihan Harbi başlıyalıberi Garp Cephesinde yeni bir şey değil, hiçbir şey yoktu. Polonya'ya karşı taahhütlerini yerine getirmek amaciyle 3 eylülde Almanya ile savaş haline geçen Müttefikler yerlerinden kımıldamıyorlardı. Bir savunma sistemi olarak kurulan Maginot hattından Fransız ordusu Doğuya ne zaman geçebilecekti? Polonya topraklarından bir kısmını kendi sınırlarına katan, Finlandiya'ya hücum etmekte bir sakınca görmiyen Sovyet Rusya, tarafsızlığını bozmuş sayılmıyordu. Batı Cephesinde, taraflar, karşılıklı askerlik eğitimi yapar gibi, arasıra ufak çapta hareketlere girişiyorlardı. Şu kesimde üç Almanın esir edildiği, bu kesimde iki Fransızın yaralandığı «resmî tebliğ» lere geçiyordu. Hava akınlarının en büyük etkisi, canavar düdükleriyle uykularından

sıçrayan sivil halk üzerinde görülüyordu. Belki sinirler biraz yıpranıyor, fakat kimsenin kılına zarar gelmiyor. Fransızların dediği gibi, bu bir «drâle de guerre», tuhaf bir savaştı. Nispeten ilgi çekici çatışmalar denizlerde geçiyordu. Rusya yanı açık olmakla beraber, Batılılar, Almanya'yı dış dünyadan ayırma gayreti içinde idiler. Almanlar da denizaltıları ve cep kruvzörleri ile karşı tarafı yıpratmaya çalışıyorlardı. Graf Spee'nin Montevideo açıklarında küçük bir İngiliz torpidosu tarafından savaş dışı edilivermesi Batılılar hesabına, en sıkıntılı anlarında umut dağıtan bir ışık yerine geçti.

Bu olaydan bir süre sonra, Daladier hükümeti, Maginot hattını gezdirmek üzere bir Türk basın heyetini Fransaya davet etti. Ulus'u Falih Rıfkı Atay, Akşam'ı Necmettin Sadak, Yeni Sabah'ı Hüseyin Cahit Yalçın, Tan'ı Zekeriya Sertel, Anadolu Ajansını Muvaffak Menemencioğlu temsil ediyordu. Cumhuriyet adına benim gitmem uygun görülmüştü. Heyete ayrıca Reşat Nuri Güntekin'in de katıldığını hatırlıyorum. 2 şubat 1940'ta Belgrat'ta Balkan Antantı Konseyi toplanacaktı. O toplantıyı izlememiz de uygun görüldü. 1940 yılı ocak ayının son günü, Dışişleri Bakanımız Saraçoğlu'nun «maiyetinde», Sirkeciden trene bindik.

Balkan Antantına karşı en büyük güçlükleri Bulgaristan çıkarıyordu. Zaten bu Pakt bir bakıma Bulgaristan'ın toprak heveslerini kursağına tıkamak amaciyle kurulmuştu. Antant üyeleri arasında her bakımdan en güçlü durumda bulunan Türkiye, Balkanlılar arasında olumlu bir arabuluculuk rolü oynamak istiyor, Şükrü Saraçoğlu da bu rolü pek benimsemiş görünüyordu. Ertesi günü, Türk ve Bulgar bayraklariyle süslenmiş Sofya İstasyonunda Başbakan Köseivanof, Dışişleri Bakanımızı karşıladı. İki devlet adamı şeref salonuna geçerek trenin hareket saatine kadar orada görüştüler. Sarışın, şişmanca ve sevimli bir adam olan Bulgar Başbakanı, sarışınlıkta ve şişmanlıkta değilse bile sevimlilikte hiç de kendisinden geri kalmıyan bizim Dışişleri Bakanını va-

gonuna kadar uğurladı. Tren Yugoslav sınırına doğru yol alırken, Saraçoğlu, elinden eksik etmediği yasemin dalından yapılma ağızlığına sık sık bir sigara takıyor, her zamanki iyimser haliyle :

— İşler yoluna girecek, her şey iyi olacak çocuklar!

diyordu. Hangi «iş» yoluna girecekti? İyi olacak olan ne idi? Dünyanın o günkü durumunda, dört Balkanlı devlet, bir Bulgaristan kompleksinden çok daha büyük dâvalarla karşı karşıya değiller mi idi? Arnavutluğu yutan Mussolini güneyden ve Batıdan Yugoslavya'yı kıskaçlamıyor mu idi? Hitler ve Stalin birer zebanî gibi Romanyanın başucunda beklemiyorlar mı idi? Gerçi Batılılar Romanya ile Yunanistan'ın sınırlarını garanti etmişler, bizimle de karşılıklı yardımlaşma paktları imzalamışlardı. Fakat bu, Bulgaristanın önemini artıran değil, tersine azaltan bir hareketti. Hitler, yarın Balkanlara sarkmak isterse, her halde Bulgar Hükümetinin şu ya da bu şekilde davranışlarından etkilenecek değildi. Anlaşılan «tuhaf savaş» devlet adamlarını da bir tuhaflaştırmıştı. Esasa el süremedikleri için «teferruatla» oyalanıyorlardı zavallılar.

Belgrad'da parlak bir törenle karşılandık. Sokaklar, dört Balkan devletinin bayraklariyle donanmıştı. Yugoslavya Başbakanı Zvetkoviç, Dışişleri Bakanı Markoviç, Yunanistan'ın kuvvetli adamı Metaksas, Romanya Dışişleri Bakanı Gafenko ve bizim Şükrü Saraçoğlu biri öğleden önce, biri de öğleden sonra olmak üzere iki toplantı yaptılar. Çalışmalarının meyvasını da, tertipledikleri bir basın toplantısında kısa bir bildiri ile dünya kamu oyuna sundular : Dört devletin Güneydoğu Avrupasında barış, düzen ve güvenliğin korunmasında menfaatleri eşit olduğu, dört devletin hiçbir kimsenin aleyhine müteveccih olmayan antantta birleşmiş kalmak ve aralarında herhangi birinin hak, istiklâl ve millî toprakları-

nın korunmasına beraberce azmettikleri, komşu devletlerle iyi geçinmek istedikleri belirtiliyor ve... Balkan Paktının 9 şubat 1940 tarihinden başlamak üzere yedi yıllık yeni bir devre için uzatılmasına karar verildiği ilân ediliyordu. 9 şubat 1947'de durum yeniden görüşülecekti.

Biz, Dışişleri Bakanımızın yanında bulunan gazeteciler, ondan ilham şeklinde aldığımız direktiflere uyarak Konsey toplantısını göklere çıkaran yazılar yazdık. Bu, bir zaferdi. Balkanlar Balkanlılarındı. Hep öyle kalacaktı. Dışarıdan buraya yan bakanlar olursa, hep beraber, kanımızın son damlasına kadar ortak varlığımızı koruyacak, saldırganların canına okuyacaktık. Gazete koleksiyonlarını karıştırırsanız, o yazıları dolduran sözcüklerin, şimdi boş bir küpe atılan taşlar gibi, anlamsız, güm güm öttüğünü duyarsınız.

O zaman bize öyle gelmiyordu. Ortak bir savunma gayretini başarı ile desteklediğimizi sanıyorduk her birimiz.

Saraçoğlu'nu Belgrad'da bıraktık; İtalya ve İsviçre üzerinden Fransa'ya geçerek Paris'e vardık. Avenue Montaigne'deki Plazza Athenèe otelinin insanı bir ev rahatlığına kavuşturan havası hoşumuza gitti. Bir savaş ülkesinde bulunduğumuzu sadece kara kâğıt kaplı banyo pencerelerine bakarak hatırlıyorduk. Akşamları sokak fenerleri yakılmıyordu. İçeriden dışarıya ışık sızdırılması da yasaktı. Ateşböceklerini andıran tek tük cep lâmbalarının hafifçe parlayıp söndüğü karanlık bir sokakta koyu renkli çuha perdeleri aralamak suretiyle daldığınız pırıl pırıl bir lokal derhal gözlerinizi kamaştırıyor, size olduğundan da daha aydınlık görünüyordu. Paris hayatı, eski neşesinden bir şey yitirmeksizin sürüp gidiyordu. Lokantalar, tiyatrolar, eğlence yerleri tıklım tıklımdı. Yiyeceğe, içeceğe, giyeceğe, lüzumlu lüzumsuz bütün ihtiyaçlara dair hiçbir maddenin eksikliğini duymuyordunuz.

Buna «tuhaf savaş» demekte Fransızlar gerçekten haklı idiler.

Geldiğimizin ertesi günü Meclis Başkanı Edouard Herriot, bizi Bourbon Sarayındaki dairesinde kabul etti. Özel kılıklı uşakların sıralandığı yalnız tavanlı salonlardan geçerek Başkanın bürosuna girdik. Her hali ile namuslu Fransız küçük burjuvazisini temsil eden Herriot, derbeder ve yarı dağınık kıyafeti içinde buralarını yadırgıyor gibi idi. Ne tuhaftır, o tarihten on üç yıl önce, Viyana Operasında, Beethoven'in yüzüncü ölüm yılı vesilesiyle tertiplenen törende görmek ve dinlemek fırsatını bulmuştum. Herriot, Fransa'nın Millî Eğitim Bakanı olarak törene katılıyordu. O tarihte Versailles kahramanlarının çizdiği Avrupa haritası henüz bozulmamıştı. Savaştan hemen sonra parlıyan komünizm akımı bir fırtına gibi gelip geçmiş, yerini ılık, tatlı, demokratik bir sosyalizm havası kaplamıştı. Kimsenin burnunu kanatmadan, hele kapitalistlere hiç dokunmaksızın, herkesi memnun edecek yeni bir düzen kurulmaya çalışılıyordu. Hemen bütün memleketlerde orta ve orta-sol partiler işbaşında idi. Bu sosyal eğilim benzerliği, birçok zihinlere, Avrupa Birliği fikrinin bir gün kendiliğinden olgunlaşabileceği kanısını yerleştiriyordu. İşte, Herriot'yu böyle bir Avrupa havası içinde bir akşam Viyana Operasında görmüştüm. Beethoven'in Fidelio'su oynanıyordu. Orkestranın başında büyük Avusturyalı yönetici Franz Schalk vardı. Localar ve ön koltuklar milletlerarası kapital sosyetesinin en zengin tuvaletleriyle bezenmişti. Beyaz tenli kadınları süsliyen mücevherler, muazzam salonun yalnız ve kristalleriyle şakalaşıyor, ortalığa harikulâde bir parıltı yayılıyordu. Locaları ve ön koltukları dolduran insanların çoğu oraya sanki Beethoven'i dinlemekten ziyade o parıltıyı yaratmak, sonra da görmek için toplanmışlardı. Nitekim, Beethoven'in hürriyet özlemi ile yükselen feryadı en içten yankısını galeriye ve arka sıralardaki ucuz yerlere sığınan, basit giyimli kalabalıkta bulmuştu. Tem-

sil bittikten sonra operanın foyer'sinde yapılan bir toplantıda Herriot, Beethoven hakkında kısa fakat güçlü bir nutuk söylemişti. «İnsan» Beethoven ile «sanatçı» Beethoven arasında güzel bir kıyaslama yapmış; Beethoven'deki, fertleri ve toplumları birleştirmeye çağıran ülkücü gayreti iyi belirtmişti. Ne yazık ki Herriot'yu dinliyenler arasında, biraz önce galeriyi ve arka sıraları dolduran gerçek sanatseverlerden pek az kimse vardı. Fransız Millî Eğitim Bakanı birtakım resmî, yarı resmî kişiler ve milletlerarası kapitâl sosyetesinin örnekleri arasında sözlerini bitirmişti.

Aradan geçen on üç yıl Herriot'yu epeyce ihtiyarlatmıştı; yorgun görünüyordu. Bununla beraber, bizi içten ve babacan bir tavırla karşıladı. Memleketimizden ve devrimlerimizden ilgi ile söz açtı. Son otuz yıllık Türk politikasına dair hayret edilecek kadar bilgisi vardı.

— 1909 devrimini sizlerle beraber yapmış sayılırım. O zaman ben de Türkiye'de bulunuyordum, derken, Mahmut Şevkètler, Enverler, Talâtlar arasında Meşrutiyet tarihinde rol oynamış birçok kimselerden söz ediyor, benim bile hatırlamadığım adları bir bir sayıyordu. Neşeli olmaya gayret ederek hepimizle uzun uzun görüştü. Kendisine Viyana'yı hatırlatmak istedim :

— Monsieur le Président, ben de vaktiyle bir defa sizi görmek ve dinlemek fırsatına ermiştim, dedim ve Beethoven'in yüzüncü ölüm yılı vesilesiyle opera foyer'sinde söylediği nutku hatırlattım. Eski bir rüyayı benliğinde canlandırmaya çalışır gibi bir an daldı. Ve sonra gayet önemsiz ve küçük bir şeyden söz edercesine :

— Evet, bütün onlar artık masal oldu! dedi. Sesinde gerçekleşmiyen, eski ve unutulmuş bir ülkünün uyandırdığı belirsiz bir hüzün seziliyordu.

Aradan birkaç ay geçecek ve bu Herriot, Hitler ordularının saldırısı önünde çöken üçüncü cumhuriyetin son Meclis Başkanı sıfatiyle Bordeaux'da, «Yaşasın Fransa!» diye

bağırarak son Meclis oturumunu kapıyacak ve hıçkıra hıçkıra ağlıyacaktı.

Ve yine ne gariptir, aynı Herriot, bir on iki yıl sonra, Paris'te, dördüncü cumhuriyetin Meclis Başkanı sıfatiyle, beni, bir Türk parlâmento heyeti arasında bir defa daha kabul edecek, hazırlayıp arkadaşlar adına okuduğum nutku dinledikten sonra bize uzun boylu Atatürk'ü övecekti.

— Komutanlık vasfı Atatürk'ün büyüklüğünü anlamaya yetmez, diyecekti; pek çok büyük komutanlar gelmiş, geçmiştir. Fakat, İsviçre Medenî Kanununu kabul ederek Türkiye'yi Batı dünyasına bağlamak! İşte bu, önünde saygı ile eğilmemiz gereken, kimsenin başaramadığı muazzam bir devrim hamlesidir!

Oysa, o sıralarda biz Atatürkçülüğü bir yana bırakmış, bütün hırsımızla oy avcılığına dalmıştık. Bizi Batı uygarlığına ve gerçek demokrasiye yaklaştırmak için Atatürk ne yapmışsa antidemokratik sayıyorduk. Atatürk devriminin anlamını, Cumhuriyeti fazilet bilen ihtiyar Herriot, her biri Atatürk devrinde yetişmiş bizim genç Demokrat milletvekillerinden daha iyi kavrıyordu... Ve Demokratlar Yassıada'yı boylarken, Lyon'un kırk yıllık ihtiyar Belediye Başkanı, kiracısı olduğu asansörsüz apartman katına hastalığı yüzünden yaya çıkamadığı için, son aylarını misafir olarak Belediye Sarayında geçirecekti.

Bourbon Sarayından ayrılınca, heyet halinde, Luxembourg Sarayına, Senatoyu ziyarete gittik. Üst kattaki geniş kitaplıkta kırk-elli kadar senatör toplanmıştı. Çoğu yaşlı olan sayın senatörler durgun ve kaygılı görünüyorlardı. Yapraksız, çıplak dallı ağaçlariyle önümüzde uzanan Luxembourg bahçesi, hafif çiseliyen yağmur altında halimize ağlıyor gibi idi. Kurşun renkli bulutların kapladığı gökyüzü basık bir tavan ağırlığı ile ruhları eziyordu. Paris'te ilk defa «ya-

rın ne olacak?» korkusunu orada rastladığım yaşlı senatörlerin bakışlarında okudum. Hepsi gün görmüş, acı çekmiş insanlardı. Aralarında, Birinci Cihan aHrbini bile askerlik çağını aşmış olarak geçirmişler çoğunlukta olmalı idi. Kimbilir kaçının Verdun'de, Doumont'da yatan bir sevdiği vardı. Ve şimdi bunların torunu yaşında gençler, Maginot hattının beton kazamatları içinde nöbet tutuyorlardı. Fransızlar bu hale tuhaf savaş (dröle de guerre) adını takmışlardı. Bu tuhaflığın bir sonu elbette gelecekti... Gün görmüş, tecrübeli senatörler, o beklenen sonun pek de tuhaf olamıyacağını düşünüyorlardı.

Kapıdan girince salonun sol yanında duran uzun bir masa etrafında ayakta sıralandık. Senato Başkanı, ak saçlı Jenneney hafif ve titrek bir sesle bize birkaç gönül alıcı cümle ile «hoş geldiniz» dedi. Türk milletinin kahramanlığını, dostlarına gösterdiği bağlılık duygularını övdü. Buna karşı bizim adımıza Hüseyin Cahit Yalçın, hemen hemen aynı hafif ve titrek ses tonu ile kısa bir cevap verdi. Yazdığı kadar rahat konuşamadığı için sık sık kekeliyor, parmaklariyle masaya küçük fiskeler vurarak, öğretmenler topluluğu karşısında sınav geçiren bir okul çocuğu gibi (silsile-yi kelâmını) bozmamaya çalışıyordu. Evet, Türklerle Fransızlar arasında kaynağını tarihin derinliklerinden alan dostluk bağları vardı. Türkler, Fransadan çok şey öğrenmişlerdi. İki millet de hürriyete sevdalı idi. Hürriyet düşmanlarına karşı hürriyeti kurtarmak uğruna silâha sarılan Fransa ile İngiltere Türkiye'ye güvenebilirlerdi. Günü geldiği zaman Türk milleti görevini başaracak, Müttefikler safında canla başla çarpışacaktı. Bundan şüphe edilemezdi.

Titrer, hafif bir sesle konuşmasına rağmen üstadın, söylediklerine inanır bir hali vardı. Yalnız kendi düşüncelerinden sorumlu bir yazar gibi değil, hepimiz, hattâ bütün Türk ulusu adına Fransız dostlarımıza söz verir gibi konuşuyordu. Üzgün bakışlı senatörler, inançsız, yorgun elleriyle nut-

ku alkışlarken, ben, Hüseyin Cahit Yalçın'ın biraz ileri gittiği sanıyordum. Yarın olaylar nasıl gelişecek bilinmezdi. Bildiğimiz, herhangi bir maceraya atılmaktan milletçe kaçınmak istediğimizdi. Devleti yönetenlerimiz de bu isteği yüzde yüz paylaşıyorlardı. Üstat daha yumuşak, daha politik bir dil kullanmalı idi. Bununla beraber, o sıralarda bütün Türk gazetecileri, tek sesli bir koro halinde Almanya'ya çatıyorduk. Varşova halkının kahramanca fedakârlığına rağmen gerçi Polonya ortadan kalkmıştı, fakat Batıda Maginot hattına dayalı koskoca Fransız ordusu, onun ardında denizlere hâkim İngiltere dimdik ayakta duruyorlardı. Geçinmek için birçok maddelerinin dışarıdan getirtmek zorunda bulunan Almanya bu hae ne kadar dayaanbilirdi? Batılıların bekleme gücü sınırsızdı. Onlar hazırlıklarını tamamlayınca Mussolini tutumunu değiştirecek, Rusya ile Japonya birbirleriyle kapışmaktan çekinecekler, yalnız kalan Hitler de bir gün çaresiz pes diyecekti.

Bir güven duygusu içinde soğuk bir şubat günü, şoför erlerin kullandığı boz renkli ordu arabalarına binerek, yanımızda birkaç mihmandar yedek subay, Vitry-le-François, Commercy ve Nancy üzerinden Maginot hattına doğru yola çıktık. Herkes neşeli idi. Ağaçları iliklerine kadar donduran tatsız kış havası, gürbüz Fransa toprağının yaşama gücünü zedeliyememişti. Çevremiz, insanlara bolluk vâdeden, ekili tarlalarla dolu idi. Fışkırmak için bahar güneşini bekliyen yeşilimtrak bir filiz denizine dalmıştık. uB denizi ikiye bö len asfalt yolda hızla kayıyorduk. Öğle yemeğini yediğimiz Commercy'de, oranın ünlü madeleine kurabiyeleri kadar tatlı, bize hizmet eden kumral bir genç kıza (les hommes préferent les blondes) diye takıldık. Mâsum kızcağız, yaşlı başlı adamların komplimanlarına nasıl karşılık vereceğini bilemiyor, nefis Fransız şarabını kadehlerimize boşaltırken hafiften kızarıyordu.

Geceyi Strasbourg dolaylarında, küçük Saverne kasa-

basında geçirdik. Kasabanın tek oteli yeni tamamlanmıştı ve odalar boya kokuyordu. Her birimize ayrı birer oda bulunamadığından, başkanımız ve en yaşlımız Hüseyin Cahit müstesna, ikişer üçer hepimiz bir yerlere sığındık. Ben, Falih Rıfkı ve Reşat Nuri, aynı odaya düşmüştük. Odada iki yatak, bir de kanape vardı. İçlerinde en gençleri idim ya, kendiliğimden, rahat döşekleri onlara bıraktım; başımın altına bir yastık koydular, üstüme bir battaniye örttüler, büzüldüm, yattım. Çok yorgun olduğum halde gözümü uyku tutmuyordu. Az sonra Falih'le Reşat Nuri horlamaya başladılar. İlkin hafiften, birinin alıp ötekinin bıraktığı bu acayip duetto, uyku üstatları bastırdıkça şiddetini artırdı, insafsız bir kreçendo ile fortissimo'ya doğru yükseldi. Sanki odaya giren bir tümen bandosu, bir türlü akordunu tutturamadığı flüt, klârnet, fagot, korno karışımı birtakım nefesli sazları gelişigüzel üflüyordu. Sabahleyin üçümüz de asık suratla kalktık. Yalnız kaldığımız zaman Falih :

— Yahu bu Reşat Nuri amma horluyor, çok rahatsız oldum! dedi.

Falih, banyo odasına geçtiği zaman da Reşat Nuri, aynı şikâyeti tekrarladı : Falih'in horlamasından sabaha kadar gözünü kırpmamıştı.

— Biriniz horlarken öteki uyudu. Çok defa da ikiniz beraber horladınız. Bu hengâmede ne oldu ise şu kanapede pinekliyen ben zavallıya oldu!! diyemedim. İkisine de :

— Ya, öyle mi? Vallahi farkında değilim, ben rahat rahat uyudum! dedim.

O sabah, termometrenin eksi 5 dereceyi gösterdiği ısırıcı bir soğuk altında Strasbourg'u gezdik. Maginot hattının can alacak noktası buraya pek yakın olduğundan, şehir tamamiyle boşaltılmış, halk Batıda daha uygun yerlere gönderilmişti. Sokaklarda, görevli tek-tük üniformalılardan başka kimseye raslanmıyordu. Dükkânların kepenkleri indirilmemişti, vitrinlerde teşhir edilen eşyalar öylece duruyordu.

Bir tanesinde büyük harflerle yazılmış «La réouverture apres la victoire» ibaresini taşıyan bir beyaz kartonu gülümsiyerek seyrettik. Dükkâncının iyimserliği hoşumuza gitmişti.

Bizi Ren kıyısında Fransız - Alman sınırına da götürdüler. Burada, tuhaf savaşın altı aydır sürüp gittiği savaş bölgesine giriyorduk. Otomobillerden indiğimiz zaman bize reh berlik eden kurmay binbaşının sesini duydum :

— *Düşmandan uzaklığımız üç yüz metre. Kendisiyle münasebetlerimiz şimdilik her ne kadar «dostça» ise de, ihtiyatı elden bırakmamış olmak için biz yine birbirimize fazla sokulmıyalım, biraz dağınık yürüyelim. Malûm ya, tüfek, hatta tabanca menzili altındayız.*

Ortalıkta öyle sevimli ve tabiî bir sessizlik vardı ki, binbaşının ihtarına rağmen hiçbirimiz özel bir dikkate lüzum görmüyorduk. Nehrin kıyısında, gerekli yerlere boydan boya çuval renginde perdeler gerilmişti. Aynı şeyi karşı kıyıda Almanlar da yapmışlardı. Böylece, iki taraf, birbirine hedef teşkil etmeksizin, kendi bölgesinde dolaşmak imkânını bulabiliyordu. Ren'in iki yakasını bağlıyan Kehl köprüsü ağzında beton tahkimat vardı. Binbaşı eliyle işaret etti :

— Buraya gelin, Almanları daha yakından göreceksiniz.

Delik kadar dar bir kapıdan süzüldük. Yine delik kadar dar bir pencereden birer birer karşı tarafa baktık. İki yüz metreden uzun tahmin etmediğim köprünün öbür ucu da tıpkı buraya benziyordu. Orada da aynı şekilde beton tahkimat yapılmıştı. Köprünün sağına soluna gerilen çuval renginde perdeler karşı kıyının Almanlarca lüzum görülen parçalarını bizden gizliyordu. Daha gerilerde, toprak rengine boyandığı için güç seçilen kazamatlar vardı. Bir an, aynaya bakıyormuş gibi oldum; orası da o kadar burası idi. Beton tahkimatın dar kapısından dışarı çıkarak binbaşının anlattıklarını dinledik. Beş aydanberi iki taraf da böyle karşı karşıya bek-

leşip duruyorlarmış. Komutanların ruhsal durumlarına göre, arada bir hafif şakalaşmalar oluyorsa da o güne kadar ciddî bir çarpışma olmamış.

Tahkimatın dış duvarına dayalı portatif, tahta bir merdiven vardı. Üzerine çıkarak karşı tarafı açıktan, daha iyi görmek istedim. Evet, işte iki yüz metre ilerideki beton duvar, köprünün öbür ucunu tıkamış, dimdik duruyordu. Üzerinde nazlı nazlı sallanan Alman bayrağı bana gülümser gibi bakıyor, sanki «lisan-i hal» ile «Ne çekiniyorsun, gelsene! Bir şey yapacak değilim!» demek istiyordu.

Başımı göstereli beş-altı saniye olmamıştı ki, aşağıdan bir ihtar yükseldi :

— Fazla durmak doğru değil. Keyfi isterse karşıdaki nöbetçi pekâlâ bir atış deneyine kalkışabilir!

Uyarmanın tekrarına meydan bırakmadan merdivenden indim. Köprünün solundaki yeşillikten hızlı adımlarla geçerek çuval renkli perdelerin ardında bizi bekliyen otomobillere doluştuk, öğle yemeği yemek üzere şehre döndük. Strasbourg'da ordu emrinde çalışmak üzere bir tek lokanta açıktı: Kleber Meydanındaki meşhur Aubette lokantası. Bizi orada ağırladılar. Bir akşam önce başlayan yorgunluğum bir hayli artmıştı. Kendimi iyi hissetmiyordum. Pek sevdiğim fasulyalı kaz etini zorla yedim, yakut renkli şarapların tadına varamadım. Heyet üyelerinin en genci olduğum halde en dayanıksızı ben mi idim? Hüseyin Cahitler, Necmettin Sadaklar, Falih Rıfkılar neşeli kahkahalar atarak şakalaşıyorlardı. Öğleden sonra da Maginot hattının bir bölümünü gezecektik. Çekilip otele dönmek namusuma dokundu. İstanbul'dan kalk, buralara kadar gel, yıllarca plânları hazırlanan, milyonlar harcanarak yapılan, dünyanın en kudretli ordusunu yerine mıhlayacak bir eseri görmeden dön; olacak şey değildi bu. Çaresiz, ayaklarımı sürüye sürüye arkadaşlara katıldım. Gezeceğimiz bölümün komutanı olan General Dentz'e götürüldük, birer birer tanıştırıldık. Az konuşan, düşünceli

mahzun bakışlı bir adamdı General Dentz. Bir subay çağırtarak bize Maginot hattına dair bilgi vermesini emretti.

Maginot hattı, Fransız - Alman sınırında dik açı biçiminde; modern savaş araçlariyle tahkim edilmiş bir dirsekti. Bu dirseğin sağ kanadı Voges'lara dayanıyor, Ren nehri boyunca güneye doğru uzanıyordu. Sol kanadı kuzeye bakıyordu. Strasbourg dolaylarına raslayan iki kanadın birleştiği yer, Maginot sisteminin en önemli noktası idi. Burayı çökertmek imkânsızdı. Ağır kayıpları göze almaksızın doğudan da taarruza geçilemediğine göre, Alman ordusu, ancak kuzeyden Belçika'yı çiğnemek suretiyle Fransa'ya saldırabilirdi. Böylece, en nazik bir bölgede sağladığı çok üstün ateş gücüne dayanan Fransız ordusu, dirseğin sol kanadında denize doğru geniş bir hareket serbestliği kazanmış oluyordu. Almanlar, Belçika'nın bağımsızlığını hiçe saydıkları gün, İngiliz - Fransız birlikleri, bütün imkânlariyle kuzeye yüklenecekler, Maginot hattının sol kanadı üzerinden bir yelpaze gibi açılarak düşmanı geldiği yere sürecekler, orada ezeceklerdi.

Subayın anlattıklarını ilgi ile dinlerken aklımıza bir soru gelebilirdi. Bu stratejik plân, kaynağını bir savunma felsefesinden alıyordu. Almanlar Belçika'nın bağımsızlığına saygı gösterirlerse Müttefikler ne yapacaklardı? Oldukları yerde hep böyle durup Almanya'nın bir gün açlıktan teslim olmasını mı bekliyeceklerdi? Stalin, Hitler'e bol bol yiyecek ve ham madde yardımında bulunduğuna göre, bu bekleyiş ebediyen sürebilirdi. Yoksa, hazırlıklarını tamamlayıp savaş üstünlüğüne eriştikleri zaman kendileri mi taarruza kalkacaklardı? Fakat, kurulu hukuk düzeni uğruna savaşı göze alan Müttefikler tarafsız Belçika'yı çiğneyip geçemezlerdi. Bu takdirde Maginot hattının sağladığı güveni feda etmek, üstelik karşıdaki Siegfried engelini aşmak gerekiyordu. Bunu nasıl göze alabileceklerdi? Soru hiç birimizin aklına gelmedi. Subayın matematik bir kesinlikle önümüze serdiği duru-

mu, uysal birer ortaokul öğrencisi gibi kabullendik. En ufak bir şüphe kurdu zihinlerimizi tırmalamıyordu. Hele Maginot tesislerinden birini gezince; hattın yıkılamazlığı üzerine elimizi Kitaba basıp yemin edebilirdik. Sabit bir dretnotu andıran bu tesis muazzam bir şeydi. Voges tepelerinden birini köstebek yuvası gibi oymuşlar, içine âdeta bir yeraltı şehri kondurmuşlardı. Çeşitli yönlere geniş koridorlar açılmıştı. Raylar üzerinde elektrikli tramvaylar, dekoviller işliyordu. Güclü, büyük asansörlerle, yedi kat yerin dibine iniyordunuz. Katların kiminde mühimmat depoları, kiminde tam teşkilâtlı bir hastane, kiminde subay ve assubay lokalleri telefonlar, yanıp sönen ampuller ve ömrümde görmediğim araçlarla dolu idi. Tekrar tekrar bunların neye yaradığını öğrenmeye kalksa insanın aklı durabilirdi. Ağır ve hafif topları, otomatik makineli tüfekleriyle bütün sistemi birden iki dakika içinde harekete getirmek mümkündü. Yeraltında çalışan Komutan, gözetleme yerlerinden telefonla verilen bilgiye göre durumu körlemesine idare ediyordu. Ağır ve hafif toplar, makineli tüfekler hep gizli idi. Belli bir noktaya ateş edileceği zaman, birkaç saniyelik bir hesaptan sonra bir düğmeye basılıyor ve araçlar saklı bulundukları yerden otomatik olarak çıkıp istenen noktayı istendiği kadar ateş yağmuruna tutuyordu. Maginot hattında irili ufaklı böyle daha nice tesisler vardı. Sistem hep birden işletilecek olsa, bölgede ateş çemberinden kurtulabilen bir karış yer bulunmazdı.

Öğrendiklerimizden, gördüklerimizden memnun, otele dönerken, bundan böyle Fransa'nın bir ikinci Verdun fedakârlığına katlanmaksızın da bir Alman saldırısını durdurabileceğini düşünüyorduk. Fakat ben yorgundum. Sabahki halsizliğim artıyordu. Boya kokulu Saverne otelinde akşam yemeğine inemedim. Eksik olmasınlar arkadaşlar rica etmişler, binbaşı rütbesinde üniformalı bir doktor gelip beni dikkatle muayene etti. Biraz ateşim varmış, soğuk almışım, bir şey değilmiş.

— Aspirin, ıhlamur, sabaha bir şeyiniz kalmaz! dedi, gitti.

Çıplak duvarlı otel odasında, yapayalnız, kendimi pek garipsedim. Bir gece önceki gibi kanapenin üzerine büzüldüm, yattım. Bir şefkat, bir yakınlık ihtiyacı ile içim eziliyordu. Falih Rıfkı - Reşat Nuri ikilisinin bozuk akortlu karma müzikasını âdeta özlemle bekliyordum. Onlar geç vakit odaya girerken hâlâ uyumamıştım. Hatırımı sordular, gönlümü aldılar ve soyunarak pufla yataklara uzandılar. Sabaha kadar titredim, durdum.

Geldiğimiz gibi Paris'e döndük. Yorgunluğum ve halsizliğim geçmiyordu. Bu seyahatte, heyetin en genç üyesi ben, sağlık yönünden fiyasko vermiştim. İçimizde iyimserlik, hareket ve neş'e rekoru o zamanlar herhalde altmış beşini doldurmuş olması gereken en yaşlımız Hüseyin Cahit'te idi. Yiyor, içiyor, şakalaşıyor, bir-iki saatlik boş vakit buldu mu «çalışayım!» diyerek odasına çıkıyordu. Aramıza döndüğünde, postaya vermek üzere en azından üç makaleyi bir zarfa tıkıştırdığını görüyorduk.

Paris'te bir gün kalacak, sonra Breste'e deniz tesislerini incelemiye gidecektik. O gün Continental Otelinde şerefimize Fransız Dışişleri Bakanlığı tarafından bir öğle yemeği verildi. Umum Müdürler, Büyükelçiler, politikacılar arasında bence sofranın en dikkate değer, en ünlü adamı Jean Giraudoux idi. Kimi eserlerini okumuş, bir-ikisini pek beğenmiştim. Hoş bir tesadüf, yerlerimiz yanyana düşmüştü. Yeni edebiyattan habersiz, cahil bir kişi görünmemek, biraz da bilgiçlik satarak böbürlenmek içgüdüsü ile onunla konuşmak istiyordum. Lise öğrenciliğim sıralarında İstanbul'a uğrıyan bir Fransız trupundan Siegfried'i seyretmiştim. Piyes hakkında düşündüklerimi söylemek, «Simon le pathétique» üzerinde bir tartışma kapısı açmak için fırsat kolluyordum. Üstadın öbür yanında oturan bizim Elçilik Müsteşarı Sedat Ze-

ki Örs sonu gelmez bir konferansa başlamış, habire konuşuyor, konuşuyor, bir yandan da ağzını şapırdatarak istiridye kabuklarını yalıyordu. Üstelik benim de dermansızlığım tahammül edilmez bir hal almıştı. Yemeklere el süremiyordum. Dudağıma değdirdiğim şampanya kadehi midemi bulandırıyordu. Bir an Sedat Zeki Örs'ten yakasını kurtaran Giraudoux, orada öyle sessiz durduğumu gördüğünden, benimle de meşgul olmak ihtiyacı ile bir nezaket cümlesi sarfetti :

— Vous n'aimez pas les huîtres?

Nasıl olur? İstiridyeyi severdim, hem de çok severdim ama bugün...

Cümlemi tamamlamaya fırsat bulamamıştım ki, Sayın Elçilik Müsteşarı, Giraudoux'yu dirsekliyerek sonu gelmez konferansını bıraktığı yerden yakaladı. Temiz, akıcı bir Fransızcası vardı; fakat değindiği konular ancak bir istiridye kabuğunu dolduracak nitelikte hafif ve kaypak şeylerdi. O yıllarda Millî Savunma Bakanlığı Haber Alma Servislerini yöneten Giraudoux'nun yemek boyunca Sedat Zeki'yi dinlerken sıkıntısını gizlemek için epey gayret harcadığını sanıyordum. Tuhaf adamdı bu Sedat Zeki Örs. Mesleğine doğrudan doğruya ilişkisi bulunmıyan birtakım alanlarda kendine özgü kurallar yaratmaya meraklı idi. Dil devrimi sıralarında yayınladığı bir kitapla Türkçenin cümle yapım düzenini altüst edici bir formül atmıştı ortaya. Fransızcanın yazı ve konuşma mantığına uydurmalı idik dilimizi. Bu da qui, que, quoi, dont gibi sözcüklere birer karşılık bulmakla kolayca oluverirdi. Örneğin bir Fransız:

— Ahmet que j'ai rencontré hier soir est un bon garçon.

demiyor mu idi? Biz cümleyi:

— Dün akşam rasladığım Ahmet iyi bir çocuktur.

biçiminde değil de, Fransızlar gibi:

— Ahmet kona (ki ona) dün akşam rasladım, iyi bir çocuktur, demeli idik.

— Ankara oû je vai m'installer, est une belle ville.

Bu cümlenin Türkçesi:

— Yerleşmeye gittiğim Ankara güzel bir şehirdir.

olmıyacaktı. Şöyle demeli idik:

— Ankara koraya (ki oraya) yerleşmeye gidiyorum, güzel bir şehirdir.

Şimdi acaba bu kuralları mı anlatıyordu Giraudoux'ya?. Fakat benim durumum başka idi. Saverne'deki üniformalı hekimin dediği gibi, hafif bir soğuk algınlığı geçiriyor olamazdım. Adamakıllı hasta idim. Hemen o gün, sorup soruşturup tanınmış bir iç hastalıkları uzmanına başvurdum. Elleriyle başımı tutan Prof. Arimet, gün ışığında gözlerimin akına bakar bakmaz:

— Mais vous êtes en plein jaunisse mon enfant!

dedi. Sarılığa tutulmuştum, safra kesesini karaciğere bağlıyan kanal iltihaplanmıştı, dikkatli bir bakıma ihtiyacım vardı. Şarap, şampanya ne demek? Maden suyu bile içmemeli idim.

— *On gün yatacaksın. Şu şu ilâçları alacaksın. Ateş düştüğü zaman kalkabilirsin. Fakat en az iki ay sıkı bir rejim: Pişmiş yağlar, etler, tavalar, çiy sebzeler, turşular yasak. Haşlanmış makarna, haşlanmış pirinç, yoğurt, komposto ve benzeri hafif yemeklerle idare edeceksin. İyileştikçe, yavaş yavaş normale dönersin!*

«Resmîû seyahatim burada sona eriyordu. Ev sahiplerine yük olamazdım. İlgililere durumu anlattım. Plazza Otelindeki odamdan valizimi alarak Grant Hotel'e taşındım.

Gazeteci arkadaşlar «inceleme»lerini tamamlayıp İstanbul'a döndükleri zaman ben hâlâ Paris'te idim. Akşamları Grand Hotel'in geniş ve kasvetli holünde çok kez kardeşim Doğan'la, arasıra da şair Cahit Sıtkı Tarancı ile buluşuyor, gevezelik ediyorduk. Doğan dinlenmek, Cahit de öğrenmek

amaciyle Paris'te idiler. Ne birinin dinlendiğini, ne de ötekinin öğrendiğini pek sanmıyorum. Öğrendiğini pek sanmıyorum derken, Cahit Sıtkı'yı küçümsemek gibi bir duyguya kapılmadığımı belirtmeliyim. Galatasaray'dan arkadaşım olan Cahit, çok zeki, çok duygulu, biraz içine kapalı, durmaksızın kendi kendini araştıran gerçek bir şairdi. Dış görünüşünü çirkin sanması onda birtakım kompleksler doğurmuştu. Oysa, iç zenginliğinin yüzüne vuran ışıklariyle biz onu hiç de çirkin görmezdik. Tadı rakıyı andırdığı için Cahit, Paris'te hemen her akşam Pernot içiyordu. Kadehlerin biri konup biri kalktıkça, İstanbul özlemi içinde kıvranan sevimli şair yeni tamamladığı mısraları kekeliyerek okur, ya da mektuplaştığı arkadaşlarından bize dumanı üstünde yurt haberleri getirirdi.

Bir akşam operaya, Mozart'ın Sihirli Flüt'ünü görmeğe gittim. Gluck'la beraber Alman millî sahne musikisinin kurucularından olan Mozart'ı — Almanya ile savaş halinde bulunmalarına rağmen — Fransızlar repertuvarlarında tutuyorlardı. Boykot edilen tek Alman bestecisi Wagner'di. Oysa, Wagner'in eserlerini olgunlaştıran ağacın kökü doğrudan doğruya Mozart'a dayanıyordu. Hele orkestralama tekniğinde nefesli sazlar grupuna verdiği önemle, Sihirli Flüt, Karl Maria von Weber'i ve dolayısiyle Richard Wagner'i müjdeliyen bir ışıktı.

Ayrıca, Cermen masallarını işlemiş olması Wagner'in bir ırkçı sayılmasını mı gerektirirdi? Wagner, kendi yurdunda sosyalist ayaklanmalarına katılmış, eserleri kendi yurdunda ıslıklanmış, uzun zaman yurdunu bırakıp Fransa'ya sığınmış, orada eser vermiş bir sanatçı değil mi idi? Baudelaire, onun dehasını ilk defa fark edenlerden biri olmamış mı idi? Bernard Shaw, Tetraloji'yi birtakım mitolojik semboller altında, sömürücüleri koruyan eski düzene karşı devrimcilerin açtığı bir savaş olarak görmemiş mi idi?

Fakat sanat başka, politika başka şeydi. Wagner'in ard niyeti ne kadar temiz, ifade gücü ne kadar üstün olsa da, sınır boyunda Fransız delikanlıları nöbet tutarken, burada eski Cermen tanrılarını sahneye çıkarıp nefesli sazlarla yarıştırırcasına bangır bangır bağırtmak doğru olmıyabilirdi. Oysa Mozart, daha eski bir serüvenin, binbir gece masallarının perdesini aralıyarak bize insanlık, kardeşlik, iyilik türküleri söylüyor, doğruluğun zaferine inancını belirtiyordu. Sonra üslûp bakımından Mozart, tek başına bütün onsekizinci yüzyılı temsil edecek nitelikte, yüzde yüz Avrupalı bir besteci idi. Wagner musikisi, ne de olsa fazla Cermen bir karakter taşıyordu.

Çoktandır dinleyemediğim Sihirli Flüt beni sarmıştı. Savaş öncesi yıllarının üzgün, fakat daima güleryüzlü Viyana'sına kavuşmuş gibi oldum. Mozart'ı dinliyeceğim akşamlar bir çocuk heyecanı içinde sevinir, sabırsızlanırdım. Mozart'la beraber olduğum anlar bütün insanları kucaklıyacak kadar sevgi dolardı yüreğime. Tek Tanrılı dinlerin müjdelediği öbür dünya, güzel dünya, sonsuz saadet dünyası işte bu olmalı derdim kendi kendime. Sonra, Graben'deki odama dönmeden önce, tenha sokaklarda tek başıma gezerdim. Kısa ömrünün son on yılını geçirmişti Mozart Viyana'da. Oturduğu evleri, evler yıkılmışsa yerlerini öğrenmiştim. Karlı kış gecelerinde hoş bir sessizlik çökerdi Viyana'ya. Zihnimde onun besteleri, yorulmadan, üşümeden saatlerce dolaştığım olurdu tenha yollarda.

O akşam da Paris'te aynı şeyi yapmak istedim. Temsil bitince sokağa çıktığım zaman suratıma bir tokat gibi çarpan karanlığa aldırış etmedim. Evet, savaş vardı, hava akınlarına karşı korunmak için ışık şehri Paris her gece karanlığa gömülüyordu. Alışmıştım artık buna. İçimi Mozart'ın melodileri aydınlatıyordu ya, dolaşabilirdim ışıksız sokaklarda.

Capucines Bulvarından Madeleine Kilisesine doğru yü-

rürken ortalarda hemen kimsecikler kalmamıştı. Az ileride, yalnız başına yürüyen birinin ayak seslerini duyuyordum. Her halde bir kaldırım yosması olmalı idi. Hafifçe asfaltı okşıyan topukları, bir asma saat rakkası kadar telâşsız, düzenli tık tık'larla zamanı ölçüyor, karanlık Paris'e soyut, tanımlaması güç, sevimli bir biçim veriyordu. Burası Viyana olabilirdi, Münich olabilirdi, belki İstanbul da olabilirdi. Yürüyüşümü, farkında olmaksızın, kaldırım yosmasının topuk seslerine göre ayarlamıştım. Beni ondan ayıran uzaklık ne artıyor, ne eksiliyordu. Yürümek, yürümek, en güzel melodileri çerçevelemeye hazır o musikisiz, fakat güven verici temponun eşliğinde hep öyle yürümek istiyordum. Bir ara düşündüm: Az önce Alman uçakları Paris'i bombalıyabilirler, Operayı, Opera ile beraber Sihirli Flüt'ü de darmadağın edebilirlerdi. Ertesi günü, haberi veren Alman gazeteleri, «şu kadar bina yıkıldı, şu kadar ölü, şu kadar yaralı var!» diye övünürken acaba Mozart'ı da kalbinden vurduklarını halka açıklıyabilir mi idi? Gazeteleri bir yana bırakalım, silâhlı saldırıların, her şeyden önce bir intihar sayılması gerektiğini anlıyan yeryüzünde kaç kişi vardı?

Mozart şüphesiz bombaların ortadan kaldırabileceği bir varlık olmaktan çıkmıştı artık. O eserleriyle yaşıyordu ve eserleriyle yaşıyacaktı. Fakat ana dili Almanca olan Mozart'ı benimsemişti Fransız aydınları. Onlara kurşun sıkmakla Hitler, aynı zamanda kendi kendini yoketmeye kalkışmıyor mu idi? Almanya'da doğan büyük değerlerin bütün insanlığa mal olduğunu biliyor mu idi Hitler? Wagner'i, özellikle Wagner'in Meistersinger'in alışılmış, kalıplaşmış, her yeniliğe düşman geleneksel, ruhsuz bir sanat anlayışına karşı sanatçı özgürlüğünü savunan ileri bir hamle olduğunu kavramış mı idi? Bunu kavrasa, çağımız insanının her alanda, top - tüfek gücünden ziyade düşünce özgürlüğüne dayanarak yükseleceğini anlamaz mı idi?

Düzenli topuk sesleri yok olmuştu tenha bulvarda. Kaldırım yosması bir yan sokağa sapmıştı her halde. Sihirli Flüt'ün melodileri hâlâ içimi aydınlatıyordu. Onların ışığında ağır adımlarla otele döndüm.

IV

Semplon Ekspresi Fransa sınırından İsviçre'ye geçince «tuhaf savaş» ın zaten göze batmıyan dış görünüşleri de silindi, gitti. İtalya, Yugoslavya, Bulgaristan, Türkiye her zamanki normal hayatlarını yaşıyorlardı. Avrupa'da savaşıldığını ancak gazeteleri okurken anlıyabiliyordunuz. Bunlar da çoğunlukla yorumlarında tarafsızlığa önem veriyorlardı. İtalyan politika yazarları bile sağı solu kollıyarak fikir yürütüyorlardı. Taraf tutmakta en aşırı giden basın, Türk basını idi. Savaş dışı bulunduğumuz halde, İngiltere ve Fransa ile aramızdaki karşılıklı yardım antlaşmalarından ilham alan bizler, Almanya'ya habire veriştirip duruyorduk. Maginot hattındaki sessizlik âdeta sinirlerimize dokunuyordu. Hitler'in yıkılmasında dostlarımızla «fiilî» bir işbirliğine girişeceğimiz günü sabırsızlıkla bekliyorduk. Batı uygarlığını kurtarmak uğruna Türk milleti kanını dökmeye hazırdı. Millet adına kalem oynatan biz başyazarlar böyle buyuruyorduk.

Alman ve Fransız askerleri burunları kanamaksızın Ren kıyılarında karşılıklı bekleşip dururken, sevgili yurdumuz arka arkaya iki tabiat âfetine uğradı: Erzincan depremi, birkaç saniye içinde 23.000 kişinin ölümüne sebep oldu. Birkaç gün sonra kabaran Sakarya Nehri de binlerce aileyi, kelimenin tam anlamiyle, perişan etti. Olaylar hepimizi sarsmıştı. Beyaz trene atlıyan Millî Şef, felâketzedeleri teselliye koşu-

yor. Hükümet, elindeki bütün imkânları kullanarak vatandaşın yarasını sarmaya çalışıyordu. Gerçi başyazarlar sık sık Hitler'e çatmak suretiyle Batı uygarlığını kahramanca savunuyorlardı. Fakat yazılışleri müdürleri, bir süre, gazetelerin baş sahifelerini tüm felâket haberlerine ve yardım kampanyalarına ayırmak gereğini duydular. Amerikan basını bile bizdeki deprem ve sel âfetlerini ön plâna geçirmişti. Erzincan'la ilgili bir fotoğrafa New York'ta yüzlerce dolar ödeniyordu.

Yine o sıralarda, önemi sonradan daha iyi anlaşılan bir olay Türk Adliyesini ve Türk basınını bir hayli uğraştırdı. Afrodit Dâvası diye adlandırdığımız bu olay, Atatürk'ün ölümünden sonra bir yılan gibi yurdumuzu sinsice belinden sarmaya başlıyan gericilik akımının başlangıcında nerelere kadar uzandığı, hangi kaynaklara dayandığı hakkında bize azçok bir fikir verebilecektir. Bugünkü genç kuşaklar, gericiliğin bizde demokrasi ile beraber, oy avcılığı yüzünden, partilerarası bir taviz yarışı halinde başlayıp geliştiğini sanırlar. Bu düşüncede elbette büyük bir gerçek payı vardır. Fakat gericilik yılanını ilk gıdıklıyan parmak hareketleri, ona saklandığı delikten baş çıkarma olanaklarını sağlıyan ilk davranışlar, Atatürk'ü kaybedişimizin daha birinci yılında, tek parti devrinde görülmeye başlanmıştır. O zamanlar hiçbirimizin gözüne çarpmıyan bu hareketler ve davranışlar, yobazlardan, ya da oy avcılarından gelmiyor, doğrudan doğruya iktidara ve yönetim kadrosuna hâkim olan değişik bir zihniyeti belirtiyordu.

Örneğin, 1939 yılında İzmit'te açılan bir resim sergisindeki çıplak tabloların «müstehcen» sayılarak toplattırıldığını ve ilgilileri hakkında savcılıkça «resmen» kovuşturma açıldığını bilir mi idiniz? Genç kuşakların bilmesine imkân bulunmıyan bu olayı orta, hattâ yaşlı kuşakların hatırlıyacağı-

nı sanmıyorum. Ama ne yazık ki, Cumhuriyet Türkiyesinde, Atatürk'ten hemen sonra böyle bir kovuşturma açılmış, tablolar, ancak tanınmış ressamlarımızın bilirkişiliği sayesinde «beraat» edebilmişlerdir.

İstanbul'da geçtiği ve birçok yazarlarımız ilgilendiği için, Afrodit Dâvası'nın yankıları çok daha geniş oldu. Malatya Milletvekili Nasuhi Baydar'ın Pierre Louys'den dilimize çevirdiği bir romandı bu Afrodit. O tarihten elli yıl kadar önce Paris'te yayımlanmış, herhangi bir kovuşturmaya uğramak şöyle dursun, edebiyat otoritelerinin ilgisini toplamış, beğenilmişti.

İşte Milletvekili Nasuhi Baydar'ın dilimize çevirip Semih Lûtfi Kitabevince satışa çıkarılan bu esere, İstanbul Savcısı Hikmet Onat, her halde Ankara'dan aldığı bir işaret üzerine, İbrahim Hakkı Konyalı adında dil bilmez, edebiyattan anlamaz bir bilirkişinin raporuna dayanarak «müstehcendir» damgasını vuruyor, eseri toplatıyor, ilgililer aleyhinde dâva açıyordu. Aynı zamanda ateşli bir avukat olduğunu o dâva vesilesiyle öğrendiğimiz romancı Esat Mahmut Karakurt, Semih Lûtfi'nin savunmasını üzerine almıştı. Gazeteler dâvayı yürekten benimsdiler. Siyasal inancı ne olursa olsun, Hüseyin Cahit'ten Sabiha Zekeriya'ya kadar her yazar romanı savunuyordu. Bunların arasında Peyami Safa ve «müstakbel Süpermürşit» Necip Fazıl da vardı. Özellikle Cumhuriyet bütün gücü ile romanın yanında yer aldı. Kulağından yakalayıp suçlu sandalyesine edebiyat eserlerini oturtma devrine Batı milletleri geçen yüzyılda son vermişlerdi. Flaubert'in Madame Bovary'si, Baudelaire'in Poemes Maudites'leri müstehcen mi, değil mi diye mahkemede yargılanıp beraat kararı aldıktan sonra şimdi ortaokul çocuklarına Fransız edebiyatının en güzel örnekleri arasında gösteriliyordu. Pierre Louys ise Afrodit'ten ötürü yargıç önüne bile çıkarılmamıştı. Batının değer ölçülerini benimsemedikçe nasıl Batılı olabilirdik? Dil bilmez, edebiyattan anlamaz İbrahim Hakkı

Konyalı'nın yetersizliğini kabul eden mahkeme; Ordinaryüs Profesör M. Şekip Tunç, Profesör Sadrettin Celâl Antel ve Doçent Ali Nihat Tarlan'ın şahıslarında yeni bir bilirkişi heyeti kurdu. Bu heyet, mahkemeye sunduğu raporda, romanın müstehcen sayılamıyacağını kesin olarak bildiriyordu. Fakat Savcı inadında direniyordu. Ortada birbirine zıt iki rapor bulunduğu için, durumun bir kere de Ankara'da Talim ve Terbiye Heyetine incelettirilmesini istedi. Yargıç bu isteğe uydu. İstanbul Savcısının birbirine zıt dediği raporlardan birini bir tek kişi imzalamıştı: Yabancı dil bilmiyen, edebiyatla ilgisiz İbrahim Hakkı Konyalı. Öte yanda ise, her biri birkaç dili iyi bilen, biri psikoloji, biri pedagoji, biri de edebiyatçı, üç yüksek öğretim üyesi bulunuyordu. Terazinin iki kefesine konan bu ağırlıklar nasıl denk sayılabilirdi? Afrodit'i mahkûm ettirmek üzere birtakım gizli kuvvetler işbirliği halinde miydiler yoksa? Kitabı basan ve yayanlara hüküm giydirmek, Türk fikir ve sanat hayatının yarını bakımından kötü sonuçlara yol açabilirdi. Oturumlara yardımcılarını göndermiyerek kendi yüksek kişiliği ve olanca gücü ile katılan sayın Savcı zaten temsil ettiği zihniyeti gizlemiyordu: Her milletin kendine özgü bir ahlâk anlayışı vardı. Fransa'da suç sayılmıyan bir sanat eseri Türkiye'de ahlâka aykırı bulunabilirdi.

Atatürk devrimlerini bir kalemde toptan yıkabilecek feci bir zihniyetti bu. Ve biz bunu Atatürk Türkiyesinde, bir Cumhuriyet savcısının ağzından işitiyorduk. Davranışlarımızı bu ölçüye vurduğumuz zaman Türk kadınının başı açık gezmesini, yargıç, avukat, hekim, öğretmen olmasını, sahneye çıkıp oyun oynamasını, şarkı söylemesini de ahlâka aykırı görebilir, yasaklıyabilirdik. Atatürk'ün ölümü üzerinden henüz birbuçuk yıl geçmemişti. Nereye varırdı memleket bu gidişle? Nereye varacağını ileride, çok partili hayata girdikten sonra görecektik. 1940 yılının şubat ayında, doğrusu biz o kadarını kestiremiyorduk. Tutumunu beğenmediğimiz Cum-

huriyet Savcısı ile onun pek güvendiği İbrahim Hakkı Konyalı'ya, bu dâvada nasılsa yanyana gelmiş, eski devre ait birer tip diye bakıyorduk. Bu tiplerin bir gün yurt ölçüsünde bir tehlike sayılabilecek derecede çoğalabileceğini havsalamız almıyordu. Bununla beraber, ne kadar uzak da olsa, tehlikeyi önlemek, Atatürk ilkelerini korumak görevimizdi. Onu başarmaya çalışıyorduk. Talim ve Terbiye Heyetinin geciken raporu beklenirken, konu ile ilgili olarak yazdığı uzun bir yazıda Yunus Nadi, tehlikeye şu satırlarla işaret ediyordu :

«... *Mesele Millî Talim ve Terbiye Heyetine kadar gitti. Mahkemenin kararı olduğu için, bu müracaate denilecek söz yoktur. Ancak, asıl işi mektep kitapları ve mektep işleri olan bu heyetin ne bizde, ne de başka bir yerde mekteplerle hiç alâkası olmıyan bu eser hakkında ne söyliyebileceği cidden merak olunacak işlerdendir.*

Hülâsa, bir sanat eseri olan Afrodit'in kendisinden ziyade etrafındaki fazla ve fuzulî gayretler, ortaya mühim safhalar çıkarmış oldu. İlâve edelim ki, nihayet koyu cahillikle karaktersiz taassuba dayanan demagojiye karşı gösterilecek müsamaha inkılâp prensiplerimize bile ziyan verebilecek tehlikeler doğurmaya kadar gidebilir.»

Genç ve aydın çevreler dâvaya büyük ilgi gösteriyorlardı. O sıralarda bir vatandaş Cumhuriyet'e birtakım vesikalar getirdi. Yazışleri Müdürlüğünde bunlara bir göz atan arkadaşlar, hayretten donakaldılar. Vesikalar, İbrahim Hakkı Konyalı'nın, Mütareke yıllarında el yazısı ile günü gününe tuttuğu notlardı. Atatürk, Kuvayi Milliye, Büyük Millet Meclisi, hattâ Türk milleti hakkında korkunç şeyler yazıyordu İbrahim Hakkı notlarında. İstanbul'un İngilizler tarafından işgalini bir (Tanrı lûtfu) olarak karşılıyor, Mustafa Kemal'e (Yahudi) diyor, Kuvayi Milliyeyi (Muhammed ümmetini kıtır kıtır doğrıyan bir ölüm çetesi) sayıyordu. İşin tuhafı, adam bu satırları bir yerde yayınlatmak, ya da birine

göndermek için değil, kendi duygu ve düşüncelerini kâğıt üzerine geçirmek, zaman zaman onlarla başbaşa kalmak ihtiyacı ile yazmıştı. Olur şey mi idi bu? Biri gazeteye bir oyun mu oynamak istemişti yoksa? Vesikaları gönderen vatandaş da kimliğini açığa vurmak istemiyordu. Arkadaşlar işi derinlemesine incelemeye koyuldular. İbrahim Hakkı'nın eski Türkçe el yazısı bu vesikalarla birlikte yazı uzmanlarına gösterildi. Şüphe yoktu, Mütareke notlarını tutan o idi. Cumhuriyet, 20 şubat tarihli sayısında bir nevi günce diyebileceğimiz vesikalardan birkaç sahifesini yayınladı. Hakarete uğradığı iddiasiyle, İbrahim Hakkı Konyalı, Cumhuriyet sorumlularını mahkemeye vermesi üzerine Afrodit'ten bir dâva daha doğmuş oluyordu.

Nihayet Afrodit beraat etti. Talim ve Terbiye Heyeti de romanın müstehcen olmadığına dair hazırladığı raporu İstanbul Yedinci Asliye Ceza Mahkemesine göndermişti. Fakat Cumhuriyet'in daha çekecek çilesi vardı.

Oldukça ilginç safhalardan geçen dâva bir hayli uzadı. Gazetede tıpkı basımları yayınlanan vesikaların kendi kaleminden çıkma olduğunun ispat edilebileceğini avukatımız söylediği zaman İbrahim Hakkı Konyalı, özel hayatına ait konularda ispat yoluna gidilemiyeceği gerekçesiyle, hattâ bu noktada kendisine sual bile sorulamıyacağı tezini savunuyor, yargıç da hukuka uygun bulduğu teze dayanarak Cumhuriyet sorumlularını mahkûm ediyordu. Afrodit'i kurtarırken biz mi güme gidecektik? Şüphe kurdu aylarca içimizi burktu. Yargıtayın Türk Adliyesine şeref veren bir kararı ile sonunda biz de kurtulduk. Cevat Abdürrahim Gücün'ün başkanlık ettiği Ceza Dairesi Heyeti, kararında şu gerekçeye dayanıyordu :

Bilirkişi, kamu hizmeti gören bir kimsedir. Gazetede basılan vesikalar, dâvacıya hakaret kastiyle değil, sırf onun bilirkişilik görevini başaramıyacak bir nitelikte bulunduğunu göstermek amacı ile yayınlanmıştır.

Böylece, aylardır basını, adliyeyi, hukukçuları ve tüm aydınları yakından ilgilendiren, devrim Türkiyesi hesabına yersiz, yersiz olduğu kadar da anlamsız bir dâva sona ererken, Hükümetin etrafında parçalanmaz bir kaya halinde birleşen biz gazeteciler, her vesile ile büyüklerimize saygılarımızı sunuyor, Batı uygarlığına ve düşünce özgürlüğüne kasideler okuyorduk. Cephelerde ordular yerlerinden kımıldamaksızın bekleşiyorlardı. Gerçekten tuhaf bir savaştı bu. Türkiye'nin durumu hakkında yerli yabancı basın temsilcilerine demeç veren Dışişleri Bakanı Saraçoğlu:

— Tarafsız değiliz, savaş dışıyız! diyordu.

Bu sözlerin altında ne derin bir kehanet saklı olduğunu o sıralarda Saraçoğlu da bilmiyordu her halde. Aradan birkaç hafta geçer geçmez, savaş ateşi, taraflı tarafsız hemen bütün milletleri birer birer sarmaya başlıyacaktı ve biz sonuna kadar «savaş dışı» kalacaktık.

V

Batı cephesindeki durgunluk süredursun, 1940 yılının nisan ayında ortalık birden kızıştı. Alman orduları bir-iki günde Danimarka'yı istilâ ederek Norveç'e saldırdılar. Skager-Rak'ta İngilizlere karşı ağır bir deniz yenilgisine uğramalarına rağmen, hava üstünlüklerine dayanan Almanlar, Norveç'in stratejik noktalarını kolaylıkla ele geçiriyorlardı. Askerlik uzmanları bu hareketin anlamını çözmeye çalışırken, Romanya'da turist kılığında 28 bin Alman biriktiği, On iki Adalarda İtalya'nın tahşidata giriştiği haberleri duyuldu. Ne oluyordu? Kuzey Denizi kıyılarını, hattâ Güneyde tüm Akdeniz'i ele geçirmekle İgiltere'nin deniz egemenliğini çökertmeye imkân var mıydı? «Sekiz milyonluk süngü gücü» edebiyatını nutuklarında bol bol kullanan Mussolini de nihayet savaşa burnunu sokacak mı idi? Birbirini tutmaz yorumlar gazete sayfalarını doldururken, Majestenin hükümeti bir Türk parlâmento ve basın heyetini, incelemelerde bulunmak üzere, on beş günlüğüne İngiltere'ye davet etti. Millî Savunma Bakanı Naci Tınaz'ın başkanlığında, 7 mayıs akşamı Semplon Ekspresi ile Sirkeci'den yola çıktık. Heyet üyelerinden hatırlıyabildiklerim: General Refet Bele, Hüseyin Cahit Yalçın, Falih Rıfkı Atay, Necmettin Sadak, Asım Us, Basın-Yayın Genel Müdürü Selim Sarper, Anadolu Ajansı Genel Müdürü Muvaffak Menemencioğlu, Basın-Yayın'dan Şekip Engineri..

Ekspres yolculuğumuz her zamanki tatlı biteviyelik içinde başladı. Ekspres dedikse, İstanbulla Paris arasını üç gün üç gecede alırdı bu tren. Öğrencilik yıllarımdanberi hep Semplon'a bindiğim için, geçtiğimiz yerler, en ufak köy duraklarına kadar, âdeta ezberimde idi. Yine de sıkılmazdım tren yolculuğundan. Turizm şimdiki gibi gelişmemişti o zamanlar. Otomobille memleketten memlekete pek gidilmediği, uçak seferleri de sadece yaz aylarında — o da pek seyrek — yapıldığı halde, Semplon Ekspresi fazla kalabalık olmazdı. İkinci mevki kompartımanda, çok kez tek başıma, pencere kenarına yaslanır, elimde bir kitap, kimi zaman okuyarak, kimi zaman camın önünden hızla kayıp geçen manzaraya dalarak, memnun, hayatımı yaşardım.

Bir gün, Sofya'dan trene binen yaşlıca bir Bulgar doktoru ile karşı karşıya oturmuş, öteden beriden konuşuyorduk. Telâşla kapıyı açan kondüktör, benzi sapsarı. doktoru çağırdı. Öndeki vagonda, falan numaralı kompartımanda biri ölmüştü. Sakin adımlarla kondüktörün arkasından giden doktor, beş dakika sonra, aynı sakin adımlarla geri döndü. Merakla:

— Ne teşhis edebildiniz? diye sordum. Doktor Stoik, bir filozof gibi gülümsüyordu:

— Sadece öldüğünü teşhis edebildim! dedi. İlk önce tuhaf, hattâ komik bulduğum bu cevap, sonradan beni bir hayli düşündürdü. Ölmek yok olmak demekti. Hepimizi bekliyen en büyük gerçekti bu. Hekimin görevi ölümü geciktirmek, onunla savaşmaktı. Bir insan yok olduktan sonra, o yok oluşun nedenleri üzerinde durmak, artık pek önemli bir uğraşı sayılamazdı. Kondüktörün titriyerek koyduğu teşhisi doktor, filozofça bir gülümseme ile doğruluyordu. Bir çocuk ağlıyarak, bir köpek de uluyarak aynı teşhisi ilân edebilirlerdi. Asıl sorun, büyük gerçek karşısındaki davranışımızdı.

Bizi hiç ilgilendirmese, bir başkasının vücudunda da olsa, ölüme karşıdan, gözümüzü kırpmadan bakabiliyor mu

idik? Denemek istedim. Bir ara koridora çıkarak ölen adamın bulunduğu vagona geçtim. Ortalarda kimse yoktu. Kompartımanın kapısını yokladım; kilitli değildi. Kapıyı yavaşça araladım, başımı uzattım. Ölünün üstüne beyaz bir çarşaf örtmüşlerdi. Çarşafı biraz kaldırsam, ölümün soğuk yüzüyle karşı karşıya gelecektim. Bir an durakladım. Hayır, yapamıyordum, yapamıyacaktım. Sinirlerim bozulmuştu; elim çarşafa değse her tarafım zangır zangır titriyecekti. Yatakta uzanan, sanki otuz yıl, kırk yıl, bilemediniz elli yıl sonraki benim cesedimdi. Büyük ve basit gerçekten korkuyordum. Adama baksam, geçtiğimiz yerleri bir ölü gözü ile görecekmişim gibi geliyordu bana. Güleryüzlü doktorun yanına döndüğüm zaman ona karşı saygım artmıştı, fakat kendimden utanıyordum biraz.

Bir gün de Amerikalı bir kadınla uzunca bir tartışmam olmuştu Semplon'da. İstanbul'a dönüyordum. Onun buralara ilk gelişi imiş. Bir köy istasyonunda küçük Bulgar çocukları, yakaladıkları bir serçenin ayağına iplik bağlamışlar, hayvancağızı uçurtma gibi uçurtarak eğleniyorlardı. Yapılan, gerçekten eziyetti. Buna üzülmek için de Hayvanları Koruma Derneği üyesi olmaya hiç lüzum yoktu. Ne var ki çocuklar da, işkence nedir bilemiyecek kadar küçüktüler. Onların yaşında iken ben, eğlenmek niyetiyle kedileri havuza atar, yakaladığım canlı kaplumbağaların kabuklarını, içinde ne var diye taşla kırardım. Amerikalı bayan, yalınayak fakir Bulgar çocuklarına beş-on leva vererek serçeyi satın alsa da azad etse, iki taraflı bir hayır işlemiş olurdu. Böyle yapacak yerde o, karşısında birini boğazlıyorlarmışçasına öfkelendi, anlamadıkları bir dille çocuklara bağırdı, çağırdı. Belki o güne kadar ömürlerinde tek bir oyuncağa kavuşamıyan zavallı çocuklar da kadının feryatlarına aldırış etmiyerek eğlencelerine devam ettiler. Tren, istasyondan kalkarken Amerikalı bayan:

— Ne vahşet, ne vahşet! diye söyleniyordu. Kendimi tutamadım:

— Haklısınız Madam, dedim. Bir serçeye böyle eziyet edilmesi insanın yüreğini titretiyor. Çirkin bir oyun bu! Sinirlenmenizi anlıyorum. Fakat oynıyanlar da ne yaptıklarını bilemiyecek yaşta küçük çocuklar. Amerika'da renk farkı yüzünden birtakım insanlara insanlık dışı işlem yapılmasına, hattâ o insanların zaman zaman linç edilmesine ne dersiniz?

— Yo... O başka şey, bu başka şey! diyen Amerikalı kadın derhal bir misyoner niteliğine büründü ve koridorda bana uzun bir konferans vermeye kalktı. Zencileri ikinci sınıf insan sayıyordu. Bunlar beyazlardan ayrı tutulmalı idi. Yoksa, Amerikan ulusu zamanla soysuzlaşır, yaratıcı gücünü yitirirdi. Kadın konuştu, konuştu; ortalık kararıncaya kadar konuştu. Beni düşüncemden caydıramamanın üzüntüsü içinde kompartımanına çekildi. Küçük serçeye acımakla beraber çocukların davranışını bağışlıyordum. Ama Birleşik Amerika'da zencilere reva görülen haksızlıkları anlıyamıyordum.

Bir baştan bir başa Avrupa'yı üç günde aşan Semplon Ekspresinde, gidilen yöne göre, bir uygarlıktan çıkılır, öbür uygarlığa geçilirdi. Batı uygarlığı asıl Belgrad'dan sonra başlardı. Peşte'ye, ya da Trieste'ye vardınız mı, kendinizi Avrupa'da sayabilirdiniz artık. Doğudan Batıya doğru insanların telâşlı hareketleri azalır, buna karşılık makine hızlanırdı. Istasyonlarda garlarda itişip kakışmalar, bağırışıp çağırışmalara raslıyamazdınız. Ters yönde ise, makine sanki yorulmuş gibi saatten saate yavaşlarken, insanlar gittikçe daha aceleci olurlardı. Sabah vakti Türk sınırına gelindiğinde, henüz uykuda iseniz birtakım seslerle yerinizden sıçrardınız :

— Süleyman Efendi, üçüncü vagonun gümrük muayenesi bitti mi?

— Makasçıya haber ver, çabuk yerine gitsin!

— Amma uzattın yahu, yine kırk beş dakikalık rötar var!

Bu hayhuy arasında lokomotif, bir öküz kızgınlığı içinde soluyarak ağır ağır harekete geçerken makine uygarlığından

uzaklaştığınızı, buhar öncesi çağına geri döndüğünüzü anlardınız. Oysa, öte yanda buhar çağı kapanalı yıllar olmuştu. Batı, elektrik çağını bile aşmak üzere idi.

8 Mayıs sabahı arkadaşlarla beraber yemek vagonunda kahvaltı ederken, Semplon Ekspresi ile az-çok normal koşullar altında son defa seyahate çıktığımı aklıma getiremezdim. Üç büyük Avrupa devleti savaş halinde idi ve biz işte yine her zamanki gibi konforlu bir trenin bütün imkânlarından yararlanarak rahat rahat Avrupa'yı bir baştan bir başa geçiyorduk. Hüseyin Cahit gazete okuyor, Falih Rıfkı esprili fıkralar anlatıyor, Necmettin Sadak, dudaklarından eksik etmediği sigarasını çekerek septik bakışlarla dışarıyı seyrediyordu. Bulgaristan her zamanki Bulgaristan, Yugoslavya her zamanki Yugoslavya idi. Yalnız İtalya'da göze çarpar bir durgunluk vardı. Gerçi, Mussolini'nin kendi kendine yetme (otarşi) politikasını reklâm eden resimli afişler eskisi gibi yine duvarları süslüyordu. «Acquistate prodotti İtaliani» diyordu, temiz giyimli bir işçi, yıllardanberi durduğu çerçeve içinden. Bir başka renkli afiş, Olio Sasso'nun üstünlüğünü ilân ediyordu. İtalyan halkı İtalyan malı kullanmalı idi. Hattâ, afişlerin diline göre, yabancılar da İtalyan malı kullanmalı idi. Hattâ, afişlerin diline göre, yabancılar da İtalyan malı kullanmalı idi. Gerekirse emrindeki sekiz milyon süngüye dayanarak Mussolini bu isteğini dilediği milletlere zorla kabul ettirebilirdi. Her istasyonda Duçe'nin Sezar bakışlı, gözlerinden azamet taşan portrelerini görüyorduk. Fakat ortalıkta o Akdenize özgü her zamanki canlılık havasından eser kalmamıştı. Trieste'de, bayraklarla donanmış sokaklar bomboştu. Venedik, bir onsekizinci yüzyıl gravürü kadar hareketsizdi. Milano Garında Hüseyin Cahit Yalçın o günkü akşam gazetelerini almak istedi. İtalyancadan edebî çeviriler yapan üstat, pratiği olmadığı için, konuşurken bu dili bir türlü sökemiyor, kendi acemiliğine kendisi de gülüyordu. Fransızca cümleleri bozarak ve araya ikide bir «duesto»

sözcüğünü katarak ona yardım ettim. Yalçın, gazetelere şöyle bir göz attı : Kuzeyde (Kutb-u Şimalî) hareketler devam ediyordu, Batı Cephesinde yeni bir şey yoktu.

Güneş batarken İtalyan İsviçresine vardık. Ekspres, Lago Magiore kıyılarını dolanarak Semplon Tüneline doğru yol alırken hafifçe lâcivertleşen gökyüzünde tek bulut görünmüyordu. Aceleci bir-iki yıldız, ertesi günü için bize bulutsuz bir Paris havası müjdeliyordu.

Olayların içine dalmamız yıldırım hızı ile oldu. 10 mayıs sabahı kompartımanın perdesini araladığım zaman, coşkun bir bahar güneşi Fransa'yı kollarına almış, tatlı tatlı okşuyordu. Belki Melun dolaylarına yaklaşıyorduk. Esmer taş yapılar, kırmızı kiremitten külâhlariyle şuraya buraya serpiştirilmişti ve insana bu toprakların ayrılmaz bir parçası imiş hissini veriyordu. Neşeli mayıs renkleri bu, gün görmüş eski yapıları bir ışık yağmuruna tutmuş, yıkıyordu. Az şiirli, az musikili, fakat sadeliği içinde soylu ve güzel bir bahar havası baştanbaşa sarmıştı ortalığı. Nesneler arasında öyle içten bir ahenk duyuluyordu ki, gönül, iki kedinin birbirini tırmalamasını, yaramaz bir çocuğun kiraz dalındaki kuşlara taş atmasını hoş görmiyebilirdi. Neşe içinde türküler mırıldanarak giyindim, yemek vagonuna geçtim. Ortada bir tuhaflık vardı. Kimi yolcular kafa kafaya vermiş yavaş sesle konuşuyor, bir kısmı kendi halinde düşünüyordu. Masalara çay, sütlü kahve taşıyan servis personeli arada bir pencereye yanaşıp kaygılı bakışlarla gökyüzünü süzüyordu.

— Haberin yok mu? Almanlar bu sabaha karşı Batı Cephesinde taarruza geçmiş, dediler.

Tren Dijon Garında iken derinden uçak ve bombardıman gürültüleri duyulmuş, daha sonraki istasyonlardan birinde gar şefi telefonla aldığı haberi ekspreslekilere bildirmiş : Alman orduları, Maginot hattının yanından Belçika sınırını aşmışlar, kuzeybatıdan Holânda'ya da giriyorlarmış.

Haber neşemi hiç kaçırmadı. Demek beklenen gün gelmiş, ateş nihayet Batı Cephesini de sarmıştı. «Tuhaf savaş» a paydos diyorduk artık. Heyecanlı günler yaşıyacaktık. Olayların içinde bulunmak son derece hoşuma gidiyordu. Ah ne olurdu, hemen Londra'ya geçecek yerde bir süre Paris'te kalabilse idik.

Paris'e varınca Lyon Garında bizi İngiltere Büyükelçiliğinin bir-iki memuru karşıladı. Hausmann Bulvarında Ambassador Oteline indik. Başta Anadolu Ajansı Genel Müdürü Muvaffak Menemencioğlu, bir-iki arkadaş bizim Elçiyi ziyarete gittiler. Durumu inceliyecekler, gerekirse, Londra'ya hareketimizin geciktirilmesini istiyeceklerdi.

Paris sokaklarında olağanüstü bir hal vardı. Her güne kıyasla ortalık daha tenha. Taksiler seyrek işliyor, kaldırımlarda sık sık üniformalı insanlara raslıyorduk. Yayalar, ellerindeki gazeteleri imtihan kapısında derse çalışan öğrenci dikkati ile, âdeta satırları yutarcasına heyecanla okuyorlardı. Bulvar kahvelerinde üçer beşer kişilik gruplar, fiskos edercesine, yavaş sesle aralarında konuşuyorlardı. Birkaç yıl önceki, seçim kampanyaları içinde çalkanan Paris'i hatırladım. Şu bulvarları kulaklarımız gürültüden rahatsız olmaksızın geçemezdik. Her kahve köşesi bir parti merkezini andırır, her Fransız dünyayı cennete çevirecek tılsımı kendinin bulduğuna inanırdı. Seri halindeki her keseye elverişli basmakalıp ideolojiler bile üç kişinin kafasında imkânı yok aynı anlamı taşımazdı.

Öğleye doğru Menemencioğlu döndü, epeyce sinirli idi. Alman taarruzu pek tepeden inme başlamıştı, durum ciddi idi. İngilizler, gayet soğukkanlı, onbeş günlük gezi programımızın hazırlandığını, bunu geriye bırakmak için hiçbir sebep bulunmadığını söylemişler. Ama biz lüzum görüyorsak, ayın on beşine kadar Paris'te kalabilirmişiz. Ve biz kalmaya karar verdik. Fransız ordusu, Belçika'nın yardımına koşmak, aynı zamanda Alman saldırısını karşılamak amaciyle kuzeye

doğru harekete geçmişti. Batı kesimindeki İngiliz birlikleri de Fransız ordusunu destekliyeceklerdi. Taarruzun kısa zamanda durdurulacağını umuyorduk. Belki de yirmi altı yıl önce Verdun'de olduğu gibi, uzun bir yıpratma savaşının eşiğinde idik.

Akşama doğru Bruxelles'den kaçan ilk göçmen kafileleri sökün etmeye başladı. Opera bulvarını toz ve çamurdan rengini yitirmiş otomobiller kaplamıştı. Üstü açık arabalarda yorgan, karyola, şilte gibi göçmenliğin değişmez alâmetlerini görüyorduk. Büyük otellerin holleri şaşkın bir kalabalıkla dolu. Ağlamaklı çocukları avutmaya çalışan golf pantolonlu erkekler, yorgunluktan ayakta duramaz hale gelmiş kadınlar, eşya denklerinin üzerine çöküveren yaşlılar...

Durum düşündüğümüz gibi gelişmiyordu. Başbakan Paul Reynaud sık sık radyoda konuşuyor, halkın mâneviyatını yükseltmeye, bir panik havasını önlemeye çalışıyordu. Ambassador Otelinin salonlarında bizim halimiz görülecek şeydi. Emekli General Refet Bele, elinde kâğıt kalem, birtakım krokiler ve oklar çizerek Alman taarruzunun nasıl kesilebileceğini anlatıyordu. Günden güne durum kötüleştikçe de bunu, kendi plânının uygulanmamış olmasına yoruyordu. Generale göre, en iyi müdafaa taarruzdu. Müttefikler, bütün güçleriyle falan noktadan karşı taarruza geçmeli idiler. Düşman karşısında böyle par petit paquet (bu deyimi sık sık kullanıyordu) birlikler çıkarmakla kesin başarı sağlanamazdı. General Veygand bunu nasıl düşünemiyordu? Veygand'ı bilmem, fakat yedek bir piyade teğmeni olarak ben, Refet Paşanın çizdiği krokilerden ve oklardan, doğrusu, pek bir şey anlıyamıyordum.

Hüseyin Cahit Yalçın'la Anadolu Ajansı Genel Müdürü Muvaffak Menemencioğlu, giriş kapısındaki teleks makinesinin başından hemen hiç ayrılmıyor, gelen savaş haberlerini dakikası dakikasına izliyorlardı. İki yaşlı arkadaş, heyecandan yanakları kızarmış, olaylar kötüye doğru geliştikçe :

— Bu adamlar bu kadar hazırlıksızmışlar da ne demeye bizi peşlerinden sürüklemeye kalkmışlar?
diye dertleşiyorlardı.

Bir öğle vakti radyo, Paul Reynaud'nun Mecliste söylediği bir nutku kendi sesinden yayınladı. Fransız Başbakanı, o kendine özgü tiyatrovârî üslûbu ile nutkunda ilk defa mucizeye değiniyor, «Mucizeye inanıyorum, çünkü Fransa'ya inanıyorum» gibilerden bir cümle kullanıyordu. İş bir kere mucizeye kaldı mı, o işte artık pek hayır yok demekti. Ken di kendime :

— Oyunun bir perdesi daha inecek yakında galiba!
dedim. Ve General Bele'nin o günkü savaş hareketlerine dair kroki ve oklarla yaptığı tahminleri -bir şey anlamaksızın- dinledikten sonra, yemek salonuna geçtim. Paşa Alman saldırısının durdurulabileceği konusunda iyimserliğini hâlâ yitirmiş değildi. Bense tüm hayatı pembe görüyordum, içim iyimserlikle fıkır fıkır kaynıyordu.

Bir akşam operaya gittim. Yine Sihirli Flüt'ü oynuyorlardı (zaten maksadım sırf Mozart'a kavuşmaktı). Artistler, birkaç ay önce dinlediğim aynı artistlerdi. Yalnız, hafif bir tutukluk vardı hallerinde o akşam. Salona girerken elimize birer plân tutuşturmuşlardı. Alarm düdükleri çaldığı takdirde hangi sığınağa sığınacağımız orada gösterilmişti. Dışarının zifiri karanlığı içinde sığınak kapısını nasıl bulacağımı düşünmüyordum. Şu birkaç saat boyunca Alman uçaklarının Mozart'ı susturmamalarını temenni ediyordum. Salonda bir avuç insandık, bize kıyasla hesapsız bir çoğunluk meydana getiren kırmızı kadifeli boş koltuklarla arkadaşlık ederek Mozart'ı dinliyecektik. O akşama değin sevdiğim müzisyenleri daha ziyade monden çevrelerde dinlemiştim. Tiyatroları, konser salonlarını dolduran kalabalığın büyük bir kısmı ünlü bir şarkıcıyı dinlemek, güzel kadın görmek, şık tuvaletler seyretmek, kendini göstermek, ya da gitmiş olmak için oralara gidenler olurdu. Zaman zaman merak ederdim : İnsan-

ları içtenliğe zorlasak; örneğin Mozart'ı dinlemek istiyenlere para değerinin üstünde, maddi olmıyan bir fedakârlık yüklesek, acaba kaç kişi çıkardı?

— Güzel kadın görmiyeceksiniz. Ünlü şarkıcılar yok. Boyunuzu göstermekle de belki âleme maskara olacaksınız. Çünkü büyük bir ihtimalle oyunun yarıda kesilmesi, karanlık sokaklarda yolunuzu kaybetmeniz, perişan olmanız mümkün. Sihirli Flüt'ü dinliyeceksiniz, buyurmaz mısınız?

Bu teklife kaç kişi «evet, geleceğim!» cevabını verebilirdi?

Bu sorunu o akşam Paris Operasında çözebilmem, demek kaderde varmış. Hem de ne ilginç koşullar altında.. Oracıkta bir avuç insandık. Orkestra yerini dolduran çalgıcıların sayısı belki bizden daha üstün. Fakat bu azlık, bütün dünya Mozart'ın sanatına hayranmışçasına beni sevindiriyordu. Çünkü emindim ki, kırmızı kadifeli boş koltuklara karşı gülünç olmaktan korkmıyan bu insanlar yüzde yüz içten, yüzde yüz samimî idiler. İkinci perdenin üçüncü sahnesinde rahipler, (ermişlik tapınağına) kabul şartları hakkında Tamino ile Papageno'yu aydınlatırlar. Bu sahnede musiki yoktur. Rahiplerin uzun beyaz sakalları vardır ve bunlardan biri ermişlik adaylarını sorguya çekerken, ikinci rahip, yüzü halka dönük, öylece sessiz durur. İşte o akşam, ikinci rahip rolünü oynıyan figüran aktör tam o sahnede krize tutuldu, zangır zangır titremeye başladı. Öyle bir krizdi ki bu, rahibin göbeğine varan ak sakalı hop inip hop kalkıyor, bir elektrik akımına yakalanmışçasına, geniş cübbesi titreşimler içinde çalkanıyordu. Başka bir zaman olsa, aktörün haline gülünebilirdi. Bu kadar basit bir figüran rolünde böylesine korkunun âlemi var mı idi? Fakat salonda çıt çıkmıyordu. Adamın ıstırabını herkes anlamıştı. Bir kardeşi, bir sevdiği her halde tehlikede idi ve kimbilir kaç gündür haber alamıyordu ondan. Belki kaybetmişti sevdiğini, ya da kardeşini. Belki de sadece bombardımandan korkuyordu zaval-

lı aktör. Salonu dolduramıyan bir avuç Mozart hayranının sahnedeki o gözle görülür, elle tutulur acıyı yürekten paylaşması gerçekten Mozart'a lâyık, güzel bir davranıştı.

Rivoli sokağının tuhaf bir manzarası vardı ertesi günü Louvre Müzesi tarafındaki kaldırımda sıkı adımlarla bir yere girip çıkan birçok üniformalı görünüyordu. Ortada, asfalt üzerinde, birkaç gündür Paris'in artık alıştığı yataklı yorganlı göçmen arabaları, Holânda ve Belçika'dan kaçabilen aileler yorgun vücutlarını Fransa'nın şefkatli kollarına teslim ediyorlardı.

Karşıda kemerlerin altındaki kaldırımda acayip bir düğün havası esiyordu. Beyaz tüllere bürünmüş küçük kızlar, kısa fırakları içinde bir devlet adamı ciddiliği ile önüne bakarak yürüyen oğlan çocuklar, Tuillerie bahçesine doğru ilerliyorlardı. Katoliklerin «Pentecote» bayramında idik ve bu çocuklar biraz önce kilisede communion almış, İsâ'nın kanı ile aşılanarak büyük Hıristiyanlık topluluğuna katılmışlardı. İkişerli, üçerli, küçük grupların arkasında çok kez genç bir kadın ve yaşlı bir erkek görünüyordu: Anneler ve şimdi cephede döğüşen genç babaların yerini doldurmaya çalışan ak sakallı, eli bastonlu 1914 emeklisi büyükbabalar. Çocukların yüzüne bakıyordum. Hepsinde vaktinden önce erişilen bir olgunluğun neşesiz yorgunluğu seziliyordu. Evrenin sırrını bulmuş, artık bu dünyada öğrenecek bir şeyi kalmamışa benziyen hüzünlü, derin ve insanda acımakla karışık bir saygı duygusu uyandıran bakışları vardı bu çocukların, Tuillerie bahçesine doğru, büyükbabaları yorulmasın diye küçük, sabırsız adımlarını yavaşlatmaya çalışırken, ömürlerinde ilk defa giyindikleri o süslü elbiseleri anlamsız birer yük gibi taşıyorlar, başkalarına göndermekten sıkılıyora benziyorlardı.

Savaş durumu kötüledikçe bizim heyette tereddütler ar-

tıyor, fakat davet sahibi İngiliz dostlarımız da Adaya geçmemiz için ısrar ediyorlardı. Buraya kadar gelmişken, «Alman taarruzu var» bahanesiyle geri dönmek ayıp olurdu.

— Peki, geliyoruz!

diye haber saldık. Fakat, bir başka sorun vardı ortada: Heyet üyelerinden birkaçı yanlarına eşlerini, yakın akrabalarını da almışlardı. Hüseyin Cahit Yalçın, oğlu ve gelini ile beraberdi. Niyetleri, onbeş günlük İngiltere gezisi boyunca onları Paris'te bırakmak, sonra dönüşte buluşmaktı. Şimdi şartlar değiştiğine göre o projeyi uygulamaya imkân kalmıyordu. Böyle anacık babacık günlerinde kimse sevgili eşinden, sevgili oğlundan, sevgili gelininden ayrılamazdı. Anca beraber, kanca beraberdik. İngilizler bu sorunu da kolaylıkla çözdüler:

— Onlar da buyursun! diyorlardı.

İngiltere'ye geçişimiz buhranın kızıştığı günlere rasladı. Almanlar Holânda'nın işgalini tamamlamışlar, Belçika'da hayli ilerlemişlerdi. Sedan civarında Fransız topraklarına bile girmiş bulunuyorlardı. Saint-Lazare Garı mahşerden bir örneği andırıyordu. Holânda'dan kaçarak İngiltere'ye kapağı atmak istiyen binlerce insan, peronları öbek öbek doldurmuştu. Üniformaların çokluğundan, izinli subayların görev başına koştukları da anlaşılıyordu. Erlere ayrılan gar lokantasında beyaz önlüklü genç kızlar poilu'lere (Fransız Mehmetçiklerine) çay ve kahve dağıtıyorlardı.

Tren kalktıktan sonra, valizlerin koridora kadar taştığı vagonumuzun kompartımanında grup grup tartışmalar başladı. Alman akınını nasıl izah etmeli idik? Bu konuda kendini yetkili görenler birbirini tutmaz yorumlarda bulunuyorlardı. Kimine göre, Almanya son kozunu oynadığı için, bu ilk hamleyi olağan saymalı idi. Kimi 1914'te de böyle olduğunu söylüyor. Holânda ve Belcika ordularının askerî değerden yoksun bulunduğunu iddia ediyordu. Durumun bir taktik sonucu olarak meydana geldiğini ileri sürenler çıktığı gibi,

Müttefik Komuta Heyetince hatalar işlendiği noktasında direnenler de görülüyordu. Bu karanlık fikirler arasında trenimiz, gecenin karanlığını yalıyarak Havre'a doğru hızla kayıyordu. Limana geç vardık. British Council'in nazik memurları pasaport işlemlerini tamamladılar, eşyaların vapura yerleştirilmesini sağladılar. Hiçbir yerde ışık yakılmadığından, zifiri bir karanlık içinde körebe oynar gibi ellerimizle boşluğu yoklıyarak vapura girdik. Vapur da ışıksız yürüyecekti. Projektörler söndürülmüş, kamaraların perdeleri sımsıkı indirilmişti. Okyanustan kopan serin rüzgâr yüzümüzü tokatlıyarak sahili kucaklamaya koşarken, görünmiyen vinçler, korkunç gürültülerle sanki dışarının bütün karanlığını gemiye boşaltıyorlardı.

Böylece, simsiyah bir hava ile çevrili olarak, korsanlar gibi gizlice enginlere açıldık.

İngiltere'de iki şeye hayran oldum : Havaların güzelliğine ve insanların serinkanlılığına. Burada bahar, Fransa'yı aratmıyacak derecede parlaktı. Kaldığımız günler boyunca bir kere yağmur yağmadı; bir gün olsun güneşin küsüp bulluttan yorganlar ardında saklandığını görmedik. Güneyden kuzeye, bakımlı bir parkı andıran koca ada, yeşille mavinin ağır bastığı sarmaş dolaş bir renk cümbüşü içinde idi. Çoğu zaman sisli ve ıslak Londra, birdenbire sanki Akdenizin tâ orta yerine taşınmıştı. Uçak akınlarına karşı üç-beş yüz metre yükseklikte sallanan yere çakılı balonlar olmasa kendinizi savaştan habersiz mutlu bir ülkede sanabilirdiniz. Sokaklarda rasladığımız melon şapkalı erkeklerin kollarında asılı kara şemsiyelere baktıkça bu havayı olağan saymamak gerektiğini anlıyordum. Sabahleyin evinden çıkarken her an yağmura tutulması ihtimalini bir gelenek halinde benimsiyen İngiliz, bir gün istemediği bir savaşa sürüklenebileceğini de hesaplayıp gerekli tedbirleri ihmal etmese idi, şimdi İmpa-

ratorluk böylesine tehlikeli bir duruma düşer mi idi? diye soruyordum içimden. Fakat İngilizler olağan karşılıyorlardı durumu. Evet, savaş hazırlığında gecikmişlerdi. Bunu kabul ediyorlardı. Kamu oyuna dayanan bir hürriyet rejiminde ancak halk istediği zaman belirli masrafları göze almak mümkün olabilirdi. Halk yeteri kadar uyarılmadığı için, millî savunma konusunda çok geri kalmışlardı İngilizler. Ama ne çıkar? Bir kez millet kararını vermişti, ne denli yüksek olsada gecikmenin bedelini ödiyecek, düşmana yetişecek, sonunda onu mutlaka geçecekti. Yağmursuz havada şemsiye taşımak geleneği gibi, İngilizler deniz üstünlüğüne daima önem vermişlerdi. Britanya adalarını Avrupa karasından ayıran Manş kanalına da büyük güvenleri vardı. İnançlarını büyük ölçüde belki bu nedenler besliyordu.

Londra'da şerefimize birkaç yemek verildi. İmparatorluğun tanınmış politika ve savaş adamlariyle tanıştık, görüştük. Olaylar her gün hızla kötüye doğru geliştiği halde, beni daha .birinci gün hayran bırakan serinkanlılık ve kibarlık belirtileri ev sahiplerimizin yüzünden bir an eksik olmadı. Amirallik Birinci Lordu (Deniz Savunma Bakanı) Lord Alexander'in Dorchester Otelinde tertiplediği öğle yemeğinde konuşanları dinleseniz, Manş kıyılarına pek yakın bir bölgede büyük bir kader savaşı yapıldığını unutabilirdiniz. İngiliz protokolu gereğince Lord, sofranın tam orta yerinde oturuyordu. Derin bakışlı bir çift mavi gözün ışıklandırdığı soylu çehresi, İngiliz uygarlığını yalnız başına temsil edebilecek nitelikte idi. O çehreye anlamını veren çizgilerde üç yüz yıllık İmparatorluğun emeğini görür gibi oluyordum. Kendi yapısı içinde şu elemeyi başarabilmek uğruna İngiliz milleti neleri göze almamıştı. Ve şimdi yerini kapmak istiyen züğürt akrabaları karşısında, o, varlığını korumak kaygısı ile neleri göze almıyacaktı..

Bir aralık General Refet Bele, yüksek sesle Lorda, Türk

kuru yemişlerini övmeye başladı. Biz bir tarım ülkesi idik. İngiltere bizden daha fazla üzüm, incir, fındık, fıstık satın almalı idi. Lord Alexander, Refet Bele'yi ilgi ile dinliyordu. Yemeğin sonuna doğru söylediği kısa nutkunda sözü ekonomik konulara getirerek Türkiye ile İngiltere arasındaki alış-veriş durumunun bir yıldanberi büyük bir gelişme gösterdiğini belirtti ve :

— Birçok maddelere olduğu gibi Türk kuru yemişlerine de İngiltere'de geniş bir pazar vardır, dedi.

Böylece General Refet Bele'nin isteğine uygun bir cevap vermiş oluyordu.

Sofradaki birkaç gazeteci arkadaş, Bele'nin isteğini doğrusu biraz yadırgamıştık. Geri kalmış milletlerin kalkınması ham madde satışlariyle mi gerçekleşecekti? Bir Deniz Savunma Bakanının ekonomik ilişkilere değinmesini biraz hayretle dinlerken, ben, yukarıki cümle içinde çağımızın büyük dâvalarına işaret eden bir anlam seziyordum. Biz tarım memleketleri, bugünkü hürriyetimizin büyük bir kısmını endüstri memleketleri arasındaki çatışmaya borçlu değil mi idik? Varlığımızı koruyan düzen, günümüz şartlarının gerektirdiği ileri hamlelere atılmaktan bizi alıkoyuyordu. Bir cambazın parmağı ucunda dengesini güç bulan bir iskemleye benziyorduk. Toprağa iyice yerleşmek, tarımın yanısıra hızla endüstriye yönelmek, sosyal adalet ilkelerini gerçekleştirmek, kendi gayretlerimizle meydana gelen temeller üzerinde yeni ve ileri bir düzen kurmak zorunda idik. Dünya, artık cambazların her an değişen, oynak ve kaprislere bağlı tehlike düzeninden kurtulmalı idi.

Yabancı ülkelere kuru yemiş satıp Tanrıya şükretmekle olacak şey değildi bu.

Lord Alexander'in sağında, sofranın aşağılarına doğru oturan Devlet Bakanı Majör Atlee'ye bakıyordum. İşçi Partisi Lideri, İngiliz gelenekleriyle çelişecek kadar itinasız bir kıyafet taşıyordu. Kolasız ve renkli yakalığı içinde, sanki

fikirleriyle yapmak istediği devrimi giyim kuşamı ile belirtmeye çalışan bir duruşu vardı. Majör Atlee'nin soframızda böylece kıyafeti ile temsil ettiği devrimin, çok uzak sayamıyacağımız bir gelecekte, mutlaka başarılacağına inanıyordum.

Bir gün de Avam Kamarasına, konuşmaları izlemeye gittik. Alman ordusu Belçika üzerinden bir bıçak gibi Fransaya dalmış, durum pek ciddî bir hal almıştı. Refet Paşa bile artık kâğıt üzerine krokiler çizip ok işaretleriyle Müttefiklere kurtuluş yolu aramaz olmuştu. İktidar ve muhalefet diye bir şey kalmamıştı Avam Kamarasında. İşbaşında Churchill'in başkanlığında karma bir hükümet vardı. Her milletvekili kendi adına konuşuyordu. Avrupa parlâmentolarından hiçbirine benzemiyordu burası. Başında bol lüleli bir peruka taşıyan Speaker, eski kıyafetler müzesinden getirilmiş bir manken kadar sessiz ve hareketsiz, görüşmeleri yönetiyordu. Salona giren yine eski kıyafetli bir subay, elinde tuttuğu altın saplı bir bastonu, ağır adımlarla ilerliyerek Başbakanlık kürsüsünün tam karşısındaki uzunca bir masaya bıraktı. Saygı ile eğildi ve yüzü hep Speaker'e dönük, geri geri yürüdü, salondan çıktı. Pek demokratik olmayan bu gösteri, yüzyıllardanberi gelişen İngiliz demokrasisinin değişmez sembolü idi.

Tartışmalar, hayret edilecek bir serinkanlılık içinde, kavgasız, gürültüsüz geçiyordu. Sanki konu, günden güne ağırlaşan savaş durumunu değil de, millî eğitim politikasının hiç telâşa gelmiyen son derece bilimsel ve akademik bir safhasını ilgilendiriyordu. Söz alan milletvekilleri, Fransa ile, Federasyona kadar varacak yeni bir antlaşma yapılmasını istiyorlardı. Churchill hemen Paris'e gitmeli, teklifi bizzat Paul Reynaud Hükümetine sunmalı idi (Churchill 22 mayısta bu görevi yerine getirmiştir). Bütün memleket baştanbaşa istilâya uğrasa bile Fransızlar teslim olmamalı idiler.

Avam Kamarasının altındaki mahzenler hem sığınak, hem

de lokanta haline sokulmuştu. Orada İngiliz milletvekilleri ile teklifsiz bir öğle yemeği yedik. Herkes neşeli idi. Ben de neşeli idim. Yalnız arada bir düşünüyordum: Kara Avrupasında aşılması imkânsız su engelleri yoktu. Acaba Fransa ile Almanya arasında Maginot hattı yerine birkaç kilometrelik bir Manş kanalı bulunsa idi, Fransızlar da olayları böylesine rahat bir serinkanla inceliyemezler mi idi?

Kıbrıs'ta çiftliği olduğunu söyliyen az saçlı, esmerce bir milletvekili, sofrada yanıma düşmüştü. Yaz aylarında Akdenizi dolaşır, Kıbrıs'a da her yıl uğrarmış. Savaştan söz edişini duysanız, bir tenis turnuvasını ya da bir briç partisini anlatıyor sanabilirdiniz. Yalnız bir an coşar gibi oldu, epeyce heyecanlı bir sesle kelimeler üzerine teker teker basarak :

— Nous allons vaincre, parce que nous sommes invincibles.

dedi. Cümleyi çok güzel söylemişti, hoşuma gitti. Fakat, yalan değil a, o güne kadar yenilmemiş olmanın ondan sonra da yenilmemek için yeter bir sebep sayılabileceğine pek akıl erdiremedim.

İngiliz dostlarımız, memleketin savaş gayretini bize göstermek amaciyle ilginç bir program hazırlamışlardı. Güneyden kuzeye adayı hemen baştanbaşa gezdik. Kara, hava ve özellikle deniz kuvvetlerinin nasıl eğitildiğini, silâh fabrikalarının ve tersanelerin ne büyük bir verimle işlediğini gördük. Oldukça geç kaldıklarını dostlarımız çekinmeksizin itiraf ediyorlar, fakat kaybettikleri zamanı geri almaktan korkmadıklarını da her fırsatta belirtiyorlardı. Sivil endüstri, tam anlamı ile bir savaş endüstrisi haline getirilmişti. Çelik fabrikalarından dokuma ve konserve fabrikalarına kadar bütün tesisler ordu ihtiyaçlarını karşılamaya çalışıyordu. Yiyecek ve giyecek maddeleri vesikaya bağlanmıştı. Vatandaş eski elbise kullanmaya teşvik ediliyor ve toplumun üst katındaki

yöneticiler bu konuda halka örnek oluyorlardı (adını unuttuğum British Council'in Başkanı bizi dirsekleri yamalı bir ceketle kabul etmişti.)

Batı Cephesinde günden güne aleyhe gelişen savaş durumu, programımızı bir an olsun aksatamıyordu. İskoçya'ya, göller bölgesine kadar uzandık. Fakir (!) balıkçı köylerini, bu köylerdeki çiçeklerle süslü şirin evleri gezdik. İngiltere ile aramızdaki hayat düzeyi farkını anlatması bakımından köyler, şehirlerden çok daha ilginç. Ortahalli bir İngiliz şehirlisi ile ortahalli bir Türk şehirlisi arasında yaşama farkı nihayet pek göze batmıyabilir. Ama fakir bir Türk köylüsünü fakir bir İngiliz köylüsü ile nasıl kıyaslıyabiliriz? Arada herhangi ekonomik bir ölçü bulmaya imkân yok. Biri on kazanıyor, öteki yüz diyemezsiniz. Bu oran hiçbir şey ifade etmez. Ancak «zaman» kavramını ele almakla bu konuda gerçeğe varabiliriz. Fakir Türk köylüsü, hâlâ on altıncı yüzyıl fakir İngiliz köylüsünün maddi sefaleti içinde çırpınırken, bugün fakir İngiliz köylüsü yirminci yüzyılın refah ve sağlık imkânlarından yararlanacak duruma gelmiştir. Evi temiz, hattâ güzeldir. Bahçesini çiçek tarlaları süsler. Ucuz elektrik gücü hizmetindedir. Radyosu buz dolabı vardır. Çocuklarını devlet sekiz yıl süre ile parasız okutur. Hastalanırsa, modern tıbbın bütün araçları onun yardımına koşar. Kısacası, aradaki fark bir maddi refah seviyesinden ziyade bir çağ farkını andırır.

Edimburg'da bize meçhul asker anıtını gösterdiler. Şehre nazır yüksekçe bir tepeye kurulmuş olan anıt, öyle her yerde rastladığımız klâsik yapılara benzemiyordu. Bu anıt başka bir anıttı. İlk bakışta insana bir tuhaf geliyordu.

Yüksek ve geniş bir kubbe. Altında muazzam bir paketi andıran beyaz mermerden bir taş yığını ve üzerinde kabartma şekiller. İşte anıt.

Kabartmaları gözden geçirdiğiniz zaman ilkin birkaç tiple karşılaşabiliyorsunuz: Bir deniz eri, bir piyade eri, bir

hava eri, bir hastabakıcı, ve sonra bir sürü hayvanlar: Bir at, bir köpek, bir güvercin, bir tavşan, bir kedi, bir fare, v.b... Dediğim gibi, ilk önce insan şaşırıyor, meçhul İngiliz (İskoçya) askeri ile bu hayvanlar arasında bir ilinti kuramıyor: sorduk, bize anlattılar, dediler ki :

— Burada yurdun selâmeti uğruna canını veren bütün Edimburg'lular temsil ediliyor. Evlâtlarımızın sembolünü kabartma şekiller halinde mermere işledik. Yanlarına da, onlarla beraber zaferimiz uğruna ölen hayvancıklarımızı koymayı unutmadık. Cepheden cepheye koşarken süvarilerimizin altında az atımız mı kayboldu? Siperler arasında sürünerek haber postalığı eden zeki köpeklerimizden az mı ölü verdik? Serum deneyleri uğruna kaç bin tavşan, kedi ve fare feda ettik? Bunları unutabilir mi idik?

Bu açıklama kimilerimize tuhaf geldi. Fakat memleket sevgisinin taşla, toprakla ve hava ile olan sıkı ilişkilerini düşününce, insana taştan topraktan şüphesiz daha yakın olan hayvanın bir zafer anıtında unutulmamış olmasını, doğrusu hiç de yadırgamadım.

İskoçya'da geçirdiğimiz son akşam, Edimburg Belediye Başkanı şerefimize bir ziyafet çekti. İskoçyalı cimriliğinin mizah fıkracıları arasında bir hayal yarışmasından başka bir şey olmadığını ispat eden bu ziyafette, dostlarımız bizi ağırlamak için-savaş koşulları içinde- ne mümkünse yapmışlardı. Dünyanın en iyi viskilerinden bol bol tatmakla kalmadık, otelimize döndüğümüzde her birimizin adına yolluk olarak bunlardan birer şişe bırakıldığını da gördük.

Saat on bire doğru sofradan kalktığımız zaman, beyaz geceleri müjdeliyen kuzey güneşi henüz yeni batmıştı. Ortalık hâlâ yarı aydınlıktı. Yemekten sonra otelin alt kat salonunda dostlarımız bize koro halinde neşeli İskoç halk türküleri söylediler, halk oyunları oynadılar. Başta Edinburg'un yaşlıca Belediye Başkanı, orada bulunan bütün İskoçya-

lılar bu türkülere ve danslara katılıyorlardı. Viskinin tılsımı etkisi ile coşan dostlarımız, bir aralık bizden de kendi halk türkülerimize ve oyunlarımıza dair birkaç örnek vermemizi dilediler. Fakat ne mümkün? Biz, halkımızı benimsemiş, folklorumuzu işlemiş aydınlar değildik. Halkçılığı Atatürk'ün bir buyruğu olarak parti programına, hattâ Anayasaya geçirmiştik. Halk çocuklariyle beraber zeybek oynıyan, halay çeken Atatürk'ü anlamıyor, belki de yadırgıyorduk. Batı uygarlığına halkın üstünde ve halkın dışında ulaşılabileceğini sanan, bu bakımdan halkı azımsıyan bir kuşağın adamları idik çoğumuz. Kendimizi Batılı biliyorduk ya, halkın da bize yaklaştığı oranda Batılılaşacağını umuyorduk. Hüseyin Cahit, gençliğinde piyanola ile Serveti Fünunlu arkadaşlarına Viyana valsleri dinletmekten öteye geçmemişti. Kardeşi iyi bir müzisyen olmasına rağmen Necmettin Sadak'ın her musiki türüne karşı bir allerjisi vardı. Falih Rıfkı, türkü söylemek şöyle dursun, ömründe belki usulüne uygun bir ah bile çekmemişti. Asım Us malûm. Bense, Batı müziğinden anlar geçinmeme rağmen folklorun önemini henüz kavramamış, kendi folklorumuza da ilgisiz kalmıştım.

— Bilmiyoruz!
dedik, direndiler.

— Sıkıştırmayın, utangaç insanlarız!
dedik, direndiler.

— Bizde âdet değildir, alışmamışız! dedi.

— Nasıl olur? Sizin milletin marşı da mı yok? Onu arada bir topluca söylemez misiniz?

Gerçekten aramızda İstiklâl Marşını sökemiyenler vardı. Dilsizler gibi susmakta devam etsek çok ayıp olacaktı. Bir şeyler yapmak, hiç değilse bir iyi niyet gösterisine başvurmak gerekiyordu. Heyet üyelerinden, gözüme kestirdiğim üç-dört genç arkadaşı etrafıma topladım (aralarından eski kolejli Şekip Engineri'yi şimdi de hatırlıyorum). Benim yö-

netimim altında İstiklâl Marşımızı oldukça düzgün ve falsosuz söyledik. Beğendiler, alkışladılar. Bu sefer bizim cesaretimiz artmış, pısırıklığımız azalmıştı.

— Yahu şunlara başka bir şey dinletemez miyiz?

Aklıma, «Hamsiyi koydum tavaya» havası geldi. Okullarda pek sevilirdi bir zamanlar bu şakrak hava.

— Nasıl, deneyelim mi?

— Haydi deneyelim!

Yine benim yönetimim altında, aynı kişiler, daha keyifli, daha güvenli, coşkunca ve zıplatıcı bir tempo ile hamsi türküsünü baştan sona söyledik. Heyecanlı alkışlar, içten tebrikler, yürekten teşekkürler..

Böylece, İskoçyalı dostlarımıza folklorumuz hakkında parlak ve çeşitli örnekler göteremedikse de, gecenin neşesini kurtarmış olduk.

Londra'ya döndüğümüz zaman inceleme programımızın ancak yarısını tamamlıyabilmiştik. Fakat Batı Cephesindeki savaş durumu günden güne Müttefikler aleyhine kötülüyor durum kötüledikçe de bizim heyet üyelerinin mâneviyatı bozuluyordu. Başta Hüseyin Cahit Yalçın ve Muvaffak Menemencioğlu, özellikle yaşlı gazeteciler pek sinirli idiler. Parisin Almanlar eline geçmesi bir gün meselesi sayılıyordu. Artık Fransa üzerinden yurda dönmemiz söz konusu olamazdı. Ne yapacaktık? İngilizler, büyük bir serinkanlılıkla, ortada yenilemiyecek hiçbir güçlük bulunmadığını söylüyor, gezi programımızı yarıda bırakmamamızı ısrarla rica ediyorlardı. Emrimize özel bir uçak ayırmışlardı. Savaş durumu ne olursa olsun, yurda onunla her zaman rahatça dönebilirdik. Fakat yaşlı arkadaşların iç huzuru temelinden sarsılmıştı. Bir yandan Batılı Müttefiklerimizi gafil avlanmakla (kendi aralarında) suçlarken, bir yandan da gurbet diyarında sü-

rüm sürüm sürünmek ihtimalini gözlerinde büyütüyor, korkuyorlardı.

Nihayet karar verdiler. İlgili British Council sorumlularına başvurarak gezi programının arta kalan kısmının iptalini resmen istediler. Dayandıkları gerekçe şu idi :

— Biz Türk kamu oyunu yöneten gazete başyazarlarıyız. Şu anda memleketimizde bu görevi başaracak bizlerden gayri kimse yok. Savaş durumu ise günden güne tehlikeli bir şekilde değişiyor. Bir an önce yurda dönmeliyiz ki, halkın mâneviyatını destekliyelim. Böylelikle Müttefiklerimize de yararımız dokunur.

İngilizler anlayış gösterdiler. Programın son kısmından vazgeçildi ve biz güzel bir mayıs sabahı, emrimize ayrılan Castor adlı deniz uçağı ile, adını unuttuğum bir Güney limanından havalandık. Savaş bütün şiddetiyle devam ettiği için, Londra - İstanbul arasındaki yolculuğu dört beş günde ancak tamamlıyabilecektik. Bagajlarımızı, sonra vapurla gönderilmek üzere Londra'da bırakmamız tembih edilmişti. Yanımıza küçük birer el çantasından başka bir şey almamalı idik. O sabah, liman otelinin kahvaltı salonunda hareket saatini beklerken, «Mal canın yongasıdır» atalar sözüne bir daha yürekten inandım. Paris'te kalamadığı için heyete katılan hanımlardan biri, bir gün öncesine kıyasla göze batarcasına şişmanlamıştı. Güzel elbiselerini dostlarımıza emanet edemediği ve, ne olur ne olmaz, bunlardan birkaçını üstüste sırtına geçirdiği besbelli idi. Bir aralık, Falih Fıkı'nın eşi Bayan Mehrüba'nın General Refet Bele'ye hayretle bakarak :

— Ne o Paşa, bugün güvey mi giriyorsun? dediğini duydum.

Kılığına kıyafetine pek meraklı olan General, bütün eşyasını İngilizlere teslim etmiş, fakat pek sevdiği ve gezi boyunca kullanmak fırsatını bir türlü bulamadığı çizgili panto-

lonlu caket-atayını o sabah giyinmişti. Anlaşılan, gündelik kostümleri arasında deniz dibini boylaması ihtimalini düşünmüş, bundan ayrılmaya kıyamamıştı.

Hava akınlarına uğramak tehlikesini azaltmak maksadiyle Castor deniz uçağı, günün en uygun zamanında, iki saatlik bir sıçramadan sonra, ertesi güne kadar bizi bir kıyı şehrine bırakıyordu. İlk durağımız Saint-Nazaire oldu. O güne kadar ömründe hiç uçağa binmediğini söyliyen Hüseyin Cahit Yalçın, heyet üyeleri arasında en heyecanlısı idi. En keyifli olanı da Falih Rıfkı... Güney İngiltere'den Saint-Nazaire'e doğru yol alırken, bir ara aşağıda, düşen mermilerin deniz yüzeyinde bıraktığı izlere benzer yuvarlak köpük halkaları gördük. Ne oluyordu? Yoksa Alman uçakları üzerimizden bize bomba mı atıyorlardı? Korkudan kimimiz sararır, kimimiz kızarırken gerçek anlaşıldı : Atlantik'in eşiğinde İngiliz savaş gemileri atış talimine çıkmışlardı.

Saint-Nazaire'de kaldığımız otelde Necmettin Sadak'la bir odaya düşmüştüm. İyi bir gece geçirdim. Deliksiz bir uykunun sağladığı rahatlıkla sabahleyin yatağımda tatlı tatlı gerinirken, Sadak, hayretler içinde beni süzüyordu. O gece üç saat süren bir alârm olmuş, canavar düdükleri dakikalarca ıtalığı çınlatmış, bütün otel halkı birbirine girerken, ben, dünyadan habersiz, mışıl mışıl uyumuştum. Koridorda bir süre dolaştıktan sonra, «talih ters giderse, bomba insanı her yerde bulur» felsefesini uygulıyan ve sığınağa inmeye üşenen Sadak'ın beni uyandırmaya gönlü razı olmamıştı.

Castor bizi Marsilya'ya, Marsilya'dan Korsika'ya, oradan da Kuzey Afrika'yı dolanarak (Bizerte'den benzin aldık) Malta'ya götürdü. Ajaccio'da ancak birkaç saat kaldık. Bizi Belediye Başkanı ve yardımcıları karşıladı. Hizmetimize ayrılan otomobillere dağıldık; geniş yapraklı palmiyelerin süslediği caddelerden geçerek bir turist kafilesi halinde doğruca Napolyon'un doğduğu eve götürüldük. «Ajaccio'nun görül-

meye değer en önemli yeri burasıdır» dediler. Şu odada Laeticia Buonoparte sancılanmıştı, şu köşede küçük Napolyon dünyaya gelmişti; şu sofada beşikte sallanmış, şu bahçede topaç çevirmişti. Napolyon'un küçüklüğünden ziyade büyüklüğüyle ilgilendiğimden, gösterilen «şey» ler beni pek sarmıyordu doğrusu. Napolyon'suz tarafından Ajaccio'nun kendisi daha çekici idi. Sıcak iklim bitkileri arasında, elime bir kadeh aperitif tutuştursalar ve beni bir saat duygularımla başbaşa bıraksalar daha iyi edeceklerdi.

Ayrılırken, imzalamak üzere önümüze müzenin şeref defterini uzattılar. Sıram geldiği zaman baktım, benden önce defteri imzalıyan Refet Bele, Bonaparte'le meslektaş olduğunu belirtmek hevesiyle olacak, adının başına General unvanını koymayı unutmamış. Oysa, Refet Bele generallikten emekliye ayrılmış; Napolyon'a gelince, o, askerliğin ötesinde Imparator'luğa kadar tırmanmıştı. Bir şaka yapayım dedim, General Nadir Nadi şeklinde geçirdim adımı deftere. İçimizde en son kaleme sarılan Şekip Engineri, muzipliği daha da ileri götürmüş; defterde imzası bulunan bütün heyet üyelerinin adlarına general sıfatını eklemiş. General Hüseyin Cahit Yalçın, General Falih Rıfkı Atay, General Necmettin Sadak... Böylece sevimli Refet Bele'nin generalliğini hepimiz paylaşmış, onu Napolyon'dan ayırıp bize yaklaştırmış oluyorduk.

Malta'da Hüseyin Cahit Yalçın'ın unutulmaz anıları vardı. Kale içini, kale dışını beraber gezdik. İngilizler tarafından İttihatçıların ikamete mecbur edildikleri kışlayı, kendi oturduğu villâyı gösterdi. Arap - İtalyan karması bir halk, savaştan habersiz gibi, yine Arap - İtalyan karması bu şehrin sokaklarında yarı âvâre dolaşıyordu.

Son olarak Castor bizi Pire limanına bıraktı. Uçaktan ayrılırken âdeta üzülüyordum. Kişiliği olan, sevimli bir uçaktı bu Castor. Her halde modeli pek eskimişti ki, bir eşine bir daha binmem kısmet olmadı. Gövdesi, pilot yerinden arkaya doğru üç bölüme ayrılmıştı. Bir bölümden ötekine birkaç ba-

samak çıkılarak geçiliyordu. Sigara içmeye yalnız arka bölümde izin vardı. Pilot yerinin altında, mika kaplı geniş bir pencereden yeryüzüne kuşbakışı bir göz attığınız zaman kendi kendinize uçtuğunuz duygusuna kapılıyordunuz. Dört gün dört gece Akdenizin tadını çıkardık. Tâ uzaklarda yarı belirsiz beyaz - pembe bulutların süslediği sonsuz bir mavilik içinde yükseklerden kayıp giderken zihnimdeki bütün üzücü sorunları unutabiliyordum.

Atina - İstanbul yolculuğunu trenle yaptık.

VI

Ilık ve ışıklı bir mayıs sonu sabahı Sirkeci İstasyonunda yere ayak basarken, aynı yerden hareket edeli ancak üç hafta geçtiğini havsalama sığdıramıyordum. Neler olmuştu şu üç hafta içinde! Ve daha ne olaylara gebe idi önümüzdeki günler!

Fransızların «tuhaf savaş» diye adlandırdıkları durum birden değişmiş, bir «yıldırım savaşı» halini almıştı. Holânda ile Belçika tüm istilâ edilmiş, Fransa'nın yarısı elden gitmişti. Alman ilerleyişi önünde Müttefik orduları dayanamıyorlardı. Paris düşmek üzere idi. Faşizmin yayılma emellerini gerçekleştirmek istiyen Mussolini sabırsızlanıyor, Fransa henüz teslim olmadan savaşa katılmanın uygun anını kolluyordu. Duçe 10 haziranda, Paris düşmezden dört gün önce İngiltere'ye ve Fransa'ya harb ilân etti. Böylece çarpışmalar Akdeniz bölgesine de yayılmış oluyordu. Biz ne yapacaktık? Hükümetin yurdumuzu bu boğuşmaya sürüklemek istemediği belli idi. Fakat geçen sonbaharda imzaladığımız karşılıklı yardım antlaşmaları kendiliğinden yürürlüğe girmeli değil mi idi? 16 haziran tarihli gazeteler, Millî Şefin, Fransız ve İngiliz Büyükelçilerini ayrı ayrı kabul ederek görüştüğünü haber veriyorlardı. Görüşmelere Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu da katılmıştı. Müttefik devletler bizden her halde taahhütlerimizi yerine getirmemizi istiyorlardı. Aynı gün Pa-

ul Reynaud başkanlığındaki Fransız Hükümeti çekiliyor, Cumhurbaşkanı Lebrun, Mareşal Petain'i işbaşına çağırıyordu. Fransız başkenti düştükten sonra Hükümet, Bordeaux'ya taşınmıştı. İhtiyar Mareşal görevi kabul eder etmez, yirmi dört saat içinde, İspanya'nın arabuluculuğu ile Hitler'e mütareke teklif ediyordu. Mütareke şartları çok ağırdı, fakat mütarekenin imza töreni de en az mütareke şartları kadar ağır oldu. Bu, kelimenin tam anlamiyle bir öcalma sahnesi idi. Hitler, içinde 1918 mütarekesinin imzalandığı eski vagonu Invalides Müzesinden çıkartmış, Compiègne ormanında aynı yere getirtmişti. General Huntziger başkanlığındaki Fransız heyetini bu vagonda kabul etti. Etrafında komutanlar, Ribbentropp'lar, Goering'ler ve Hess'ler yer almışlardı. Mütareke şartlarını okuyan Başkomutan Keitel, giriş bölümünde, o güne değin Hitler'in her konuşmasında yaptığı gibi yine Versailles'dan söz ediyor, Birinci Dünya Savaşı mütarekesiyle Almanya'nın aldatıldığını, silâhları elinden alındıktan sonra ona zorla yüz kızartıcı bir barış antlaşması imzalatıldığını açıkça bildirecekti. Ve Keitel bir bir okuyordu öne sürülen mütareke şartlarını. Hitler, ellerini kavuşturmuş, başı dik, bir öcalmanın fizik zevkini tadarak dinliyordu Keitel'i.

Şartların okunması bitince Führer, bir kelime konuşmaksızın Fransız heyetini başı ise selâmladı, o önde yanındakiler arkada, vagondan ayrıldılar.

22 haziran akşamı mütareke imzalandığı zaman Fransa içinden ikiye bölünmüştü. Mütarekeye boyun eğmeyenler Londra'da Fransız Millî Komitesini kuruyorlardı. İngiltere hükümeti bu komiteyi Fransa'nın tek meşru temsilcisi bildiğini ilân etti. Adı ilk defa duyulan General de Gaulle o akşam BBC radyosundan şöyle sesleniyordu:

«— Bordeaux Hükümetinin kabul ettiği mütareke bir teslimiyettir. Bu teslimiyet vesikası bütün mukavemet vasıtalarımızın tükenmesinden önce imzalanmıştır. Ve silâhlarımızı, uçaklarımızı, gemilerimizi, altınlarımızı Müttefikimize kar-

şı kullanacak olan düşmana vermektedir. Bu teslimiyet, Fransayı tamamiyle esarete atmakta ve Bordeaux Hükümetini Almanlarla İtalyanların doğrudan doğruya emri altına koymaktadır. Bu sebepten dolayı şimdi anavatan Fransasında, Fransa'nın ve Fransızların menfaatlerini harice karşı müdafaa edebilecek müstakil bir hükümet artık yoktur.

(...) Fransız Millî Komitesi, Fransa'nın almış olduğu taahhütlere sadık kalarak ve Müttefiklerle müşterek zafere kadar savaş gayretlerine bütün gücü ile yardım ederek vatanın istiklâlini idameye azmedecektir. (...) Fransız Millî Komitesi bir meşru ve müesses Fransız hükümeti kurulur kurulmaz bu hükümete veyahut hürriyet, vakar ve emniyet içinde toplanması mümkün olur olmaz milletin mümessillerine harekâtından hesap verecektir.»

Mütarekeyi imzalıyanlara gelince, onların ileri sürdüğü gerekçe de yabana atılır gibilerden değildi: Alman ordusu hem nicelik, hem nitelik bakımından büyük bir üstünlük gösteriyordu. Kısa zamanda memleketin yarısı işgal edilmiş, o kadar güvenilen Maginot hattı birkaç gün içinde yarılmıştı. Fransa'daki İngiliz birlikleri hazırlıksız ve yetersizdiler. Ortaklaşa savunma gayretlerinde İngiltere, Fransa'yı desteklıyememiş, Fransa'nın yeni bir Verdun destanı yaratabileceği umuduna kapılarak asıl gücünü Britanya adalarını korumak üzere kendine saklamıştı. Oysa, Fransız politikacıları 1918 zaferinin sarhoşluğu içinde yan gelip oturmuşlar, memleketin yaratıcı gücünü parti kavgaları uğruna yıpratmışlardı. Verdun kahramanı Mareşal Petain, bu şartlar altında savaşa devam etmenin Fransız kanını boşuboşuna akıtmaktan başka hiçbir işe yaramıyacağını söylüyordu. Şehirler yıkılacak, milyonlarca insan ölecek ve Fransa yine kuzeyden güneye tüm Alman istilâsına uğrıyacaktı. Hazır imkânları varken ne kurtarılabilirse onu kurtarmalı, bir an önce yaraları sarmaya bakmalı idi.

24 haziranda taraflarca «Ateş kes» emri verildi. Londra'-

daki Millî Komite, sembolik olarak savaşa devam ederken, Fransa, resmen ve fiilen silâhını bırakıyordu.

Şimdi biz ne yapacaktık? Durumumuz gerçekten pek nazikti. Karşılıklı yardımlaşma antlaşması imzaladığımız iki mttefikimizden biri savaşı bıraktıktan sonra biz savaşa girelim, bu Enver Paşa'nın 1914'te yaptığını da gölgeye itecek bir çılgınlık olabilirdi. 26 haziranda toplanan Parti Grupunda durum görüşülmüş ve kimi ateşli milletvekilleri, imzamızın namusunu kurtarmak uğruna mutlaka harbe girmemiz lüzumundan söz etmişlerdi. Sonuç, Başbakan Refik Saydam'ın bir bildirisi ile millete ilân edildi. Gerçi, Müttefiklerle aramızdaki karşılıklı yardım antlaşması yürürlükte idi. Fakat 19 ekim 1939'da imzalanan 2 numaralı protokol gereğince bu antlaşma, bizi hiçbir şekilde Sovyetler Birliğine karşı silâhlı bir çatışmaya sürükliyemezdi. Bu itibarla durumumuzu bozmuyorduk, savaş dışı kalacaktık.

Hükümet, Büyük Millet Meclisi ve CHP Meclis Grupu (ki, o tarihte hepsi Millî Şefin yüksek direktifleri ile çalışıyordu) memleket menfaatleri yönünden şüphesiz en doğru kararı almışlardı.

Rusya tarafsız olduğuna göre, biz, Almanya ve İtalya'ya karşı savaşa girersek Rusya ile çatışmamızın söz konusu edilemiyeceğini, bu yüzden 2 numaralı protokol hükümetlerinin öne sürülemiyeceğini — hattâ müttefiklerimiz arasında — düşünenler olmadı diyemiyeceğiz. Fakat unutmamalı idi ki, bugün tarafsız olan Rusya yarın Almanya ile birleşir ve karşı safta yer alabilirdi.

Olaylar bunun tersini gösterdi ve aradan bir yıl geçince Almanya Rusya'ya saldırarak Stalin'i zorla Müttefikler safına itti. Acaba o zaman hangi gerekçeye dayanarak savaşa girmedik? Bir yıl sonra Rusya hücuma uğrayıp da Müttefikler «Hadi!» dediği zaman biz yine yerimizden kımıldamadık.

Bu sefer öne sürdüğümüz nedenler galiba 1 numaralı protokola dayanıyordu. Bu protokol gereğince Batılı demokrasiler Türkiye'ye geniş malzeme yardımı vaadetmişler, fakat o güne değin dişe dokunur bir şey gönderememişlerdi. Olaylara uzaktan bakılınca şu gerçek ortaya çıkıyor ki, biz, Müttefiklerle karşılıklı yardım antlaşmasını imzalarken, Rusya'nın da ortaklaşa savunma sistemine katılacağını düşünmüş ve biraz ecele davranmıştık. Nitekim 12 mayıs 1939'da ana çizgileri açıklanan Türk - İngiliz antlaşmasına, ancak 19 ekimde, Alman - Rus saldırmazlık paktı imzalandıktan, savaş başladıktan, Polonya iki devlet arasında paylaşıldıktan ve Saraçoğlu'nun Moskova'da bir başarı elde edemiyeceği kesin olarak anlaşıldıktan sonra meşhur 2 numaralı protokol eklenmiştir.

Acele etmeyip ne yapabilirdik?

denebilir. Acele etmese idik, ya Romanya ve Yunanistan gibi Müttefiklerin garantisini kabullenir, ya da İsveç gibi tarafsızlığımızı ilân ederdik. Her iki halde de yine savaş dışı kalabileceğimizi 1939 - 1945 olayları açıkça göstermedi mi? İkinci Dünya Savaşı boyunca İnönü'nün en büyük yardımcısı Fatih Sultan Mehmet olmuştur dersek, bir fantezi yapmış olmayız kanısındayım. Polonya'nın yarısını, Baltık devletlerinin hepsini, Romanya'nın Bessarabia'sını ve Bukovina'sını Hitler bir süre için Stalin'e bağışlıyabilir, Mussolini Yunanistan'a saldırırken bunu gülümsiyerek uzaktan seyredebilirdi. Fakat ikisinden birinin bir karış Boğaz suyuna el uzatmasına ne biri, ne de öteki bir an olsun tahammül edebilirdi. Boğazlar öyle bir geçitti ki, hiçbir şekilde bölünmeye gelmezdi.

İtalya'nın savaşa katılması ve Fransa'nın savaştan çekilmesi ile bizim durumumuz son derece nazik bir aşamaya varmış oluyordu. Savaş dışı kalma kararımızı hemen bütün yurttaşlar benimsemişti. Müttefiklerimiz de bu konuda anlayış gösteriyorlardı. Yalnız bir kısım başyazarlar, kurulu bir

plâk gibi, bildiklerini okumaya devam ediyorlardı. Sanki 1939'da imzaladığımız karşılıklı yardım antlaşmaları bize İngiliz dostlarımızı sadece başyazılarımızla desteklemek görevini yüklemişti. İki müttefikimizden biri, Fransa, yıkılmıştı. Bunun sosyal, siyasal, askerî birçok nedenleri olmak gerekti. Bunlar üzerinde durup biraz düşünecek yerde, bizim üstatlar çala kalem Petain'e yükleniyor, onu Damat Fert'e benzeterek vatan hainliği ile suçlandırıyorlardı. İçlerinde en aşırı gideni Hüseyin Cahit Yalçın'dı. Daha bir ay önce Ambassador Otelinin teleks makinesi başında, saatten saate ağırlaşan kötü haberleri heyecan ve üzüntü ile izliyerek: «Bunlar bu kadar hazırlıksızmışlar da bizi ne diye peşlerine takmaya kalkmışlardı!» diyen keidisi olduğunu unutmuştu. Hitler'e de, Petain'e de durmaksızın veriştiriyor, İngiltere'nin dayanacağını ve bir gün mutlaka Almanya'yı yeneceğini tekrarlayıp duruyordu.

İngiltere, düşman karşısında üç yıl, beş yıl, on yıl dayanabilir ve bir gün onu yenebilirdi. Fakat ortada bir de savaş dışı durumunu bozmak istemiyen Türkiye vardı. Bu savaşın çeyrek yüzyıl önceki savaşla bir benzerliği bulunmadığını gidip gözlerimizle görmüştük. İngiltere'de olduğu gibi arada yurdumuzu Hitler'e karşı koruyacak bir Manş Denizimiz de yoktu. Adam çalışmış, hazırlanmış, üstün bir döğüş gücü biriktirmişti. Saldırdığı yerleri kan dökerek değil, benzin yakarak motör gücü ile ele geçiriyordu. Milletimiz, namusunu ve şerefini korumak uğruna sırası geldiği zaman şüphesiz kanını dökmekten de kaçınmazdı. Ama, «İllâ gel bana döğüşelim!» dercesine hep bir ağızdan karşı tarafı kışkırtmak doğru olur mu idi? Hiç değilse bir kaçımız olayları serinkanla inceleyip savaş dışı durumumuzu perçinliyemez mi idik?

Bu düşünceyle kafamı yorarken, 25 temmuz 1940'ta Ankarada Türkiye ile Almanya arasında 21 milyon liralık bir ticaret anlaşması imzalandı. Almanya'ya, başta tütün olmak üzere, tiftik, fındık, üzüm, incir gibi şeyler satacak, karşı-

lığında Almanya'dan birtakım «mamûl» maddeler alacaktık. Fırsatı kaçırmak istemedim, ertesi günkü Cumhuriyet'te «Yeni muahedenin sebep ve neticeleri» başlıklı bir yazı yazdım. Okurlarıma bir fikir vermek üzere, yazının bellibaşlı kısımlarını aşağıya alıyorum :

Bir müddettenberi müzakereleri yapılan Türk - Alman ticaret muahedesi, her iki tarafın iyi niyetleri ve yorulmak bilmiyen çalışmaları sayesinde nihayet dün Ankarada imzalandı. Bu hâdise, iki millet arasındaki münasebetlerin normal yola dönüşünü arzu edenleri olduğu kadar Balkan sulhünün daha sağlam temellere dayanmasını özliyenleri de şüphesiz memnun edecektir. Bir yerde sulhün devamı, ora ile alâkadar milletler arasındaki normal münasebetlerin devamına bağlı bulunduğuna göre, Türk - Alman ticaret muahedesi karşısında başka türlü duygu ve düşüncelere kapılmaya imkân yoktur. Tuna, Karadeniz'e aktığı müddetçe Türkiye ile Almanya, birbirlerini tamamlayıcı bir iktisadi sistem içinde yaşamaya mecburdurlar. Bu sistem, Orta Avrupayı cenuba bağlıyan tabiî şartların bir muhassalasından başka bir şey değildir.

Türkiye'nin Orta Avrupa ile olan alış-verişi eski devirde de hayli canlı idi. Fakat o devrin iktisadi şartları istismarcı kapitalist menfaatlerine uygun düştüğü için, alış-veriş daima bizim aleyhimize yürüyordu. Şimdiki ekonomik prensiplerin esası sayılan «müsavi kıymetlerin mübadelesi» o zamanlar tatbik edilmiyordu. Çünkü iktisadi münasebetlerde hâkim olan unsur millî devlet değil, beynelmilel kapital idi. Bu, her yere istediği gibi hulûl ediyor, her yerde kendi menfaatlerine hizmet edecek hükümetler kuruyor ve halkın sırtından temin ettiği kârı, kendi vatanı olarak bildiği bankalara yerleştiriyordu.

1919 dünyasını yıkarak istiklâlini ilân eden Cumhuriyet Türkiyesi ile, Avusturya İmparatorluğunun ölümünden sonra Orta Avrupanın en büyük devleti haline gelen Almanya

arasındaki karşılıklı anlaşma esaslarına dayanan ticaret münasebetlerinin nasıl seneden seneye inkişaf bulduğunu geçen günkü bir yazımda anlatmaya çalıştım. Saltanat zamanında ihracatımızın ancak mahdut bir kısmını Almanya'ya yaptığımız halde, Cumhuriyetin ilânı ile beraber vaziyetin değişmesi tesadüfî değildir. Kapitalist sistem Avrupadan elini çektikten sonra bunun böyle olması zaruri idi. Harbten evvel, henüz eski sistem devrinde, meselâ, tütün mahsulümüzün yüzde on beşi bile Almanya'ya gitmiyordu. Bugün Almanya'ya her türlü toprak mahsullerimizi gönderiyoruz; mukabilinde bize gelen mamûl maddeler hiçbir kasada, hiçbir hususi menfaat için saklanamaz. Onları, Türk milleti emeğinin mukabili olarak ihtiyaçlarına sarfeder.

Umumi Harbten sonra vâki olan bu iktisadi yakınlığın dünya dâvalarına dayanan sebepleri üzerinde burada fazla durmak lüzumsuz olur. Fakat on beş senedenberi normal seyrini takip eden Türk - Alman iktisadi münasebetlerinin geçen sene patlak veren malûm buhranlar yüzünden bir müddet aksaması keyfiyetinin geçici sebeplerden ileri geldiğine inandığımızı söyliyebiliriz. Her ne kadar Türkiye'nin Müttefiklerle yaptığı anlaşma Almanya ile olan iktisadi münasebetleri bozacak bir mahiyette değil ise de, belki hâdiselerin müphem ve karışık bir şekilde inkişafı, iki millet arasındaki normal münasebetleri bir müddet için yolundan alıkoymuş bulundu. Bununla beraber, bu müddet zarfında her iki hükümet de birbirine karşı iyi niyet besliyor ve vaziyetin ıslahına çalışıyordu.

(...) Avrupa henüz muazzam hercü merci yenerek sulha kavuşamadı. Bu uğurda daha pek çok emek sarfetmeye bütün milletler mecburdurlar. İnsanlığı sefaletin karanlık uçurumlarından kurtararak, yeni bir dünyanın yeni nizamlarına ulaştırmak için ilk şart, iyi niyetle çalışmaktır. Böyle yapıldığı takdirdedir ki, senelerdenberi sürüp giden anlaşamamazlıklara bir nihayet vermek ve Avrupaya eskisine naza-

ran daha mesut, daha devamlı bir nizam bulmak kabil olabilecektir.

Bu yazıda ileri sürdüğüm düşünceleri bugün de tüm paylaştığımı söyliyemem. Eski devrin ekonomik şartları sömürgen kapitalist çıkarlarına uygun düşermiş de Nasyonal Sosyalizm iktidara gelince eşit değerlerin değiş tokuşu yolu açılmış, yani sadece hammadde satabilen tarım memleketlerinin sömürülmesi devri sona ermiş! Bu düşüncenin kökünden sakatlığını bugün kabul ediyorum. İster faşist veya sosyalist, ister demokrat ve hürriyetçi, hangi gelişmiş milletle iş yaparlarsa yapsınlar, hattâ zengin ileri devletlerden yardım da görseler geri kalmış milletler, kendi endüstrilerini kurup ham maddelerini kendileri işliyecek hale gelmedikçe sömürülmeye mahkûmdurlar. İkinci Dünya Savaşından bu yana, konuyu işliyen Batılı ekonomi uzmanları, ham madde fiyatları düşüşünden endüstri milletlerinin büyük kazançlar sağladığı ve bu kazançlar yanında fakir milletlere yapılan yardımların küçük bir sadakadan öteye bir değer taşıyamıyacağı noktasında birliktirler. Ancak düşman bloklar arasındaki rekabet yüzünden ham madde fiyatları yükselebilmektedir. Ortalık durulur durulmaz, yoksul milletler daha yoksul bir hale gelmeye başlamakta, endüstri milletleri ise daha zengin olmanın yolunu bulmaktadırlar.

Ne ise, bu böyle olmakla beraber, o yazımda güttüğüm asıl amaç, basınımıza hâkim olan gergin havayı yumuşatmak, savaş dışı durumumuzu güclendirmeye çalışmaktı. Bu da tek bir yazı ile olacak şey değildi elbet. Yumuşamak şöyle dursun, sayın başyazarlarımız büsbütün sinirlendiler. Özellikle Hüseyin Cahit Yalçın, tıpkı eskiden İsmet Paşa'ya yaptığı gibi, elinde sivri kalemi, Almanya'yı hançerlemekte devam ediyor, ötekiler arkasından onu izliyorlardı. 30 temmuz tarihli Cumhuriyet'te, kimseyi hedef tutmayan, fakat genel olarak uyarıcı bir nitelik taşıyan şu yazım yayımlandı :

Dünya, realiteyi olduğu gibi görmeğe mecburdur.

Fransız ordusu ortadan kalkalı birbuçuk aya yaklaştığı halde, birçokları hâlâ, müspet vakıalar üzerinde durmaktansa istikbale dair tahminler ileri sürmeyi tercih ediyor görünüyorlar. «Nihai safha nasıl olacak?», «İngiltere zaptedilebilir mi?», «Hava savaşını Almanlar kazanacaklar mı?» gibi yarına ait meseleler hakkında mütalâa yürütenler ekseriyeti teşkil ediyor.

Yarını düşünmek, yarını bulmaya çalışmak herkesin vazifesi olmakla beraber, bu işi başarabilmek için, her şeyden önce «bugün» üzerinde kâfi derecede durmak şarttır. Unutmıyalım ki, hayat biraz «dün», biraz «yarın» ise, hepsinden fazla «bugün» dür.

Bugün Avrupada bir Alman kudreti yaşıyor. Bu kudretin menbaı, kemiyet ve keyfiyet itibariyle Alman birliğinden gelir. Alman birliği ise bir veya birkaç şahsın değil, tekâmül eden bir fikrin, binaenaleyh tarihin eseridir.

18'inci asır filozofları yeni insan düşüncesi ile birlikte «milliyet» duygusunun nüvesini hazırlarlarken, Almanya, ileri fikir cereyanlarından habersiz olarak yaşamakta devam edemezdi. Ve Fransa'da başlıyarak, Balkanlara kadar bütün Avrupaya yayılan bir «fikir» Almanya'da herhangi bir reaksiyon uyandırmasın, olmazdı.

Son tahlilde «dil birliği, kültür birliği, beraber yaşama isteği» esaslarına dayanan milliyet fikri, kitlelerin şuurunda yer edinmeye başladığı gündenberi, Avrupa, bir Alman birliği dâvası ile karşı karşıya kaldı.

Fakat bu birlik bazı milletleri korkutuyordu. Avrupa'nın ortasında, muazzam bir nüfus kesafetine malik, endüstrici bir devletin teşekkülü, şüphesiz birçoklarının zararına olacaktı. Onun içindir ki, milliyet fikrini müdafaa edenler bile Alman birliğine mâni olmak maksadiyle ellerinden geleni yapıyorlardı.

Fransız tarihçisi Jasques Bainville, Üçüncü Napolyon'un siyasetini tenkid ederek: «1860 - 1870 seneleri arasında muh-

telif Alman devletlerini birbirine düşman yapan ihtilâflardan istifade etmesini bilemedi, bu suretle 1871 hezimetini kendi elleriyle hazırladı» derken, haksızdır. Tarihte müspet hareketler, menfi hareketlere daima galebe çalmışlardır. Üçüncü Napolyon harikulâde mahir bir diplomat olsa idi ve Alman birliğine sed çekebilse idi, hâdiselerin akışını ancak geciktirmiş olacaktı; bundan dolayı tarihî neticeler değişmiyecekti.

Nitekim on sekizinci asrın ikinci yarısından beri tekâmül eden milliyet fikri, aradaki hâdiseler ne olursa olsun, Büyük Frederic ve Bismark merhalelerinden geçtikten sonra nihayet bugün Hitler'in şahsında en kuvvetli sembolünü bulmuştur.

Aynı dili konuşan ,aynı kültüre ve aynı emellere malik 90 milyonluk bir kitle, Avrupa'nın ortasında artık devlet teşkil ediyor.

Bu bir realitedir ve bunu olduğu gibi kabul etmek lâzımdır.

90 milyon insanın Avrupa için bir tehlike olacağını ileri sürerek Alman birliğini parçalamaya uğraşmak, tarihi tersine yürütmek gayretine benzer. Alman birliğini parçalamak için milliyet fikrini öldürmekten başka çare kalmamıştır. Bu fikir yaşadığı müddetçe hiçbir milleti, devamlı olarak, parçalamak kabil olmıyacaktır.

Avrupa devletleri realiteyi olduğu gibi görmeli ve yollarını ona göre tâyin etmelidirler. Realite karşısında nikbin bulunmak da şarttır. Tarih, cemiyetlerin tekâmül edişi ise; tekâmül, «daima daha iyiye doğru gidiş» demektir.

Yazı, benim gerçek eğilimlerimi şüphesiz bir hayli aşıyordu. Ben, bir Atatürk milliyetçisi idim, ırkçı, gerici, sömürgen ve saldırgan milliyetçiliğe daima karşı idim. Fakat nihayet yaptığım da milletimin emperyalistler arasındaki o korkunç boğuşmada durup dururken güme gitmesini önlemeye çalışmaktan ibaretti. Yazı bir bomba gibi patladı. O

sabah Refik Saydam Ankara'dan eve telefon ederek babamla konuştu.

Babamın :

«Ne var canım? Ne olmuş yani?»

dediğini yan odadan duyuyordum. Başbakan yazının çok kötü olduğunda direniyormuş. Yazıyı ancak basıldıktan sonra Refik Saydam'dan biraz önce gören babam, Hükümet Başkanına bu «hata» yı ertesi günü kendi yazacağı bir yazı ile düzelteceğini vaadetse idi, mesele her halde fazla dal budak salmadan çözülecekti. Fakat babam, önceden görmediği, belki de yüzde yüz paylaşmadığı oğlunun yazısını Başbakana karşı savunuyordu.

Bu yüzden kıyamet koptu!

Hemen bütün gazeteler tek cephe halinde Cumhuriyet'e karşı hücuma geçtiler. Tanrının günü bizi hırpalamaya çalışıyor, Almanya Türkiye'ye saldırmak niyetinde imiş de ben de «Bırakın gelsin!» demişim gibi bir dil kullanıyorlardı. Gerçek maksadımı daha iyi anlatmak ve ortalığı yatıştırmak isteğiyle 31 Temmuz günü Cumhuriyet'e «Tek Devlet Hegemonyası Bir Hayaldir» başlığı altında şu yazıyı yazdım:

Alman birliğini tarihî zaruretlerden doğma bir realite olarak görmek istemiyenler «,bu gün» ü yanlış anladıkları için «yarın» a da ters bakmaktan bir türlü kurtulamıyorlar. Hakikat olan Alman birliğini faraziye halinde düşünmek bile onları sinirlendiriyor. İstikbali karanlık görüyorlar :

«— Avrupanın ortasında doksan milyonluk bir Almanya milletlerin hürriyeti için en büyük tehlikedir. Bu Almanya galip gelirse evvelâ bütün Avrupayı, sonra Asyayı ve Cenubî Amerikayı istilâ edecek, dünya üzerinde saltanat süren yegâne devlet olacaktır. Dünyanın hürriyeti İngiltere'nin galip gelmesine bağlıdır.» diyorlar.

Eğer muayyen milletleri körükörüne İngiltere ile beraber harbe sürüklemek kasdile yapılmıyorsa, hâdiseleri bu tarzda

mütalea etmek yanlıştır. Bu takdirde yeryüzünde İngiltereden başka istiklâline bağlı millet kalmadığına hükmetmek icab edecektir ki, böyle bir iddiayı şüphesiz hiçbir millet reddetmeden duramaz.

Eğer geçen eylülün başlangıcında, bütün Avrupa milletleri garp demokrasilerile elele vererek Almanyaya karşı harb açmış olsalardı, bugün vaziyet tamamile aksi olabilirdi. Yani Almanya mağlûb edilir, birliği parçalanır ve Versailles'dan daha ağır bir muahede ile tekrar zincire vurulabilirdi. Neden böyle yapılmadı?

İngiltere ve Fransa'dan maada -180 milyonluk Sovyetler Birliği de dahil olmak üzere- bütün milletler Almanya karşısında titriyorlar mıydı? Neden bir kısmı bitaraf kalmayı, bir kısmı da mevzii anlaşamlarla iktifayı tercih ettiler? Mademki Almanya galip gelirse hiç bir millet için hayat hakkı mevzuu bahsolmıyacaktı, hep beraber silâha sarılıp «Ya hürriyet, ya ölüm!» demek ve mezbahaya götürülen koyunlar gibi birer birer sıralarını beklemektense sonuna kadar döğüşmek daha şuurlu bir hareket olmaz mıydı?

Milletler, ekseriyet itibarile böyle yapmadılar, çünkü ekseriyet itibarile bu harbin kendilerini doğrudan doğruya alâkadar etmediğini biliyorlardı. Biliyorlardı ki, mağlûb bir Almanya yeryüzünden kaldırılamıyacağı gibi, galip bir Almanya da hiçbir zaman dünyaya tahakküm edemiyecektir.

Nazi Almanyasının hegemonya emellerinden sık sık bahsediliyor. Bunların bir kısmı propaganda eseri olmakla beraber, şu sosyolojik kanunu gözönünden uzak bulundurmamalıyız : Muayyen kütleleri hedef tutan bir aksiyon, o kütlelerin reaksiyonile karşılaşır.

Eğer Almanya hakikaten dünyayı tahakkümü altına almak gayesile çalışsaydı, kendi mezarını kazmış olurdu. Çünki, aksülâmel göreceği kütlelerin maddî kesafeti kendininkine nazaran mukayese kabul etmiyecek kadar büyüktür. Günün birinde Almanya -dünyadan vazgeçelim- hattâ yalnız Av-

rupa'yı bile hüküm ve nüfuzu altına almaya kalkarsa, o kadar derin içtimaî kaynaşmalara göğüs germek mecburiyetine düşer ki, sade bu mecburiyet onun bünyesini kemirmeğe ve netice itibarile kısa bir zamanda çürütmeğe kâfi gelir.

Milliyet fikri yıkılmadıkça Almanya birliğinin yıkılamıyacağını, çünki bu birliğin tarihî - içtimaî bir zaruret olduğunu dün gördük. Aynı tarihî - içtimaî zaruretler dünyanın tek devlet tahakkümü altına girmesine de kat'iyyen mâni olacak derecede kuvvetlidirler. Hâkimiyet iddiası, Ortaçağın kapalı cemiyetlerinden mürerekkeb derebeylik devrinde bile muvaffak olamamıştı. Nerede kaldı ki, milliyet şuuruna ermiş milletlerin meydaan getirdiği bu günkü Avrupa cemiyetinde muvaffakiyet şansı olsun. Birbirini kovalayan harpler, bu Avrupayı mütemadiyen daha millî, şuur ve istiklâlleri üstünde daha hassas milletlerden mürekkeb bir nizama doğru götürüyor. Bu günkü harbden hangi taraf galib çıkarsa çıksın, Avrupa milletlerile, karşılıklı menfaatleri gözönünde bulunduran bir anlaşma politikası takib etmeğe mecburdur. Eğer kazandıklarını derhal kaybetmek istemiyorsa!

Fakat dostlar bir kez azmışlardı; susmak bilmiyorlardı. İş yazı ile de kalmadı. Fis-kos ve dedikodu makineleri dört duvar arasında neler uydurmuyorlardı. Babam Almanlardan para almıştı. Yazıyı o yazmış, altına da benim imzamı atmıştı. Gestapo hesabına çalışan bir Alman kızı beni baştan çıkarmıştı. Ona bağlanmıştım, telkinlerinden kendimi kurtaramıyordum. Hoş görürlüklerine en güvendiğim yazarlar bile Viyana'da okurken Nazizmin etkisi altına girdiğim için yolumu şaşırdığımı belirtiyorlardı. Ömrümde ilk defa önemli bir konuda, yukarıdan gönderilen basmakalıp direktiflerin dışına çıkarak -ama yine hükümet politikasına yardım amaciyle- kendime göre bir yol tutmak istemiştim. Tek sesli koronun içinde bir ayrı sesti bu. Varsın onlar bildiklerini okusunlardı; karışmaya hiç niyetim yoktu. Benim cılız sesime, benim küçücük söz hakkına tahammül etmemeleri yetecekti

bana. İşte bizim dervişler bu cılız sese, bu küçücük söz hakkına tahammül edemiyorlardı. Sürüden ayrılmakla suç işlemiştim; kurtlara yediriyorlardı beni. Saldıranlar arasında en güçlüsünü, en ünlüsünü karşıma alarak kendimi savunmak istedim. Elimden geldiğince serinkanlı olmaya gayret ediyordum. Fakat sinirli idim ve kendimi güç tutuyordum. Bunu, satırlar arasında sırıtan cümle aksaklıklarından, ifade bozukluklarından kolayca sezeceksiniz. 3 ağustos tarihli Cumhuriyet'te şu yazım çıktı :

Hüseyin Cahit Yalçın'a :

Dünyanın içinde bulunduğu bu fevkalâde nazik devrede, her gün Türk efkârı umumiyesine hitap vazifesini üzerine alan muhterem ve yaşlı bir üstadın üzülmesinden memleketin de zarar görebileceğini düşünerek sizinle münakaşa etmek istemezdim. Fakat beni haksız çıkarmaya çalışan yazılarınız bir kaç gazetede daha akis buldu. Ve bugün yine siz «Aym Ses» başlıklı yazınızla beni müdafaa eden bir arkadaşa çatarken, hakikatte bana da hücumda devam ediyorsunuz.

Üstadım,

Sizinle münakaşa etmenin güç bir iş olduğunu bilmez değilim. Siz, bunca sene matbuat hayatında kalem yürütmüş, mesleğin bütün inceliklerini tecrübe etmiş, büyük kitlelere nasıl hitap edileceğini öğrenmiş, isminiz üstünüzde, bir üstatsınız. Ben ise, hem henüz bir acemiyim, hem de -neden saklamalı- bu çeşit münakaşalar için kendimde istidat görmüyorum.

Bu itibarla yazımı bir polemik mevzuu değil, meşru bir müdafaa telâkki etmenizi rica ederim.

Bu müdafaa zaruridir üstadım; çünkü siz yazılarıma benim kasdetmediğim mânalar vermek suretiyle beni «yabancı menfaatler için çalışan bir adam» gibi göstermeye çalıştınız. Bununla beraber ben, hakkımda böyle bir hava uyandırmak istemenizi sizdeki fena niyetlere hamletmek istemiyorum.

Vatandaşlık hukukunu idrâk eden, hürriyete her zaman taptığını söyliyen bir Türk muharriri, kendisine nazaran çok daha genç olmaktan başka kusuru olmayan bir arkadaşa böyle «gayrimeşru» silâhlarla hücuma geçemez şüphesiz. Vatandaş, bilhassa bizim cemiyetimiz için çok kıymetli bir varlıktır. Biz, memleketin iyiliği için elinden geleni yapan temiz evlâtları kirletmeye çalışmak şöyle dursun, bilâkis köşede bucakta serseri dolaşan, cemiyetin ihmali yüzünden hapishane köşelerinde sürünen zavallıları bile kurtarmaya, onları tıpkı bizim gibi vatandaş yapmaya mecburuz. Vatandaşın niyetlerinde samimiyete inanmak, yalnız hürriyetin değil, vatandaşlık hukukunun da ilk şartıdır.

Şimdi esasa geçiyorum:

Birinci yazımdan şu mânayı çıkarmışsınız : «Almanya galip gelmiştir. Türkiye Almanya'nın karşısında boyun eğmelidir.» Umumi olarak Avrupa'daki reel vaziyetten bahseden ve içinde yukarıya aldığım cümlelerin hiçbiri bulunmıyan bir mütalâa hakkında bu hükmü verebilmeniz için ancak iki sebep tasavvur olunabilir : Siz ya bir Alman buhranı içinde yaşıyorsunuz ve sinirlisiniz, yahut da Türkiye'de bir harp havası yaratmak istiyorsunuz. Bu iki sebebe de ihtimal vermediğim için isnadınıza hayret ediyorum.

Ben Almanya galip gelmiştir, dedim. Avrupa'da bir Alman realitesinden bahsettim. Bu realiteyi inkâr etmek, bence memleket menfaatlerine taban tabana zıttır. Çünkü, kuruluşunda şahsî hizmetiniz bulunmıyan Türkiye Cumhuriyeti, bünyesi itibariyle realist bir devlettir. Bu devlet Almanya ile normal münasebetler güdüyor ve Almanya tarafından millî menfaatlerimize aykırı bir harekete mâruz kalmadığı müddetçe de bu münasebetlere devam edecektir. Bunu resmî ağızlar birçok vesilelerle tekrarlamadılar mı?

İşte realite budur.

«Avrupa, Alman realitesini görmelidir» demiştim. Bundan da (yağmur yağıyo, bana kaz dedi) mantığı ile hareket ederek (Türkiye, Almanya önünde boyun eğmlidir) mânasını çıkarmışsınız. Sözlerimde ve cümlelerimde zerre kadar bir ima bile bulunmadığı halde bu hükme nereden varıyorsunuz? Avrupa Türkiye'den mi ibarettir, hattâ bu kelime sadece birtakım devletler manzumesi mi demektir? Avrupa, siyasi ve içtimaî bir varlıktır. Burada birçok devletlerle birlikte sayısız zihniyetler ve kafalar da yaşar. Ben, umumi olarak yazdığım o yazıda bu mefhumları bir arada olarak düşündüm. Evet Sayın Yalçın, realiteyi göremiyen, yahut görmek istemiyen ben değilim. Siz, yazılarınızla Türkiye Cumhuriyetinin dış siyasetini temsil etmeye çalışırken, bunu tamamiyle ifade ettiğinize kani misiniz? Türkiye Cumhuriyetinin aldığı tedbirler tamamiyle tedafüidir ve memleketimiz taahhütlerine ve dostluklarına karakterinin bütün ciddiyetiyle bağlı ve sadıktır. Bizim Avrupa kavgasiyle ne ideoloji, ne de maddi menfaat bakımından hiçbir alâkamız olmadığı halde, siz, halk arasında, âdeta harbi buralara zorla getirmek istiyen -çok sevdiğiniz tâbirinizi kullanayım- bir hırsı cahla, eşine muharip İngiltere'de bile raslanmıyan şiddetli yazılar yazmakla itham ediliyorsunuz. Sizi kaç defa hususi meclislerde müdafaa ettim.

Bu millet istiklâlini çok pahalıya kazandı. Ve icabında onu müdafaa için kanını son damlasına kadar akıtmaya her zman hazır bulunuyor. Ve işte bunun içindir ki, Atatürk ve İnönü Türkiyesi tahrik politikasından her zaman nefret etmiştir ve edecektir. Türkler, şu veya bu devlet elinde oyuncak olmaktansa ölmeyi daima evlâ bulmuşlardır ve bulacaklardır. Bunu siz de pek iyi takdir edersiniz.

Kendini müdafaa eden bir adamın hayatından bahsetmesi âdettir. Nitekim, bugünkü yazınızda, «Ben daima hürriyeti sevdim, bütün hayatım hürriyet uğruna mücadele ile geçmiştir» diyorsunuz. Size nazaran yaşça çok genç olduğum

için bu hususta yazık ki âciz kalıyorum. Meslek hayatıma başlıyalı henüz beş sene bile olmadı. Vâkıa, her ne kadar siz de ikinci defa olarak, hattâ benden sonra, yazmaya başladınızsa da, on iki senelik sükût devrinizi tarhettiğimiz takdirde bile yine benim yaşımdan fazla maziniz kalıyor. Siz, göğsünüzü gererek :

— Ben memleketime şu, şu hizmetleri yaptım! diyebilirsiniz.

Benim ise geçmişe ait bir iddiam yok. Fakat, içimde yaşıyan bir ışık var ki, o da daima ve yalnız bizim cemiyetimiz uğrunda çalışmaktır. Kısa olmakla beraber, dört senelik meslek hayatımda bir falso bulunmaması, vatanperver ve yaşlı bir Türk gazetecisi sıfatiyle sizi memnun eder, kanaatindeyim.

Hüseyin Cahit Yalçın'ın bu yazıya cevap verip vermediğini şimdi hatırlamıyorum. Büyük politika güreşçisi belki de beni pek çelimsiz bulmuş, uğraşmaya değmez diyerek üzerimde durmaya lüzum görmemişti. Zaten maksadım onu kızdırmak değil, tersine, yatıştırmaktı. Bütün yazı hayatında, Yalçın, sadece kavga etmek için kalem kullanmıştır. Bir olayı, ya da bir düşünceyi ele alıp üzerine objektif bir bakışla eğilmiş olabileceğini hiç sanmıyorum. Abdülhamid devrinde politika yasak bölge sayıldığından, o zamanlar edebiyat kavgaları yaparmış. İttihatçılar iktidara gelince üstat Hürriyet ve İtilâfçılra çatmakla vakit geçirmiş. Birinci Cihan Harbinde, çatacak kimse bulamadığı için gazetesini satmış ve (Men-i İhtikâr) Komisyonuna Başkanlık etmiş. Cumhuriyetin ilk yıllarında, tekrar gazeteciliğe başladığı zaman Atatürk'e ve devrimlere karşı cephe aldığını bizim kuşak pek iyi hatırlar. Hüseyin Cahit gibi kültürlü ve ileri fikirli bir adamın, sırf polemik yapmak aşkı ile halifelik müessesesini ve yabancı borçlar düzenini savunmasına nasıl şaşmazsınız? Bu yüzden Atatürk devrinde yazı yazamaz oldu. Atatürk öldükten

sonra, İsmet İnönü onu tekrar kalemine kavuşturdu. Fakat tek parti rejimi değişmediğinden, bir süre kendini dış politikaya verdi. İlkin Almanlara, arkasından da Ruslara saldırmayı günlük uğraşı haline getirdi. Nihayet, İsmet İnönü çok partili hayata marş marş der demez, onun yanında, kayıtsız şartsız, Demokratlara karşı cephe aldı. Vaktiyle, Lozan Konferansı sıralarından başlayarak uzun yıllar bir işe yaramaz, beceriksiz, dik kafalı, inatçı, diktatör ruhlu bir adam olarak tanımladığı İnönü, birdenbire onun gözünde bir hürriyet ve demokrasi peygamberi oluvermişti. Hüseyin Cahit Yalçın'a göre bir yazar, düşündüğünü belirtmekten ziyade kavga etmek için yazmalı idi. O, düşünceyi bir boksör eldiveni gibi kullanıyordu. Bununla beraber, bir kavga ve döğüş aracı halinde de olsa yurdumuza -Batılı anlamiyle- düşünce tohumlarının girmesinde Yalçın'ın hizmetini yadsıyamayız. Bu yazı türünden hoşlananlar onu daima zevkle okumuşlardır. Polemikçilerimiz arasında eşsiz bir üstat olduğuna da şüphe yoktur.

Evet, Hüseyin Cahit yazıma belki cevap vermedi. Fakat «Realite» yazısının basında ve kulis arasındaki yankıları bir türlü dinmek bilmiyordu. O günleri yaşayanlar Cumhuriyetin bu yazı yüzünden kapatıldığını sanırlar. Oysa, gerçek öyle değildir. Bakınız nasıl :

Dedikoduların, iftiraların bir çığ gibi büyüyerek üstümüze doğru yuvarlandığını gören babam, Ankara'ya giderek Millî Şefe durumu anlatmak istedi. Gerçi o sıralarda İsmet İnönü İstanbul'da bulunuyordu. Fakat etrafın, babamı Paşa ile temas ettirmemeleri ihtimali vardır. Babam pek az yaptığı bir şeyi yapacak, Ankara Garında Millî Şefi karşılıyarak bir görüşme rica edecekti. 6 ağustosta Haydarpaşa'dan beyaz trene binen Millî Şef, 7 ağustos sabahı Ankara Garında «mûtat» törenle karşılandı. Sahneyi, görenlerin ağzından anlatıyorum : Herkesi selâmlayan Şef, babamı görünce :

«— Sen biraz dur!»
diyor ve yanında alıkoyuyor. Karşılayıcılar gidip de ortalıkta yalnız ilgililer kalınca da, babama dönerek sert bir sesle :

— Ticarî maksatlar uğruna siyasi yazılar yazılmasına müsaade edemem! diye çıkışıyor. Babam, üzüntülü :

«— Yok böyle bir şey!»
diyerek Cumhuriyet'i savunmak istiyorsa da, Şef sinirlidir. Bu sefer daha yüksek bir sesle tekrarlıyor :

— Kat'iyen müsaade edemem!

Ve babamın elini sıkmadan çıkış kapısına doğru ilerliyor.

Olayı yarım saat sonra Ankara temsilcimiz haber verdiği zaman yıldırımla vurulmuşa döndüm. Bir insan; Cumhurbaşkanı da olsa, Millî Şef de olsa, anlamadan, dinlemeden, sırf etrafın doldurmasiyle eski bir arkadaşına bu muameleyi nasıl reva görebilirdi? Üstelik yazı ile babamın hiçbir ilintisi de yoktu. Herhangi bir konuda bana «Şöyle yaz, böyle yaz» diye ömründe bir defa olsun direktif vermemişti. Bir kusur işlemişsem, ilkin benim sorumlu tutulmam gerekirdi. Sorumsuz bir Cumhurbaşkanı nasıl olur da tıpkı Hitler gibi, Mussolini gibi hakaret edercesine uluorta bir arkadaşını paylardı?

Fena halde canım sıkıldı. Betim benzim atmıştı. Oturup, «Paşa ispat et!» gibilerden sert bir yazı yazmak istedim. Biraz sonra telefon çaldı, Ankara'dan beni arıyorlardı. Karşımda Basın-Yayın Umum Müdürü Selim Sarper, içine doğmuş gibi :

— Nadir, sabahleyin Ankara Garında geçen olayı duymuşsundur. Bak sana söylüyorum, bu konuda hiçbir gazetede, bir tek satır yazı çıkmıyacak. Eğer beni dinlemez de bir şeyler yazarsan derhal Cumhuriyet'i kapatırız! diyordu.

Fakat ben tüm sinir kesilmiştim. Boşalma ihtiyacı içinde çırpınıyordum. Yoksa patlıyacaktım. Elimde sopa, odada bir aşağı, bir yukarı dolaşırken düşündüm : Öyle bir yazı

yazayım ki, dedim kendi kendime, kimse farkına varmasın, yalnız İsmet Paşa ne demek istediğimi anlasın. Öğleden sonra masanın başına oturdum ve şu yazıyı döktürdüm :

«Gençlik sıhhattir; marazî ve romantik devirler çıkarılırsa bu görüş bütün tarih boyunca bir hakikat olarak insanların kaafsında yaşadı. Yunan medeniyeti hayata gözlerini açtığı gündenberi, hemen her medeniyet, gençlikte sıhhatin sembolünü aradı ve buldu.

Muhtelif terbiye sistemleri, biyolojik köklerden yardım gördükleri için, hiçbir yerde ve hiçbir zaman gençliğin maddi sıhhatini temin hususunda güçlüğe raslamış değildirler. Genç kelimesi, esasen iyi işliyen, henüz yorulmaya başlamamış bir uzviyet demektir. Gençliğe sıhhatini ve vücut güzelliğini muhafaza ettirmek, normal bir cemiyet için, gençliği tereddiye uğratmaktan, onu dejenere kılmaktan daha kolay sayılır. Çünkü sıhhat, başlıyan hayatın tabiat tarafından kurulmuş ilk kaidesidir. Eğer cemiyetler zaman zaman bir (gençlik ve sıhhat) meselesiyle karşılaşıyor ve bunu muvaffakiyetle halledebilmek için birtakım güçlüklere mâruz kalıyorlarsa, bunun sebebini sosyal hayatın umumi aksaklığında aramak daha doğru olur. Yoksa olgunluğa yürüyen, fizyolojik dönemi bitirmek için önünde henüz birçok seneler bulunan bir nesil, normal olarak sıhhatlidir.

Gençlik ayrıca ruhî bir haldir.

— Gençler nikbin ve idealisttirler, denir.

Bu görüş de, marazî ve romantik devirler müstesna, bütün tarih boyunca bir hakikat olarak böylece insanların kafasında yaşadı. Yunan medeniyeti doğduğu gündenberi, hemen her medeniyet, gençlikte idealizmanın sembolünü aradı ve buldu.

Modern psikologlar ve sosyologlar gençlikteki, idealizmanın kökünü, tıpkı sıhhat bahsinde olduğu gibi, yine biyolojik unsurlarda buluyorlar. Yeni başlıyan hayat o kadar taşkın, o kadar güzel ve o kadar herkesindir ki, onu içinde

duyan bir ferdin şahsî endişeler peşinde koşmasına, şahsî menfaatler gütmesine lüzum yoktur. Gençlikte görülen ihtiraslar daima anonimdir, ferde değil cemiyete aittir.

Yine bu sebepten dolayı muhtelif terbiye sistemleri, biyolojik membalardan yardım gördükleri için, umumiyetle gençliğin fikir sıhhatini temin hususunda büyük güçlüğe raslamamışlardır. Eğer arasıra (gençlikte mânevi buhran) meseleleriyle karşılaşılıyorsa ve güçlüklere mâruz kalınıyorsa, bunun sebebini de yine sosyal hayatın umumi aksaklığında aramak lâzım gelecektir.

Saltanat zamanında, inhitat devrinden başlıyarak 1919 senesine kadar devam eden ve mütemadiyen artan içtimaî nizam bozukluğu, Yavuz'lar, Kanunî'ler devrinde harikalar yaratmış olan Türk gençliğini de her bakımdan zayıf düşürdü. Öyle ki, bundan yüz sene evvel memlekette fikir gençliği namına hemen hiçbir şey kalmamıştı.

Yüz seneden beri, Türkiye'yi kurtarmak için yapılan hamlelerin çoğu «müstesna» ların eseridir. Alemdar Mustafa Paşa bir istisna idi, Alî Paşa, Namık Kemal birer istisna idiler. Ve nihayet Atatürk ve arkadaşları istisna teşkil ediyorlardı.

Fakat bütün bu istisnalar bize gösteriyor ki, bir memleket ne kadar zaafa uğrarsa uğrasın, biyolojik hayat şartları tamamen sönmediği müddetçe, orada hamle yapan, hamle yapmaya hazır bir gençlik daima bulunacaktır.

Ve işte bu imanladır ki, Ebedî Şefimiz Atatürk, Büyük Nutkunun en kuvvetli satırlarını okurken Türk gençliğine hitap ediyor ve onun ruhuna zaman mefhumunun hiçbir zaman öldüremiyeceği bir ideal aşılıyordu. Ve yine bu imanladır ki, Cumhuriyet Türkiyesi, kurulduğu gündenberi, Türk gençliğinin fikir ve ruh sıhhatini hiçbir zaman ihmal etmemiş, ondaki idealist hamle iştiyakını daima kuvvetlendirmeye çalışmıştır.

Bugünkü Türk gençliği, eski hasta adamı devrindeki marazî gençliğe benzemez. Bugünkü gençlik faaldir, sağlam görüşlüdür, yurt meseleleri üzerinde hassastır ve idealisttir. İcabında vatan uğruna kanını akıtacağına andiçen bu gençliğin en büyük ihtirası vatanın istiklâlidir.

Atatürk gençliği, kalbinde tutuşan ideal ışığını hiçbir zaman söndüremiyeceği için, ölünceye kadar ihtiyarlamıyacak ve kalbden kalbe giden bu ışık, Türk gençliğinin ebedî kuvvetini teşkil edecek. Beş yüz sene geçse de Atatürk gençliği, yine dipdiri ve canlı ayakta duracak!»

«Atatürk Gençliğinin Kudreti» başlığını taşıyan yazı 8 ağustos tarihli Cumhuriyet'te -Realite yazısından tam dokuz gün sonra- yayımlandı. Okuduğunuz gibi, pek mâsum bir yazı idi bu. Ülkücü gençliğin temiz niyetlerini belirtirken, kendimden hiç söz açmaksızın, Millî Şefe :

— Ben de onlardanım. Özel çıkarlar uğruna yazı yazmam! demeye getiriyordum.

Yüz yıllık tarihimizin istisnaları arasına İsmet İnönü'nün adını koymamakla da, bir gün önce Ankara Garındaki olaydan ötürü ne kadar kırıldığımı göstermek istiyordum. Tahminim doğru çıktı. Paşa'nın etrafını saran resmî ve özel «adam çekiştiriciler» den hiçbiri yazıda alınacak bir yer görmemişti. Yoksa bunlar boş durmazlar, ne yapar yapar telgrafla, telefonla yazıyı sıcağı sıcağına o gün Paşa'ya yetiştirirler; «Bakınız, bu sefer size sataşmış» derlerdi. Ertesi günü, Ankara'da gazeteyi görünce Millî Şef maksadımı anlamış, fakat tahminimi çok aşan bir hiddete kapılmıştı. Ben, babama yaptığı muamelenin haksızlığını kavrıyarak üzüleceğini, pişmanlık duyacağını, hattâ gönül almak istiyeceğini sanmıştım. O ise büsbütün içerliyordu. Yazıyı gördükten sonra birileri ile konuştu mu bilmiyorum. Yalnız, kapama emrini vermeden önce bir gün düşündüğü anlaşılıyor. 10 ağustosta Yozgat'a gideceğini gazeteler haber vermişti. O sabah ilgilileri çağırmış :

— Bu adamlar benimle uğraşmak istiyorlar. Kapatın şu gazeteyi! demiş.

Basın-Yayın Müdürlüğü kapama emrini o gün -yazının yayınlanmasından kırk sekiz saat sonra- telefonla matbaaya bildirdi.

Biz bir şeyden habersiz, Millî Şefin gezisini izlemek üzere, Ankara temsilcimiz Mekki Sait'le, foto muhabirimiz Namık'ı görevlendirmiştik. Arkadaşlar, Yozgat Vilâyet Konağında, öteki gazetecilerle birlikte Paşa'nın bulunduğu salona girince, ikisini de tanıyan İsmet İnönü, bir ilgiliye işaret ederek bizimkilerin içeri alınmamasını söylemiş. Onlar da gazetenin kapatıldığını bu şekilde oracıkta öğrenmişler.

Cumhuriyet ailesi için bir işkence devri başlamıştı. Cezamız ne kadar sürecekti? On gün mü, on beş gün mü, bir ay mı, üç ay mı, bir şey bilmiyor, bir şey kestiremiyorduk. Dedikodular ve iftiralar olanca şiddetiyle devam ediyordu. Türkiye'nin en ciddî, en yüksek tiraljı gazetesi olan Cumhuriyet'in bir daha çıkmamasıya büsbütün kapatıldığını kimi dostlarımız ağızlarını şapırdata şapırdata fısıltı halinde yayıyorlardı Babıâliyi. O zamanlar ne 212 sayılı Kanun, ne kıdem zamları, ne tazminat, gazetecilere hiçbir hak tanınmamıştı henüz. Bir gazete kapatıldı mı, patron, çalışanlara haber iletir, çıkma izni geldiği zaman tekrar buluşmak üzere bir kuruş ödemeksizin hepsini savar, matbaanın kapısını kilitliyerek çeker giderdi.

Babam, devrine göre sosyal adalet eğilimleri çok güçlü bir adamdı. Çalıştırdığı arkadaşlarını imkân ölçüsünde en iyi maddi refah şartlarına kavuşturmak isterdi. O, böyle yapmadı. İdare, her işçiye haftalığını, her yazara aylığını, gazete çıkıyormuşçasına muntazam olarak ödüyordu. Fakat işlemiyen bir müessese bu hale ne kadar dayanabilirdi? Günler, haftalar ve aylar birbirini kovaladıkça babamın maddi imkânları da bir gün elbette tükenecekti. Ankara'daki Millî Mücadele yıllarından kalma dostlarına mektuplar yaza-

rak, gazetenin bir an önce çıkarılması hususunda arabuluculuk yapmalarını rica ediyordu. Ne yaparsınız ki, dostların çoğu suya sabuna dokunmaktan hoşlanmaz kimseler olmuşlardı. Bunca dedikodu ortalığı kapladığı bir sırada babamı savunmaya kalkarlarsa Şefin husumetini üzerlerine çekebilirlerdi. Aralarında babamla görüşmeyi, hattâ selâmlaşmayı bile tehlikeli bulanlar vardı. Bir gün kendi ağzından dinledim : İstiklâl Caddesinde yürürken karşıdan Şemsettin Günaltay'a raslamış. Gözgöze gelmişler. Şemsettin bir duraksama anı geçirmiş. Selâm versin mi, vermesin mi? Verse, Paşa kızacak (biri görüp Ankara'ya yetiştirebilir), vermese ayıp olacak. Nihayet, yüz çizgilerinde hiçbir âşinalık belirtisi göstermeksizin, tıpkı zemberekli oyuncaklar gibi, otomatik bir hareketle ağır ağır elini şapkasına götürmüş, şapkayı biraz kaldırmış, tekrar başına koyarak yoluna devam etmiş.

Bu olayı anlatırken babam, Günaltay'ın taklidini yapıyor ve üznütüsüne rağmen yüksek sesle gülmekten kendini alamıyordu.

Zavallı babacığım, akşamları uğradığı Büyük Kulüpte, daha ziyade Rum, Ermeni, Yahudi asıllı vatandaşlarımızla bezik oynıyrak biraz avunmaya çalışıyordu.

Müessesenin maddi yükünü sırtımda taşımadığım için ben kaygusuzdum. Evde keman çalıyor, Boğaz'da denize giriyor, Adada, Modada gezip tozuyordum. Büyük bir vicdan rahatlığı içinde idim. Oysa böylesine rahat olmamam gerekirdi. İstemiyerek de olsa babamın başını derde sokmuştum. Duygusuz bir adam sayılamıyacağıma göre yüreğim burkulmalı idi bu hale. Kaygusuzluğumun sebebi ne idi acaba? Şimdi düşünürken o zamanki durumumu şöyle açıklıyabiliyorum : Bir kere, tuttuğum yolun yurt çıkarlarına uygunluğundan şüphem yoktu. Bir saldırıya uğramadıkça, emperyalistler arasındaki o kıyasıya boğuşmaya katılmamız memleket hesabına bir felâket olurdu. Hükümet de böyle düşünüyor, genel politikasını o yöne doğru çevirmeye gayret edi-

yordu. Sürüden ayrılıp o suç sayılan yazıları yazmakla hükümete yardım ettiğime inanıyordum. Er-geç «Cumhuriyet» in haklı olduğu anlaşılacaktı. Bu inanç içime rahatlık veriyordu. Ayrıca babam da kendi kaçınılmaz üzüntülerine beni ortak yapmamak için elinden geleni esirgemiyordu. İçli, duygulu, aynı zamanda güçlü ve dayanıklı bir adamdı babam. Hayatının kötü sürprizlerine cesaretle göğüs germesini bilirdi. Tek partili rejim şartlarına göre acemice sayılabilecek o yazılarda içtenliğime inanıyordu. Benim yüzümden başına iş açıldığını hissettirerek beni üzmek, hevesimi kırmak istemiyordu. Gazetenin kapalı kaldığı uzun süre boyunca bir kerecik olsun, «Oğlum biraz daha dikkatli yazamaz mı idin?» gibilerden bir imada bile bulunmadı. Dostların yardımından umudunu kesince de doğruca «iktidar» a başvurmaya karar verdi. İçişleri Bakanına, Başbakana, hattâ Millî Şefe telgraflar çekiyor, Cumhuriyet'in bir an önce açılmasına izin verilmesini sağlamak uğruna çırpınıyordu. Bu telgraflardan birinin müsveddesini nasılsa saklamışım. Babam öldükten yıllarca sonra, bir gün notalarımı karıştırırken Mozart'ın kuvartetleri arasında buldum. Bir hâtıra olarak buraya alıyorum o telgrafın metnini :

«Gazetenin hayatiyeti, intişarı ile kaimdir. Muvakkat tatili iki aya yaklaşan Cumhuriyet'in bu itibarla kaybı tasavvur buyuramıyacağınız kadar çok büyük oldu. Yirmi yıllık emeğin her gün biraz daha eridiğini görmek pek derin azap ve ıstırap kaynağıdır. İstanbul Kurtuluşunun yıldönümü olan 6 ilkteşrinde çıkmaklığımıza müsaadei devletlerini bilhassa ve sonsuz saygılarımla istirham ederim.»

Ne bu telgrafa, ne daha öncekilere, ne de daha sonrakilere Ankaradan hiçbir cevap gelmiyordu. Matbaa halkı arasında yavaş yavaş bir umutsuzluk havası esmeye başlamıştı. Bu şartlar altında müessese daha ne kadar dayanabilirdi? Herkes kendi başının derdine düşmüştü. Kimi arkadaşlar başka gazetelerde iş bularak Cumhuriyet'ten ayrıldılar. Dış po-

litika yazarımız Muharrem Feyzi Togay bunlardan biri idi. Babıâli yokuşunda uzun hizmet yılları geçiren Muharrem Feyzi'nin Cumhuriyet'i bırakmasını biz doğrusu bir nevi kurtuluş saydık. Birkaç yabancı dil bilen bu yaşlı arkadaş, ne yazık ki Türkçeden yana bir hayli zayıftı. Yazılarını düzeltirken çok güçlük çekerdik. Dış politika yazarı sıfatiyle bir kusuru daha vardı Muharrem Feyzi'nin : Kazanlı Türklerdendi ve 1917 Bolşevik devriminin ilk anlarında galiba birkaç ay kadar memleketinde Millî Eğitim Bakanlığı yapmış, Lenin duruma hâkim olunca Türkiye'ye sığınmıştı. Bu yüzden körükörüne bir Rus düşmanı ve gönüllü bir Japon hayranı idi. Objektif olamıyordu yazılarında bir türlü. Dünya durumu ne yönde gelişiyor, devletimizin politikası, gazetenin tutumu nedir pek düşünmez, fırsatını buldu mu Rusya'yı kötüleyici, Japonya'yı övücü yazılarını gazeteye sokuşturmaya kalkardı. Bu itibarla Yazışleri Müdürüne sunduğu müsveddeleri sadece gramer açısından değil, tahlillerin gerçeğe uygunluğu bakımından da incelemek gerekirdi. Kaç kere Muharrem Feyzi'nin kaleminden çıkan yazı ile Cumhuriyet'te yayılnanan yazının birbirine zıt düşünceler taşıdığını görmüşümdür. Bunlara hiç itiraz etmemesine şaşardım. Okumaz mı idi? Okurdu da aldırmaz mı idi? Anlıyamadım gitti.

Son olarak Peyami Safa bizi bıraktı, Tasvir'e geçti. Onun hem çıkmıyan Cumhuriyet'ten aylığını muntazam aldığını, hem de takma bir adla her gün Tavir'e paralı yazılar yazdığını biliyor, fakat ses çıkarmıyordum. Meslek ahlâkına sığmıyan davranışı onu da rahatsız etmiş olacak ki, bir gün mahzun bir çehre ile odama girdi. Sesine dokunaklı bir ton vererek kararını açıkladı : Cumhuriyet kapanalı üç ay olmuştu. Ne zaman açılacağı da bilinmiyordu. Oysa, kendisi bir aile babası idi. Geçindirmek zorunda bulunduğu insanlar vardı. Cumhuriyet'e daha fazla yük olmak da istemediği için, ay başında bizimle ilgisini kesecekti. Bu hal dostluğumuzun devamına engel olmamalı idi...

Kararında ona hak verdim, başarılar diledim. El sıkıştık, ayrıldık.

Peyami'yi daha sonraki hayatında yakından izlediğimi söyliyemiyeceğim. Bir süre Tasvir'de yazdı. Dış politikada koyu bir nazi taraflısı, iç politikada da -durum elverdikçe- şiddetli bir muhalif kesilmişti. Tasvir'den ayrıldıktan sonra daha önemsiz gazetelere geçti. Arada bir buluştuğumuz zamanlar Cumhuriyet'i bırakmış olmanın pişmanlığını bir iki defa açıkça belirttiğini hatırlıyorum. Almanya'nın yenilebileceğine inanmak istemiyordu. O sıralarda ispirtizmaya merak sardı. Seanslara katılıyor, ruhları sorguya çekiyor, onlardan mâneviyatını destekleyici cevaplar alıyordu. Yüzde yüz duygularının etkisi altında yaşıyan her insan gibi mucizeye inanır olmuştu. Bu itibarla Hitler'in yıkılışı onu da çökertti. Bir ara suspus oldu. Kavgadan o kadar hoşlanan bu hırçın arkadaş, yazılarında havadan sudan söz açıyordu. Savaş biter bitmez, Stalin'in Müttefiklerce el üstünde tutulmasına güvenen Tan gazetesi, bir kısım yazarları yıpratmak amaciyle hücuma geçti. Koleksiyonları karıştırıyor, eski yazılardan örnekler alarak -beni de, Peyami'yi de- Hitler emrinde kalem oynatmış kişiler olarak göstermeye çalışıyordu. Kavgalardan pek zevk almıyan ben, Tan'a gerekli cevabı verdiğim halde, bizim kavgacı Peyami hiç oralı olmuyordu. Bir gün, susmasının nedenini gizlice kulağıma fısıldadı : Nüremberg Mahkemesine gönderilmekten korkuyormuş!

Bu cevabı duyduğum zaman hayretler içinde ağzım bir karış açık kaldı. Eski arkadaşım ya bir suçluluk kompleksi içinde idi, ya da aklını oynatıyordu. İkinci ihtimali daha kuvvetli bulduğum için düpedüz acıdım Peyami'ye. Milliyetçi yazar, baştan sona savaşın dışında kalan Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsız bir devlet olduğundan, burada işlenmiş bir suç varsa, sanıkların ancak Türk mahkemelerinde yargılanabileceğinden habersiz görünüyordu. Bununla beraber, birkaç ay

susmak suretiyle kendini unutturdu ve yavaş yavaş tekrar sahneye çıkarak, bitmez tükenmez transferler arasında politika yapmaya başladı. Muhalif gazetelerde çalışırken C.H.P. ye çatıyordu. Ulus'a gelince DP'ye yüklendi. Daha sonra, D.P. gazetelerinde Adnan Menderes'in savunucusu oldu. 27 Mayıs devriminde, pek kısa süren bir bocalama safhası onun kendine yeni bir politika yönü bulmasına yetmişti. Bu sefer, bir kısım 27 Mayısçıları siper alarak, ırkçı, gerici, sözde komünizme karşı, gerçekte Atatürk ve devrim düşmanı bir yol tuttu.

Bununla beraber, Peyami yaradılıştan üstün yetenekleri olan bir yazardı. Dramı, bizim toplum dramımızın küçük ölçüde bir kopyası sayılabilir. Biçimini bulamamış bir sosyal ve ekonomik ortamda, düşündüğümüz gibi konuşmak, düşündüümüz gibi yazmak çok kez bir kahramanlık yerine geçer de sadece yöneticilere, ya da çıkar dağıtıcılara ayak uydurmak fikir adamları için tek geçim yolu bilinirse, zayıf karakterli kimi değerlerin kendi kendilerini havaya savurup harcamalarına şaşmamalıdır. Böyle bir ortamda karakter yönünden güçlü değerler, bir iki kımıldasalar da, sonunda bir köşeye itilmeye, aç susuz, unutulmaya mahkûmdurlar. Baudelaire'in dediği gibi :

Maint joyau dort enseveli
Dans les ténèbres et l'oubli
Bien loin des pioches et des sondes

Mainte fleur épanche à regret
Son parfum doux comme un secret
Dans les solitudes profondes.

Ama toplumun kurtuluşu bir ortam değişikliğine bağlı kaldığı sürece bu değişikliği kim hazırlıyacak? Yine güçlü değerler değil mi? Açlığı, susuzluğu, bir köşede unutulma-

yı, hattâ ölümü göze alacaksınız. Düşünmiyeceksiniz «arkadan gelen var mı?» diye. Kemikleriniz çürüyecek. Uzun yıllar birbirini kovalıyacak. Dâvanızda haklı iseniz arkanızdan sizi izliyenler elbette çıkacaktır. Değişiklik özlemi toplum bilincine işlediği zaman da nasıl olsa toprağı kazanlar, yaban otlarını temizliyenler bulunacaktır.

Konudan uzaklaştığım için özür dilerim. Sırası geldi diye yukarıki düşünceleri şuracığa kaydediverdim. Yoksa kendi özel durumumu bir kahramanlık sayrnayı aklımın köşesinden geçirmiş değilim. Hükümetimizin savaş dışı kalma politikasını desteklerken memleket hesabına doğruluğuna inandığım birkaç politika yazısı yazmıştım. Bu yüzden babamın başına dert açacağımı tahmin etmiyordum. Etse idim ne yapardım? Aradan bunca yıl geçtikten sonra bu konuda şimdi artık ne desem boş olur.

Cumhuriyet'in kapalı bulunduğu süre içinde bana en yakın ilgiyi Akşam Başyazarı Necmettin Sadak gösterdi. Dostluğumuzu gevşetmek şöyle dursun, beni daha çok aradı, oyalamaya çalıştı, ekâbirin bulunduğu kalabalık yerlerde benimle beraber görünmekten çekinmedi. Ne demek istediğimi en iyi o anlamıştı.

— Herkes Almanya'ya çatıyordu. Sen ortaya bir antitez atmakla hükümetin harp dışı durumunu desteklemek istedin! dedi.

Ne zaman istersem Akşam'a yazabileceğimi, kendi sütununun bana açık olduğunu söyliyerek de gönlümü aldı.

Hürriyet kahramanı Hüseyin Cahit Yalçın ise, bir nezaket ilgisi olsun göstermedi. Düşünce özgürlüğü uğruna bir ömür harcadığını iddia eden üstat, kendisininkine zıt düşüncelerden ötürü susturulmuş olmamı hiç umursamıyor, monolog halinde hücumlarına devam ediyordu. Hüseyin Cahit, Stuart Mill'in «Hürriyet» adlı eserini dilimize çevirmiş, ama en doğru ifadesini galiba Voltaire'de bulan hürriyet anlayışına pek yaklaşamamıştı. Kısaca şöyle diyordu Voltaire:

«Düşüncelerinizden nefret ediyorum. Buna rağmen düşüncelerinizi savunabilmeniz hürriyeti uğruna canımı fedaya hazırım!»

Bizim yirminci yüzyıl Meşrutiyet ilericilerimiz, onsekizinci yüzyıl Fransız ilericilerinden daha geri idiler. Zaten öyle olmasa, Cumhuriyetin başlangıç yıllarında devrimlere karşı duracak yerde bunlar dört elle Atatürk'e sarılmazlar mı idi? Voltaire'in savunduğu hürriyet, kıralın, soyluların, kilisenin ve onlara körükörüne uyan bilgisiz kalabalığın değil, akıl, düşüncenin egemenliğini hedef tutuyordu.

— Azınlıkta da olsam bana söz hakkı vereceksiniz!

diyordu Voltaire. On beş yıl boyunca Atatürk, yurdumuzda işte bu ortamı yaratmaya çalıştı. Onun sayesinde bir ara çağdaş uygarlığın yolunu bulur gibi olduk. Atatürk'ü kaybedince yine yolumuzu şaşırdık, daha da gerilere doğru yuvarlandık.

Cumhuriyet kapalı iken savaş olanca hızı ile devam ediyordu. Mussolini Yunanistan'a saldırmış, Stalin Romanya'nın Basarabya ve Bukovina bölgelerini ele geçirmiş, Hitler Bükreş'te, Belgrat'ta ve Sofya'da birer kukla hükümet kurmuştu. Birbuçuk yıl önce yedi yıl süre ile uzatılan Balkan Paktından kimse söz etmiyordu artık.

Alman ordusu batı sınırımıza gelmiş dayanmış, ortaklaşa Balkan savunma sistemi işlemeden çökmüştü.

Bir gün Ankara'dan telefon ettiler. Basın-Yayın Genel Müdürü Selim Sarper beni Ankara'ya çağırıyordu. Trene atladım, gittim. Koç hanının üçüncü katındaki bürosunda beni güleryüzle karşıladı:

— Müjde Nadir, yarından itibaren Cumhuriyet'i tekrar çıkarabileceksiniz! dedi.

Bir suç işlemişim de affa uğramışım gibi teşekkürler ederek Sarper'in ellerine sarıldığımı şimdi buraya yazarken, içimde hafif bir utanma duygusu ile, George Orwel'in Big Brother'ini hatırlıyorum. Suçum yoktu, kimseye teşekkür

borçlu değildim. Olsa olsa onlar benden, daha doğrusu babamdan özür dilemeli idiler. Ne anlamı vardı bu eğilip bükülmelerin? Baskı altında insan demek parça parça yitirebiliyordu kişiliğini. Kimbilir, kapanmayı daha uzatsalar, ya da beni aylarca hapse atıp sonra «hadi affettik» deseler belki de sevincimden adamların elini öpecek, ayaklarına kapanacaktım.

Başbakan da benimle görüşmek istiyormuş. Akşam falan saatte makamına gitmeli imişim. Basın-Yayın'dan ayrılır ayrılmaz Cumhuriyet'in Ankara Bürosuna uğrıyarak iyi haberi matbaaya telefonla bildirdim. Arada kendimi toparlamıştım, heyecanım dinmişti. Refik Saydam'ın karşısında daha ağırbaşlı, daha serinkanlı durmasını bildim. Söylediklerini dinlemekten ziyade, dinler gibi yaparak onu seyrediyordum. Tikli bir adamdı Refik Saydam. Konuşurken yüz çizgileri sık sık değişiyor, başı sallanıyor, bir ayağı titreşimler içinde yere vurup kalkıyordu. Babamın kırk yıllık dostu olduğundan söz açtı, Cumhuriyet'e karşı bir kötü niyet beslemediğini, ancak yaşadığımız tehlikeli şartlar altında yazı yazarken daha dikkatli davranmam gerektiğini anlattı. Yarı nasihat, yarı direktif, birtakım düşünceler ileri sürdü. Refik Saydam'a bakarsanız, iyi bir gazeteci, hükümeti güç duruma sokmıyan, hiçbir şekilde hükümeti sinirlendirmiyen adam demekti. O konuşuyor, ben tepki göstermeden dinliyordum. On dakika içinde «kabul töreni» sona erdi.

Refik Saydam'ı bir daha göremedim. Türk politika edebiyatına: «Devlet teşkilâtımız A'dan Z'ye kadar bozuktur!» sözleriyle girip, uzun yıllar ağızdan ağıza dolaştığını bildiğimiz bir vecize kazandıran bu eski doktor, henüz devlet teşkilâtımızın başsorumlusu yerinde iken bir gün ansızın vefat etti. Bıraktığı mallar arasında, istif edilmesini kendisinin yasakladığı bir sürü tüketim maddeleri de bulunmuştu. Kaç çuval pirinç, kaç çuval, un, kaç çuval şeker, kaç çuval bilmem

ne? şimdi hatırlamıyorum; tam listeyi bir zamanlar gazetelerde okumuştuk.

Üç aylık bir tatilden sonra, Cumhuriyet, 9 kasım 1949'da yeniden çıkmaya başladı. Ertesi günü Atatürk'ün ikinci ölüm yıldönümüne raslıyordu. Arkadaşlar, canla başla çalışarak güzel bir Atatürk sayısı hazırladılar.

Savaş durumu, yurdumuzun iç bünyesinde birtakım koruyucu tedbirler alınmasını gerektirmişti. Hükümet, büyük şehirlerde ışıkların maskelenmesi denemesine girişti. Bir süre yarı karanlığa, sonra tam karanlığa büründü kentlerimiz. Birkaç hafta uygulanan bu tedbirlerden, on beş gün içinde nedense vazgeçildi. 22 kasım günü, İstanbul başta olmak üzere, altı ilimizde sıkıyönetim ilân edilerek Komutanlığına General Ali Rıza Artunkal atandı. Başlangıçta bir ay süreceği bildirilen bu sıkı rejim, memleket, daha doğrusu hükümet hesabına pek yararlı görülmüş olacak ki, bir aydan üç aya, üç aydan üç aya uzatıla uzatıla tâ demokratik seçimlere kadar devam etti. Sıkıyönetim Komutanlığı devrinde General Artunkal'la bir defacık görüşebildim. Devlet otoritesini kayıtsız şartsız her gücün üstünde sayan bir kişi idi. Cumhuriyet'te ve Vatan'da yayınlanan bir haber Ankara'nın hoşuna gitmemiş. Emir subayına emrederek bana ve A. E. Yalman'a Sıraselvilerdeki Komutanlık makamına derhal gitmemiz emrini iletti. Dersini iyi bellememiş acemi öğrenciler gibi korka korka Generalin karşısına çıktık. Hangi haberden ötürü çağrıldığımızı bilmiyorduk. İzmit'te geçen, ne olduğunu şimdi hatırlıyamadığım önemsiz bir olaymış. Haberi kimden aldığımızı sordu. Her iki gazetede de Generali sinirlendiren haberin başında özel muhabirlerimizin adları yazılı idi. Gösterdik.

«— Bana bakın, ben öyle şey bilmem» dedi. «Bundan böyle muhabir falan tanımıyorum. Ajanlar var ya, ajanlar (ajanslar demek istiyordu), onlar ne verirse yalnız onu koyacaksınız gazetelerinize. Kapatırım yoksa ikinizinkini de..»

Ne yapabilirdik? Ankara'daki yüksek otoriteye danışmaksızın böylesine sert bir karara varamayacağı teselliisi ile oradan ayrıldık.

Yurdun ekonomi durumu da gittikçe nazikleşiyordu. Sanki en önemli madde imiş gibi ilkin gazete kâğıdında tasarruf yoluna gidildi. Sayfalar sekizden altıya, altıdan dörde indirildi. Gazetelerin sürümü dikkate alınmıyor, her gazeteye ayrı miktar kâğıt veriliyordu. Böylece, savaşın daha ikinci yılında bir kâğıt karaborsası aldı, yürüdü. Çok tirajlı gazeteler kâğıtsızlıktan kıvranırken, sürümsüz gazete sahipleri zengin oluyorlardı. Buğday, çavdar, arpa, darı gibi ürünlerin satışı kontrol altına alındı; yün, pamuk fiyatlarına narh kondu, özel otomobiller, motosikletler, gezi motörleri seferden kaldırıldı. Sayısı zaten az olan taksiler, büyük şehirlerde ihtiyacı karşılıyamaz hale geldi. Dolmuş dediğimiz müessesenin doğuşu o günlere raslar. Savaş biteli nerede ise yirmi yıl olduğu halde dolmuşların hâlâ kaldırılamaması, ekonomimizin normal şartlara bir türlü kavuşamadığını gösteren sayısız örneklerden sadece biridir.

Tahıl satışlarını kontrol altına almakla hükümet, her şeyden önce spekülâsyonu ve bir dereceye kadar enflâsyon tehlikesini önlemek istiyordu. Devrin şartları içinde, alınan tedbirlerin oldukça başarılı sonuçlar verdiğini söylemek mümkündür. Şaka değil, koskoca bir ordu besliyorduk. Yüzbinlerce köylüyü tarladan alıp kışlaya sokmakla üretici sayısını azaltmış, buna karşı tüketici sayısını çoğaltmıştık. Hem devlete imkânlar bulmak, hem de kendi yağımızla kavrulmak zorunda idik. Fakat pamuk gibi endüstriye yarıyan ham maddeler konusunda o zaman alınan tedbirlerin pek eksik kaldığını inkâr etmek güçtür. Devlet, pamuk fiyatlarına narh koymuştu. Fakir köylüden aldığı pamuğu kendi fabrikalarında işliyor ve kumaş olarak bunu halka yüksek fiyatla satıp bütçeye gelir sağlıyordu. Ne var ki, tekstil endüstrisi, örne-

ğin şeker endüstrisi gibi devletin tekelinde değildi. Sümerbank'ın yanısıra birtakım özel kişiler de dokuma fabrikası işletiyorlardı. Bunlar, ya kendi tarlalarında yetiştirdikleri, ya da fakir köylüden (narh gereğince) ucuza aldıkları pamuğu kumaş haline getiriyorlar, sonra bunu devlet gibi yüksek fiyatla piyasaya sürüyorlardı.

İkinci Cihan Harbi boyunca bizde yetişen ilk hacıağaların tohumunu, sanırım böylece devlet eliyle kendimiz atmış olduk.

Cumhuriyet'in kapalı bulunduğu süre içinde dış politika yönünden basınımız bir dengeye kavuşmuştu. Artık tek sesli koro halinde alaturka şarkılar söylemeyi bir yana bırakmıştık. Mihvere çatanların yanısıra Mihveri tutan yazarlar da bir hayli çoğalmıştı. Cumhuriyet, genel olarak Batı demokrasilerine yakınlık göstermekle beraber tarafsız durumunu korumaya dikkat ediyordu. Dışişleri Bakanlığında yapılan bir basın toplantısında Umumi Kâtip Numan Menemencioğlu, basınımızdaki bu tutumun hükümete ne kadar yararlı olduğunu överek belirtmekten kendini alamamıştı.

Gazete tekrar açıldıktan tam altı ay sonra, 18 Haziran 1941'de Almanya ile bir dostluk ve saldırmazlık paktı imzaladık. Doğrusu, ben bu kadar ileri gidilmesini hiçbir zaman ne özlemiş, ne de istemiştim. Dostumuzun dostu bizim de dostumuz olabilirdi, dostumuzun düşmanı ile de mutlaka savaşmak zorunda değildik. Fakat karşılıklı yardım antlaşması imzaladığımız bir dostumuzun düşmanı ile resmen dostluk kurmamız biraz tuhaf geliyordu bana. Ne var ki, biz genel yönü önceden çizilmiş bir politikaya bağlı kalmaktan ziyade olayların zoru altında rotamızı günü gününe ayarlıyorduk. Durumu o zamanlar ne kadar yadırgamış olsam da, daha önce de belirttiğim gibi, bu son derece tehlikeli satranç oyununda İsmet İnönü'nün başarı payını inkâr etmek yine de haksızlık olur.

22 Haziran 1941 günü şafakla beraber, Alman orduları Sovyet Rusya topraklarına saldırıyorlardı.

Politikadan hiç bir zaman fazla zevk alamamışımdır. İnsan zevk almadığı bir işi yapar mı? diyeceksiniz. Mecbur olursa, görev diye kabul ederse, neden yapmasın? Halka ve devlete hizmet bilinci içinde ileri sürdüğüm, doğru yanlış, birtakım düşüncelerin yüksek yönetim basamaklarında doğurduğu kötü tepkiler hevesimi kırmıştı. Her gün «oh ne iyi ediyorsunuz, bundan iyisi can sağlığı!» diye yukarıya alkış tutacaksın. Baştaki sağa saparsa sen bir adım arkadan sağa, sola saparsa, sen yine bir adım arkadan sola. O yerinde durursa sen de olduğun yere mıhlanacaksın; yürürse yürüyeceksin (hep arkadan). Sonra, zaten pek hoşlanmadığın politika konularında bir gün — yeni demiyeyim — baştakileri yadırgatan şöyle ayrıcalı bir düşünce ileri sürdün mü, senden kötüsü olmıyacak. Rezil, çıkarcı, namussuz, vatan haini sayılacaksın. Ama altı aya varmadan onlar seni gölgede bırakacaklar, senin önerilerini fazlasiyle uygulayacaklarmış! Ne çıkar? Sen, dilin bir karış dışarıda, nefes nefese yine arkalarından yetişecek, «bravo sayın büyüklerimiz! Ne iyi ettiniz!» diye onlara yine alkış tutacaksın! Bu mu idi politika yazarhğı?.

Doğrusu, mesleğini seven bir gazeteci, hangi koşullar altında olursa olsun savaşmayı, bir ödev bilmeli, toplum düzenini geriye iten ilkel davranışları değiştirmek uğruna çalışmaktan yılmamalı idi. Fakat dedim ya, politikadan pek zevk almıyordum. Belki yaşama imkânlarımın da sağladığı kolaylığa güvenerek bir süre politika yazılarımı azalttım. Meslek hayatımın başlangıcında yaptığım gibi daha ziyade deneme niteliğinde fıkralar yazıyordum. Türk - Alman dostluk paktı imzalandığı zaman, «Biz altı ay önce ne demiştik?» gibilerden böbürlenmeye kalkışmadım. Zemin ve zamana uygun bir-iki beylik yazı ile olayı geçiştirdim.

Bundan sonraki bölümde suya sabuna dokunmayan yazılarımdan birkaçını okurlarıma sunuyorum. Hiçbir sözcüğüne dokunmadığım o yazılar hem bir dereceye kadar devrin havasını yansıtmak, hem de Türkçemizin çeyrek yüzyıllık gelişimini belirtmek bakımından belki biraz ilgi toplıyabilecektir.

VII

(Suya sabuna dokunmadan :)

GERÇEK ŞAİR ODUR Kİ!

2 Ocak 1941

Onyedinci ve Onsekizinci asra ait ikinci sınıf Fransız şairlerinden bahseden, bundan yüz sene evvel basılmış bir kitap elime geçti. Zamanında her biri büyük şöhretler kazanarak Fransız Akademisine âza olan bu adamların eserlerinden kitabda parçalar da var. Okuduğum o soğuk mısraların vaktile bir Moliére'e, bir Racine'e nasıl rekabet ettiğini şimdi imkânı yok anlıyamıyorum. Bundan yüz sene evvel, Fransız münevverlerine ikinci sınıf şairlerimiz diye takdim edilen o isimleri şüphe yok ki bugün bir edebiyat doktoru bile hatırlıyamaz. Zamanın her kıymeti ölçülendirilen mutlak hâkimiyetine dair ne güzel misal!

Fakat kitabı hazırlayan zat bir hata işlemiş. O mânasız isimler arasına bir tanesini koymuş ki bizi, Mısır-ı kadimden kalma bir mumya sergisinde taze bir varlıkla karşılaşmış kadar şaşırtıyor. On sekizinci asrın ikinci sınıf şairleri serisine André Chenier'yi de sokuşturmuş. Şu İstanbul'da doğan ve Fransız İhtilâli sıralarında genç yaşında unutulmaz ateşli şiirler yazarak Fransız diline taze bir nefes getiren hepimizin bildiğimiz André Chenier! İdamından bir saat evvel son şiirini yazan ve giyotinin kanlı bıçağı altında can ver-

mek üzere iken kalbini göstererek «Fakat bunun daha söyliyecek sözü vardı!» diyen ihtilâlci André Chenier!

Kitaba bakarak: «Demek ki,» diyorum, «ölümünden elli sene sonra Chenier ancak ikinci sınıf şairlerden sayılıyordu!» Ve bu müşahededen şu kıymet hükmüne varıyorum: Hakikî şair odur ki, zamanında inkâr edilir, ölümünü müteakıb kendisine lütfen bir yer gösterilir ve ancak yaşayan eserinin kazandığı zafer sayesinde bir gün hakikî tahtına kavuşabilir.

Bu hüküm, ferdin pek az, cemiyetin ise pek çok şey olduğunu da bize ayrıca gösteriyor.

ZEKÂNIN TARİFİ

16 Ocak 1941

Geçenlerde vefat eden Fransız filozofu Bergson, zekâyı, «alet yapıcı aletler bulmak kabiliyeti» olarak tarif eder. Bu tarifin objektifiyle baktığımız zaman, zekâyı, muhtelif mahlûklar arasında nisbî bir keyfiyet unsuru olarak değil, fakat yalnız insanda bulunan, hattâ onu diğer varlıklardan ayırd etmeğe yarayan bir mümeyyiz vasıf olarak mütalea etmeğe mecburuz. Kuşlar yuva yapar; arılar, bir kısmı uzviyetlerinde mevcut bir takım hammaddelerle hendesî diyebileceğimiz muntazam petekler meydana getirirler: maymunların ve diğer bazı hayvanların da ara sıra alete benzer bir şeyler kullandıkları görülür. Daha mühimmi, hayvanlar arasında bir zekâ hierarchie'sini andırır hareketler de müşahede ederiz. «Köpek, tilki, at zekidir; öküz, inek ve kaz budaladır» deriz. Fakat hayvanlardaki o hareket tarzlarının hiçbiri «alet yapıcı aletler bulmak kabiliyetine» müncer olamıyor. Petek, yuva, in, her halde alet yapıcı birer alet değildirler.

Halbuki en iptidaî insan cemiyetlerinde, en basit aletler bile başka aletler yapmaya yarayan şeylerdir. Bıçakla ok yapılır, yay yapılır, kutu, sandık ve her türlü mobilya yapılır; tekerlekle araba, değirmen, çıkrık ve şimdi aklıma gel-

miyen daha bir sürü alet yapılır. Misalleri ilânihaye uzatmak kabildir.

Sayın filozof bu tarifile, ıstılah bakımından hâlâ anarşi içinde yüzen psikoloji ve sosyolojiye kıymetli bir yardımda bulunmuş oluyor. Zekânın tarifi bu şekilde klâsikleştiği takdirde, her iki ilim, birçok noktaları aydınlatacak kuvvetli bir projektör kazanacaklardır.

Bergson için muğlâk kafalı, çapraşık ifadeli diyenler, bir kelimeyi beş on mânada kullandığını ifade edenler vardı. Belki kısmen haklıdırlar. Fakat şu tarif bile bütün muarızlarını onun hâtırası önünde hürmetle eğilmeğe mecbur edecek kadar kuvvetli değil mi? Şairin meşhur mısraını biraz değiştirirsek, bu suale evet diyebileceğiz galiba :

Maksud felsefe ise efkâr-ı berceste kâfidir.

KIYAFETLERİN DİLİ

19 Ocak 1941

Şu fotoğrafa bakınız: Göğsüne sıram sıram nişanlar takınmış parlak üniformalı bir adam, muntazam saflar halinde dizili, gene üniformalı ve hazırol vaziyetinde duran bir kütle karşısında nutuk söylüyor.

Eğer son senelerde gazeteleri dikkatlice takip etmiyorsanız o adamı bir general ve karşısındakileri de asker zannedersiniz. Halbuki matbuatla alâkanız ciddî ise resmin altını okuduğunuzda hayretler içinde kalmıyacaksınız: O adam Mihver devletlerinden birine mensub bir parti müfettişi, bir maarif müsteşarı, yahud da bir fabrika müdürüdür. Karşısındakiler de asker değil parti mensubları, talebe yahud da işçidirler.

Son senelerde moda olan bu kıyafet meselesine, şimdiye kadar dikkat edildiğini zannetmiyorum. O üniformalı nazırlar, üniformalı kalemi mahsus müdürleri, üniformalı profesörler «Makine-Devlet» in tek kumandalı politikasına, bir

elde toplanan idare sistemine ve hazırol vaziyetinde duran ilim cephesine ne kadar veciz bir sembol teşkil ediyorlar.

Demokrasilerde bu manzarayı görmüyoruz. Çünkü onlar, isimleri üzerinde, totaliter devlet tarzından hoşlanmıyorlar.

— Vatan müdafaasında asker olarak çalışanlar müstesna, hiçbir ferde kumanda edemeyiz! diyorlar.

Bundan dolayıdır ki, demokrasilerde işçiler, memurlar, nazırlar ve devlet reisleri gustolarına uygun buldukları elbiseleri taşımakta devam ediyorlar.

Vaktim olsaydı (kıyafet sosyolojisi) diye yeni bir ilmin esaslarını çizer ve kütlenin şekli ile ruhu arasındaki münasebetlerin kanunlarını bulmaya çalışırdım.

GERÇEK TARİH DUYGUSU

28 Ocak 1941

Tarihine karşı alâka duymıyan bir cemiyete millet diyemeyiz. Büyük Fransız muharriri Ernest Renan, milleti yapan unsurların en kuvvetlisi olarak tarih bağını ileri sürer. Bu muharrire göre tarih, hattâ dilden de mühim bir birlik unsurudur. Vahşi Afrika veya Avustralya kabîleleri kendilerine mahsus dillere malik oldukları halde bunlara millet denmiyor; çünkü tarihlerini bilmezler. Buna mukabil, meselâ İsviçre'de üç dil konuşulduğu halde İsviçre bir millettir; çünkü orada yaşayan insanlar müşterek bir tarihe bağlıdırlar.

Biz, tarih duygusu kuvvetli bir milletiz. Fakat yazık ki bu duygumuz yakın zamanlara kadar eksik kaldı. Bir türlü estetik olgunluğa erişemedi. Osmanlı devrinde bir aşiretten çıktığımızı zannediyorduk. Bir milletin mantar tarlası gibi yerden bitemiyeceğini koskoca bir Anadolu'nun bir, hattâ üç, beş, on beş aşiretle Türkleştirilemiyeceğini havsalamıza sığdıramıyorduk, ancak Cumhuriyetten ve Atatürk inkılâbların-

dan sonradır ki bu basit ve basit olduğu kadar da mühim hakikatleri idrake başladık. Bugün, millî varlığımızın, ne kadar derin tarih köklerine dayandığını artık biliyoruz. Ve bu hususlaki ciddî araştırmalar ilerledikçe o köklerin günden güne daha da kuvvetlendiğini hissediyoruz.

Yalnız, şu noktayı itiraf etmek mecburiyetindeyiz ki, estetik tarih duygusunun henüz olgunluk devresine varmış değiliz. Tarihe karşı alâka ve sevgimiz şimdilik, birtakım yazılardan ve sözlerden ileri gidemiyor. Halbuki asıl tarih sevgisi, dünü her şeyile, vesikaları ve dekorlarile saklamak ve yarına devretmektir. İnsan, yaratılışı icabı unutkan olduğundan sevgilerin başka türlü devamına imkân yoktur.

Türkiye Cumhuriyeti 23 Nisan 1920'de kuruldu, diyoruz, fakat, meselâ 1920'den 1923'e kadar içinde bu devletin mukadderatına hükmedilen binayı, o zamanki şeklile bir müze haline getirmeyi ihmal ediyoruz. Şimdi Halk Partisinin işgal ettiği eski Türkiye Büyük Millet Meclisi binası belki bazılarınca bir taş yığınından ibarettir. Fakat yarının olgun tarih duygusuna erişecek çocukları böyle düşünmiyecekler, onlara ruhlarından o günleri canlandıracak bir şey bırakmamaktaki itinasızlığımızı affedemiyeceklerdir. Gerek İstiklâl Mücadelesine gerek inkılâp senelerimize ait, yarına saklanması lâzım daha birçok vesikalar, eserler, eşyalar ve dekorlar var ki onları da maalesef ihmal ediyoruz.

Tarih duygumuzu biraz inceltsek!

SAN'ATTA İRTİCA MI?

3 Şubat 1941

Arkadaşımız Şevket Rado, sergilerini vesile ederek D Grupu ressamlarile görüşmüş, onlardan eserleri ve san'at telâkkileri hakkında fikirlerini sormuş. Ressam Elif Naci müstesna, hemen bütün öteki san'atkârlar aşağı yukarı şöyle diyorlar :

«— Biz vaktile kübik resme merak ediyorduk. Faaliyetimizi o sahaya teksif etmiştik. Senelerce emek sarfettikten sonra nihayet yolumuzu değiştirmeğe mecbur kaldık. Çünkü halk, eserlerimizi anlamıyordu. Şimdi artık gayemize klâsik usullerle varmaya çalışıyoruz.»

Doğrusunu söylemek lâzım gelirse ressamlarımızın (beyanat) ları düşünen bir insanı tatmin etmekten uzaktır. Eser yaratmak gayesile çalışan bir san'atkâr bu sözleri nasıl söyler, hayret etmemek kabil değil.

Kübizm; fütürizm ve empresyonizm gibi bir cereyandır. Bir san'atkâr, herhangi bir cereyana kapılabilir ve bir müddet sonra tuttuğu yolu değiştirebilir. Bu, doğrudan doğruya san'atkârın ruhî vaziyetine bağlı bir hâdisedir. Fakat kübizmi veya fütürizmi bir kenara bırakırken mutlaka geriye dönmek neden? San'atkâr aradığı müddetçe orijinaldir. Müzelere giderek Leonardo da Vinci'yi taklid edenlere ancak çıraklık yaşını aşıncaya kadar müsamaha edilir. Yaratmak, her ne pahasına olursa olsun yeni bir ahenk, yeni bir ifade tarzı yaratmak san'atın gayesi değil mi?

Sonra halkın beğenmesi ne demektir? Günün zevklerine göre iş çıkaran adama benim bildiğim iş adamı derler. San'atkâr halkın peşinden gitmez, bilâkis güzel bulduğu hedefe doğru halkı sürüklemeye çalışır. İçtimaî zevklerin tekâmülüne başka türlü imkân tasavvur olunabilir mi?

Bizim D Grupu ressamları mutlaka kendilerini halka sevdirmek istiyorlarsa hattâ klâsik usullerden de vazgeçmelidirler. Çünkü halk henüz büyük bir ekseriyetle Fatih kahvelerindeki suluboya bayraklı gemi resimlerini ve Babıâli yokuşunda satılan İstanbul manzaralarını her şeye tercih ediyor.

Görülüyor ki, D Grupu ressamlarının (beyanat) ları oldukça garip kaçmıştır. Sayın san'atkârlarımız, tavzih şek-

linde de olsa, fikirlerini düzeltmedikleri takdirde, içine düştükleri müşkül vaziyetten kolaylıkla kurtulamıyacağa benziyorlar.

İŞBÖLÜMÜ İHTİYACI

4 Şubat 1941

Büyük bir inkılâp asrında yaşıyoruz. Dünyanın güneş etrafında yaptığı her devir, âdeta yeni bir icadın doğumunu kutluyor ve icadla birlikte cemiyet, hatır ve hayale gelmiyen değişikliklere uğruyor. Biz bu inkılâbların o kadar içindeyiz ki, bünyemize yeni bir hüviyet veren sarsıntıların mahiyetini takdirden bile âciziz.

Demiryolu, arabayı geniş mesafeler arasında sefer yapmaktan menederek şehrin mahdud sokaklarına hapsetmişti. Otomobil atı bile öldürdü. Asırlarca müddet insanla bir arkadaş gibi yanyana yaşıyan bu asîl hayvan, şimdi lüzumsuz bir süsten başka bir şey değildir. Yarın onu hayvanat bahçelerinde nadide bir mahlûk gibi göreceğiz; öbür gün belki de at neslinin kuruduğuna şahid olacağız. Mekanizma, organizmayı mağlûb ediyor.

Fakat neticesi, hakkında şimdiden tahmin yürütülmesi güç olan asıl değişikliklere san'at ve fikir hayatında raslıyoruz. Bu vadide o kadar hızlı yürüyoruz ki, beki başımız döndüğü için ne olduğumuzun farkında bile değiliz.

Gramofon icad edildiği zaman halkta çalgı öğrenme hevesinin azalacağı ve orta kıratta müzisyenlerin aç kalacağı söylenmişti. Sinema tiyatroyu mutlaka mahvedecek, deniyordu. Halbuki tiyatronun mahvolduğuna veya olacağına dair ortada henüz bir emare görülmemekle beraber, orta çapta müzisyenleri de gramofon değil sesli filim sarstı.

Radyo ile havadis dinlemeye alıştıktan sonra :

-- Gazetelerin istikbali artık tehlikede! diyenler de çoğaldı. Bizim bir şehre (en erken) birkaç saatte verdiğimiz

havadisi, mikrofon başındaki spikerin bütün dünyaya (en geç) bir saniyede yetiştirmesine bakarak, bu gidişle günün birinde rızkımızın kesileceğinden korkuluyor. Bundan sekiz sene evvel, Berlin Üniversitesi Gazetecilik Enstitüsü Müdürü Profesör Dovifat, «Radyo havadislerini de gazeteler gibi hıfzetmek ve istenildiği zaman çıkarıp tekrar etmek kabil olursa bu alet gazeteler için ciddî bir rakip sayılabilir» diyordu. Arada geçen zaman, yakında bunun da pekâlâ mümkün olabileceğini gösteriyor. O takdirde, gazetelerin, havadisi ikinci plâna atarak daha ziyade fikir ve polemik sahasında çalışmaları icab edeceğe benziyor. Nihayet muğlâk fikirleri sözle ifade etmek ve mikrofon başında musiki yerine münakaşa dinlemek halkı pek alâkadar etmese gerektir.

Her ne olursa olsun, içinde yaşadığımız inkılâb asrı, biz insanları, günden güne artan bir iş bölümüne doğru yakamızdan sürüklüyor.

FİKİR HAYSİYETİ NAMINA

11 Şubat 1941

Edebiyatımızın üstadlarından biri, yabancı bir muharrirden tercüme ederek on sene evvel kendi imzasile bir eser bastırdığı için şimdi taarruzlara uğrayor.

— Bu kitab intihaldir. Cevabını ver bakalım! diyorlar.

Üstad, bu suallere karşı her halde münasip bir şey yazacaktır. Mesele orada değil. Bundan on sene evvel yazdığı kitap bir intihal olabilir, yahut olmıyabilir. Mesele orada değil. Mesele, memleketimizde fikir haysiyetini korumak için bir şeyler yapıyor muyuz, yapmıyor muyuz, buradadır.

Bir hâdisenin ahlâksızlık telâkki edilmesi, o hâdiseye karşı topluluk vicdanında bir aksülâmel uyanmasına bağlıdır. Aksi takdirde o hâdiseye ahlâksızlık diyemeyiz. Yamyamlar adam yerler, bu onlarca gayet tabiî bir şeydir. Halbuki me-

denî memleketlerde adam yemek şöyle dursun, hatır kırmak bile sırasına göre ahlâksızlıktır.

Bizde, ötedenberi, yabancı dillerden yapılan intihaller okuyucu kütlesinin büyük kısmı üzerinde menfi bir tesir uyandırmıyor. Bundan dolayı da birçok muharrirler bu usule başvurarak eser (!) çıkarmakta mahzur görmüyorlar. Edebiyatımızın mukaddesatı arasında yer almış öyle şahsiyetler biliriz ki, garb dillerinden, bilhassa Fransızcadan birçok romanlar, hikâyeler, hattâ şiirler almışlar ve imzalarından başka hiçbir şey ilâve etmedikleri bu eserleri edebiyatımıza satmışlardır.

Fikir haysiyetimizi baltalayan bu çirkin huyun önüne geçmek için, her şeyden önce, bu gibi hâdiselere karşı daha canlı bir alâka göstermeliyiz.

FAYDALI HİDDET

19 Şubat 1941

Arada bir kendi kendimize kızdığımız olur. İnsafsız bir hâkim ciddiyetile, söz ve hareketlerimizi tenkid eder ve netice itibarnle şahsiyetimizi geri, iptidaî, tekâmülden uzak buluruz.

— Ne müptezel şeymişim. Adam olmak için daha kırk fırın ekmek yemem lâzım! dediğimiz âılar olur.

Zaman zaman herkesi yoklayan bu (kendimize karşı hiddet) buhranları, ferddeki tenkid insiyakının bir nevi tezahürü olsa gerek. İnsan, etrafında olup biten hâdiseleri ölçmeye, onlar hakkında birtakım hükümler vermeye doğuştan meyyaldir. Fakat bu tenkid hassası umumiyetle menfidir. Şahsan başarabileceğimizi sandığımız işlerin başkaları tarafından yapılmasını pek beğenmeyiz. Meslekdaşlar arasında samimî arkadaşlık duygularına engel olan sebeplerden biri de budur. Bir romancı başka bir romancıyı, bir ressam diğer bir ressamı tenkid eder. Nazarımızda kendi eserlerimizden maada her eser kusurludur. Bu hususta bazan o kadar

ileri gideriz ki, o işi yapan yahud o eseri meydana getiren adama kızar, köpürür ve bağırırız.

Halbuki cemiyetin menfaatleri bakımından bu hiddet mânasızdır. İlim, san'at ve edebiyat, tekâmül için tenkidden ziyade teşvika muhtaçtırlar. Hele bizim gibi aksiyona susamış memleketlerde çalışan adamı üzmek ve gücendirmek o adama olduğu kadar kendimize de kıymak demektir. Düşünmeliyiz ki her kitab, her tablo, her beste bir emek mahsulüdür ve bu emek nihayet en masum, en temiz bir gaye uğrunda sarfedilmiştir.

Onun için, arasıra kendi kendimize kızdığımız zamanlar memnun olalım. Hiddet öyle bir silâhtır ki, onu ancak kendimize karşı kullandığımız takdirde bir faydasını görebiliriz.

KELİMELER VE MEFHUMLAR

24 Mart 1941

Eğitim çağını, ana hatlarile iki esaslı devreye ayırıyoruz: İlk ve orta tahsil devri, yüksek tahsil devri. Bu iki devre arasında azim bir fark vardır. O kadar ki garp dillerinde bunları birbirinden ayırd etmek için başka başka kelimeler kullanılır. Fransızcada, ilk ve orta mektebi takib edenlere élève, yüksek tahsil yapanlara ise étudiant deniyor. Almancada aynı fark, Schüler ve Student kelimelerile gösterilmiştir. Ayrı mefhumların ayrı sözlerle ifadesi mantıkî bir zaruret olduğuna göre öteki garp dillerinde de bu farkın mevcut bulunduğuna eminim.

İlk ve orta tahsilin başlıca gayesi, bir çocuğu, cemiyetin bünyesine uygun bir insan nümunesi olarak terbiye etmektir. (Terbiye etmek = Elever) den gelen élève ve (Mekteb = Shule) den gelen Schüler kelimelerine bakarak bunu idrak etmek kolaydır. Yüksek tahsil ise, terbiye edilmiş bir insanın, bilgi ve tefekkür dünyasına kendi kendini hazırlaması demektir. Asılları Lâtin köklü olan Fransızca étudiant

ve Almanca Student kelimeleri, (mütalea eden, arayan) mânasına gelirler.

Türkçemizde, tahsil çağının iki esaslı devreye ayrıldığını gösteren iki ayrı kelime yoktur. Biz, terbiye ve ilim müesseselerine devam edenlerin topuna birden talebe demişiz, işin içinden çıkmışız: İlk mektep talebesi dediğimiz gibi Üniversite talebesi veya yüksek mekteb talebesi diyoruz.

Bu neden böyledir? Belki insanları Allaha kul olarak hazırlayan eski din cemiyetinin şematik çerçevesine aid bazı çizgileri, farkında olmaksızın hâlâ içimizde taşıdığımızdan. Belki garb düşünce sistemine tam mânasile intıbak hususunda henüz kâfi derecede olgunlaşmadığımızdan.

Her ne olursa olsun, tahsil çağının bu iki esaslı devresi arasındaki muazzam farkı ayrı kelimelerle ifadeye mecburuz. Meselâ, ilk ve orta mektebe devam edenlere mektebli, yüksek tahsil görenlere de talebe diyebiliriz. Her halde çocukların ve gençlerin aynı şey olmadıklarını açıkça idrak etmeliyiz. Aksi takdirde, Üniversitelerimizin ilmî seviyesini yükseltmek, onları bir lise azmanı halinden kurtarmak bizim için çok güç olacaktır.

BILDIRCIN

30 Eylül 1941

Dün akşam bıldırcın yiyordum. Pilâvdan bir şiltenin ortasına kurulup srtüstü yatan o kızarmış tüysüz cesedi parçalamadan evvel :

— Ey kuş, dedim, pirinçten bir sarayın hazineleri arasındasın. Sen nereden gelip nerede durmuşsun? Ukrayna ovalarını kaplayan zengin buğday tarlaları içinde koca bir yaz geçirdin. Yedin, içtin, beslendin ve sonra bir uçuşta Karadenizi aşarak soluğu bizim Küçükçekmece kıyılarında aldın! Bununla beraber görüyorum ki yorgun değilsin. Etin, budun yerinde. İyi bir yaz geçirmişe benziyorsun semiz bıldırcın! Halbuki bu sene Ukrayna ovalarında kan gövdeyi götürü-

yordu. Sen buğday tarlaları arasındaki sâkin yuvanda çoluk çocuğunla gündelik hayatını yaşarken, milyonlarca insan oralarda boğaz boğaza idi. Uçaklar tepene bomba yağdırıyor, uzun namlulu toplar etrafına ölüm saçıyordu. Şehirler, köyler, hatta seni örten ekinler ateş içindeydi. Haberin olmadı mı?

Semiz bıldırcını pilâv şiltesinden kaldırdım. İki elimle bacaklarını ayırmağa hazırlanıyordum. O esnada kuşcağız dile geldi ve dedi ki :

«— Ey Âdem oğlu! Ukrayna ovalarının altın başaklı tarlalarında enfes bir yaz geçirdim. İşte görüyorsun, rahatça beslenmiş bir haldeyim. Ve sonra bir uçuşta koca Karadeniz'i aşarak soluğu sizin Kilyos'ta aldım. Damarlarımdaki enerji beni Mısır'a kadar da götürecekti. Fakat ne çare ki Küçükçekmecede yakayı avcılara verdim. Bana Ukrayna ovalarındaki büyük faciadan havadis sorma! İnsanların dövüşü kanlı da olsa, tepemizde de yapılsa, kendi aralarında kaldıkça bizi ilgilendirmez. Bir fabrikayı yerle bir eden uçak bombası bir bıldırcına dokunamaz. İnsan insanla boğuştuğu müddetçe hür hayvan rahat eder. Ah, bu yaz ne iyiydik bilsen! Çoluk çocuk istediğimiz gibi ekinlerin içine dalıyor, oradan oraya koşuşan canını dişine takmış bölüklerin, taburların ayakları dibinde kendi hayatımızı yaşıyorduk. Her sene hicret mevsiminde yüz binlercemizi ora avcılarına kaptırdığımız halde, bu sene, hemen hiç zayiatımız olmamıştı. Siz sulhta olmasaydınız burada da kaybımız olmayacaktı. Hepimiz yerimize yurdumuza dönebilecektik. Fakat siz rahatsınız. Elinizdeki silâhla düşman değil, bıldırcın avlıyorsunuz. Üstelik bana harbe dair havadis soruyorsun? Rica ederim, derdimi kabartma şimdi benim. Ayır şu bacaklarımı da kurtulayım artık. İnsan sakin olduğu müddetçe hayvana rahat yok. Yetmez mi bana ettiğin işkence?»

Bıldırcın doğru söylüyordu. Onu fazla üzmek istemedim. Ve dediğini yaptım.

VIII

Ataç, Birkaç Anı — Yahya Kemal

Hayatım yeni bir romantik aşamaya varmıştı. Piyanist arkadaşlarımla sonatlar çalıyor (Mozart, Beethoven, Cesar Frank), şiir okuyor (Baudelaire, Verlaine, Rimbaud), sanatçı ve edebiyatçı dostlarımla düşüp kalkıyordum. Sık sık gittiğim Ankara'da hemen her akşam Nurullah Ataç'la buluşuyordum. Âdeta tiryakisi olmuştum Ataç'ın. Onunla ne zaman, nerede ve nasıl tanıştığımı şimdi hatırlamıyorum. Bildiğim, kendine özgü bir kişiliği olan bu adamı daha ilk görüşte ilginç bulduğum, ona karşı bir yakınlık duyduğumdur. Birkaç gün içinde senli benli oluvermiştik. Tanımadan önce ukalâ, hırçın, kimseyi beğenmez, daha doğrusu alışılmış değerleri yerip çoğunluğun azımsadığı genç edebiyatçıları öven acayip bir «münekkid» olduğunu kulaktan dolma belleğiğim Ataç'ta bizim fikir ve sanat çevrelerinde az raslanır birtakım erdemler buluyordum. Yazılarında gerçeği arıyan sürekli bir gayret seziliyordu. Gerçeğe varmak için akıl yolundan şaşmamanın gerektiğine inanmıştı bu adam. Oysa, edebiyat ve sanat hayatında matematik kuralları, fizik kanunları gibi değişmez gerçekler pek yoktu. Fert de, toplum da zaman ve mekân şartlarına uyarak sonu gelmez bir oluş halinde yaşadıklarına göre kendi gerçeğimizi bulmak uğruna,

gerektiğinde dün doğru bildiğimiz ve savunduğumuz düşüncelerden ayrılmaya bugün seve seve katlanabilmeli idik. Akıl yolu dediğimiz olumlu metodun bir güç yanı da aldanmak ihtimali idi. Gerçekler değişmediği halde biz, yanılmış, ters yargılara varmış bulunabilirdik. Ataç, yanıldığımızı anladığımız zaman bunu açıkça belirtmek cesaretini göstermemizi de istiyordu. Düşüncede içtenliği (samimîliği) bir türlü benimsemiyen, benımsemek çıkarlarına uymıyan gerici çevreler bu yüzden ömrünün sonuna değin ona saldırmaktan bıkmadılar. Onu döneklikle, kendi kendini biteviye inkâr etmekle suçluyorlardı. Oysa, bütün değişmeleri içinde Ataç kadar kendi kalan, toplum gerçeklerimize yaklaşan, yarınımızı sezen, sezebildiği için de yeni değerler keşfeden ikinci bir fikir adamımıza — onun yaşadığı yıllarda — raslamak güçtür.

Kekemeliğine rağmen sohbeti tatlı ve çekici idi. Kimileri Ataç'ın sinirliliğinden, tartışmaları kavgaya çeviren inatçılığından söz ederler; bu yüzden bozuştuğu, yıllarca yüz yüze gelmediği dostları olduğunu ileri sürerler. Bu hal, belki de ondaki içtenliğin dışa vuran ve yanlış anlaşılan bir özelliği idi. Doğru bildiği bir yargıyı Ataç canla başla savunur, kimseye, ama kimseye, hattâ kendine bile taviz vermezdi. Zaman zaman en çekiştiği, en kızdığı yazar yine kendisi olmuştur, diyebilirim. Böyle bir insanın karşısındakilerle sırf içgüdüleri zoru altında inatlaşabileceğini, değer yargılarını ilkel bir böbürlenme zevkine feda edebileceğini nasıl düşünebiliriz? Sayısız buluşmalarımızda tartıştığımız çok oldu. Ataç'ta yukarıki iddiaya hak verdirecek bir davranışa hiçbir zaman raslamadığımı söyliyebilirim.

Savaş ateşinin dünyayı gittikçe sardığı o günlerde Ataç, kendi âlemine dalmış bir sevdalıya benziyordu. Sahiden birine tutkun mu idi? Sevgisinin insan kılığında bir hedefi var mı idi? Yoksa bu daha ziyade soyut güzellik özlemine bağlı bir ruh hali mi sayılmalı idi? Birimizin gerçek duygularını

merak edebilecek bir durumda değildik o sıra. Ataç, on dokuzuncu yüzyıl Fransız ozanlarından şiirler okurdu; ben de tatlı tatlı dinlerdim. Geceleri Ankara'nın tenha sokaklarında bir süre dolaştığımız olurdu. Ertesi günü Ataç gelir:

«— Sabaha kadar kapısının eşiğine yüzümü sürdüm, ağladım!» derdi.

Kimdi bu? Sormazdım. Ulus'ta çıkan yazılarında ilkin Ayşe, sonraları Keziban, daha sonraları da Allı diye adlandırdığı kadınlar, aslına bakarsanız, birer insan olmaktan ziyade birer düşüncedirler. Kimi zaman Ataç'la beraber olur, kimi zaman ona karşı direnirler. Her halde daima onun gerçek bildiğini bize ispatlamasına yardımcıdırlar.

Ankara'yı çok severdi Ataç. Başkentin havasını devlet merkezi oluşundan ötürü değil, kendini orada mutlu bulduğu için benimsemişti. Taşı ile, toprağı ile, insanları ile Ankara onu çekiyordu. Ataç geleceğe özlem duyan bir adamdı. Belki de bütün yarınlarımızın sembolü saydığı için Ankara'ya böylesine sıcak bir sevgi ile bağlanmıştı. Yahya Kemal'e sormuşlar :

«— Ankara'nın neresini seversin?»

«— Trenle İstanbula hareket ederken Ankara'nın Garını pek severim!» demiş.

Çoğu aydınların tersine, Başkentte canı sıkılmıyan Ataç, İstanbul'a az gelir, burada az kalırdı. Hemen her seferinde de Cumhuriyet'e uğramayı ihmal etmezdi. Kimi zaman benim odamda, kimi zaman da Yazışleri Müdürlüğünde oturur, çeşitli konular üzerinde saatlerce konuşur, tartışırdık.

Alman orduları Sovyet Rusya'ya yüklendiği sıralarda bütün gazeteler, savaş durumunu teknik yönden okurlarına açıklamak üzere birer emekli general edinmişlerdi. Bunların içinde olayları gerçekten objektif bir gözle izliyebilenpler sayıca pek azdı. Çoğu Alman taraflısı olan generaller, sık sık Doğu Cephesinde Almanların falan kenti ele geçirmeleri bir gün meselesi olduğunu yazar, tahminler ,yanlış çıkınca da

durumun neden öyle değil de böyle geliştiğini anlatmaya çalışırlardı. Cumhuriyet'te «Savaş Durumu» sütununu yöneten Emekli General Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet bunlardan biri idi ve Babıâlinin «sivil amiral» dediği üstadımız Abidin Daver, ona kıyasla askerî hareketleri çok daha realist bir görüşle izliyebiliyordu. Bir gün birkaç arkadaş, matbaada oturmuş, aramızda Emekli General ve Ataç da bulunduğu halde gevezelik ediyorduk. Söz dönmüş dolaşmış edebiyata gelmişti. Bir ara Ataç :

«— Ben milliyetçi değilim!

gibilerden bir cümle kullandı. Emekli General hiç sesini çıkarmadı. Ataç'ın ne demek istediğini her halde anlamış olmalı idi. O, edebiyatta milliyetçiliğin dar sınırları içine gömülmeye karşı idi. Montaigne'in denemelerini yıllarca başucundan ayırmıyan, hümanist kültüre hayran bir adam başka türlü düşünebilir mi idi? Millî edebiyat dendiği zaman elbette konudan ve amaçtan önce dile ve söyleyiş tarzına bakmak gerekirdi.

Çelik gibi kollu, tunçtan ayaklı
Türk hiç yılar mı, Türk hiç yılar mı?

Bu mısralar ilhamını şüphesiz ulusal duygulardan alıyordu. Fakat millî edebiyat bu mu idi? Daha güzel, çok daha güzel de söylense, edebiyatın amacı millî duyguları dile getirmekten mi ibaret kalmalı idi?

Milletim nev-i beşer, vatanım ruy-i zemin

dedi diye Tevfik Fikret'i vatan haini mi ilân edecektik? Almanlardan nefret ettiğini yazılarında açıkça belirten Nietzsche'yi Alman millî edebiyatının dışına atmaya imkân var mı idi? «Milliyetçi değilim!» sözü ile Ataç sadece bu düşünceyi dile getirmek istiyordu. Yoksa «bu vatanı, bu topraklarda yaşıyan insanları sevmiyorum, onlarla ilişiğim yok!» gibi bir anlam çıkarılamazdı o sözden. Nitekim Emek-

li General Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet de o gün hiçbir şey demedi, hattâ lâfa bile karışmadı.

Aradan birkaç gün geçmişti ki, Ataç çıkageldi. Üzgündü. Elime uzattığı gazetede Emekli Generalin uzun bir yazısı. Adını vermemekle beraber General, Atac'ı ima ediyor, onu vatan ve millet düşmanı, tehlikeli bir yazar olarak okurlarına tanıtıyor, komünist demeye getirdiği bu gibi adamlara karşı tedbir alması için hükümeti uyarıyordu.

Oysa, komünistlik şöyle dursun, fikir ve sanat dünyasında Ataç bir nevi soyluluğa (Aristokratlığa) inanmıştı. Büyük kitleyi eğitmek, aydınlatmak iyi idi, hoştu ama, ne denli çaba harcanırsa harcansın çoğunluğa yeni değerleri kısa zamanda kabul ettirmeye imkân yoktu. En kültürlü, en ileri toplumlarda bile ancak bir «mutlu azınlık» yeniyi anlıyabilir, benimsiyebilirdi. Yeni değerlerin kitleye maledilmesi, mutlu azınlığın sürekli gayretine bağlı kalıyordu. Bu da zaman istiyen bir işti. Çoğunluk yeniyi hazmedene dek başka yeniler yetişecek ve bunları yine ancak bir «mutlu azınlık» kavrayabilecekti. Ataç'ın mutlu azınlık dediği fikir soyluları nasıl bir kadroya dayanıyorlardı? Toplum içinde bunların gücünü hangi ölçüye vurabilirdik? Ataç'ı tenkid eden bir kısım aydınlar onu kendi düşüncesi ile devirmek istediler:

«— Mutlu azınlığı daralta daralta kendi kişiliğinle birleştirebilirsin. Sen yazar, yazdığını da yalnız sen beğenirsen toplumdan kopmuş olursun. O zaman, günün birinde anlaşılacağın inancı, senden gayri kimseyi ilgilendirmiyen bir hayal olarak havada kalır. Sen de belki tatlı tatlı avunur, fakat şu yalan dünyada hiçbir işe yaramadan boşuna vakit geçirir, gidersin!» dediler.

Ataç'a karşı bu taşlamayı yapanlar, gerçekte onun düşüncesinin karikatürünü çizmekten öteye gidemiyorlardı. Bir Orhan Veli'nin, bir Oktay Rifat'ın, bir Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın, bir Melih Cevdet'in eserlerinde güçlü birer sanat değeri bulunduğunu, bu gençlerin Türk edebiyatına yeni bir

ses getirdiklerini Ataç uzun bir süre tek başına savunurken, birçok aydın kişiler Ataç'ı deli, beğendiği şiirleri de deli saçması sanıyorlardı. Şimdi, aradan yıllar geçtikten sonra, o aydın kişiler vaktiyle Ataç'ın israrla övdüğü ozanların değeri önünde çoğunlukla eğilmiyorlar mı? Hattâ içlerinde mutlu azınlığa katılarak o değerleri daha heniş çevrelere yayma çabasına koyulanlar yok mu? Şayet Ataç yargılarında aldanmış olsa idi ne çıkardı sanki? Yeniyi bulup değerlendirme gücünün toplumda pek az kişiye vergi bir yetenek olduğu düşüncesi bundan ötürü çürür mü idi? Çürüyen belki Ataç olurdu, herhalde o düşünce değil.

Yenilikten yana olmak, elbette eskiler arasındaki gerçek değerleri inkâr anlamına gelemez. Batı edebiyatını olduğu kadar Doğu edebiyatını da iyi bilen Ataç, sırası geldikçe geçmiş yüzyılların gölgede kalmış ozanlarını ışığa çıkarmayı iş edinmişti. Bunun yanısıra geçmişin basmakalıp şöhretlerini insafsızca didikliyerek gençliği uyarmaya çalışmaktan bıkmıyordu.

Çocuklarımızı kendi kafalariyle düşünme niteliğine Cumhuriyetten sonra da hâlâ kavuşturamıyan bugünkü ezberci öğretim sistemimize karşı Ataç, eleştirme yazlariyle en etkili savaşı açanlardan biri oldu, diyebiliriz. Örneğin Abdülhak Hâmid'in büyük bir ozan olduğunu okulda belletmişler bize. Bunu böylece öğrenmişiz bir kez. Bir gün biri çıkıp da Hâmid'in eserlerindeki zayıf, aksak, ya da kof yanları bir bir önümüze serdi mi, «Acaba adam haklı mı?» diye tereddüde düşecek, onun yargılarını serinkanla inceliyecek kaç kişi çıkardı Ataç'tan önce? Ezberciliğe alışmışız ya, düşünmek, kafa yormak gelmiyor işimize. Hâmid'i ufalttığı için değil, belki daha ziyade rahatlarını kaçırdığı için kızdılar Ataç'a. İnsan toplumlarını hayvan sürülerinden ayırdeden başlıca nitelik, birincilerin zamanla değişen bir düzen içinde yaşamaları ise, insanlar düşündükleri, düşünceye değer verdikleri ve daha iyiyi, daha doğruyu aradıkları oranda topluma yararlı

olur, toplumu ilerletirler. Renaissance'danberi Batının gittikçe göz kamaştırıcı hızlı ilerlemesi bu yüzden olmadı mı? Doğu toplumları yavaş ilerliyorlar. Çünkü Doğuda düşünce ya hiç umursanmaz, ya da kelepçeye vurulur. Ataç, edebiyat alanında bu geleneğe karşı savaşanların ön safında yer aldı.

Dil konusundaki aşırılığını bir zamanlar yadırgıyordum. Düşünceleri ile de yüzde yüz oydaş değildim; hâlâ da değilim. O şöyle diyordu:

— Doğu uygarlığına bağlı kaldığımız yüzyıllar boyunca okullarımızda Arapça ve Acemce okutuluyordu. Öğrenciler bu dillerin kurallarını belliyorlardı. Bu bakımdan Osmanlıca kendi koşulları içinde normal, sıhhatli bir dil sayılır. Şimdi ise Doğu uygarlığından kopmuş, ayrılmış durumdayız. Okullarımızdan Arapçayı, Acemceyi kaldırdık. Öğrencilere bu dillerin kurallarını öğretmiyoruz artık. İçine girmeğe çalıştığımız Batı uygarlığının dayandığı klâsik dillerden de hiç birini almadık. Ne Grekçeye, ne de Lâtinceye iltifat ettiğimiz var. Cesr-i atik diyen bir eski zaman kâtibi bu terkibin hem anlamını, hem de yapılış kurallarını bilirdi. Oysa, bugünün yüksek öğrenim görmüş genç aydınları eski dili bilmedikleri gibi, Batıdan alınma en basit sözcüklerin bile kökünü bilecek durumda değiller. Otomobil diyorlar, diyatro diyorlar, komedi diyorlar. Neden otomobil, neden tiyatro, neden komedi diye sordunuz mu, haklı olarak, cevap veremiyorlar. O halde ben de bu sözcükleri (Ataç tilcik derdi) kullanmıyacağım. Yerlerine anlaşılabilir Türkçelerini arıyacağım, bulamazsam uyduracağım. Ataç'ın paylaşamadığım ilkesi şu idi: Bir uygarlık değiştirme çabası içinde bulunduğumuza göre, Batı uygarlığının kaynağı olan klâsik kültür dillerini, hattâ o kültürlerin tarihi ve edebiyatı ile birlikte, eğitim sistemimize almayı düşünmeli idik. Bir bakıma buna mecburduk da. Ama okullarımızda Grekçe ve Lâtince okutuyoruz diye bu sefer Türkçemizi bir Greko-lâtin istilâsına mı açık bırakacaktık? Ataç'ın mantığı onu bu yola iter gö-

rünüyordu. Bense dilde yüzde yüz özleşmeyi bir hayal sayıyordum. Klâsik Batı kültür dillerini okullarımızda öğretsek de Türkçeleşmiş eski Arap - Acem sözcüklerini zorla dilimizden atamazdık. Buna karşılık, milletlerarası yaygın bir hal almış Batı sözcüklerini de, eğitim sistemimiz ne olursa olsun, şu ya da bu şekilde kullanmaya mecburduk. Dilimizin bağımsızlığı üzerine titrememiz gerektiği konusunda Ataç'ı haklı buluyorum. Kendini feda edercesine aşırı tutumu ile, o, bu düşüncenin genç kuşaklar arasında yayılmasına herkesten fazla yararlı oldu.

Hepimiz gibi, Doğululara özgü birtakım acayip huyları, alışkanlıkları da vardı Ataç'ın. Yazı makinesi kullanmayı öğrenmişti. Makine ile yazıyordu bütün yazılarını. Fakat nasıl: Tıpkı eski zaman efendilerinin yaptıkları gibi yatağının içinde bağdaş kurarak ve kamış kalemi divite batıracağı yerde parmaklarını tuşlara vurarak. Akıl dışı bir davranış olduğunu bildiği halde, sabahleyin giyinirken çorabını ilk önce sağ ayağına geçirmeden edemediğini de söylerdi.

Bir gün Ankara'da Danıştayın önünden İstasyona doğru beraber yürüyorduk. Yaşlıca birine rasladık. Ataç derhal seğirtti, ona doğru koştu. Mübalâğalı hareketlerle eğilerek elini öptü. «Bendeniz», «Zatı âliniz» gibi o günedeğin ağzından hiç duymadığım terimlerle konuşuyordu. Ataç'ı böylesine saygı gösterilerine zorlıyan kim olabilirdi? Yanıma döndüğü zaman öğrendim: Büyük kardeşi Galip Ataç'mış!

«— Bizim aile terbiyemiz böyle gerektirir, böyle yetişmişiz!» dedi.

Aynı saygı ile İnönü'nün de elini öptüğünü daha sonraları yine kendisinden duymuştum.

Çok partili demokratik rejime geçişimiz sıralarında Ataç'la tekrar buluşacağız.

Nurettin Artam'ı, Aka Gündüz'ü de gördüğüm olurdu arada bir. Bu ikisine daha çok akşamları Karpiç'te raslardım. Kimi zaman karşı karşıya, kimi zaman bir üçüncü, bir dör-

düncü akşamcı ile birlikte yudum yudum, sindire sindire kafayı çekerlerdi. Kır saçlarının çevrelediği koyu esmer çehresi ile, Artam, bir Bektaşi şeyhinden ziyade bir Hint filozofunu andırırdı. Cinayet işlemek nasıl çoğumuzun kaçındığı bir suçsa, Artam da kalb kırmaktan öylesine korkardı. Bu sevimli ve daima güler yüzlü adam dünü yaşıyarak bugünün tadını çıkarmaya bakarken birini incitmekten gayri bir kaygı taşımıyor gibi gelirdi bana.

Aka Gündüz'ü çocukluğumun Ankarasından bugünlere kalmış canlı bir anıta benzetirdim. Az konuşurdu, eski günlere de pek değinmezdi konuşmalarında. Fakat tuhaf değil mi, onu her görüşümde 1920 yıllarının köy azmanı Ankarası canlanırdı gözlerimde. Yeni Gün Matbaası, Karaoğlan Meydanından Hacıbayram'a giderken ilk kavşak yerinde idi. İki katlı, sıvaları yer yer dökülmüş, eski bir Ankara evi. Ev, sokağa yanlamasına oturtulmuştu. Önünde bir avlu. Alt katta, giriş kapısının solunda ahırdan bozma makine dairesi. Yukarıya çıkılırken merdivenin dönemeç yaptığı yarım katta, üzerine kırmızı boya ile 100 numara yazılı bir tuvalet. onun karşısında daracık bir oda. Yukarıda da bir sofa ve sağlı sollu iki oda. Bütün matbaa işte bundan ibaretti.

Kadro : Bir başyazar (aynı zamanda Meclis ve Hükümet muhabiri), bir Yazı İşleri Müdürü (aynı zamanda röportajcı ve o zamanki deyimiyle İstihbarat Şefi), bir düzeltici (aynı zamanda fıkra yazarı), bir İdare Müdürü (aynı zamanda baş bâyi), dört dizici ve bir makinist (aynı zamanda hamal). Bu kadro çıkarırdı gazeteyi. Büyük Millet Meclisi koridorlarından sonra en çok politika tartışmaları yapılan yer Başyazarın odası idi. Duvarların dibinde, üzeri Anadolu kilimleriyle kaplı çepeçevre sedirler vardı. Kalpaklı, poturlu milletvekilleri, Bakanlar, yazarlar dolardı buraya öğleden sonraları. Ne konuştuklarını anlamaksızın onları bir süre dinler, canım sıkılınca aşağıya, avluya inerek oradağ mosmor ibikleriyle kabaran hindileri kovalardım. Babamın oda-

sında toplananlar arasına kimi zaman Aka Gündüz de katılır mı idi? Şükrü Kaya'yı, Mahmut Esat'ı (Bozkurt), Hüseyin Suat'ı (Yalçın'ın kardeşi), Recep Peker'i gayet iyi hatırlıyorum da şimdi Aka Gündüz'ün yerini doğrusu pek kestiremiyorum. Ama ister o sıralarda Ankara'da bulunmuş, ister daha önce gelmiş olsun, Aka Gündüz bence daima eski Ankara demekti.

Yazı İşleri Müdürü Kemal Salih (Sel), sofada camlı bölme ile ayrılmış küçük bir odada çalışırdı. Sık sık bitişikteki mürettiphaneye geçer, sahifelerin tertibini orada tezgâh başında dizicilerle beraber yapardı. Yazı İşleri kadrosu kendisinden ibaret olduğ için, haber almak, ya da bir haberin doğruluğunu araştırmak gerektiği zaman manyetolu telefonu açarak doğruca ilgili Bakanla görüşürdü. Bin beşyüzle iki bin arasında dolaşan gazete baskısının tamamlanması saatlerce sürerdi. Çavuş dediğimiz hamal makinist epeyce yorulurdu bu yüzden. Çünkü beygir gücü ile değil, düpedüz insan gücü ile işliyordu makine. İlkin kâğıt tabakalarının iki sahifeyi kaplıyan bir tarafı basılır, sonra aynı kâğıtlar tersine çevrilerek öteki tarafın basımına geçilirdi. Sonra ortadan kesilen tabakalardan iki sahifelik (bir yapraklı) gazete meydana çıkardı. Palabıyıklı yağız Çavuş, makine çarkının koluna asılarak en azından üç bin kere döndürmek zorunda idi koca çarkı. Kurşun sahifeleri ve basılmış gazeteleri gerekli yerlere taşımak, her iş bittikten sonra makineyi temizleyip yağlamak da onun görevi idi. Düzeltici Yusuf Mazhar (Aren) gazetenin canlı kitaplığı idi. Bilgiçliği oranında alçak gönüllü, sevimli bir adamdı Yusuf Mazhar. Yaşım ve öğrenim seviyem elvermese de sorularımı cevapsız bırakmaz, anlıyabileceğim bir dille her konuda beni aydınlatmaya çalışırdı. İstanbul'da «Mızıka-yi Hümayun» Şefi Zeki Beyden almaya başladığım keman derslerini yarıda bırakmama babamın gönlü razı olmuyordu. Sovyet Büyükelçisi ile konuşmuş, kançılaryada görevli genç sekreterlerden keman çalan birinin

bana ders vermesini sağlamış. Haftada bir, Yahudi Mahallesindeki iki katlı ahşap Elçilik binasına gider, dört-beş kişinin çırıl çıplak yatıp kalktığı bir odada, gürültü patırdı arasında bir saat kadar keman dersi alırdım. Yabancı dil bilmediği için sekreterle işaretleşerek konuşurduk. Notaları gösterir, la teli üzerinde dördüncü parmağımı ileri geri oynatarak çıkardığım falsolu sesleri düzeltirdi. Demek bu adam komünistti. Fakat komünizm ne demekti? O sıralarda bu terim Ankara'da çok kullanılıyordu. Bir Türk Komünist Partisi bile kurulmuştu. Bir gün Yusuf Mazhar'a sözcüğün anlamını sordum. Tüm eşitlik demekmiş. Para yok, pul yok, zengin yok, fakir yok, efendi yok, uşak yok, hanım yok, hizmetçi yok. Bakkala gidip kesene göre alış-veriş etmiyeceksin. Herkes eşit koşullar altında çalışacak. Elde edilen ürünler de eşit koşullar altında paylaşılacak. Sistem beni ilgilendirdi. Kafamda şöyle bir tasarı kurdum: İleride büyük bir fabrikam olacaktı. Yüzlerce işçi çalışacaktı bu fabrikada. Eşit koşullar altında hep beraber çalışacaktık bu fabrikada. Eşit koşullar altında hep beraber yaşıyacak, beraber yiyip içecek, beraber eğlenecektik. Kazancımızı eksiksiz dağıtacaktım çalışanlara. Böylece, devrime lüzum kalmaksızın ben, fabrikanın sınırları içinde tek başıma komünizmi gerçekleştirecektim. Pek dâhice bulduğum tasarıyı bir gün Yusuf Mazhar'a ballandıra ballandıra anlattım. Gülümsiyerek sabırla dinledi.

«— Peki, dedi, ya bir gün işçiler seni değiştirip de yerine bir başkasını getirmek isterlerse ne yaparsın?»

Ne mi yapardım? Kovardım hepsini terbiyesizlerin. Ben bunca yıl didinerek ortaya bir eser koyayım, işçilere dünyanın en büyük iyiliğini edeyim. Sonra bir gün onlar beni yerimden atsınlar.. Buna düpedüz nankörlük denirdi. Ve ben böyle bir davranışa boyun eğemezdim. Evet, eşitliği seviyordum, fakat benim buyruğum altında uygulanmalı idi bu eşitlik!

Cevabıma kahkahalarla gülen Yusuf Mazkar'ın, mantığını alaya almasına bir türlü akıl erdiremiyordum. Sonraları, Hanyayı, Konyayı öğrendikçe, Stalin'in Rusya'da geliştirdiği sistemin çocukluğumda tasarladığım fabrika rejimine kıyasla çok daha hukuk dışı bir nitelik taşıdığını kaç kere düşünmüşümdür. Ben, beni istemiyenleri kovmakla yetinecektim. O ise, kendini istemiyenler ne demek, hoşlanmadığı kimseleri de bir işaretle fırına attırıveriyordu.

Ankara'da oturduğumuz ev, matbaaya çok yakındı. Tahta Konak diye adı vardı bu evin. Konak dedimse öyle koca bir berhâne sanmayınız. Eski İstanbul'un, ortahalli semtlerindekilerden farklı değildi ev. Büyük kısımda mal sahibi oturuyordu. Biz dört odalı selâmlık dairesini kiralamıştık. Sokaktan geçen biri öksürse, içeriden duyulurdu. İçeride yüksek sesle konuşuldu mu, bütün konuşulanları kelime kaçırmaksızın dışarıdan izliyebilirdiniz. Onun için kimi akşamlar, babam, arkadaşları ile rakı içerek politika tartışmalarına giriştiği zaman, bitişik odada annemin rahatı kaçardı.

Bir sokak köpeği edinmiştik. Daha doğrusu, bir sokak köpeği bize kapulanmıştı. Kuyruğunu sallıyarak yaltaklanması ilkin hoşumuza gitmediğinden, ona «Der-âliye» adını takmıştık. Deraliye, İstanbul Hükümeti demekti ve biz, büyüklerin etkisi altında İstanbul'dan da, hükümetinden de nefret ediyorduk. Fakat zamanla ısındık bizim Der-âliye'ciğe. Sabahları, kapının eşiğinden içeriye girmeye cesaret edemeksizin, önüne konacak yiyecek artıklarını beklerken, biraz sevgi, biraz merhamet dilenen bakışları ile ayaklarımıza kapanarak yerlerde sürünmesine alışmıştık. Bir kusuru vardı hayvanın: Yabancılara da havlamaz, onları da yadırgamazdı. Bu itibarla, eve yararı dokunmuyordu. Babam, yüksek sesle önemli politika sırlarını arkadaşlarına açıklarken bir meraklı gelip kapının önüne dikilse, içeride kimsenin haberi olamazdı.

Semtimizin gürültüsü ile birlikte, musikisi de derin yankılar uyandırırdı Tahta Konak'ın tavanlarında. Sokak satıcıları arasında gerçekten dokunaklı, insana işliyen, unutulmaz birer hava tutturmuş olanlar vardı. O zamanki Ankara'yı bütünü ile yansıtan bu bölük pörçük melodilerin zaman zaman hâlâ taptaze kulağımda çınladığını duyardım. İşte, kundak çocuklarına bez bulamıyan fakir annelere müjde!

— Bebe toprağ, bebe toprağ...

Bu yumuşak topraktan bir teneke dolusu aldılar mı, en azından bir hafta rahatlardı yoksul anneler. Toprak, avuç avuç beşiğe serpiştirilir, üstüne çocuk yatırılırdı. Artık istediği gibi kirletsindi çocuk altını.

Tâ uzaklarda K,araoğlandan bir başka ses, daha canlı, daha kıvrak bir temayı iletirdi bizim eve:

— Kaynar, oynar, vay gidi çaycı vay!

Bir Rumeli ezgisini andırır hazin, umutsuz bir melodi inlerdi yalvarır gibi:

— Şekerli kurabiyeler, çifti beş kuruşaaa...

Akşamları ortalık kararırken satıcı sesleri de birer birer kesilir, bizi kendi halimize bırakırdı. Bir süre, mahallenin iç hayatını yaşardık ortaklaşa. Üç ev aşağıda birileri dır dır eder, bir adam oğlunu döver, ağlatır; yalnızlıktan korkan bir çocuk, «gız ana!» diye bağıra bağıra annesini çağırırdı. Ahıra giren öküzlerin, ineklerin böğürtüsü de kesilince artık uykuya dalardı mahalle.

İkinci İnönü Savaşı boyunca. çok yaralı gelmişti Ankara'ya. Cebeci'deki hastane yetmediğinden, Sarıkışlayı da acele hastaneye çevirmişler, bir kısım yaralıları oraya yatırmışlardı. Bir gün, Kızılaylı hanımlar beni ve birkaç çocuğu alarak Sarıkışlaya götürdüler. Yaralıların mektuplarını yazacaktık. Elimize birer kurşun kalem, birer deste zarf-kâğıt tutuşturdular. Koğuşlara dağıldık. İlâç kokuları, iniltiler,

sargılı yüzler arasında birden serseme döndüm, kendimi de, etrafı da yadırgar oldum. Koridorlarına değin karyolalar dizilmişti Sarıkışlanın. Sedyeler içinde, yarı baygın, ameliyata götürülüyordu kimi ağır yaralılar. Basık tavanlı, az ışıklı koğuşlarda, insanı çökerten bir hava dolaşıyordu. Bıyıkları yeni terlemiş delikanlılardan, göğüs kılları ağarmış ihtiyarlara kadar her yaştan erler, yanyana uzanıyordu bitişik karyolalarda. Beyaz olması gereken yatak çarşafları, kirden değil, fakat bezin cinsinden rengini yitirmişti. Elimde kalem ve bir deste kâğıt, bana gösterilen koğuşa girdiğim zaman sersemliğim geçti. Mektuplarını yazacağımı anlıyan yaralılar heyecanlanmışlar, telâşlı işaretlerle beni yanlarına çağırıyorlardı. Her biri ilk önce kendinden başlamamı istiyordu. Koğuşa umulmadık bir canlılık, bir neşe gelmişti. Sağdan başlıyarak bütün yataklara uğrıyacağımı, teker teker her birinin mektubunu yazacağımı söyledim, yine de koğuştaki heyecanlı havayı yatıştıramadım. Bir mektubu bitirip yan karyolaya geçmek üzere doğruldum mu, beş on el birden kalkıyor:

— Bana, bana gel gardaş, sıra benim!

Sesleri kasvetli havayı yırtarak koğuşu sanki içinden aydınlatıyordu.

O gün kaç mektup yazdım, şimdi hatırlamıyorum. Fakat sözümü tuttuğumu, her yaralıya hizmet ettiğimi sanıyorum. Adreslerden anladığıma göre çoğu Haymanalı idi erlerin. Mektuplar da her bakımdan birbirinin tıpkısı gibi idi. Aile büyüğüne hitap ediyordu yaralı er. İlkin uzun bir selâm faslı başlıyordu: «falana selâm ederim, falana selâm ederim, falana selâm ederim...», böylece on beş, yirmi ad sıralanıyordu birbiri ardına. Sonra asıl konuya geçiliyordu: «Ayın yirmi birinde İnönünde sol omuzumdan gazi oldum. (Hiçbirisi yaralandım demiyordu.) Hamdolsun iyiyim. Merak etmeyin. Haberlerinizi beklerim. Adresim şudur.» Sonra, her

ihtimale karşı, belki unutulanlar olmuştur diye «cümleten» bir selâm daha ve imza.

Böylesine basmakalıp ve ilkel bir üslûpla tekrarlanan mesajları, bir sözcüğünü değiştirmeksizin kâğıda geçirirken kolum yoruluyor, kafam işlemez hale geliyor, canım da sıkılmaya başlıyordu. Fakat, görevim sona yaklaştığı bir sırada bir erin yazdırdığı mektup beni temelimden sarstı. Sevgi denen duygunun yakıcı güzelliğini ömrümde ilk defa o koğuşta; yüz çizgileri hayal meyal bugün de belleğimde saklı duran o yaralı erin başucunda sezer gibi oldum.

Elimde birkaç boş kâğıt, koğuşta da uğramadığım iki-üç yatak kalmıştı. Makineleşen hareketlerimle, sırası gelenin karyolasına iliştim. Sol elimle, yorgunluktan tutulan sağ bileğimi uğuştururken:

— Söyle bakalım! dedim.

Bu, soluk benizli, tüysüz, zayıf, kumral bir delikanlı idi. Kat kat sargılar dolanan boynunun üstünde, çehresi, utangaç hali ile daha da çocuksu görünüyordu.

Yüzü bana dönük, hafifçe doğrularak dirseğine yaslandı. Başladı mektubunu yazdırmaya. Mırıldanırcasına yavaş konuşuyor, fakat tıpkı öteki erler gibi o da klişe cümleleri arka arkaya diziyordu: «İbrahim emmiye mahsus selâm ederim, Hatice nineye selâm ederim, falana selâm ederim, fişmekâna selâm ederim.» Selâm faslı tamamlandıktan sonra konumuza geldik: «Geçen ayın yirmi birinci günü İnönü cephesinde boynumdan gazi oldum, hamdolsun iyileşiyorum. Merak etmeyin. Haberlerinizi beklerim. Adresim şudur.» Mektup bitmiş sayılabilirdi. Fakat bir düşüncedir almıştı bizim Mehmetçiği. Gözlerini benden gizler gibi önüne bakıyor, elini alnına götürüyor, bir tereddüt buhranı geçirdiğini her haliyle belli ediyordu. Biraz sabırsız, ona yardım olsun diye sordum:

- Unuttuğun biri kalmadı ya? Cümleye selâm diyelim mi?

Yoktu, kimseyi unutmamıştı. Ama o yine düşünüyordu.

— Az müsaade et! diyerek eliyle alnını uğuştura uğuştura bir süre öylece düşündü. Sonra, her şeyi göze almış olmanın verdiği güvenlik duygusu içinde yüzünü bana çevirdi, bir sır emanet ediyormuş gibi fısıldadı:

— Hasan Çavuşların Emineye selâm ederim!

Uçuk benzi hafiften kızarmıştı. Geçirdiği iç çatışmadan yorgun, yatağa sırtüstü uzandı. Adını ve zarfın üzerine yazacağım adresi o halde söyledi. Ötekilerle birlikte bir Haymana köyüne gidecekti bu mektup da.

İşimi bitirip koğuştan ayrılırken şuna emindim: Selâm, selâm, selâm... saatlerdir yüzlerce kişiye erlerin selâmını iletmiştim. Bu selâmları alanlar şüphesiz derece derece sevineceklerdi. Analar, babalar Tanrıya şükredecek, yeğenler, hemşehriler memnun olacaklardı. Yalnız, Hasan Çavuşların Emine, sevinmekten öteye, bir tuhaflaşacak, adı geçtiği için utanırken, anlatılmaz bir mutluluk anı yaşıyacaktı. Tıpkı mektubu yazdıran Mehmetçik gibi yüreği titriyecek, hafiften yüzü kızaracaktı Eminenin. Evet:

«— Sevda dedikleri bu olmasın?» diye, ömrümde ilk defa düşünmüştüm o gün.

Tuhaftır, eski Ankara'dan pek çok kişi tanıdığım halde, hemen yalnız Aka Gündüz kımıldatırdı belleğimdeki bunlara benzer bir sürü anıyı. Şimdi düşünüyorum da olayın nedenini şöyle açıklıyorum: Aka Gündüz, romanlarında Millî Savaş yılları Ankarasını sık sık ele almaktan zevk duyan bir yazardı ve ben ilk gençliğimde — belki de kendimi dekorun bir köşesinde gördüğümden — o romanları severek okurdum. Zamanla Aka Gündüz, bilincaltı'ma eski Ankaranın bir sembolü olarak yerleşmişti. Ona her raslayışımda o günleri hatırlamam her halde bundan olmalı idi.

İlk zamanlar Dikmen'de oturduğunu bildiğim Aka, ömrünün sonuna değin hep o taraflarda yaşadı. Bir zamanlar tıns yürüyüşlü eşeklere binilerek gidilen Ankaranın bu eski

yazlığı Aka Gündüz öldüğü zaman, otobüslerin muntazam işlediği bir şehir semti haline gelmişti.

Istanbul'da, mesleğim gereği çeşitli kimselerle temasta idim. Bunların kiminden kaçar, kimini de arardım. Sipahi Ocağında akşamları Necmettin Sadak'ın bezik oynamasını seyretmek hoşuma giderdi. Vâlâ Nurettin de gelir, yüzde on ortak olurdu Necmettin'e arada bir. Oyundan sonra yemek masasına oturur, saatlerce gevezelik ederdik. Bir gün Necip Fazıl Kısakürek matbaaya gelerek Cumhuriyet'te Peyami Safa'dan açılan fıkra sütununa istekli olduğunu söyledi. Şöyle diyordu Necip Fazıl:

— *Cumhuriyet devrimci, ilerici bir gazetedir. Türkiye'nin en iyi gazetesidir. Bundan ötürü çok sever, takdir ederim Cumhuriyet'i. Ben de devrimci ve ilerici bir yazarıyım bu memleketin. Aramızda sağlam bir fikir birliği var. Bana gazetede bir köşe verirseniz Cumhuriyet'e öyle yararım dokunacak ki, ihya olacak gazete.*

Oysa ben, Necip Fazıl'ı yakından tanıyordum. Bugün ak dediğine yarın rahatça kara diyebilirdi bu tikli ozan. Kendi çıkardığı bir dergide, Cumhuriyet'in devrimci tutumuna şiddetle çatan yazılarını unutmamıştım. Böyle damdan düşer gibi bize başvurmasına hayret ettim. Yine de kırmamaya çalışarak atlattım Necibi. Akşam üzeri Sipahi Ocağında rastladığım Necmettin Sadak'a, birkaç saat önce başımdan geçen olayı anlattım. Beni gülümsiyerek dinledi ve hiç hayret etmeksizin o gün Necib'in kendisini de ziyaret ettiğini söyledi. Meğer tikli ozan ilkin Akşam'a uğramış, Necmettin'i görmüş. Ona da, hemen kelimesi kelimesine, aynı dili kullanmış:

— *Akşam devrimci, ilerici bir gazetedir, Türkiye'nin birinci gazetesidir. Çok severim Akşam'ı. Aramızda sarsılmaz bir inanç birliği var. Gazetede bana bir köşe ayırırsanız hem benim için bir şeref olur, hem de size çok yararım dokunur.*

Kısakürek'i atlatıncaya kadar epey zahmet çekmiş Sadak. Gerçi Akşam'la Cumhuriyet arasında devrimcilik bakımından büyük bir görüş ayrılığı yoktu. Fakat tikli ozanın ne Akşam'la, ne de Cumhuriyet'le en ufak bir fikir yakınlığı olmamak gerekirdi. Nitekim, o tarihten birkaç yıl geçince onun derece derece nasıl gericilere yanaştığını, sonunda da «Süper Mürşit» lik pâyesine ulaşarak kendi gibileriyle ne kolay anlaştığını gözlerimizle gördük.

Kamuoyunun fikir namusunu kontrol edemediği, gözboyacılığının tıpkı falcılık, üfürükçülük gibi para getirdiği bir ortamda kimi aydınları elbise satan mağaza vitrinlerindeki mankenler gibi modaya göre kalıp değiştirmekten alıkoymak her halde daima çok güç olacaktır.

Yahya Kemal'e de ya Sipahi Ocağında, ya da Park Otel'in barında sık sık raslardım. Şişman gövdesi tıklım tıklım kendi benliği ile dolu olan üstat, hoş sohbet bir adamdı. Bundan ötürü çoğu zaman birkaç hayranı bulunurdu yanında. Onlara kendi şiirlerinden mısralar okur, Osmanlı tarihinden vakalar anlatır, sırasına göre politik taşlamalar yapar, adam çekiştirirdi. Yerin dibine batırdığı birine ertesi gün raslıyacak olsa, her şeyi unutur, adamı bağrına basardı. 1920 yıllarında Millî Kurtuluş Savaşını destekliyen birkaç yazı yazmıştı «İleri» gazetesine. Çok seviyor, çok önemli buluyordu bu yazıları. Hele Alfred de Vigny'den ilham alarak kaleme aldığı «Kurdun Ölümü» başlıklı yazıya hayrandı. Büyük zaferi müjdeliyen bir haykırış saydığı o yazıdan birçok cümleler belleğine iyice yerleşmişti. Kimi zaman tekrarlardı o cümleleri. Ömrünün yarısını Avrupa memleketlerinde geçirdiği halde Batı musikisine karşı ilgisizdi. Osmanlı - Saray musikisinden zevk alıyordu en çok. Park Otel'in barında kafayı çektiği akşamlar Necmi Rıza Ahıskan ziyaretine gelirse pek memnun olurdu. Necmi'yi yanına oturtur, kulağını sanatçının ağzına yaklaştırarak ondan alçak sesle, özlediği gazelleri, şarkıları dinlerdi.

Çağdaşı olan, hattâ genç ozanlardan hemen hiçbirini beğenmezdi. Yeni kuşak edebiyatçıları arasında «fena değil, istidadı var» dedikleri olurdu; fakat onu sorarsanız, Yahya Kemal'den üstün bir ozan gelmemişti bu ülkeye. Çoğu sanatçılar gibi beğenilmek, hayran olunmak pek hoşuna giderdi, tenkide ise hiç tahammül edemezdi. Sanatta yeniliğin, önünde sonunda bir biçim değişikliğine dayanması gerektiğini bilmem anlamış mı idi? Eserini tüm olarak ele alırsak; o, galiba, André Chenier'in «Yeni fikirlerin ışığında eski mısralar dizelim» ilkesine bağlı idi. Yahya Kemal'in bu ilkeye ömrü boyunca sadık kaldığı söylenebilir. İkinci Meşrutiyet sıralarında yayınladığı ilk şiirleriyle «Eski Şiirin Rüzgârı İle» başlığı altında Cumhuriyet'e, daha sonra da Hürriyet'e verdiği son şiirleri arasında biçim yönünden büyük ayrıcalar bulunabileceğini sanmıyorum.

Elli yılı aşkın bir süre boyunca Yahya Kemal, pek az değişmiş, buna rağmen daima sevilmişse, bu, daha ziyade üstadın Türk diline gösterdiği yakın ilgiden ve aruz vezni üzerindeki tartışma kabul etmez ustalığından olsa gerektir. Yahya Kemal, Paul Valery'nin «Şiir, fikirlerle değil, sözcüklerle yazılır» formülünde belirttiği ilkeye, belki Valery'den de önce, bağlanmışa benzer. Eserleri üzerinde titiz bir dikkatle uğraşır, bir mısraın bir kelimesini, üç beş yıl ara ile, birkaç defa değiştirdiği olurdu. Hayatında, şiirlerini bir türlü kitap halinde yayınlıyamaması, bundan ötürüdür. Sanatı, biraz da bir ruh halinin içten geldiği gibi (spontané) belirtilmesi saydığımdan, doğrusu, Yahya Kemal'deki bu eksiksizlik (mükemmellik) özlemini ben, çok defa yadırgarım. Gerçi, yalnız şiirde ve edebiyatta değil, bütün sanat dallarında, kolay görünen, şöyle bir çırpıda yaratılmış hissini veren eserlerin büyük güçlükleri yene yene, uzun emekler sonunda meydana getirilmesi, hiçbir zaman bir kusur sayılmaz. Hattâ eskidenberi bunu öğütliyen üstatlar da vardır. Büyük Fransız ozanı Malherbe, bundan yüzlerce yıl önce:

Il faut faire difficilement des vers faciles
(Güç yazmalı, kolay mısraları)

demememiş mi idi? Ama gelgelelim, Yahya Kemal'i okurken kimi zaman mısraların pek güç yazıldığını ve oturduğu yere bir yama gibi eklendiğini sezmemek de elden gelmiyor. Türkçedeki inkâr edilemez ustalığına rağmen, biçim geleneğine bağlılığı yüzünden ben üstadı; örneğin bir Ahmet Haşim'e kıyasla daima daha geri, daha şarklı bulmuşumdur.

Ziya Paşa'nın ünlü beytini alınız :

Bir katre içen çeşme-i pürhan-u fenâdan
Başın alamaz bir dahi baran-ı belâdan

Bunun ilk mısraını Yahta Kemal'in uygun bir mısraı ile pekâlâ değiştirebilirsiniz:

Bir uykuyu cânânla beraber uyuyanlar
Başın alamaz bir dahi baran-ı belâdan

Evet, vecizenin ciddîliği bozulmuş, beyit, karikatürümsü bir hal almıştır. Fakat iki mısra pekâlâ evlenmişler, biraz komik, biraz aksak da olsa bir fikir ailesi kurmuşlardır. Aynı şeyi, Tanzimat sonrası şairlerinden bir başkası ile yapabilir misiniz?

Uzun yıllar Paris'te yaşadığı için, Yahya Kemal, Fransız edebiyatını iyi bilirdi. Bununla beraber, örneğin, bir Ataç gibi yeni akımları izlemezdi. Albert Samain'lerde, Heredia'larda mıhlanmış kalmış, hattâ zamanla, daha eskileri bile unutur olmuştu. Bir gün, yanında Ahmet Hamdi Tanpınar, bize Gerard de Nerval'in El Desdicado'sunu okuyordu.

.. le soleil noir de la melancolie
.. kara güneşi kara sevdanın

mısraını yanlış olarak :

.. le noir soleil de la melancolie

şekline soktu. Bu, bir bellek sürçmesi olabilirdi. Ahmet Ham-

di, saygılı bir edâ ile mısraın doğrusunu tekrarladı. Hafifçe sinirlenen üstat, Nerval'in, hattâ iyi Fransızca bilen zevk sahibi bir kimsenin hiçbir zaman kabul edemiyeceği, Fransız dilinin ruhuna aykırı, o yanlış şekil üzerinde direndi:

.. *le noir soleil de la melancolie*

denecekti.

.. *le soleil noir de la melancolie*

denemezdi.

Yahya Kemal'e her zaman büyük hayranlık duyan Tanpınar, itiraz etmedi, sustu. Demek ki gençliğindeki Paris'in havasını yanında taşır sandığımız üstat, Boulevard Saint - Germain kahvelerinde geçirdiği yıllar boyunca hep İstanbul'u özlemiş, tüm varlığı ile Paris'e asla girememişti. Yıllar sonra Varşova'da yazdığı :

Gönlüm, bu şehirden, bu diyardan çok uzakta
Tanburî Cemil Bey çalıyor eski plâkta..

mısralarında belirttiği bu özlem. kimbilir, onu belki gençliğinin Paris'inde de için için yakıyordu.

Osmanlı tarihini, kafasının iç cebine yerleştirmişti. Olayları anlatırken, bellibaşlı kişilerin karakterini ilginç çizgilerle önümüze sermesini bilirdi. Kronoloji yönünden çok sağlamdı belleği. Bununla beraber, tarih bilgisinin sentetik bir niteliğe ulaştığını sanmıyorum. Sosyal gelişimin nedenleri üzerinde fazla durmaz, daha ziyade olayları sıralardı arka arkaya. İlham kaynağını hep geçmişte arayan, kendi benliğinin yörüngesi dışındaki toplum hayatını pek umursamıyan bu alıngan, içine gömülü, fakat sevimli adam, geleceğe dair kendince karamsar ve kesin bir yargıya varmıştı :

Ülfet belâlı şey fakat uzlet sıkıntılı
Bilmem nasıl geçirmeliyim son beş on yılı

Yarınki toplumsal düzenin, gittikçe sosyalist bir sisteme doğru yöneleceğine inanıyordu. Bir gün, İstiklâl Caddesinde

kolkola yürürken, Nâzım Hikmet'ten söz ediyorduk. Komünizm propagandası yapmak suçu ile birkaç yıldır hapiste yatıyordu Nâzım. Düşünceleri yüzünden bir insanın hüküm giymesini doğru bulmadığımı söylediğim zaman, üstat, bunu olağan saymam gerektiğini, her tehlikeli yeninin toplumda daima bir tepki yaratacağını ileri sürdü. Sonra, gayet soğukkanlı, basit bir gerçeği tekrarlıyormuş gibi:

— İstikbal onlarındır! dedi.

Uzak geleceğin (istikbalin) «onlarda» olduğuna inandığı halde «onlara» katılmak şöyle dursun, acılarına bile üzülmeyi gerekli bulmuyordu «onların».

IX

1941 yılının kasım ayında evlendiğimin hemen ertesi günü askere çağırdılar beni. 28. Tümenin 229. Alayına atanmıştım. Alayımız, Davutpaşa Kışlasına yerleşmişti. Her sabah tramvayla Taksim'den Sirkeci'ye, oradan aktarma yaparak Topkapı'ya, oradan da Tümenin araçları ile Davutpaşa'ya gitmek gerekiyordu. Akşamları aynı yoldan, aynı şekilde dönüyorduk. Gidiş - geliş üç saat kadar vakit alıyordu. Yedek subaylar, üç günde bir bölük nöbeti tutmak zorunda idiler. Birliğe katıldığım gün akşam üzeri komutanımız Albay Memduh Cezzar, bütün subayları toplıyarak yeni gelenlerle tanıştı. Kimliğimi öğrendikten sonra, herkesin ortasında, yüksek sesle:

— Seni rahat ettireceğim Nadir, askerlik yaptığını hissetmiyeceksin! dediği zaman, utancımdan yüzüm kırardı. Ayrıcah işlem görmeyi, kayırılmayı sevmemekle beraber, komutan bu sözü başbaşa bulunduğumuz bir sırada kulağıma fısıldasaydı acaba sevinmez mi idim?

Hatırlı kimselerin yakınlarına askerlik görevini kolay tarafından geçiştirmek için türlü çarelere başvurduklarını biliyordum. Bunu daha 1936 yılında Yedek Subay Okuluna girerken öğrenmiştim. Arkadaşlarım arasında piyadeye ayrılmamak için tedbir arıyanlar çoğunlukta idi. Nedense piyade sınıfının isteklisi azdı o sıralar. Barışta, dağ, bayır demiye-

cek yorulacaksın, savaş olursa vurulmak ihtimali fazla. İyisi mi, bir yolunu bul, başka bir sınıfa ayırt kendini. En fazla rağbet gören sınıf, nakliye idi. Sonra, sırasiyle muhabere, istihkâm, topçu sınıfları geliyordu. Başlangıçta prensip olarak doğru bulmadığım için, bu konuda kendiliğimden herhangi bir teşebbüse geçmemiştim. İlgililer, nasıl uygun görürlerse öyle yapacaktım. Birinci ve ikinci yoklamalarda vücut yapımın sağlam olduğu anlaşılmıştı. Eminönü Askerlik Şubesinden, okula sevk kâğıdımı alırken, yazıcı erin «piyade...» demesini de son derece olağan karşılamış, Harbiyedeki Yedek Subay Okulundan, piyade asteğmeni olarak çıkmıştım.

Fakat aradan beş yıl geçmişti ve çevremde olan bitenleri göre göre, ben de bir hayli alaturkalaşmıştım. Onun için albayın koruyucu sözleri hoşuma gitmiş, fakat ne de olsa, içimdeki eşitlik duygusu büsbütün sönmediğinden, kalabalıkta yüzüm kızarmıştı.

Tanışma töreninden sonra yanıma gelen arkadaşlar, beni gıpta ile tebrik ederken, olay karşısındaki hayretlerini de gizliyemiyorlardı. Meğer bizim alay komutanı, yedek subaylardan pek hoşlanmazmış. Bir gün alayı teftişe gelen tümen komutanına rütbe sırası ile ilkin binbaşıları, sonra yüzbaşıları birer birer adlarını söyliyerek takdim ettikten sonra, bir köşede esas vaziyetinde bekliyen takım komutanlarını eli ile topluca göstermiş:

— Bunlar da kıvır zıvır yedek subaylar! deyivermiş.

Alay Komutanımız Memduh Cezzar, orta boylu, yakışıklı, tığ gibi bir adamdı. Kimseden çekinmez, düşündüğünü açıkça söylerdi. Beni askerlikte rahat ettirmek istemesi, belki de yazılarımı beğendiğinden olmalı idi. Rahatımı nasıl sağlıyacaktı? Arada bir «git, yarın gelme!» mi diyecekti? Yoksa, başka bir formül mü bulacaktı? Bunları öğrenmeye vakit kalmadan zavallı Albay hastalandı. Onu Kasımpaşadaki Deniz Hastanesine kaldırdılar. Alkole fazlaca düşkün olan

komutanımızın uzunca bir süre sıkı rejim yapması gerekiyordu. Ona, birkaç kere Beyazıt Meydanında rasladım.

— Yirmi gündür içmiyorum.

— Otuz beş gündür ağzıma bir damla rakı koymadım. diye övünüyor, yakında iyileşeceğini umuyordu. Nihayet, üç ay izinle hastaneden taburcu edildi. Ne yazık ki, izninin tamamlanmasına birkaç hafta kala, bir beyin kanamasından öldü, gitti, doğru sözlü, doğru özlü, iyi yürekli Albay.

Davutpaşada üç ay kadar kaldıktan sonra beni, geçici olarak, Topkapı Maltepesindeki 4. Kolordu merkezine aldılar. Harekât Dairesi Başkanı Kurmay Yarbay Cevdet Sunay'ın (sonraki yıllarda Genelkurmay Başkanı ve Cumhurbaşkanı) karşısına çıkıp rap diye esas vaziyetinde durduğum zaman, bana:

«Gel bakalım, sen gelişigüzel yazılar yazıyormuşsun, oldu mu ya?» dedi, ve beni Birinci Şube Müdürü Kurmay Yüzbaşı Sıtkı Ulay'a (daha sonra Tümgeneral ve 27 Mayısta Milli Birlik Komitesi üyesi) havale etti.

Sıtkı Ulay, sağlam yapılı, dinç, çakı gibi bir yüzbaşı idi. Gençliğinde pehlivanmış. Masa başında olsun, arazi üzerinde olsun saatlerce çalışmaktan yılmazdı. Tramvayların işlemediği karlı bir gün, Beşiktaş'taki evinden, tâ Maltepe'ye kadar yaya gelmiş, dakika aksatmadan görevine yetişmişti. Birinci Şube Müdürü sıfatiyle her gün sabah akşam iki defa Kolordu Komutanı General Rifat Mataracı'nın huzuruna çıkar, Vortrag verirdi. Biz yedek subaylar, Mataracı Paşa'nın yüzünü hemen hiç görmezdik. Bir gün, elinde kalın bir kitap, Sıtkı Ulay yanıma geldi:

— Bu Alman istihkâm talimnamesi dedi; Paşa, Türkçeye çevirmeni emrediyor. Sana bir hafta izin. Git, evinde çalış!

Bir hafta izin pek hoştu ama, kitaba bir göz atınca, bunun kolay yenilir, yutulur bir şey olmadığını gördüm. Sığ yerlerden, akıntılı sulardan nasıl geçilir, köprü nasıl kurulur,

nasıl sökülür, tesisler nasıl dinamitlenir... yedi, sekiz yüz sahifelik kitapta bütün bunlar madde madde anlatılıyordu. Ömrümde duymadığım Almanca teknik terimler satırlar arasında birbirini kovalıyordu. Bir hafta değil, gece gündüz iki ay çalışsam bu işi bitiremezdim. Bir elimle kitabı tartarak Sıtkı Ulay'a bakınca, zeki yüzbaşı durumu kavradı:

«Yok canım, kitabı baştan başa Türkçeye çevirecek değilsin, gerekli bulduğu maddeleri Paşa kırmızı kalemle işaretlemiş. Yalnız onlara bakarsın. Kırk, elli sahifeyi aşmaz.» dedi.

Bu, iyi bir havadisti. Bir okul çocuğu gibi sevinçle eve geldim. Önümde Almanca, Fransızca sözlük, günde dört saat kadar çalışıyor, sonra geziyor, tozuyor, yan gelip yatıyordum. Hafta çabuk geçti. Maltepeye döndüğümde, subay arkadaşların yüzünde bir değişiklik dikkatime çarptı. Yedekler hariç, hepsi bıyık bırakmışlardı. Meğer bıyığa pek meraklı imiş Mataracı Paşa. «Subay dediğin bıyıklı olur. Yedeklere karışmam, fakat karargâhtaki bütün muvazzafları benim gibi görmek isterim!» diye tutturmuş. Onlar da komutanın isteğine uymuşlar. Alman istihkâm talimatnamesinden Türkçeye çevirdiğim maddeleri Kurmay Başkanımız Yarbay Cevdet Sunay'a götürdüm. İki, üç gün sonra Korgeneral beni çağırttı. Çevirimi okumuş, beğenmişti. Birkaç tatlı sözle hatırımı aldı. İlk gençliğinden beri sıkı bir disiplin ve otorite çerçevesi içinde yaşamaya alışmış herkes gibi kaşları çatıktı, yüzü gülmüyordu. Saygıdeğer kumral bıyıkları kişiliğine ayrı bir heybet veriyordu. Bununla beraber, halinde, tavrında gizlemeye çalıştığı bir baba şefkati sezdim Paşa'nın. O, hem mesleğini, hem de, sorumunu taşıdığı on binlerce insanı yürekten seviyordu. Teker teker her birimizle meşgul olmanın imkânsızlığı karşısında tümümüzün üzerine titriyordu.

Bir daha görüşmem nasip olmadı Mataracı Paşa ile. 1942 baharında, beni Hadımköyünün kuzeyinde Hoşdere denilen bir yere gönderdiler. Adı öyle ama, kendisi hiç de hoş de-

ğildi o yerin. Bir kez ortada dere diye bir şey yoktu. Dere ne demek, ağaç da yoktu, neredeyse ot da yoktu. Ancak haftada bir gidebiliyorduk evlerimize. Bunun için de bulunduğumuz yerden tren istasyonuna kadar iki saat yürümemiz gerekiyordu. Sıkıntılı bir biteviyelik içinde geçiyordu günlerimiz. Elektrik ışığı olmadığından, güneşle beraber kalkıyor, ortalık kararınca çadırlarımıza çekiliyorduk.

Orada beni ne kadar alıkoyacaklardı, bilmiyordum. Herhalde güz yağmurları başlamadan önce Maltepe'ye dönmemiz şüpheli idi. Günleri sayıyor, iple çekiyordum sonbaharı. Böylece temmuzu bulduk. Temmuzun haftasında bir mucize oldu ve hiç beklemediğim bir anda, bana piyango vurdu. Bir gün, kolordu karargâhından çağrıldığımı söylediler. Ne vardı? Ne oluyordu? Bir yakınımın başına bir felâket mi gelmişti? Hadımköyüne günde iki defa uğrıyan trenlerin birincisi gitmişti, sonuncusunun kalkmasına daha saatler vardı. Bekliyemezdim, merak içinde yaya olarak İstanbul yolunu tuttum. Rasladığım bir kamyon, beni Edirnekapıya bıraktı. Paydos vaktine yarım saat kala kışlanın cümle kapısından içeri giriyordum. Orada şu haberi öğrendim :

Alman Hükümeti, bir Türk basın heyetini ve ayrıca Basın-Yayın Umum Müdürünü, üç haftalık bir gezi için resmen Almanya'ya davet etmişti. Bu heyete benim de katılmamı uygun bulan Hükümet harekete geçmiş, Dışişleri, Millî Savunma Bakanlıkları ve Genelkurmay Başkanlığı arasındaki yazışmalar sonucu olarak bana bir aylık bir «mezuniyet» sağlanmıştı. Doğrusu bu bir «mezuniyet» ten ziyade politik bir göreve benziyordu. Gidecektim, görecektim ve dönüşte izlenimlerimi de yazacaktım. Cumhuriyet tarihi boyunca, yedek subaylığını yaptığı sırada böylesine ayrıcalı bir işleme uğrıyan başka bir gazeteci bulunabileceğini sanmıyorum. Babıâlide, Almanya'ya gönderilebilecek düzinelerle gazeteci dururken, benim askerlikten alınıp bu işe seçilmemi kişiliğimin Hükümet gözündeki önemine yordum, doğrusu gömsüm kabardı.

Heyet beş kişiden kurulu idi. Akşam gazetesi Başyazarı Necmettin Sadak, Vakit gazetesi Başyazarı Asım Us, Adana'da çıkan Türk Sözü gazetesi sahibi Nevzat Güven, ben ve bir de Basın - Yayın Genel Müdürü Selim Sarper. Hazırlığımız kısa sürdü. Bir gün Tarabya'daki Alman Büyükelçiliğinde Von Papen'le birlikte bir öğle yemeği yedik ve gezi programının ana çizgilerini kararlaştırdık. Berlinde birkaç gün geçirecektik. Sonra Batı Almanya'yı, işgal altındaki bir kısım Fransa'yı dolaşacak, Münich'ten Viyana'ya, oradan da Doğu Cephesine gidecektik. Gezi sonunda Almanlar, bizi Peşte'ye bırakacaklardı. Orada ve İstanbul'a dönmeden önce Sofya'da ikişer gün Macar ve Bulgar Hükümetlerinin misafiri olarak kalacaktık.

16 temmuz akşamı, Sirkeci'den trenle yola çıktık.

O günlerde savaş, hemen bütün dünyaya yayılmış, olanca şiddetiyle devam ediyordu. Almanya Macaristan'ı, Romanya'yı, Bulgaristan'ı emri altına almış, 6 nisan 1941 tarihinde saldırdığı Yugoslavya ile Yunanistan'ı baştan başa işgal etmiş, Girit adasını ele geçirmiş (mayıs 1941), Doğu Cephesinde Rus gücünü kırmak amaciyle ikinci yaz taarruzuna başlamıştı. Kuzey Afrika'da ve Ortadoğuda İngilizler ve De Gaulle'cüler dikkate değer bir varlık gösteriyorlar, buna karşılık Pasifikte ve Çin Hindinde Japonlar, Pearl Harbour baskınından sonra (aralık 1941) ele geçirdikleri üstünlüğü muhafaza ediyorlardı. Savaşın kaderi, Doğu Cephesinde oynandığına şüphe yoktu. Sovyet ordusu dayanma gücü, o yaz da kırılamazsa, ertesi yıla talih değişebilirdi. Leningrad'a ve Moskova'ya bir türlü giremiyen Almanlar, güneyde Sivastopol kalesini düşürmüşler (1 temmuz 1942), olanca hızları ile Stalingrad'a doğru ilerliyorlardı. Fakat resmî bildirilere bakarak durum hakkında doğru bir fikir edinmek çok güçtü. Alman - Rus savaşı başlar başlamaz, bizim hükümet. taraf-

sızlığını ilân ettiği için gazeteler her iki tarafın bildirilerini yanyana koymakla yetiniyorlardı. Örneğin Almanlar, «yedi Sovyet tümenini yok ettik» derlerse, Ruslar, «bütün Alman saldırılarını püskürttük» lerini ileri sürüyor, Almanlar «yüz bin esir aldık» larını söylerlerse karşı taraf «üç Alman tümeninin savaş dışı edildiği» nden söz ediyordu. Askerî yorumcular ve politika yazarları daha ziyade kişisel eğilimlerine göre fikir yürütüyorlardı. Bununla braber 1942 yılının bir kader yılı olduğu noktasında hemen herkes birlikti. Ruslar dayanabilirlerse, Müttefiklerin batıda bir ikinci cephe açacakları havadisi kulaktan kulağa dolaşıyordu.

Bu koşullar altında çıktığımız Almanya gezisi, zevkli diyemiyeceğim, fakat her bakımdan ilgi çekici oldu. Daha Bulgar - Yugoslav sınırını aşar aşmaz, topyekûn bir savaşın ilk belirtilerine rasladık. Mihailoviç yönetimindeki partizanlar, işgal kuvvetlerine karşı devamlı sabotaj ve yıpratma hareketlerine girişmişlerdi. Bunlarla başa çıkabilmek için Alman komutanlığı, sıkı tedbirler almak gereğini duymuştu. Her demiryolu köprüsünün iki başını beton koruganlar içinde hazır bekliyen küçük birlikler tutuyordu. Yüksekçe tepelerde dürbünlü nöbetçilerin uzakları gözetlediğini görüyorduk. Bu tedbirlere elbette sadece demiryolları için başvurulmuş olamazdı. Karayolları, limanlar, stratejik noktalar, kentler, kasabalar da titizlikle korunmak durumunda idi. Sonra, iş bu kadarla da bitmiyordu. Almanya, yendiği, işgal ettiği, ya da sindirdiği öteki ülkelerde de her an uyanık bulunmalı, güvenliğini sağlamak üzere büyük kuvvetlere dayanmalı idi. Fransa'da, Belçika'da, Holânda'da, Danimarka ve Norveç'te kimbilir kaç mevcutlu birlikler bulunuyordu. Balkanları ve işgal altındaki Rus topraklarını da hesaba katarsak, bunların gücü, Doğu Cephesinde ikinci yaz taarruzuna kalkan Alman ordusuna hemen hemen eşit olmak gerekmez miydi?

Bir çıkmaza saplanmış görünüyordu Alman savaş yönetimi. Yüksek komutanlar arasında değişiklikler yapılmış,

Başkomutanlığı Hitler, kendi üzerine almıştı. Bununla beraber disiplinli Alman ordusu, görevini başarmaya çalışıyor, Alman milleti de seve seve her fedakârlığa katlanıyordu. Düşününüz ki, o sıralarda Batılı Müttefikler, henüz ne ikinci cephe açmışlardı, ne de Almanlar kentleri üzerinde yıkıcı hava bombardımanlarına girişmişlerdi. 1942 yazında dış görünüşü ile, savaş talihi Almanya'ya yüz çevirmiş değildi. Alman milletinin fedakârlığı ise, bütün umutlar yıkılıncaya, büyük şehirlerde taş taş üstünde kalmayıncaya kadar sürüp gidecekti.

Belgrad Garında, hava kararmadan önce, bir akşam yemeği yediğimizi hatırlıyorum. Bir kavşak yeri idi Belgrad Garı. Kuzeyden, güneyden, doğudan batıdan trenler geliyor, içindeki askerleri boşaltıyordu peronlara. Üniformalı yolcular garda bir süre bekliyor, sonra aktarma trenine binerek başka bir yöne hareket ediyorlardı. Gar lokantasında bizlerden başka sivil kıyafetli kimse yoktu. Subay, erbaş ve er herkes aynı yemeği yiyordu: Bir dilim ekmek ve bir tas çorba. Komple gıda diyorlardı bu çorbaya. Bezelye ezmesine benzer yağlı bir sıvının içine, pirinç, makarna, kuru fasulya, parça et, ne bulmuşlarsa doldurmuşlardı. Tadı da fena değildi hani. Savaş bitimine doğru çorbanın gittikçe bulaşık suyuna benzediğini, içindeki maddelerin de kaşıkla arandığı zaman güç bulunur hale geldiğini sonradan öğrendim.

Berlinde Anhalter Garına indik. Bizi Kaiserhof oteline misafir ettiler. Birkaç gün kaldık burada. Alman başkentinde ilk defa sokağa ayak basıp gündelik hayata karışan bir adam — eğer savaştan önceki Berlini tanıyorsa — o eski hayhuyun, o eski gidiş geliş hızının hemen neredeyse başlıyacağını sanabilirdi. Mağazalar kepenklerini kaldırıp vitrinlerini açmışlardır. Kaldırımlarda hızlı adımlarla işine gücüne koşuşan bir yarı kalabalık göze çarpar. Tek-tük özel arabalar

ve taksiler, tenha caddelerde alabildiğine koşuyorlardır. Arada bir yük taşıyan kamyonlar görülür. Benzinden mümkün olabilen verimi elde edebilmek için bunların arkasına tren şeklinde bir, iki, hattâ kimi zaman üç vagoncuk da takılıdır. Aynı miktar benzin sarfı ile sekiz yerine onbeş, yirmi ton yük bir yerden bir yere böylece taşınır.

Kafasında eski Berlin'i tasarlıyan bir yabancı, şehrin henüz uykusunu iyice alamadığını farzedebilir!

-- Birazdan iş saati adamakıllı bastıracak. Birbirini kovalıyan arabalar, coşkun bir nehir gibi asfalt üzerinden kayıp akacak, kaldırımlar renkli bir kalabalıkla dolup taşacak diye düşünebilirdi.

Ama bu bekleyiş boşuna olurdu. Güneş batıp da şehir gecenin koynuna girinceye kadar, sokaklardaki iş saatine bir başlangıçmış hissini veren o yarı kalabalık, hiç değişmeden, öylece sürüp gidiyordu. Dükkân vitrinlerinde Alman endüstrisinin en güzel eserlerini görüyorduk. Fakat bunlar ancak kupon karşılığında satın alınabilir şeylerdi. Şurada burada dükkân kapıları önünde kuyruğa girmiş, ellerinde erzak sepeti, gürültüsüzce sıra bekliyen ev kadınlarına raslanıyordu. Gıda konusunda daha o zamandan birtakım maddelerde darlık başgöstermişti. Örneğin, şeker yalnız çocuklara ve hastalara ayrılmıştı. Ekmek, süt ve tereyağı kupon karşılığı ve az miktarda veriliyordu. Buna karşılık patates, lâhana, karnıbahar gibi sebzeler vesikasız satılıyordu. Gittiğim yerlerde sarı benizli, hasta yüzlü insanlara rasladığımı hatırlamıyorum. Bütün Almanya'da bir tek dilenci görmediğimi iddia edebilirim. Totaliter rejim, savaşa rağmen, Alman milletini bir nevi maddi eşitlik koşulları içine sokabilmişti ve kurduğu disiplini belki bu sayede yürütebiliyordu.

Berlin'e vardığımızın ertesi günü başkanımız Necmettin Sadak :

— Bir nasyonal sosyalist anıtı var mıdır? Varsa bunun önünde bizi bir törene çağırmaları doğru olmaz. Böyle bir

çağrıyı kabul etmememiz gerek. İyisi mi biz daha erken davranalım da gidelim, Adsız Er (Meçhul Asker) mezarına bir çelenk koyalım! dedi.

Doğru söylüyordu Necmettin. İlgililere isteğimizden söz açtık. Hiçbir anıta çelenk koymak zorunda olmadığımızı, bununla beraber nazik jestimizin kendilerini duygulandıracağını söylediler. Unter den Linden Caddesinin sessiz ihtişamını seyrederek otomobille Kaiser Wilhelm Üniversitesine doğru indik. Eski Roma stilini andıran bir taş yapının önünde durduk. Burası Adsız Erin mezarı idi. İki kanadı hep açık duran kapıdan, çoğu kadın ve genç kız, birçok kimseler girip çıkıyordu. İçeride, dipte, yerden yükselen bir alev, loş bir holü kızıl gölgelerle okşuyordu. Bir ucundan Necmettin, bir ucundan ben tutarak, getirdiğimiz muazzam çelengi mermer taşın üzerine bıraktık. Etrafta kimi solmuş, kimi taze yüzlerce demet çiçek vardı ve sonu gelmez bir kadın ve genç kız kalabalığı, sıraya dizilmiş, kızıl gölgelerin oynaştığı mezar başında yumuşak, sessiz adımlarla geçit resmi yapıyordu.

O güne değin İngiliz bombardıman filoları Berlin'e pek seyrek birkaç akın yapmışlar, ziyaretlerinin hâtırası olarak da yapılar üzerinde pek az iz bırakmışlardı. Berlin, pırıl pırıl bir şehir sayılabilirdi o sıralar. Kaldığımız birkaç gün boyunca önemli kişilerle konuştuk. Alman Basın Şefi Doktor Dietrich, şerefimize bir ziyafet verdi. Bu ziyafette Gençlik Teşkilâtı Başkanı Axman'la yanyana düşmüştüm. Bir yıl önce Doğu Cephesinde sağ kolunu kaybetmişti. Genç, sevimli alçak gönüllü bir adamdı. Bir arkadaşının :

«Nasıl, ağrıların dindi mi?» diye sorması üzerine, kesik koluna dair şunları söyledi:

«Çok şükür iyileşiyorum. Yalnız rutubetli havalarda operasyon yeri hâlâ sızlıyor. Parmaklarının ucuna kadar kolumun tekrar yerine konduğunu duyar gibi oluyorum. Ne tuhaf şey?»

Kempinski otelindeki bir başka yemekte Berlin Üniver-

sitesi Rektörü Profesör Kreuz, gıda rejimindeki değişiklik yüzünden üç yıldır Almanya'da karaciğer, mide ve bağırsak hastalıklarının pek azaldığını, aynı zamanda verem, kansızlık, sinir bozukluğu gibi eksik gıda nedenlerine ilişkisi olan hastalıkların da artmadığını söyledi. Zavallı profesör üç yıl içinde bu sapasağlam vatandaşlarından kaç milyonunun arka arkaya seri halinde yok olacağını o zaman düşünemiyordu.

En önemli kişi olarak Reich Propaganda Bakanı Dr. Göbbels'le görüştük. Bizi, Bakanlıktaki bürosunda kabul etti. Mihmandarlarımız, herhalde doğrudan doğruya Bakanlığın adamları olacaklar ki, bu görüşmeyi pek büyütmüşlerdi gözlerinde. Bir dakika gecikirsek diye ödleri kopuyordu. Şimdi Doğu Berlin'de, yabanî otların bürüdüğü bir yığıntı haline gelen Propaganda Bakanlığı; o zamanlar, Berlin'de en muhteşem, en göz alıcı yapılarından biri idi. SS üniformalı birtakım delikanlıların, bizi saygı ile selâmladığı yüksek tavanlı, az mobilyalı, insana rahatlık duygusu veren birçok büyük salonlardan geçtikten sonra bir tanesinde biraz oturmamızı rica ettiler. SS üniformalı bir genç, yağlıboya beyaz bir kapıyı vurarak bitişik bir salona girdi. Propaganda Bakanının bürosu önünde bulunduğumuzu anladık. Randevumuz yarımda idi. Bir dakika içinde genç yanımıza dönerek Dr. Göbbels'in bizi beklediğini haber verdi. Yağlıboyalı kapıya doğru yürürken, Selim Sarper tasarladığı protokol düzenine göre bizi sıraladı. Necmettin Sadak başkanımızdı; en önde o girecekti. Asım Us milletvekili, Selim Sarper devlet memuru idiler, ikinci ve üçüncü olarak Necmettin Sadak'ı onlar izliyeceklerdi. Geriye lâalettayin gazeteci sıfatiyle ben ve Nevzat Güven kalıyorduk. Giriş sırasında sonuncu olmayı tartışmasız kabul ettim. Açık renkli bir paravana, ilk bakışta içerisini görmemize engel oluyordu. Onu aşınca kendimizi az eşyalı, fakat son derece geniş bir salonda bulduk. Doktor Göbbels, paravananın hemen yanında ayakta duruyordu. Kı-

sa boylu, zayıf, temiz giyinmiş, resimlerinde olduğundan daha sevimli idi. Benim arkamdan, elinde fotoğraf makinesi, süklüm püklüm bir adam içeri sızmak istedi. Rejimin bir foto muhabiri idi herhalde bu adam. Bakan emrederse, ertesi günü bütün Alman gazeteleri bu basın toplantısına ait bir, hattâ birkaç resim yayınlıyacaklardı. Fakat, Doktor Göbbels nedense istemedi.

— Es ist nicht nötig! (Lüzumu yok)

diyerek adamı savdı. Özel Kalem Müdürü olduğunu sandığım bir zat, bizi teker teker adlarımızla Bakana tanıttı. Elimizi sıkarken gözlerini bir süre gözlerimizden ayırmıyor, zeki bakışları ile yüzümüze gülümsüyordu. Paravananın yanındaki maroken koltuklarda bize yer gösterirken, Almanca bilip bilmediğimizi sordu. Çoğumuzun kendi dilinden anladığımızı öğrenince memnun oldu. Yuvarlak sigara masasının etrafına gelişigüzel yerleştik. Bakanın çalışma masası salonun tâ öbür ucunda, sağ duvarı sıralıyan geniş pencerelerden sonuncusunun yanıbaşında idi. Bir evin bütün eşyasını ferah ferah içine sığdırabilecek bu oda, âdeta boş gibi duruyordu.

Dr. Göbbels'le bir saate yakın konuştuk. Daha doğrusu o konuştu, biz dinledik. Oldukça musikili, tatlı bir sesi vardı. Bağırmıyor, heyecana kapılmıyor, fakat cümlelerin önemine göre sözcüklerin ve hecelerin ahengini tam yerinde idare etmesini biliyordu. Sorulardan kaçındığı belli idi. Acele etmemekle beraber, nutuk söyler gibi, sözünün kesilmesine imkân vermeksizin konuşuyordu. Her şeyden önce bir Propaganda Bakanı sıfatiyle tarafsız bir memleket gazetecileri karşısında güç durumuna işaret etti.

— Adımız çıktığı için biz ağzımızı açsak derhal propaganda yapacağımızı sanırlar!

demek suretiyle klâsik propaganda tekniğinin birinci kuralını uyguladı ve sonra da konudan konuya geçerek bizi etkilemeye çalıştı. Almanya bu savaşı istememişti, o, sadece milli birliğini kurmak emelinde idi. Müttefikler, Alman gücünü

eksik tartmışlardı. Eğer bu işi ciddiye alsalardı bir Danzig meselesi yüzünden dünyayı ateşe vermeğe cesaret edemezlerdi. Fakat olan olmuştu bir kez. Ne yapalım, Almanya görevini başaracak, ergeç hakkını tanıtmasını bilecekti. Doğu Cephesinde Rus ordusu savaş dışı edilmek üzereydi. Ne zaman gerçekleşirdi bu iş, üç haftada mı, üç ayda mı? Hiç önemi yoktu bunun. Fakat herhalde Rus ordusunun işi bitikti. Doktor Göbbels, önümüzdeki kış bastırmadan önce Doğu Cephesinde harekâtın sona ereceğini temin ediyordu. İkinci cephe mi? Buna inanmak pek çocuksu bir düşünce olurdu. 1940 yazında Alman orduları, Manş kıyılarına vardıklarında İngiltere tamamiyle hazırlıksız bulunuyordu. Bu denizi doğudan batıya geçmekle batıdan doğuya geçmek arasında bir fark aranamıyacağına göre, Manşı aşmak, ancak o zaman ve ancak Alman ordusu için mümkün olabilirdi. Şimdi ise durum, İngilizlerin aleyhine olmak üzere tamamiyle tersine dönmüştü. Avrupa'nın batı kıyıları kuzeyden güneye en modern savunma tertipleriyle silâhlanmıştı. Oraya çıkacak Müttefik kuvvetleri, karşılarında mükemmel eğitilmiş çakı gibi bir ordu bulacaklarını biliyorlardı. Buna rağmen yine bu işe kalkışırlarsa, Dunkerque'den de daha acıklı bir âkıbete uğrıyacaklarına şüphe yoktu. Almanya'nın mânevi gücü yüksekti. Milletin içeriden yıkılması imkânsızdı. Bir 1918 bir daha tekerrür edemezdi.

Göbbels konuştukça konuşuyor, sözlerini bağlamayı düşünmediği gibi bize de soru sormak fırsatını vermiyordu. Uzun bir süre sabrettikten sonra nihayet, yanımda pencereye doğru oturan Necmettin Sadak daynamadı. Sol kolu ile havada geniş bir kavis çizerek Bakanın gözünden kaçmıyacak bir şekilde saatine baktı. Göbbels anlamıştı. Yanından ayrılırken, tıpkı gelişimizde olduğu gibi gülümser bakışları ile ellerimizi sıkarak bizi uğurladı.

Bu adamda, söylediklerine değilse bile bir şeye inanmış, kendini bir dâvaya vermiş bir hal vardı. İçinden yanan bir

ateşin sıcaklığı duyuluyordu gözlerinde. Nitekim inancını tüm bitirdiği gün kendini de, sülâlesini de yokediverdi bir anda.

Propaganda Bakanlığı emrimize gıcır gıcır yeni bir otobüs verdi. Batı Almanya'yı, Rhin kıyılarını, Luxemburgu', bir kısım Fransa'yı, Avusturya'yı bununla dolaştık. Bir kusuru vardı otobüsümüzün: Kötü bir yakıtla işlediği için güzelim asfalt yollarda gayet ağır gidiyordu. Luxemburg Belediyesi, oraya varacağımız akşam, şerefimize bir ziyafet tertiplemişti. Yolda otobüs bozulduğu için, dört beş saat sonra ancak ulaşabildik. Boşuboşuna rahatsızlığa sebep olmıyalım diye yoldan telefonla da haber vermiş, ziyafetin lâğvolunmasını teklif etmiştik. Bütün şehrin çoktan uykuya daldığı bir saatte otelimizin önünde arabadan indiğimiz zaman parti ve belediye ileri gelenlerinden yirmi kişilik bir grupun bizi beklediğini gördük. Hepsi de genç adamlardı. Bizi karşılamadan yatmak istemedikleri için o saate kadar beklemişlerdi.

Zaten, Nazi Almanyasında en çok göze çarpan nokta, işbaşındaki insanların gençliği idi. Partide olsun, idarede, ya da orduda olsun, gençlik duruma hâkim görünüyordu. Özellikle hava ve zırhlı araçlar birliklerinde yüksek komuta yerine yükselmiş genç subayların çokluğu dikkati çekiyordu. 42 yaşında bir hava tümen komutanı ile tanıştım. Savaştan beş yıl önce general olduğunu söylüyordu. Girit'i işgal eden paraşüt kuvvetlerinin başındaki generalin de komutasındaki birliklerle beraber adaya paraşütle indiğini anlattılar. Parti ve devlet teşkilâtında önemli yerlerde çalışan gençler, zaman zaman ordu emrine girerek askerlik görevini başarıyorlardı. Cephede ölen ve yaralanan parti adamlarının sayısı bir hayli kabarıktı.

Körükörüne Hitler'e bağlanan bu adamlar, vaktiyle Viyana'da tanıdığım nasyonal sosyalist öğrencilerin kuşağındandı. Bunlar, yarı fakir küçük burjuvalardı. Komünizmden nefret ediyorlar, milliyetçi bir sosyalizmin kapitalist endüstri rejiminden doğan zararları önliyebileceğine inanıyorlardı.

Rosenberg'in «Yirminci Yüzyılın Mythos'u» adlı kitabında ileri sürdüğü klişe fikri benimsemişlerdi. Irkçı idiler. Eski Hintten, eski Mısırdan bu yana, bütün uygarlık hamlelerini sadece Aryen'lerin başardığını sanıyorlar, Aryen olmıyanlara, hele Yahudilere, başkaları sırtından geçinen parazitler gözü ile bakıyorlardı. Onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıl sömürge yağmacılığında yaya kalan Alman kapitalinin kendine «hayat sahası» ararken ortaya böyle örtülü bir kuram attığını göremiyordu bu yarı fakir ailelerden gelen, çoğu temiz yürekli gençler. Versailles zincirleri kırılsındı. Sonra?. Bütün Almanlar, bir bayrak altında birleşsindi. Sonra? Aryen olmıyan milletler Almanya hesabına çalışsındı. Sonra? Bunun sonu dünya hegemonyasına kadar gider ve ancak orada durabilirdi. Böyle bir hegemonyayı gerçekleştirme de yeryüzünde kimseye nasip olmamıştır. Bu konuda Mussolini çok daha realist davranıyor; ırkçılığa iltifat etmeksizin açıkça sömürge istediğini, fazla nüfusuna yerleşme ve yaşama alanları aradığını saklamıyordu.

İşçileri kazanmak uğruna da büyük çabalar harcıyordu Nasyonal Sosyalist Almanya. Nüfusunun büyük bir kısmını cephede ateşe süren devlet, geride her zamandan ziyade işliyen kollara muhtaçtı. Kalifiye Alman işçisinin kontrolü altında aralarında yabancılar da bulunan milyonlarca insan tarlalarda, savaş endüstrisinde, ya da sivil endüstride çalışmak üzere memleketi baştan başa doldurmuştu. Erkeğini askere veren her işçi ailesi, erkeğinin askere gitmezden önce eve getirdiği kazancının yüzde seksenini her ay devletten alıyordu. Yaşı, ya da ihtisası yüzünden cephe gerisinde çalışması uygun görülen işçiler de hayat koşullarının en iyi dereceleri içinde yaşıyorlardı. İşçiler, başardıkları işin ağırlığına göre sınıflandırılmışlardı. Sadece işçi sıfatını taşımak bile bir insana öteki vatandaşlardan daha fazla kalori almak, yani daha fazla yemek hakkını veriyordu. İşçiden sonra ağır işçi ve en ağır işçi diye iki sınıf daha vardı. Maden

ocaklarında, gemi kazan dairelerinde, lokomotiflerde çalışan işçiler, en ağır işçilerden sayılıyordu. Bunların hakkı olan günlük ekmek, yağ ve et miktarı, lâalettayin vatandaş işlemi gören bir banka direktörünün, ya da bir parti şefinin aldığı miktardan kat kat fazla idi. Kassel'de beraber yemek yediğimiz Hessan Gauleiteri :

— Almanya'da bir işçi, benden daha çok gıda alır, çünkü onun gıdaya benden daha çok ihtiyacı var! demişti.

Cephe gerisinde birçok tutsak işçilere de rasladık. Bunların gördüğü işlem, doğrudan doğruya milletlerarası kurallara bağlı idi. Erler zorla çalıştırılıyordu. Erbaşlar çalışıp çalışmamakta seçmeli idiler. Subaylar ise çalıştırılmıyordu. İş görenlerin aldıkları gıda miktarının Alman işçisininkinden farksız olduğunu yanımızdakilerden işittik. Uğradığımız yerlerde birçok tutsak kamplarına da rasladık. Kasaba ve göl kenarında, telörgülü sınırlar içine alınan bu kamplar, temiz havalı pavyonlardan ibaretti. Boş zamanlarında tutsakların buralarda spor yaparak, okuyarak, ya da eğlenerek vakit geçirdiklerini öğrendik. (Buraları Yahudilerin mahvedildiği toplama kamplariyle karıştırmamalı, oraların varlığından, hele oralarda işlenen cinayetlerden, ilgililer dışında, Alman milleti de tamamiyle habersizdi). Tutsakların giyim kuşam durumları, uyruğu bulundukları milletin refah düzeyini yansıtan bir aynaya benziyordu. Almanya, ele geçirdiği tutsakları, ayrıca giydiremediği için, bunlar nasıl yakalanmışlarsa öyle kalmışlardı. Fransız tutsakları, gördüklerimizin en derlitopluları idi. Giysileri muntazam ve temizdi. Polonyalılar da şöyle böyle kusursuz sayılabilirlerdi. Fakat Ruslar oldukça pejmürde, derbeder görünüyorlardı. Birbirini tutmıyan üniformalar, dolaksız, tozluksuz pantolonlar ve çıplak ayaklar arasında paramparça olmuş sivil kıyafetlere bile rastlanıyordu. Anlaşılan Stalin, gereği gibi hazırlanmaya vakit bulamadan uğramıştı Hitler'in saldırısına.

Sayısı birkaç milyonu aşan bu tutsak kafileleri yanında

Fransa'dan, İtalya'dan ve başka Avrupa memleketlerinden gelme yüz binlerce özgür işçi de Alman ustalarının ve kalifiye Alman işçisinin kontrolu altında Alman endüstrisi emrine girmişti.

Parti yöneticileri işçiye ve işçiliğe büyük önem veriyorlardı. Fakir ve yarı fakir çevrelerden gelip yüksek kademelere tırmanmış olmak bir öğünme konusu sayılıyordu. Koskoca bir Gauleiter, vaktiyle çilingirlik yaptığını söylemişti göğsünü gere gere. İşçiler, el üstünde tutuluyor, kimse onlara hor bakmıyordu. Gezimizin büyük bir kısmını otobüsle yaptığımızı daha önce yazmıştım. Dışişleri Bakanlığından iki, Propaganda Bakanlığından bir memur, bize arkadaşlık ediyordu bu gezide. Bir de otobüs kullanan şoför vardı tabiî. Basit bir işçi olan bu yaşlıca şoför, bütün gezi boyunca hiçbir şekilde ayrıcalı bir işlem görmedi. Konakladığımız otellerde, bizim gibi temiz bir oda bularak yattı, yemek yediğimiz yerlerde bizimle beraber aynı sofraya oturarak bize ne veriyorlarsa onu yedi. Adamakıllı arkadaş olmuştuk şoförle.

— Hadi bakalım Engelmann, biraz gayret, güneş batmadan varalım falan yere! diyor, mola verdiğimiz zaman beraber bira içiyorduk.

Savaşın bitimine doğru, en umutsuz anlarda bile Alman işçisi ayaklanmadı ise, bu, biraz da ona karşı gösterilen olumlu ilginin bir eseri sayılmalıdır.

Luxemburg'tan ayrılırken otobüsümüze bir yüzbaşı bindi. İşgal altındaki Fransa'da askerî makamlarla ilişiğimizi o sağlıyacaktı. Bir süre gittikten sonra, üzerinde kaydığımız, Almanların Autobahn dedikleri geniş asfalt yol yavaş yavaş daralmaya, küçülmeye, o ihtişamlı halini kaybetmeye başladı. Yer yer duyduğumuz sarsıntılardan, yolun bozulduğunu anlıyorduk.

— Fransız sınırına geliyoruz! dediler.

Şu halde, Hitler, bu yolları yaptırırken, beş - altı yıl önce «bu yollar, turistler için açılmıyor. Adamın maksadı bize

saldırmak» diye bir Fransız dergisinde ilgilileri uyarmaya çalışan emekli subayın hakkı vardı. Yazık ki, o sırada kendi iç kavgalarından başkaldırıp bir türlü dengesini bulamıyan Front Populaire hükümetleri, bütün umutlarını Maginot hattına bağlamışlar, Hitler'e fırsat üstüne fırsat veriyorlardı.

Tren yolundaki geçitlerde kullanılan iner-kalkar bir parmaklığın yolu kapadığı bir yerde, eski bir Fransız gümrük karakolu önünde otobüsümüz durdu. Aşağıda Alman erleri arasında, olan bitene seyircilik etmekten başka bir şey yapmıyan birkaç Fransız jandarması da göze çarpıyordu.

Yanımızdaki Almanlar pasaportlarımızı alarak indiler. On dakika içinde her şey tamamdı. Onlar yerlerine dönünce, tren yollarındaki geçit yerlerinde görülen demir parmaklık bir ucundan havaya kalktı ve otobüs homurdanarak yerinden kımıldadı. Artık Fransa'da idik.

Yanımda oturan yüzbaşı, Strasbourg bölgesini gösteren renkli, kocaman bir haritayı önüne açmıştı. Gözucu ile bunun 1938 yılında basıldığını okudum. Savunma tesislerinin bulunduğu yerler, önemlerine göre değişik şekillerle işaretlenmişti. Demek, savaş başlamazdan en az bir yıl önce Almanlar, Maginot hattını incelemişler, plânını bile basıp orduya dağıtmışlardı. Bunu Fransızların müsaadesiyle yapamıyacaklarına göre, bilmediğim bir metotla hazırlanan şu haritada yüzde kaç bir yanılma payı olabilirdi? Yüzbaşıya sordum. Hata payının yüzde beşten fazla olmadığını söyledi. Sonra, yokuş yukarı ağır vitesle işliyen otobüs motorunun gürültüsünü bastırmaya çalışan yüksekçe bir sesle devam etti:

«— 1940'ta Maginot hattının delinmediği, kuzeyden gelen kuvvetlerle bu hattın geriden çevrildiği iddia edilmişti. Vâkıa, ana çizgileri ile Alman taarruzu bu hedefin gerçekleştirilmesi için çalışmış ve muvaffak olmuştur. Fakat Maginot hattının hiçbir yerine dokunulmadan arkadan çevrildiği iddiası da doğru değildir. Biz, Maginot savunma sistemine cepheden de

hücum ettik ve sistemi en güçlü yerinden vurarak Maginot hattını deldik. Birazdan göreceksiniz.»

Yer yer aşınmış, ince asfalt yol üzerinde, otobüsümüz alabildiğine koşuyordu. Bulutlu ve kasvetli bir havanın büsbütün çökerttiği bakımsız, tenha köylerden geçiyorduk. İki yandan yolu kaplıyan elma ağaçları, ham meyvalarına taş atacak afacan çocukların kahkahalarına hasret çeker gibi kurumaya yüz tutmuş dallarını kımıldatmadan oldukları yerde öyle duruyorlardı. Tarla kenarındaki otlarda bile küskün bir hal seziliyordu.

Bir yerde otobüsümüz yine durdu. Yüksek rütbeli iki üç Alman subayını daha aramıza aldık. Şimdi Maginot hattının cepheden hücumla zaptedilen istihkâmlarına yaklaşmıştık. Bulunduğumuz yer, Fransız daimî tahkimatının sol ucunu teşkil ediyordu. 10 mayıs 1940 sabahı Alman kuvvetleri, Luxemburg dukalığından geçerek Sedan yönünde Fransız topraklarına girmişler, birkaç gün içinde Maginot hattını sol yanlarında bırakarak ilerlemişlerdi. Luxemburg sınırı dolaylarında bu hattın sol ucunu teşkil eden 505 numaralı çifte korugan, aynı zamanda en sağlam Maginot tesislerinden biri sayılıyordu.

La Ferté adını taşıyan bir köyün ilerilerinde otobüsten indik. Önümüzde, iki-üç yüz metre kadar uzakta, bir tepe üzerinde 505 sayılı çifte korugana ait zırhlı kuleler görülüyordu. Tepenin ayağına vardığımızda, tahta basamakları aşarak tesisin kuzey bölümüne tırmandık. Güney bölümü bizden iki iki yüz elli metre kadar ötede, bir başka tepe üzerinde bulunuyordu. Her iki koruganın geniş bir tünelle yer altından birbirine bağlı olduğunu söylediler. Etrafta, tarih öncesi çağları hatırlatan geniş yapraklı, acayip bitkiler üremişti.

Yüzümüz doğuya doğru bakarken, beş yüz metre kadar sol ilerimizde yıkık bir köy görünüyordu. Tepede, iki yıl önce olayı yaşıyanların ağzından şunları dinledik:

«Sedan'da Fransız hatlarını yararak güneybatıya ilerli-

yen Alman kuvvetleri, bu tepedeki tesisler zaptedilmedikçe sol yanlarını emniyette hissetmiyorlardı. Buradan kuzeye yöneltilecek bir Fransız taarruzu bizim taarruzumuzu boşa çıkarabilirdi. Bu itibarla 505 No. lı tesislerin taarruzla zaptedilmesine karar verildi ve 16 mayıs sabahı karar, emir halinde sorumlu komutana bildirildi. Doğrudan doğruya tesislere hücumdan önce, sorumlu komutan, sol ilerimizde görülen on beş, yirmi evlik yıkık köyü ve onun gerisindeki bu tepeye hâkim yüksek sırtı ele geçirmeye karar verdi. Köy, Fransız kuvvetleri tarafından her eve dâfi toplar ve makineli tüfekler yerleştirilmiş olarak şiddetle savunuluyordu. Savunmanın derecesini bilmediğimizden, ilkönce bir bölükle taarruz ettik. Bölüğümüz geri püskürtüldü. Ertesi gün iki bölükle yürüdük. Yine bir sonuç alamadık. Nihayet üçüncü gün, takviyeli bir taburla yaptığımız taarruz sonunda köy elimize geçti. Bu tepeye hâkim kuzeydeki sırt da o akşam kuvvetlerimiz tarafından işgal olunmuştu. Ayın onsekizi, vakit akşamdı. Asıl hedefimiz olan 505 numaralı tesisin zaptını ertesi güne bırakmak istiyorduk. Genel karargâhtan gelen bir emir, tesislerin o geceyarısına kadar mutlaka düşürülmesini bildirdi. Önümüzde çok az vakit kalmıştı. Muhtelif çapta 16 bataryayı harekete geçirmek suretiyle şiddetli bir topçu ateşine başladık. Aynı zamanda bir üsteğmen komutasında olmak üzere seçilmiş istihkâm erlerinden iki manga teşkil ettik.

Düşman mâneviyatını sarsan ve mazgallardaki görüş şartlarını sıfıra indiren topçu ateşinin himayesinde, bu mangalardan bir tanesi, üzerinde bulunduğumuz şu korugana yüz metre kadar yaklaştı. Topçu ateşi kesildiği zaman, mermilerin meydana getirdiği ölü açılardan da yararlanarak, bizim seçkin istihkâm mangası bir saat içinde kuzeydeki bu koruganı tahribe muvaffak oldu. Güneydoğu hâlâ faaliyetine devam ediyordu. Diğer mangaya aldatıcı bir taarruz hareketi yaptıran üsteğmen, emrindeki istihkâm erleriyle kuzeyden yaklaşarak o korugana da susturmaya muvaffak oldu. Böyle-

likle geceyarısına bir saat kala 505 numaralı tesisler artık tamamiyle elimize geçmişti. Sabahleyin içeri girdiğimiz zaman, aralarında yüksek rütbeli kurmay subaylar da bulunan 250 kadar Fransız askerini, koruganları birbirine bağlıyan yeraltı koridorunda ölü bulduk. İstihkâm mangalarımızın kullandığı tahrip maddeleri aşağıdaki cephaneliği de ateşlemiş ve başka çıkış kapısı olmadığı için içeride kalan askerler gazların etkisiyle boğulmuşlardı.

İki manga ile yaptığımız bu hareket esnasında biz yalnız iki ölü verdik.»

Yağmurdan sonra açan bir havanın ferahlık verici serinliği içinde Verdun'e doğru yol alırken, bir gün önce gördüklerimle bugün göreceklerim arasında bir kıyaslama noktası hatırlamaya çalışıyordum. Almanlara sadece iki istihkâm erine malolan bir beton ve çelik kalesini gezmiştik. Şimdi, beş yüz bin Alman kanı ile sulandığı halde teslim bayrağını çekmiyen bir başka kaleyi gezecektik. Üzerinden yirmi beş yıllık bir tarih silindirinin geçtiği Verdun'de o eski kahramanlık günlerini hatırlatacak ne kalmış olabilirdi? İnsan kanının sel gibi aktığı bu erler meydanına dair vaktiyle okuduğum kitapları hatırlamaya çalışıyor, o günlerin dramını zihnimde canlandırmak ihtiyacını duyuyordum.

Verdun'e geldiğimiz zaman güneş, ışıklarını kısarak, karşı sırtların arkasına çekilmek üzereydi. Bulutlara ilişen hafif, belirsiz bir kırmızı, ortalığa iç açıcı bir rahatlık dağıtıyordu.

Ve pembe sislere bürülü balkondaki akşamlar

Kendiliğinden zihnime takılan Baudelaire'in mısraını, sanki ıslak toprağı yalıyan akşam serinliği kulağıma fısıldıyordu.

Birinci Dünya Savaşından sonra baştanbaşa yeniden kurulan asıl kasabada fazla kalmadık. Karanlık basmadan savaş alanını dolaşmaya çıktık.

Buranın neresinde döğüşülmemişti ki?

Tatlı bir meyille önümüzde alabildiğine uzayan bereketli toprak, maddesine katılan yüz binlerce insan kanından hâlâ güç alıyor gibi idi.

Çeyrek yüzyıllık tarih silindiri, bu toprak üzerindeki harikulâde mücadelenin derin izlerini ortadan kaldıramamıştı. Obüs mermilerinin çeyrek yüzyıl önce kazdığı çukurlar hâlâ duruyordu. Çeyrek yüzyıldan beri serpilip büyüyen gümrah ağaçlar Fransız toprağının bağrındaki bu göğüs kabartıcı yaraları dolduramamıştı.

Üzerinde Verdun anıtı dikili, vaktiyle en çetin çarpışmaların geçtiği büyük tepeye çıktık. On binlerce savaş ölüsünün toplanabilen kemikleri, bu anıtın içinde saklıydı. Karşıdaki mezarlıkta, mezar başlarını gösteren dizi dizi sayısız haçların ortasına beyaz bir direkle işaret edilen bir yer hazırlanmıştı: Mareşal Petain'in yeri. Son uykusunu silâh arkadaşları ile beraber uyumak istiyen Verdun'ün büyük kahramanı, 1940 yenilgisinden sonraki vicdan rahatlığını, her şeyden ziyade, şüphesiz günün birinde bu imkânın gerçekleşebileceği umudunda buluyordu.

Verdun'ün en ünlü kalelerinden Doumont'u da gördük. Bir gün önce gezdiğimiz 505 numaralı tesislerin yanında çok daha basit, çok daha elverişsiz olan Doumont kalesi, Almanların her çapta toplarla ve üstün kuvvetlerle yaptığı hücumlara aylarca dayanmış, sonsuz dalgalar halinde birbirini izliyen Alman akınlarını püskürtmeye muvaffak olmuştu.

Bu harikanın sırrına ermek için Maginot betonu ile Verdun betonu arasında terkip farkları aramaya kalkmanın mânasızlığını anlamak için diplomalı mühendis olmaya herhalde lüzum yoktu. 1870 savaşı için hazırlanan, sonradan 1914'te ıslah edilerek üzerine kalın bir beton tabakası geçirilen Douomont kalesinin, birçok Maginot tesislerinden daha dayanıklı olduğunu uzman Alman subaylarından işittik. 1930 Fransasında birçok ihale dalaverelerine girişen mütaahhitlerin göz bo-

yayıcı çimento nispetleriyle milleti nasıl aldattıklarını gözlerimizle gördük. Fakat Verdun harikasını yaratan elbette kale duvarlarındaki çimento nispetinden ziyade, o duvarları çepeçevre sulayan, onların terkibine giren Fransız kanı idi. 1809 mevcutlu bir alayın dört gün içinde 3500 zayiat vererek yokolduğunu bir tepeye dikilmiş mermer bir levha üzerinde okuduğumuz zaman bu gerçekle âdeta çarpıştığımızı duyuyor gibi idik. Tafsilâtlı bir Fransa haritasını açarsanız, orada Douomont adını görürsünüz. Fakat Douomont köyü bugün yeryüzünde artık mevcut değildir. Daha tafsilâtlı bölge haritaları, Douomont kelimesinin altına iki parantez arasında bu köyün «artık yok olduğunu» işaret etmişlerdir. Fakat Fransayı Jeanne d'Arc'ı ile, XIV'üncü Louis'si ile, Descartes'i, Molière'i, Balzac'ı ve Baudelaire'i ile her zaman yaşıyan, Avrupa yaşadıkça yaşıyacak olan ölmez Fransa'yı anlamak için yağmurdan sonra, uysal bir yaz akşamı bu tepenin havasını koklamalı, bereketli toprağı yalıyan serin rüzgârın ağzından :

Ve balkondaki pembe sislere bürülü akşamlar

mısraını dinlemediler.

Maginot, tarihin sayfalarında öldü ise, canlı bir varlık olan tarih, içinde sakladığı birçok kahramanlıklarla beraber Verdun'le de yaşıyacak, Verdun'le de ölmezliğini koruyacaktır.

Bu geziye ait notlarımı dağınık tutmuşum. Belleğimi tazelemek üzere 1942 ağustosunun ikinci yarısında «Almanya: 1942» başlığı ile Cumhuriyet'te yayınlanan röportaj yazılarımı karıştırırken şimdi güçlük çekiyorum. Galiba Verdun dönüşü, Reims'de bir gece ve yarım gün kalmıştık. Pek acıklı idi şampanya başkentinin hali. Ünlü katedralin duvarlarında Birinci Dünya Savaşından kalma bombardıman izleri görülüyordu. Bu sefer döğüşülmediği için hiçbir yıkıntı yoktu ortalarda. Fakat şehir tenha, insanlar üzüntülü idi. Bir sokak-

tan geçerken yolumuzu şaşırdık. Yanımızdaki Alman subayları, karşıdan gelen biri kız, biri oğlan, iki çocuğa danışmak istediler. Kız 12, oğlan da 7 yaşlarında vardı. Bir subay, pek kibar bir eda ile ve Fransızca olarak otelimizin bulunduğu meydana nereden varabileceğimizi çocuklara sordu. Yedi yaşındaki mâsum oğlancağız, üniformalı Almanın sorusunu cevaplandırmaya davranırken, ablası, sert bir hareketle, konuşmasına meydan vermeksizin kardeşini kolundan tuttuğu gibi sürükledi, götürdü.

On iki yaşındaki Fransız çocukları işgal altında yaşamayı hazmedemiyorlardı.

Reims bölgesi komutanı, Almanlar bir yıl önce buraya girdiği zaman, hiçbir Fransıza kötülük etmediklerini, kimsenin malına ve canına dokunmadıklarını, bir yıldanberi sürüp giden bu durumun barışa kadar devam edeceğini temin ediyordu. Savaştan sonra görüştüğüm Fransız dostlarım da Alman komutanının sözünü doğruladılar. Ordu olarak Almanlar, Fransa'da savaş boyunca dürüst davranmışlardı. Hainlikleri yapan Gestapo dedikleri gizli Alman polis teşkilâtı idi.

Hazır Reims'e gelmişken iki gün için Paris'e kadar uzanmamızı, işgal altındaki Fransız başkentini de görmemizi, heyet başkanı Necmettin Sadak'a teklif etmişler. Necmettin, bunu bize bildirirken:

— Fransa'nın hem dostu, hem de müttefikiyiz. Bu şartlar altında Paris'e gitmemizi doğru bulmuyorum. Ne var sanki Paris'te görülecek? Boşuboşuna üzüleceğiz! dedi.

Necmettin Sadak'ın kaygılarını hepimiz paylaştık. İşgal altındaki Fransız başkentine uğramayı reddettik.

Ren bölgesinde Almanya'ya döndüğümüz zaman Siegfried hattının zırhlı kuleleri, bizi karşı kıyılardan nişanlıyor gibi idi.

— Burası yasak bölge değil mi? Güpegündüz bizi buradan nasıl geçirecekler? diye düşünenlerimiz oldu. Pekâlâ geçirdiler. Herkesin bilebileceği bir şeyi kimseden saklamamak

daha akıllıca bir davranış olmalı idi herhalde. Maginot hattı karşısına, adı İngilizler tarafından konulan bir Siegfried hattı yapıldığını, bu hattın derinlemesine 50 kilometre tuttuğunu yıllardanberi öğrenmiyen kalmamıştı. O halde neyi kimden saklıyacaklardı..

Ren nehri üzerindeki bütün köprüler atıldığı için, otobüsümüzle beraber feribota benzer bir sala binerek karşıya geçtik. Kimi koruganları açıkta bırakılan, kimileri de yeldeğirmeni, ambar, çiftlik yapısı şeklinde gizlenen Siegfried hattı, nehir boyunca elli, yüz, yüzelli metrelik aralarla derinliğine doğru önümüzde uzanıyordu. O güne kadar Almanların kullanmaya hiç lüzum görmedikleri bu tesisler, savaş talihi Almanya aleyhine döndükten sonra da kullanılmıyacaktı. Berlin'e varmak için buradan geçilmiyecekti.

Batı ve Güney Almanya'da turistler gibi dolaştık. Banyo, kür ve eğlence yerlerine uğradık. Oteller, savaştan önceki normal devirlerde olduğu gibi yine kalabalıktı. Yabancı ülkelere gidemiyen varlıklı Almanlar, kendi memleketlerinde avunmaya çalışıyorlardı. İçmelerde, elinde bardağı ile dolaşan hasta gruplarına raslıyorduk. Tuzlu suyun acısını unuttturmaya çalışan iyi yetişmiş orkestralardan halk, tatlı melodiler dinliyordu. Wisbaden'deki ılık banyolarda yıkananların sayısı azalmamıştı. Baden-Baden gazinosu, geceyarılarından sonraya kadar, kaybedecek parası olanlar için yine açıktı.

Fakat ortalıkta bir zorakilik, bir sıkıntı havası vardı. Kimse gönülden eğlenemiyordu. Her şeyin Ersatz'ini bulan Almanlar, iç turizmi de Ersatz'laştırmışlardı. Şişeden bardağa boşalttığınız nefis, buz gibi, köpüklü bira, alkol derecesi sıfır olduğu için musluk suyu kadar tadsızdı. Çay öylesine, kahve öylesine. Neden yapıldığı bilinmiyen pastalar ve dondurmalar, daha ziyade ısmarlıyanların gözünü oyalamaya yarıyordu sanki. Ve aralarında tektük yas kıyafeti giyinenlerin de bulunduğu canından bezmiş bir kalabalık, ne yapacağını bilmeksizin, yeşil parklarda âvâre dolaşıyordu.

Münich'te, Avrupa'nın en iyi lokantalarından biri sayılan Walterspiel'de bir öğle yemeği yedik. Mesleğini deli gibi seven müessese sahibi, bize, miktarca az fakat tad itibariyle gerçekten nefîs bir mönü hazırlamıştı. Bu adamı savaştan sonra işinin başında birkaç kere daha gördüm. «Sanatım» (Meine Kunst) adlı bir kitap yayınlamıştı. Ve büyük besteci Richard Strauss'un yakın dostu olmakla öğünüyordu. Yine Münich'te bizi bir akşam bir operet ve atraksiyon trupu ile buluşturdular. Artistlerin çoğu genç, güzel, sarışın Alman kızları idi. Bunlar tıpkı silâh altındaki erler gibi cepheden cepheye gidiyor, birliklerin eğlenmesine ve mâneviyatlarının bozulmamasına yardım ediyorlardı. Aynı usulü Amerikalıların da, değil yalnız savaşta, hattâ şimdi bile geri kalmış ülkelerde görevli kendi vatandaşları için hâlâ uyguladıklarını biliyorsunuzdur. Kızlarla çay içerken, bizim şerefimize olacak, verilen birer tane sahici kesme şeker, artistleri pek sevindirdi. Kızlar üç yıldır şeker yüzü görmemişlerdi. Bunlardan birine kendi payımı bıraktığım zaman, sanki pırlanta hediye edivermişim gibi, kızcağızın nasıl gözlerine inanamadığını hâlâ unutamam.

Trupun yöneticisi olduğu anlaşılan bir adam, biz yabancılardan çekinmeksizin, bir arada yanımızdaki devlet memurlarına dert yanmaya başladı. Çok yoruluyor, çok acı çekiyor, türlü engellerle karşılaşıyor, gerekli ilgiyi kimseden göremiyordu. Adam söylendi, söylendi, söylendi ve sonra bir (Heil Hitler!) çekerek sustu. Yüzü ile öylesine usta bir mimik yapmış ve sesine bir ton vermişti ki, bu (Allah belâsını versin!) demekten zerrece farksızdı. Trup yöneticisinin artistik isyanı karşısında, Alman devlet memurlarından hiçbiri ağzını açamadı.

Resmî, hattâ yarı resmî yemeklerde sık sık nutuk söylendiği oluyordu. Necmettin Sadak, bunlara zemin ü zamana uygun cevaplar verilmesi işini Basın-Yayın Genel Müdürü Selim Sarper'e bırakmıştı. Almancayı ana dili kadar rahat ko-

nuşan değerli hariciyecimiz, konu darlığından hemen her yerde aynı sözleri tekrarlamak zorunda kalıyor ve nutuklarını şu değişmez klişe cümle ile bağlıyordu:

— ... in diesem Sinne erhebe ich mein Glass auf das Wohl des deutschen volkes und dessen Führer!

Türkçesi :

— ...Bu anlamda kadehimi Alman halkının ve onun Führerinin sıhhatine kaldırıyorum!

Selim Sarper, açığa vurduğu bu dileğin birincisine herhalde yürekten katılıyor, ikincisini ise, âdet yerini bulsun diye söylüyordu.

Savaştan bunca yıl sonra, o dileklerden birincisinin büyük ölçüde gerçekleştiğini görmekle Sarper şimdi sanırım mutludur.

Salzburg'da geçirdiğimiz geceyi gezinin belki de en unutulmaz saatleri doldurdu ve taşırdı. Piskoposun sarayında bize şamdanlarla aydınlanan mükellef bir sofra hazırlamışlardı. Bitişik salonda, bir yaylı sazlar grupu Mozart'tan Divertimentolar çalıyordu. Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında kilise prensleri de burada böyle vakit geçirmiş olmalı idiler. Savaşan bir devletin toprakları üzerinde ve savaş içinde bulunduğumuz halde, Mozart'ın, ıstırapları yoketmeye çalışan ve insanı bütün dünya ile ve özellikle kendi kendisiyle uzlaştırıcı dehası sayesinde bir an olsun savaştan uzaklaştığımı duyar gibi oldum. Sofraya oturduğumuz zaman tam karşıma düşen bir yer boş kalmıştı. Kim gelecekti buraya? Acaba çağrılanlardan biri rahatsızlanmış mı idi? derken altın yaldızlı beyaz kapıdan orkestra şefi Klemens Krauss'un acele adımlarla koşar gibi içeri girdiğini, gelip karşıma oturduğunu gördüm. Krauss, Viyana'daki öğrencilik yıllarımda hayranı olduğum bir müzisyendi. Onu dinliyebilmek için Opera gişesinin önünde saatlerce kuyruğa girdiğim olurdu. Şimdi aynı sofrada yemek yiyor ve beraber Mozart'ı dinliyorduk. Şaşkın bakışlarıma bir anlam veremiyen üstada kısaca du-

rumu anlatmak istedim. Bu gibi hayranlık gösterilerine alışmış bir hali vardı, üstelik karnı da fazlaca acıkmışa benziyordu. Gülümsiyerek memnunluğunu belirttikten sonra, beni de, hattâ Mozart'ı da kendi halimize bırakarak önündeki tereyağlı nefis alabalığı mavi derisinden soymaya koyuldu. Zavallı, o gün akşama kadar kim bilir kaç saat prova yapmış, yorulmuştu. Bununla beraber, Selim Sarper'in «.. in diesem Sinne..» klişesi ile bağladığı söylev faslı sona erince önüne uzattığım yemek listesine kocaman bir imza basmak lûtfunu da benden esirgemedi.

Ertesi sabah Mozart'ın Getreidegasse'deki doğduğu eve gittiğim zaman, günlük hayatın henüz uyandığı bir saatte o küçük evde birkaç ziyaretçi daha sessiz adımlarla dolaşıyordu. Bir tapınakta imişim duygusuna kapılırdım o eve her girişimde. Mozart bu evde hayata gözlerini açmış, ilk sazını bu evde eline almış, bu evde ilk eserlerini bestelemişti. Bu evden bir ışık yayılmıştı dünyaya ve yıllarca sonra beni İstanbul'da bulup aydınlatmıştı. Kimleri büyülememişti o ışık ve dünya durdukça daha kim bilir kimleri büyüliyecekti!.

Almanlar bizim heyet adına güzel bir çelenk hazırlamışlardı. Çelengi Mozart'ın doğduğu odada, kapının sağındaki köşeye yerleştirdim ve bir dakikalık saygı duruşuna geçtim. Yanımda bulunanlar ve evi gezenler de saygıma katıldılar. Fakat ilgililer, ödemek istediğim çelenk masrafını kabul etmiyorlardı. Israrları üzerine:

— O halde evin bakımı için bir bağışta bulunayım!

dedim. Çok erkendi, makbuz kuponları kilitli kalmıştı, gibi bahanelerle atlatmaya çalıştılar. Müzenin korunmasından sorumlu yaşlıca bir Salzburg'lu kadın beni tanımıştı. Son gelişimde (o tarihten beş yıl önce) şeref defterini Fransızca olarak «bir Mozart hayranı» diye imzaladığımı hatırlıyordu. Ona rica ettim:

— Makbuzu sonra İstanbul'daki adresime gönderirsiniz. Kabul etmezseniz çok üzüleceğim!

demem üzerine, sevimli kadın hatırımı kırmadı. Yeryüzünde Mozart'ı sevenlerin birbirlerine gösterdikleri yakın ilgiye sevinmiştim. Her sevinen insan gibi çocuksu hayallere kapıldım :

— Bütün insanlar Mozart'ı sevselerdi acaba savaş tehlikesi büsbütün ortadan kalkamaz mı idi? diye düşündüm. Bu sevgi o kadar da imkânsız bir şey miydi? Bir bakıma iyi kalbli kocaman birer çocuk olan insanlara, bütün ömrünce güzel eserler bestelemekten başka bir şey yapmıyan bir sanatçıyı sevdirmek neden kabil olamazdı? Hattâ bugün savaş meydanlarında bir an toplar susturulup Tamino'nun sihirli flütü çalınabilseydi, generalleriyle, subaylariyle, çavuşlariyle ve tümen erleriyle milyonluk ordular silâhları bırakıp sarmaş dolaş olamazlar mı idi?.

Kim bilir, belki olurlardı. Belki de her şeye rağmen sihirli flütü üfleyenler vardı bir yerlerde. Ama o flütün sesini duyacak kulaklar nerede idi?.

Viyana'da ağlamaklı oldum. Eski neşeli valsler ülkesi tanınmaz hale gelmiş, sözle anlatılamaz kara bir yas havasına bürünmüştü. Kärtnertrasse'de dolaşan insanlardan hiçbirinin yüzü gülmüyordu. Doğu Cephesi yaralılarının çoğunu buraya getirdiklerinden, adım başında kolsuz, bacaksız gençlere rastlıyorduk. Yemekten sonra Bristol Otelinin barında bir iki kadeh bir şey için kendimi avutayım dedim. Barmen içki namına bir şişe Türk likörü gösterdi. Üvey evlât yerine konan Avusturya'dan biraz çeşitli alkolü bile esirgiyorlardı. Türk liköründen de ancak iki küçük kadeh alabildim. Üçüncüsünü barmen vermedi. Bir zamanlar, içinde yüzdüğü ekonomik sıkıntılara rağmen sokaklarından kahkaha demetleri eksik olmıyan sevimli Viyana bir ölü sessizliğine gömülmüştü. Gençliğimin tasasız günlerini hatırladım. Ödeneğim geciktiği aylar, cebimde tramvaya binecek beş on kuruş yokken, Ring Caddesini çepeçevre yaya dolanır, yine de kendimi mutlu duyardım. Köşedeki İmperial kahvesinde kredi ile bira içeceği-

mi, pansiyoncu Frau Nossek'in beni kapı dışarı etmiyeceğini bilirdim. Gün görmüş, yaşlanmaya yüz tutmuş, yine de tazeliğini koruyan, gamsız bir kadın hali vardı Viyana'nın. O zamanın yaşlıları:

— Ah, derlerdi. Siz asıl şakrak Viyana ne idi, bilmiyorsunuz. Yetişemediniz o günlere. 1914'ten önce, Franz Joseph devrinde görmeli idiniz burasını. Kestane ağaçlarının gölgelediği Prater yollarında, soylu kişilerden orta halli burjuvalara, hassa alayı erlerinden çiçek satıcı kızlara kadar her sınıf halkın nasıl yaşadığını, nasıl hayatın tadını çıkardığını o zaman anlardınız.

Bu sözleri söyliyen yaşlıların, gerçekte kendi gençliklerinin özlemi içinde kıvrandıklarını sezmez değildim. Bir gün gelecek belki ben de akıp giden hayatımın mutlu yıllarını, eskimiş bir toplum düzeninin altın çerçevesi içinde bir köşeye yerleştirecek ve ikisini birbirine karıştırarak düzen aynı kalsa mutluluğum da hep öyle sürüp giderdi sanacaktım. Die Alte başlıklı Lied'inde Mozart bu duyguyu ne ince bir zevkle alaya almıştı.

Fakat 1942 yazının kasvetli Viyanasında beni saran karanlık duygularla gençliğimdeki yaşlı Avusturyalıların özlemi arasında bir ilişki kurmak zordu. Bir kere aradan henüz dört yıl geçmişti ve ben, içinde yaşadığım o düzenin değişeceğine, değişmesi gerektiğine inanmış biri idim. Ama bugün ortada düzen diye bir şey kalmamıştı. Tam anlamiyle bir kaos hüküm sürüyordu ortada. Bunun sonu nereye varacaktı?

Gece, külüstür bir kabarede şuradan buradan gelmiş birkaç hariciyecimizle buluştuk. Çoğunun işi tıkırında idi. Aylık ödeneklerinin tutarı ile İsviçre'de ucuz altın satın alıyor, sonra uygun buldukları memleketlerde altını pahalıya satarak eski varlıklı ailelerden değerli tablolar, mücevherler, taşınması kolay antika eşyalar topluyorlardı.

Ertesi gün, iki motorlu bir Yunkers uçağı ile Doğu Cephesine, Kırım'a doğru havalandık.

X

Orta büyüklükte bir Anadolu kasabasını gözönüne getiriniz. Şurada burada uçuşan sinek filolarını bir milyona, sokakları örten toz bulutlarını on milyona çarpınız: bizim gördüğümüz Simferopol hakkında oldukça doğru bir fikir edinmiş olursunuz.

Fakat daha Sivastopol'u bilmiyorsunuzdur. 1941 yazında bir yıldırım taarruzundan sonra fazla dayanamadan Almanların eline geçen Simferopol; büyük kardeşi Sivastopol'un akıbeti hakkında bize herhangi bir tahminde bulunmak imkânını verebilir mi idi? Kenar mahallelerde göze ilişen ufak tefek yıkıntılara bakıp da:

— Adam sen de, bu da bir şey mi?

dese idiniz aldanırdınız. Sivastopol'un ne hale geldiğini anlamak için, sıcak bir lodosun ağzınıza, burnunuza oluktan boşanırcasına toz üflediği 80 kilometrelik bir yolu otomobille baştan başa hatmedip bitirmeyi göze almalı idiniz. Aylardanberi buradan geçen ağır ve zırhlı araçlar, vaktiyle asfalt olduğu ortasındaki ince dilimden anlaşılan şosenin takatini yenmiş, onu her solukta, havasına göre kimi zaman toz, kimi zaman çamur kusan umutsuz bir hasta gibi yere sermişti. Tepemizdeki ağustos güneşinin rengini bile matlaştıran koyu toz bulutları arasından hayal meyal birtakım manzaralar görüyorduk. Realiteyi, eskimiş, orası burası kop-

muş çürük bir sinema kordelâsının duvara çarpan gölgelerinden seçmeye çalışır bir halde idik.

Şurada yan yatmış bir tank, burada burun buruna toslamış kamyon iskeletleri, ötede karnı deşik bir at leşiöö Ve daha ötede karmakarışık eşya yüklü koşumsuz bir araba önünde mola veren yorgun, yarı çıplak insanlar.. Bitkinlik, bezginlik ve ölüm kokan bu yarı belirsiz manzaralara sık sık raslıyorduk. At yerine adam koşulu, gelişigüzel eşyalarla tıkabasa doldurulmuş küçük arabaların yanında, ince bir kombinezondan başka elbise namına sırtında bir şey bulunmıyan kadınlar ve donsuz çocuklar da vardı.

Bunlar kimdi? Nereden gelip nereye gidiyorlardı? Kaçtıkları yerden geri mi dönüyorlardı? Haftalarca gizlendikleri kovuşlardan yeni mi çıkmışlardı? Yoksa bu cehennem köşesinde barınamadıkları için daha uygun bir diyar peşinde mi idiler?

Cevabı bilinmiyen bu sorular belki de gereksizdi. Yolda durdurup sorgulayacağınız kafilelerden ayrı ayrı soruların her birine evet cevabını da alabilirdiniz.

Sivastopol'un otuz kilometre çevresinde tek bir köy kalmamıştı. Bütün evler yıkılmış, bütün çatılar çökmüştü. Buralarda yüzlerce yıldanberi insanlar yaşadığını bize yalnız mezar taşları gösteriyordu. Delikdeşik kel tepelere rasladık.

— Altı hafta önce buraları ağaçlıktı! dediler.

Biraz daha yaklaştık. Yirmi kilometre önümüzdeki Karadeniz havasını henüz koklıyamıyorduk. Savunmaya çok elverişli bir arazinin ilk yamaçları ile karşı karşıya idik. Şurada, burada, yeri ustalıkla seçilmiş beton koruganlar vardı. Daha ilerledik. Biz ilerledikçe buralarda birkaç hafta önce gürültüsü Sinop'tan duyulan eşi görülmemiş savaşın izleri de çoğalıyordu. Birçok yerlerde mayin tarlalarını hâlâ ayıklayamamışlardı. «Geçmeyiniz, tehlikelidir» levhalarına sık sık raslanıyordu. Kamyon ve zırhlı araç iskeletleri ile at leşleri gittikçe daha sık olarak tarlalara, yol kenarlarına

serpili idi. Sırtlarında yük taşıyan kombinezonlu, yarı çıplak kadınlarla, yırtık pantalonlu, yalınayak erkekler, insanın cehenneme bile alışacağını ispat eden üzüntüsüz, korkusuz bakışlarla büyük ana yollarda birleşiyor, çoğalıyordu.

Yüksekçe bir yere çıktık ve nihayet uzaktan denizi görebildik. Burası Maxim Gorki istihkâmı imiş. Dört hafta önceki misli görülmedik çarpışmanın bütün dehşetini burada duydum. Ruslar, Sivastopol'u bedava vermemişler, her karış toprağı kanlariyle sulamışlardı. Uzun menzilli, sahil bataryaları kuzeye çevrilmiş, Almanlara karşı bunlar da savunmaya katılmıştı. 30,5 luk, her biri onbeş ton ağırlığında, yarı yarıya toprağa saplanmış dev namlular etrafında, göz alabildiğine uzayan bir alan; kasket, tüfek, uçak motörü, süngü, boş kovan, kullanılmamış fişek gibi yığınlarca savaş aracı ile âdeta sulanmış bir haldeydi. Yıkılmış, temizlenmesi aylara bağlı kalın beton duvarlardan bunaltıcı bir koku geliyordu. Çizmesi dışarıda, yarı gömülü ölülere raslıyorduk. Denizi karşımıza aldığımız zaman solumuzdaki bayırlardan aşağıya doğru uzayıp giden kalıntılar, bizim Haliç'i andırır bir su kenarında bitiyor, daha ötede asıl Sivastopol'a ait bir başka kalıntı yığını başlıyordu. Uzaktan canlı bir varlık sezmek imkânsızdı. Burada sanki iki ordu değil, ateşi ile hayatı yakan iki ihtiras çarpışmıştı.

Şehirde damı çökmemiş, duvarı yıkılmamış bir tek ev aradım, bulamadım. Yanımızdakiler, mermi isabetinden kurtulabilmiş dokuz on kadar yapı bulunduğunu söylediler. Meydanları süsliyen heykellere, limanda yatan gemilere, rıhtım kenarındaki taşlara kadar, üzerinden insan emeği bulunan her şey müthiş bombandımandan payını almıştı.

Şehrin 150 bine yaklaşan nüfusundan büyük bir kısmının, kıştanberi gemilerle başka yerlere taşınmış bulunduğunu öğrendik. Mahzenlerde, sığınaklarda, ya da civardaki kayalıklarda saklanan kırk bin kadar Sivastopollu, harabeler arasında yaşamaya devam ediyormuş.

Sokaklarda tektük yerliler görüyorduk. Cehenneme boş veren bu insanlara hayran hayran bakarken, içlerinde ayağına geçirecek bir pabucu olmadığı halde dudağının rujunu bulmuş ve kırık bir ayna karşısında yüzünü düzeltebilmiş genç kızlara da rasladık.

Kollektif ölümün en ağır yumruklarını hiçe sayan bu iyimser davranışta, kimbilir, belki de hayatın sırrı saklı idi.

Bir gece önce arkadaşlarla uzunboylu oturmuş, Bavyera'dan geçerken Eptahl manastırı papazlarının hediye ettiği likörleri (bunlar da İstanbul'a kadar taşınır mı?) bahanesiyle kadeh kadeh yudumlamıştık. Ben, biraz fazlaca kaçırmış olacağım ki, kızgın ağustos güneşinin de etkisiyle rahatsızlandım. Başım ağrıyor, midem bulanıyor, yüzüm yeşilimtrak bir renk alıyordu. Limanı gezmek üzere bindiğimiz motör, rıhtımdan biraz açılınca daha fazla dayanamıyacağımı anladım. Yanımızdaki subaylar, deniz tuttu sanarak, beni geri getirdiler, rıhtıma bıraktılar. Bir çavuşla beraber komutanın davetlisi olarak öğle yemeği yiyeceğimiz yere gittim. Sivastopol'da bir dam altı kalmadığından açıkta yenecekti öğle yemeği. Burası, bütün limanı kucaklıyan geniş ve yüksek bir taraça idi. Mermer kolonların süslediği taşlıkta tunçtan yapılma kocaman bir Stalin heykeli, kaidesinden kopmuş, sırtüstü yatıyordu. Daha ötede, yine tunçtan, fakat daha küçük bir mayolu genç kız heykeli ayakta kalmıştı. Geride, bizim Taksim Gazinosunu andırır bir yapı, yerle bir olurcasına yıkılmıştı. Gölgelik, kuytuca bir köşeye, denizi görecek şekilde yirmi kişilik bir masa hazırlanmıştı.

Motörle limanı gezenler, birazdan döndüler, komutan da çıktı ortaya, hepimizi selâmladı. Fakat bende sofraya oturacak hal yoktu. Özür dileyerek bir köşede dinlenmeme izin vermelerini rica ettim. Yıkıntılar ortasındaki ziyafet sofra-

sında su gibi Fransız şampanyası akıyordu. Taş bir sıra kenarına ilişmiş, iki elim şakağımda, beynim zonklıyarak bir şey düşünmeden denize bakıyordum.

Bütün seyahat boyunca bana bir baba şefkatini andırır yakın ilgi gösteren Necmettin Sadak, bir bardak buzlu maden suyu yollamış. Getiren adamın elinde bir şişe de şampanya vardı. Birazını suya katarak içersem iyi gelirmiş. Tavsiyeyi yerine getirdim ve taş sıraya uzandım. Dalmışım. Bir aralık başucumda yaşlıca, köylü kılıklı bir adam belirdi. Türkçe olarak :

— Merhaba! diyordu.

— Merhaba! Kimsin sen?

Kırımlı Tatarlardanmış. Orada doğup, orada büyümüş. Her şeyi olağan gören, tasasız bir hali vardı. Dante'nin hayal edemiyeceği karşımızdaki cehennem manzarasını umursamaz bakışlarla süzüyordu. Hayatta ne yaptığını, nasıl geçindiğini, kimin hesabına çalıştığını sordum. Zerzevat yetiştirdiğini söyledi. Elde ettiği ürünlerin üçte birini resmî narh üzerinden kooperatife devredermiş, üçte birini kendi hesabına açık pazarda satarmış. Ya geri kalan üçte biri? Onu da «padişah» alırmış. Padişah dediği devletti. Ve bu deyimi kullanırken ne bir kimseyi alaya almak, ne de rejimi taşlamak gibi bir gizli niyet beslemediği halinden belli oluyordu. Meraksız bir adamdı Kırımlı ihtiyar Tatar. Türkçe bildiğimi nereden öğrenmişti? Belki önüne gelene «merhaba!» diyor, dilinden anlıyan çıkarsa onunla üç beş kelime konuşuyordu. Bizimle, sofradakilerle ilgili olarak bana hiçbir şey sormadı. Çömelmiş olarak yanıbaşımda öylece, memnun oturdu, durdu.

Sofradan kalkıldığı zaman, Necmettin Sadak, kalın bir Havana pürosunu tüttürürken:

— Neronvâri bir yemek oldu bu!

diyordu. Şampanyalı maden suyu, midemin bulantısını gidermişti. Fakat başım ağrıyor, şakaklarım zonkluyordu hâ-

lâ. Arkadaşlar, deniz kıyısında yürümeye çıkarken ben de komutanın barakasında bir maroken koltuğa uzandım. Açık pencereden süzülen tertemiz, serin Karadeniz havasının etkisi ile uyumuşum. İki saat sonra tamamiyle iyileşmiştim.

Dönüşte Kırım hanlarının oturduğu Bahçesaray'ı gezdik. Onaltıncı yüzyıl Osmanlı sivil mimarlığının küçük bir kopyasını andıran yapıları doğrusu beğenmedim. Geometrik ahenk, bütünden ziyade teferruat üzerinde göze çarpıyordu. Göçebelikten kurtulamamış, bir türlü toprağa yerleşememiş bir uygarlığın çadır hayatına yakıştırabileceğimiz süsleri, nakışları, girintili çıkıntılı oymaları bana bir şey diyemiyordu. Onaltıncı yüzyıla kadar burada yaşıyanlar belki kuzeydeki Ruslardan daha ileri idiler. Fakat Tatarlar işte Onaltıncı yüzyılda donmuş kalmışlardı. Oysa, Fatih Sultan Mehmet'in çağdaşı olan Üçüncü İvan'dan bu yana Ruslar Batılılaşma uğruna çok gayret harcamışlar, Büyük Petro ile de Tatarları kendileri hesabına bir tehlike olmaktan çıkararak, bir azınlık topluluğu halinde buracığa sıkıştırmışlardı.

Yolda giderken yanından geçtiğimiz bir Müslüman mezarlığının bizdekileri andıran derbeder hali içime daha bir dokundu. Mezar taşları iyi işlenmiş, üzerlerine eski harflerle kitâbeler kazılmıştı. Bunlar arasında, şu anda veznini tutturamadığım, fakat :

Ben de gençtim, güzel idim.
Bak şimdi ne hale geldim..

gibi temiz bir Türkçe ile yazılmış beyitlere de raslanıyordu.

Kırım Tatarları ikiye bölünmüşlerdi. Bir kısmı Sovyet ordusu saflarında Almanlara karşı savaşıyor, bir kısmı da, bağımsızlıklarını kazanmak umudu ile Almanlar tarafını tutuyordu. Bunlar; Simferopol'da bir akşam şerefimize bir yemek verdiler. Altmış, yetmiş kişinin doldurduğu salonda davetlilerin çoğu; aralarında iyi Türkçe konuşanlar da bulunan, Alman subayları idi. Yemeğin sonuna doğru bir Tatar

ayağa kalkarak, bir nutuk söyledi. Bu nutuk üzerimizde soğuk bir duş etkisi yaptı. Adam ikide bir Hitler'den söz ediyor :

— Hitler hazretleri bizi kurtardı. Hitler hazretleri sayesinde hürriyetimize ve bağımsızlığımıza kavuşacağız. Hitler hazretlerine minnet duyguları ile bağlıyız! diyordu.

Necmettin Sadak dayanamadı. Tatardan sonra, o da ayağa kalkarak son derece temkinli, gayet ağırbaşlı, fakat Türkçe bilen Almanların da zahmet çekmeksizin anlıyacakları bir dille Tatara cevap verirken, hürriyet ve bağımsızlık kavramlarının niteliği üzerinde durdu. Özgürlük, ancak onu hak eden milletlerin kendi çabaları ile ulaşabilecekleri bir ülkü idi. Bir millet başkalarının lûtfu sayesinde bağımsız olamazdı. Bu gerçeği öğrenemiyenler daima hayal kırıklığına uğrıyacaklardı.

Şu üç cümleye sığdırdığım ana düşünceyi Necmettin Sadak, on dakika süren konuşması boyunca pek güzel belirtti. Beraber yattığımız odaya döndüğümüzde üstadın boynuna sarılmak ihtiyacını duydum; konuşmayı o kadar beğenmiştim.

Ertesi akşam, Simferopol Belediye Tiyatrosunda şerefimize tertiplenen bir müsamereye gittik. Kadın, erkek artistler hep Kırımlı genç Tatarlardı. Assafiev tarafından Puşkin'in «Bahçesaray Çeşmeleri» adlı ünlü destanı üzerine bestelenen bir balet'yi seyrettik. Sonra, çeşitli şan parçalarını piyano, ya da orkestra eşliğinde dinledik. Sanatçıların ustalık seviyesi azımsanamıyacak derecede üstündü. Bir kasaba sahnesinde gördüğüm balet topluluğunu biz henüz devlet merkezimizde yetiştirememiştik. Hele bir genç kızın sevimli bir Türkçe ile söylediği Mozart'ın Ninni'si, beni uzun uzun düşündürdü. Gerçi Ninni önemli bir eser sayılamazdı ve halis Mozart musikisi değildi. Fakat biz Salzburg'lu bestecinin çok daha önemli eserlerini bile Türkiye'de dinliyememiştik hâlâ. O akşam, bolşeviklerin Rusya'daki azınlık halklarını kültür bakımından geri bırakmaya çalıştıkları hakkındaki

inancım, ne yalan söyliyeyim, bir hayli sarsıldı. Milliyet fikrini ezmek, ya da bu fikrin gelişmesine engel olmak üzere Ruslar elbette gayret harcamışlardı. Marksçılığın temel ilkelerinden biri bunu gerektiriyordu. Fakat kültür sömürgeciliği konusunda onların Çarlık Rusyasını, Kapitalist Batı devletlerini körükörüne taklit ettiklerini ileri sürmek biraz güçtü. Milletlerarası bir büyük devrim hareketinin bayrağını taşıyan bir rejim, apayrı metotlara başvurmak zorunda idi. Gördüklerim, bu gerçeğin kabul edilmesini gerekli kılıyordu.

Maltepe kışlasında nöbetçi kaldığım akşamlar, boş vakitlerimde okuduğum Eugene Tarlé'nin bir kitabını hatırladım. Napolyon'un Rusya seferi üzerine yazdığı eserinde Tarlé, şu tezi savunur: 1812'de Batı Rusya'ya girdiği zaman Napolyon, Çar rejiminin baskısı altında inleyen köylülere toprak dağıtsa, Ukraynalılara da bağımsızlıklarını tanısa idi onların işbirliğini kazanabilir ve Çar ordusuna karşı kendi zafer şansını artırırdı. Napolyon bunu yapmamakla köylüleri, özellikle Ukraynalı köylüleri yanına çekecek yerde Ruslara doğru itmiş, onlar da Fransız ordusunu mütemadiyen geriden vurarak Çarın başarısına yardımcı olmuşlardı.

1942 yazında Hitler, 130 yıl önceki hatayı harfi harfine tekrarlıyordu. Ne Ukraynaya, ne Kırım Tatarlarına, hattâ ne de Baltık devletlerine bağımsızlık tanımıştı. Tanımak şöyle dursun, «Yeni Nizam» dediği yarınki Avrupa kuruluşunda bu milletlere herhangi bir vaadde bulunmaktan bile kaçınıyor, komünistlerin uyguladığı toprak rejimine hiç dokunmuyordu. Çünkü o maksadını zaten gizlememişti: Polonya, Ukrayna ve genel olarak Doğu Avrupa, Üçüncü Reich'in hayat sahası olmıyacak mı idi? İşte, bu milletler de ezici çoğunluklariyle Hitlere karşı cephe almışlar, kıyasıya dövüşüyorlardı.

Doğrusu, Napolyon'un yanlışını anlayıp Ukrayna'ya özgürlük tanımak, ya da tanır görünmekle Hitler'in savaş kaderini değiştirebileceği çok şüpheli idi. Bir kere, yirmi yıllık

Sovyet devrimi Rusya'da yeni bir insan tipi yetiştirmeye başlamıştı. Bu insanın dünya görüşü 130 yıl önceki insanın dünya görüşünden bir hayli ayrılıyordu. Bu yeni insan, kendini Ukrayna kadar, belki daha ziyade, Sovyet vatandaşı biliyordu.

Sonra, Polonya'yı ezen bir şefin Ukrayna'ya saygı duyguları besliyeceğine Ukraynalıları inandırmak da güç olacaktı. Şu halde, Napolyon'un hatasını tekrarlıyan Hitler, aslına bakarsanız, sömürgen emperyalist felsefenin açmazına düşmüş bulunuyordu. Savaş nasıl biterse bitsin, bu felsefeden dönülmediği takdirde dünya milletleri rahat yüzü görmiyeceklerdi.

Iki motorlu Yunkers uçağı ile Kırım'dan dönerken Alman ordusu Volga'ya yaklaşmıştı ve Ruslar Stalingrad'ı sokak sokak, ev ev savunmaya hazırlanıyorlardı. Necmeddin Sadak'a durum hakkında ne düşündüğünü sordum:

— Almanya harbi kaybetmiştir! dedi.

İtiraf edeyim ki, o sırada ben böylesine kesin bir inanca henüz varmamıştım. Kafamı, savaşı kimin kazanacağı değil, yarınki Avrupa nasıl kurulacak sorunu kurcalıyordu.

Peşte'de çok iyi karşılandık. Anlayışlı insanlardı Macar kardeşler. Yorucu bir geziden döndüğümüzü biliyorlardı. Bir iki resmî buluşma dışında bizi serbest bıraktılar. Margareteninsel'deki lüks otellerden birinde üç gün dinlendik. Almanya ve Doğu Cephesinden sonra burası bize cennetten bir köşe gibi göründü. Peşte hiç bombalanmamıştı o güne değin. Gece karartmaları dışında şehir normal hayatını yaşıyordu. Tunaya bakan gazinolardan çingene orkestralarının kıvrak melodileri geliyordu kulağımıza. Canlı güvercinler üzerinde zengin sporcular atış talimi yapıyorlardı.

Peşte'den trenle gittiğimiz Sofya'da birbuçuk gün kalabildik. Bulgar biraderlerimiz daha bir teşrifatsever kişiler-

di. Kimliksiz er (Meçhul asker) mezarına bir çelenk koymamız gerekti. Bu, âdeta başlıbaşına günün olayı sayılabilecek büyük bir tören oldu. Mezara giden yolun iki yanında bir bölük asker sıralanmıştı. Necmeddin Sadak'ın, bölüğü, Bulgar dili ile selâmlaması gerekiyordu. Yüzbaşının verdiği komut üzerine bölük hazırol vaziyetine geçti. Slâvcaya hiç dili yatmıyan başkanımızın elinde tuttuğu kâğıttaki sözleri titrek bir sesle mırıldanmasına karşılık bölük bir ağızdan top gibi gürledi. Herhalde «Sağ ol!» deniyordu. Çelenk yerine kondu, eller sıkıldı, şeref defteri imzalandı. Bir düzine kadar gazete fotoğrafçısı bu unutulmaz anları yakından izliyor, filim üstüne filim harcıyordu. Necmeddin durumu yorumladı:

— Batıda ulusal değerlere saygı bakımından yabancıları sıkıştırmazlar, dedi. Berlin'de gördün, Hitler'in adamları bile bizi böylesine bir törene zorlamadılar. Bunlarsa bak nelere önem veriyorlar! Doğuya doğru uzandıkça bu teşrifat merakının daha da artacağından şüphen olmasın!

Necmettin'le Sofya caddelerinde dolaşırken, birinin «Herr Nadi!» diye arkamdan seslendiğini duyduk ve döndük. Bu, kıyafeti üstüne pek de yakışmıyan bir Alman subayı idi. Uzun süredir kaybettiği bir dostunu bulmuş gibi hararetle ellerime sarıldı.

— Aman bilemezsiniz sizi gördüğüme ne kadar sevindim. Bakınız, hiç değişmemişsiniz. Ah ne idi o günler? Bir daha görecek miyiz o günleri acaba?

İlk önce subayı gözüm ısırdı, sonra tanıdım:

— A... hayret, siz burada ha? Ben de görüştüğümüze çok memnun oldum. Üniformanız da ne yakışmış! Sahi, ne idi o günler? Bir daha görebilecek miyiz acaba o günleri?

Subay gerçekten sevinmişti. Aşina bir yüzle karşılaşmaktan mutluluk duyduğu belli oluyordu. Onunla vedalaştığım zaman, hayretler içinde bizi seyreden Necmettin Sa-

dak'ın merakını giderdim: Bu genç, Viyana'daki Grand Hotel'in kâtiplerinden biri idi. Otele her gidişimde ancak sık sık uğrar, bir ahpaba oda ayırtmak gerektiğinde onun aracılığından yararlanırdım. Demek, savaşta askere alınmış, yedek subay olarak buralara gönderilmişti.

Ertesi gün hareketimize bir iki saat kala, bir gün önceki törende resmimizi çeken fotoğrafçılar etrafımızı sardılar. Önümüze serdikleri resimlerden seçeceklerimizi bize satmak istiyorlardı. O devrin birçok geri kalmış memleketlerinde olduğu gibi, Bulgar foto muhabirleri de böyle sağlıyorlardı geçimlerini. Necmettin:

— Resimlerden beğendiklerinizi ayırmaya kalkışmayın. Ne gösteriyorlarsa hepsini satın alın. Kibarlık bizde kalsın! dedi. Biz de öyle yaptık.

16 ağustosta Sirkeci Garına indiğimiz zaman İstanbul'dan ayrılalı tam bir ay olmuştu. O arada bizim 28. Tümen Ankaraya taşınma emri aldığı için, benim durumumu yeniden incelemek gerekiyordu.

XI

Almanya gezisine, Hükümetin isteği üzerine katılmıştım. Geziye dair yazılar yazmalı idim. Ne Ankara'da, hattâ ne de Topkapı Maltepesinde bu işi gereği gibi başaramazdım. İlgililerin uygun bulması ile Harbiye'deki Birinci Ordu Karargâhına atandım. Yine Birinci Şubede çalışıyordum. Yazılar için ayrıca izin almam gerekmedi. Harbiyedeki Ordu Karargâhı rahat bir yerdi. Akşamları, paydos saatinden sonra matbaaya gidiyor, odama kapanıp çalışıyordum. O devirde rotatifler geceyarısını bir hayli geçe işlemeye başladığından, yazarlar, acele etmek zorunda değillerdi, vaktimiz boldu.

İlkin on iki yazılık bir röportaj serisi yayınladım. Savaş karşısındaki durumumuzun politik koşullarını gözönünde tutmakla beraber, gördüklerimden edindiğim izlenimleri, elimden geldiğince objektif kalmaya dikkat ederek okurlarıma anlattım. Fakat bununla yetinemezdim. Yarının insanı, yarının dünyası zihnimi çok kurcalıyordu o sıralarda. 5 eylülde Üç yıldız imzası ile çıkan bir yazımda bir kısım düşüncelerimin özünü şöyle belirtiyordum :

«Bir ruh ve beden fırtınası içinde çalkalanan dünyamız ışıkları kısılmış bir güneşin etrafında, çepeçevre karanlığa bürülü olarak dönüp duruyor. Ne zaman sonu geleceğini bilmediğimiz bu karanlık, bizi herhalde alıştığımız bir sabaha

çıkarmıyacak. Fırtına durulup da güneşin ışıkları tekrar parladığı anda kendimizi başka bir hayatın, başka yaşayış tarzı istiyen şartları arasında bulacağız.

Hayatın değişmesi, sosyal faaliyetin şimdiye kadar olduğundan ayrı bir şekilde işlemesi demektir. Sosyal faaliyet başka türlü işlemiye başlayınca; bütün içtimaî müesseseler de şekil değiştirirler ve netice itibariyle yeni bir insan tipi meydana gelir.

Yarın doğacağını umduğumuz bu tipin nasıl bir tip olacağını kaba hatlariyle bugünden kestirebilmek için yarınki cemiyeti de şimdiden kaba hatlariyle seçmeye çalışmak gerekir. (...) Dövüşen milletlerin türlü türlü iddialarına yakından ve ilgi ile bakarsak; harb nasıl biterse bitsin, yarınki hayatın düne nazaran daha cemiyetçi bir ruh taşıyacağından şüphe edemeyiz. Teknik vasıtaların geçirdiği ve geçirmekte olduğu tekâmül, istihsal münasebetlerini o hale getiriyor ki, şahsî ve hususî teşebbüslerin kollektif hayat içindeki rolü günden güne daralıyor, kıymetinden kaybediyor ve gitgide devlet emrinde siliniyor. (...) Demek ki, yarınki cemiyet kaba hatlariyle, kollektif çalışma ruhunun egemenlik süreceği bir cemiyet olacaktır.»

Bu konuda, askerlik durumumdan ötürü imzalıyamadığım birkaç yazım daha çıktı. Fakat savaş sonrası dünyasına dair kafamda belirmeye başlıyan düşünceleri imzam altında açıkca ortaya koymak ihtiyacı beni içimden yakıyor, kıvrım kıvrım kıvrandırıyordu. Almanya izlenimlerimi tamamlıyamadığım gerekçesiyle Orgeneral Fahrettin Altay'a başvurdum. İmzamla yeni bir seri hazırlamama izin çıktı. «Yarınki Avrupa'ya Dair Düşünceler» başlığını taşıyan bu yazılarda Avrupalılık kafası lüzumundan, uzun boylu söz ediyor, İkinci Dünya Savaşından sonra temelleri atılacak olan Avrupa Birliğinin özlemini dile getirmeye çalışıyordum. 11 eylül tarihli yazımda şunları demiştim:

«İyi düşünecek olursak, Avrupalılık fikri pek yeni bir şey

sayılamaz. Hemen bütün sosyal mefhumlar gibi Avrupalılık fikri de temeli dine dayanan bir içtimaî oluşun mahsulüdür.

Asırlarca önce, Osmanlı Devleti Avrupalıların gözünde bir tehlike olarak görünmeye başladığı zaman, o güne kadar birbirinin gözünü oymıya çalışan Avrupalı devletler, bu müşterek tehlike karşısında birleşmek lüzumunu duyar gibi olmuşlardı. Roma'da Papanın sarayında, Osmanlıları Avrupa'dan kovmak maksadı ile, Hıristiyan devletlerin meydana getireceği bir nevi Milletler Cemiyeti projelerinden bile bahsolunuyordu. Bu Hıristiyan Avrupalılık fikri, asırlar boyunca kâh kuvvetlenerek, kâh zayıflıyarak sürdü gitti, fakat hiçbir zaman tam mânası ile inkişaf edemedi. Osmanlı tehlikesi karşısında birtakım Avrupalı devletler vakit vakit birleşiyor, tehlike azalınca da, bitmez tükenmez kavgalarına yeniden başlıyorlardı. Aralarındaki menfaat ayrılıkları o kadar derindi ki, bazan kendilerini unutuyor ve müşterek düşman bildikleri Osmanlı İmparatorundan medet umarak onun ayaklarına kapanıyorlardı. Avrupa dâvalarında Babıâlinin oynadığı hakemlik rolü, tarih sahifelerinde oldukça kabarık bir yer tutar. O zamanlar kıt'anın ortalarına kadar yayılan Osmanlı İmparatorluğu, Garp medeniyet dünyası ile kaynaşabilse idi, bugün Avrupa belki çoktan benliğini kavramış ve bir bütün kurmuş olacaktı. Bu yapılamadıkça Avrupa şuuru kafalarda yerleşinceye kadar, zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu yerine Avrupa dışı birtakım kuvvetlerin geçmesi beklenmedik bir şey değildi.

Hıristiyan Avrupa ruhunun son toplu tezahürü 1683'te görüldü. Viyana kapılarına dayanan Osmanlı tehlikesine karşı koymak için birçok Avrupa devletleri birleşmek lüzumunu duydular. Bu ruh hamlesi Jean Sobieski'yi Varşova'dan kaldırıp tâ Kalenberg sırtlarına kadar koşturacak derecede kuvvetli idi. Fakat Hıristiyanlık duygusu, hakikî Avrupalılık fikrini yaratmaktan âciz, iptidaî, belirsiz bir seziştен ibaretti. Tehlike azalınca bağlar derhal çözüldü. O kadar ki, ara-

dan henüz uzun bir zaman geçmeden, vaktiyle Avrupa'yı kurtarmakla iftihar duyan Polonya, aynı Avrupa tarafından yok ediliyor ve işin tuhafı, mağlûbiyetine Polonya'nın yardım ettiği Osmanlı İmparatorluğu, bu yokedilme hâdisesini tanımıyan yegâne Avrupalı devlet oluyordu.

Bugün Avrupalılık denince, din birliğinden bahsetmeyi artık gülünç buluyoruz. Din, bir milletler topluluğunu yaratmak şöyle dursun, hattâ tek bir milletin bünyesinde bile yapıcı, kaynaştırıcı bir rol oynamaktan uzaktır. (...) Sombardt'ın dediği gibi, devrimiz her şeyden önce iktisat devridir. İstihsal ve mübadele, bugünün milletleri arasındaki münasebetleri düzenliyen en mühim unsurlardır. Bir milleti başka bir millete nazaran daha uygun hayat şartlarına kavuşturan, yahut iki milleti birbiriyle harbe sürükliyen sebepler hemen daima, istihsal ve mübadele münasebetleri arasındaki dengesizliktir. Modern Avrupalılık, istihsal ve mübadele işlerini şu devletin lehine veya şu devletin aleyhine olarak değil, fakat Avrupanın umumî menfaatlerine uygun, toplu ve geniş mânasiyle kavramak demektir. Avrupanın umumî çerçevesi içine istisnasız, Avrupa topraklarında yeri olan her devlet girer. Büyük devlet, küçük devlet, efendi devlet, köle devlet yoktur. Bugün iktisadî vaziyetleri ne olursa olsun, Avrupa'da yaşıyan milletleri topluluk şuuruna erişmş insan kütleleri diye kabul etmeye mecburuz. (...) Avrupalılığı anlıyan bir Avrupalı devlet, menfaatlerini komşularının sırtına vurarak elde etmeyi aklından çıkarmalıdır. Çünkü bu gibi hareketlerin netice itibariyle hem kendine, hem de bütün Avrupa'ya zarar verdiğini tecrübe kâfi derecede ispat ediyor.»

Savaşı hangi taraf kazanırsa kazansın, yarınki Avrupa, bir yandan Sovyetler Birliği, öte yandan Anglosakson dünyaları arasında sıkışmış kalmış bir durumda bulunacaktı. Ekonomi temeli üzerine dayalı bir bütün kurulamadığı takdirde, Avrupa milletleri lâyık oldukları refah ve güvenlik ortamına kavuşamazlardı.

Savaştan sonra günün konusu haline gelen bu düşünceler, yirmi yıldanberi hayli gelişmiş olmakla beraber; bugün hâlâ çözüme bağlanamıyan sorunlarla yüklüdür.

Kolleksiyonları karıştırırken, o iki serinin dışında epeyce imzalı yazı daha yazmış olduğumu görüyorum. Sırtımdaki üniforma ile bunu nasıl yapabildiğimi tamamiyle unutmuşum. Belki ses çıkarmazlar diye düşünmüşümdür. Fakat herhalde bir ses çıkaran bulunmuş ki, kolleksiyonlarda kasımdan sonra bizim imzalı yazıların da arkası kesiliyor. O sıralarda babam rahatsızlandığı için, ona yardım etmem gerekiyordu. Bu itibarla Harbiyeye atanmam, işimi bir hayli kolaylaştırdı. Arada bir arkadaşlar matbaadan telefonla bana danışıyorlardı. Vakit bulunca sık sık üç yıldız imzalı başyazılar yazıyordum gazeteye. Birinci Ordu Karargâhındaki büromuzun şefi, 1942 yılında galiba henüz binbaşı bulunan Seyfi Kurtbek'ti. Temiz giyimli, kibar halli, zeki, çalışkan bir kurmaydı Seyfi Kurtbek. Sanırım o da mesleği ile ilgili yazılar yazıyordu Son Posta gazetesine. Savaş tekniğindeki yenilikleri günü gününe izliyor, şimdi lojistik denilen ikmal işlerinde ve genel olarak topyekûn savaş konularında birtakım kendine özgü düşünceler taşıyordu. Yalnız, kimi kurmaylarımızda raslanan bir kusuru vardı Seyfi Kurtbek'in.. Yeteneklerinin çapını, olduğundan büyük görüyor, her şeyi, en iyi kendisi bildiğini sanıyordu. Bu düşünce, onu ister istemez, bir yükselme ihtirasına doğru itmiş olmalı idi. Normal basamakları aşarak mesleğinin yukarı katlarına doğru adım adım tırmanmaya sabrı yoktu belki. Politika hayatına atılmasında bu ruh halinin önemli bir rol oynadığını tahmin edebiliriz. 1950 seçimlerinde Demokrat Parti saflarına katıldı, milletvekili seçildi, bir aralık Milli Savunma Bakanlığı da yaptı. Fakat yükselme ihtirasının dışa vuran belgelerini ustalıkla örtmesini beceremedi. Çalışma odasına Enver Pa-

şa'nın masasını yerleştirmesi, o zamanlar açıkça bir söylenti konusu olmuştu.

Enver Paşa'ya karşı hayranlık duyan lâalettayin bir vatandaşı anlarım. Fakat, askerlik ve politika hayatı koskoca bir imparatorluğun yıkılışına yol açan hatalarla yüklü eski Başkomutan Vekiline bu derece yakın bir ilgi göstermek, bir kurmay subay hesabına hiç de parlak bir davranış sayılamazdı. Seyfi Kurtbek, Enver Paşa'yı kendine örnek mi seçmişti? Yoksa, tarihe malolduğunu sandığı bir çalışma masasına kollarını dayamakla içindeki büyüklük ihtirasını doyurmak mı istiyordu? Herhalde, hükümet üyelerinin daima arka plânda kalmalarına önem veren, hiçbir şekilde kendisi ile boy ölçüşülmesine tahammül edemiyen Adnan Menderes, meslekten yetişme yeni Millî Savunma Bakanından kuşkulandı. Bu kuşkuya, dışarıdan gelme birtakım şikâyetler de eklenince, kısa sürdü Seyfi Kurtbek'in Bakanlığı.

Yedek Subay Okulu, bizim zamanımızda Harbiyeye taşınmıştı. Altı ay öğrenci olarak oturduğum kışlanın girdisini çıktısını iyice öğrenmiştim. Tanrı kusurumuzu bağışlasın, kimi arkadaşlar, arasıra, akşamları nöbetçi subayın göremiyeceği yerlerden kaçar, ertesi sabah yoklama saatinde yerimize dönerdik.

Fakat yedek medek, şimdi ben de bir subaydım, basit de olsa sırtımda bir sorum yükü taşıyordum. Üstelik, Birinci Ordu birlikleri arasında Harbiyeden daha rahat bir yerde konaklıyanı yoktu. Çalıştığım yer de, evime çok yakındı. Görevine düşkün bir memur gibi işime gelip gidiyordum. Paydos saatinden sonra Falih Rıfkı Atay'ı, Necmettin Sadak'ı, Yahya Kemal'i ve daha başkalarını gördüğüm oluyordu. Çevremin içinde yaşıyordum.

Falih o zamanlar pek memnundu halinden. Devrim ilkelerini yürütmeğe çalıştığını gördüğü İnönü'ye yürekten bağ-

lı idi. Partinin değil, âdeta devletin başyazarı sayıldığı için, el üstünde tutuluyordu her yerde. Fakat o zamanlar biraz fazlaca otoriter bir üslûp kullandığından mı, yoksa İnönü'ye körükörüne bağlanmış sanıldığından mı, nedendir, etrafındaki bir kısım insanların ona gizli gizli içerlediklerini, diş gıcırdattıklarını sezerdim. Falih Rıfkı, bu halleri ya görmez, ya da umursamazdı. Açık ve heyecanlı konuşmasını, tatlı sohbetlerini zevkle arardım.

Necmettin Sadak daha içine kapalı bir adamdı. Az yazar, az konuşur, olayların içinde değil, dışında yaşar gibi görünürdü. Kayıtsız haline rağmen zeki, duygulu bir adamdı. Sipahi Ocağının Harbiye Kışlasına pek yakın lokalinde akşamları onu bezik oynarken seyretmek hoşuma giderdi. Sonra, kalabalıkça bir grup halinde bir iki kadeh rakı içer, yemek yerdik. Falih'in aksine, politika tartışmalarına girişmekten zevk almazdı Necmettin. Havaî konulara dalarak günün yorgunluğunu gidermeğe, belki de zihnini burkan çetin sorunları unutmaya çalışırdı.

Davranışları yönünden pek değişik yaradılışlı biri varsa o da Yahya Kemal'di. Geçmişe aşırı bağlılığı belki de geleceği hep karanlık görmesinin başlıca nedenleri arasında sayılabilir. Yarınki toplum düzeninin sol eğilimli temeller üzerine kurulacağına inandığını bir gün kolkola İstiklâl Caddesinde yürürken bana söylediğini yukarıda yazmıştım. Ama kendisi solculuktan da, gelecekten de nefret ediyordu. Haksız yargılara varmaktan çekinirim ama, halkın sefaletini, önlenmesi gereken bir ıstırap konusu olmaktan ziyade şiirlerine bir ilham kaynağı diye ele alırdı dersem, pek de yanılmadığımı sanıyorum.

Kocamustâpaşa, ücra ve fakir İstanbul
Ta fetihtenberi mü'min, mütevekkil, yoksul
Hüznü bir zevk edinenler yaşıyorlar orada..

Yahya Kemal'de toplum düzeninin iyiye doğru değişmesi özlemini belirtecek mısralar arıyanlar zannımca boşuna

yorulacaklardır. O, içinde yaşadığı düzenin de gerisinde, kaybolmuş bir dünyanın özlemi ile avunmaktadır.

İnsan, âlemde hayal ettiği nispette yaşar

Bu âlem :

Mihneti kenduye zevk etmedir âlemde hüner

diyen mütevekkil Tanzimat şairinin yalnız bireye özgü, kişisel ve nemelâzımcı iç âlemi olduğu kadar, aynı zamanda «hüznü, bir zevk edinenler» in donmuş, kalıplaşmış, sadece şairi duygulandırmaya yarıyan dış görünüşüdür de.

Milletlerarası politika gelişmeleri karşısındaki durumumuza dair Yahya Kemal kötümser düşünceler beslerdi. İlk günden beri savaşa sürüklenmemiz ihtimalinden korkuyordu. Yöneticilerimize güveni yoktu. Sık sık :

— Bizi ancak bir impondérable kurtarabilir! derdi.

Savaş bitene kadar tekrarladığı bu cümle ile herhalde umulmadık gelişmeleri kastediyordu.

Politikacıları sevmiyen Yahya Kemal, yanındakilere boyuna adam çekiştirirdi. Hayal gücü üstün olduğundan, taşlamaları zevkle dinlenirdi doğrusu. Yermek üzere ele aldığı kimseler hakkında «frümâye» sözcüğünü kullanırdı. Bu sözcüğün «sütü bozuk» anlamına geldiğini geçenlerde, Ferit Develioğlunun, Osmanlıca - Türkçe Sözlüğüne bakarak yeni öğrendiğimi saklıyamıyacağım. Etraftan kahkahalar yükselmeye başlayınca, Yahya Kemal'in kötümserliği de, kısa zamanda iyimserliğe çevrilir, ortalığı bir neşe havası kaplardı. Kadehler tokuşturulurken :

Biz vedâ etmek üzreyiz kedere
Getir ahbaba bir Kavaklıdere

beytini yüksek sesle söyliyerek konuyu değiştirir, işi şakaya boğardı.

1943 baharında ordudan salıverildim (terhis olundum). Son gün komutanımız Orgeneral Fahrettin Altay çağırtmış,

gittim. Orduevi önünde, Atatürk heykelinin şimdi bulunduğu bahçede oturuyordu. Babacan hali ile iltifat ettikten sonra, «Plevne müdafaası» na dair vaktiyle yayınladığı bir etüdünü imzaladı, hâtıra olarak bana verdi.

1943 baharında savaş talihi artık iyiden iyiye Müttefiklere gülümsemeye başlamıştı. İki yıl arka arkaya Doğu Cephesinde giriştiği saldırılarla kesin bir sonuç elde edemiyen Almanya, henüz kötü denilemezse de, oldukça güç bir duruma düşmüştü. Leningrad'ı, Moskova'yı, Stalingrad'ı şiddetle savunan Ruslar, 1942 yılının ilk soğukları ile beraber, bütün cephe boyunca karşı taarruza geçmişler, Almanları büyük kayıplara uğratıyorlardı. Amerikan savaş endüstrisinin tam verim gücü ile çalıştığı belli oluyordu. Gerçi, Stalin'in ısrarla ve açıkça istediği ikinci cepheyi Batılılar Avrupa'da hâlâ açamamışlardı, fakat 2 kasım 1942'de Fas'a ve Cezayir'e çıkarılan Amerikan kuvvetleri, zırhlı Mihver tümenlerini Tunus'a doğru sıkıştırıyorlardı. Bunların ilkin Sicilya'ya, oradan da İtalyan çizmesine atlama hazırlığına giriştiklerini anlamak için bir kurmay subay olmaya pek de lüzum yoktu. Amerikalıların, Kuzey Afrika'ya ayak basması üzerine Almanlar 22 kasımda Güney Fransa'nın Toulon savaş limanını işgal edince, orada bulunan Vichy'ye bağlı Fransız donanması toptan intihar etti. Bu, İkinci Dünya Savaşının büyük kahramanlıklarından biri idi. Karikatürist Cemal Nadir'in, süs balığına benzettiği İtalyan donanması zaten bir varlık gösteremiyordu. Fransız donanmasının kendi kendini yoketmesi ile Mihver devletleri, Akdeniz'de büsbütün güçten düşüyordu. Uzakdoğuda da Japon ilerlemesi durmuş, hattâ hissedilir bir gerileme başlamıştı. Ruslar karada, Anglosaksonlar deniz ve havalarda gittikçe ağır basıyorlardı. Bununla beraber, Almanya'nın bugünden yarına çökeceğini gösteren bir emare de yoktu ortada.

İşte o sıralarda 1943 şubatının birinci günü Adana'da Churchill ile İnönü arasında bir görüşme oldu. İngiliz Başba-

kanının memleketimize geleceği gizli tutulmuştu. Haberi, gazeteler ertesi gün resmî bir bildiri halinde verdiler. Diplomasi sanatının, bir şey söylüyormuş gibi görünüp de hiçbir şey söylemiyen bilgiç ve boş cümlelerini okuyarak konuşulanlara dair bir fikir edinmeye imkân yoktu. Fakat sağduyunun ışığına başvuran vatandaşlar, durumu şöyle yorumladılar: Churchill, 1939 karşılıklı yardım antlaşmalarına dayanarak Türkiye'nin artık taahhütlerini yerine getirmesi zamanı geldiğini Millî Şef'e hatırlatmış olmalı idi. Böylelikle Müttefikler Doğu Akdenizde daha geniş bir hareket serbestliğine kavuşacaklarını, ayrıca bir kısım Alman kuvvetlerini üzerimize çekerek kendi yüklerini hafifleteceklerini umuyorlardı. Millî Şef de, bu işi başarabilmemiz için Müttefiklerce birtakım şartların yerine getirilmesi lüzumunu Churchill'e anlatmıştı herhalde. Batılı devletlerle İnönü arasında son derece ilgi çekici bir satranç oyunu idi bu. 1939 ekim antlaşmalarını imzalamayıp da Romanya ve Yunanistan gibi tek yanlı Müttefik garantilerini kabul etmekle yetinseydik, böyle bir oyuna belki de hiç lüzum görülmiyecekti. Fakat Türkiye'nin savaş dışı kalmasını prensip olarak benimsediğimize göre, artık yapacak başka bir işimiz de yoktu. Sonuna kadar dayanacak, Mehmetçik'i boşu boşuna harcamamaya çalışacaktık. 1943 martından itibaren Almanya'ya yapılan hava bombardımanlarının dehşeti gittikçe artmaya başladı. Müttefik uçakları, büyük Alman kentlerine ölüm saçıyorlardı. 10 temmuzda Anglosaksonlar, Sicilya'ya ayak bastıktan sonra iki hafta geçmemişti ki, Faşist Partisi içinde bir panik havası başgösterdi. Mussolini devrildi; Kıral, Mareşal Badoglio'yu hükümet başına getirdi. 3 eylülde Müttefikler, İtalyan çizmesinin tabanına başarılı bir çıkarma yapıyorlardı.

O yılın sonbaharında 4 kasım günü Dışişleri Bakanı Menemencioğlu, Kahire'de Eden'le buluştu. Bu buluşma, belki de 8 aralıkta Roosevelt, Churchill ve İnönü arasında başlıyan ve üç gün süren görüşmelerin tertip hazırlıkları ile ilgili idi.

Kahire'deki üç günlük satranç partisi sonunda, İnönü yine şahı kaptırmadan yurda döndü.

Fakat 1944 yılının ilk haftalarından başlayarak İngiliz gazeteleri, tarafsız durumumuzu şiddetle yermeye başladılar. Bunların arasında ağırbaşlı Times bile yer almaktan çekinmemişti. Biz, nasıl müttefiktik? Batılılardan dünya kadar yardım alıyor, buna karşılık kılımızı kıpırdatmıyorduk. İstanbul'daki biz tarafsız gazeteciler, (o sırada Ankara'da Ulus'tan başka gazete yoktu) elden geldiği kadar durumumuzu savunmaya gayret ediyorduk. Bize Times'in Türkiye muhabiri dostumuz Mavrudi de katılarak kendi gazetesine Türk politikasını öven yazılar yazıyordu. Ne çare ki, İngiliz basınının, tarafsızlığımızı bırakmamız konusunda açtığı kampanya İngiliz politika çevrelerini sarıyor, günden güne yayılıyordu. Mart başlangıcında Türkiyeye yapılan malzeme yardımının kesileceğine dair haberler gelmeye başladı. Bunun üzerine 20 nisanda hükümet Almanya'ya krom satışlarını durdurmaya karar verdi. Ama bu kararı İngiliz müttefiklerimiz yeter bulmadılar. Almanya'ya tüm ihracatımızı durdurmamızı, Almanya ile her türlü ilişkilerimizi kesmemizi, topraklarımızda Müttefiklere üsler vermemizi, hattâ onların safında savaşa girmemizi istiyorlardı. Basın ve politika çevrelerinde hakkımızda beslenen hoşnutsuzluk duygularını İngiliz Hükümeti de paylaşıyordu. 24 mayıs günü Komun Meclisinde (Avam Kamarasında) savaş durumuna dair etraflı bilgiler veren Churchill, bizden söz ederken, tutumumuzu fazla tereddütlü bulduğunu bildirdikten sonra, şöyle diyordu:

«Türkiye'nin şubat veya martta savaşa gireceği veya hiç değilse hava hareketleri için lüzumlu üsleri bize terkedeceği hakkında beslediğimiz ümitler boşa çıktı. 1943 yılında Amerikan ve İngiliz mamulâtından 20 milyon İngiliz liralık malzemeyi Türkiye'ye teslim ettikten sonra bu şekle son verdik ve sempatisinin daima lehlerinde olduğuna şüphe etmediğim ve kendilerinin de sempatilerinin müteveccih olduğunu söy-

ledikleri muzaffer Birleşmiş Milletlerin safında yer almaya Türkiye'yi teşvik etmekten geri kalmadık.

(...) Tehlikeyi haddinden fazla büyüten Türk dostlarımız, malzeme taleplerini o derecede artırdılar ki, muvasala yolları ve münakale vasıtaları hesaba katılacak olursa, yalnız bu malzemenin teslimi için geçecek müddet zarfında ve hattâ bunların kendilerine erişmesinden önce savaşın bitmiş bulunması ihtimali olacaktı.

Ege Denizinde hayal kırıklığına uğramaklığımıza rağmen, Balkanlarda ve Türkiye'nin iştirak ve müdahalesi olmaksızın umumiyetle Güneydoğu Avrupa'da Müttefiklerin savaşı kazanacakları anlaşıldığından derin bir üzüntü ile Türkiye'ye silâh ve savaş malzemesi gönderilmesine son vermek zorunda kaldık. Bununla beraber, Türkiye'nin müzaheretinin çok büyük bir yardım teşkil edeceğine ve işlerin bir an evvel bitmesini temin eyliyeceğine şüphe yoktur. Karar vermek şüphesiz Türkiye'ye aittir. Biz, bize ve bizimle birlikte aynı saflarda çarpışan başka milletlere lüzumlu olduğunu öne sürerek bu malzemeyi vermeye devam edemiyeceğimizi bildirmekten başka Türkiye üzerinde hiçbir baskı yapmış değiliz. Ancak, Türkiye'nin aldığı ve şimdiye kadar da almakta devam ettiği durum, fikrimce, sulh takarrur ettiği sırada, Müttefiklere iltihakının icap ettireceği şekilde kuvvetli bir vaziyeti Türkiye'ye temin etmiyecektir.

Buna rağmen son günlerde Almanya'ya yapılan krom sevkiyatının tamamiyle durdurulması kararına dair olan ve bilhassa Türkiye Cumhurbaşkanı General İnönü'nün şahsî direktifi ile yapıldığı söylenen mânalı jesti ve Türk Hükümetinin bize karşı gösterdiği iyi niyet ve yardımı kaydetmeyi vazife sayıyorum. Krom sevkiyatı kadar geniş olmasa bile, düşmana maddî yardım teşkil edecek diğer maddelerin de, ne kadar az olursa olsun, krom hakkında verilen kararın şümulü dairesinde bundan böyle sevkiyatının durdurulmasını beklemek fazla bir şey istemek olmıyacaktır. Böyle olursa,

iş beraberliği hareketi yüzünden Türk milletinin katlandığı fedakârlığı telâfi için başka ithalât çareleri bulmaya çalışacağız.»

Yarı korkutmaca, yarı okşama, yarı pazarlık niteliğindeki bu sözleri, bozuk düzen bir Ajans çevirisinden okurken, 1943 yılında ne çetin dış politika sorunlariyle burun buruna yaşadığımızı şimdi daha iyi anlıyoruz. Unutmıyalım ki o sıralarda Alman ordulari ne Bulgaristan'dan, ne de Yunanistan'dan henüz uzaklaşmış değildi. Batılıların silâh yardımında bulundukları milletlerden bir kısmının ise hangi koşullar altında, nasıl ve ne şekilde kurtarılacaklarını birkaç yıl içinde görecektik.

Fakat olaylar hızlı gelişiyordu. 6 Haziranda, uzun zamandır açılması beklenen İkinci Cephe nihayet Normandiya çıkarmasiyle gerçekleşti. Bunu 20 Temmuzda Hitler'e yapılan başarısız bir suikast teşebbüsü izledi. 3 Ağustosda da bizim hükümet Almanya ile siyasal ve ekonomik bütün ilişkilerini kesti. Arada (takip ettiği politikayı Vekiller Heyeti tasvip etmediği) gerekçesiyle Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu görevinden çekilmiş, yerine Hasan Saka getirilmişti. Numan Menemencioğlu'nun (tasvip edilmiyen) politikası acaba ne idi? O günlerin gazete koleksiyonlarını karıştırdığımız zaman bu konuda az-çok aydınlatıcı işaretlere rastlıyoruz. Boğazlardan Karadeniz'e geçen bir kısım Alman gemilerinin örtülü savaş gemileri olduğu ileri sürülmüş ve bu iddia Numan'ın çekilmesinden sonra hükümetçe kabul edilerek — birinin adı Kassel olan — birkaç Alman gemisi geri çevrilmişti. Bilirkişiler tarafından yapılan incelemeler sonucunda yük gemisi biçimindeki bu gemilerde uçaksavar toplarıyla bazı savaş araçları bulunduğu görülmüş ve yardımcı savaş gemileri sayıldıkları için bunların Boğazlardan geçmeleri Montreux Antlaşmasına aykırı görülmüştü. Oysa, bu gö-

rüşe katılmayan Menemencioğlu, gemilerin yük gemisi olduklarına inanmış ve daha önce birkaç tanesinin Karadeniz'e açılmasına izin vermiş olmalı ki, Vekiller Heyeti izlenen politikayı tasvip etmediğini açıklamak zorunda kalıyordu.

Savaş durumu Sovyet Rusya ile Batılı demokrasiler hesabına böylece iyimser koşullar altında gelişedursun, biz biraz geriye dönelim ve yurdumuzda olup bitenleri kısaca gözden geçirelim.

XII

1939'dan beri ekonomik durumumuz, Cumhuriyet hükümetlerini çözülmesi güç sorunlarla karşı karşıya getirmişti. Koca bir ordu besliyorduk. Askere alınan erler yüzünden üretim gücümüz azalmış, tüketim ihtiyaçlarımız ise artmıştı. Dışarıdan mal getirme imkânlarının daralması, gümrük gelirlerinde her yıl büyük eksilmelere yol açıyordu. Devlet masraflarını karşılarken fiyat yükselmelerini önlemek amaciyle yürürlüğe konan Millî Korunma Kanunu ne istifçiliğe, ne de karaborsacılığa engel olabilmişti. Sinsi bir halde ötedenberi malî gücümüzü tırmalayan enflâsyon gittikçe göze batar bir hal alıyordu. 1939 yılında 270 milyon lirayı bulan bütçemiz 1942'de 400 milyona yaklaşmıştı. Paramızın değeri habire düşüyordu.

Yeniden para bastırma yoluna başvurmaksızın devlete gelir bulmak çareleri üzerinde duran Saraçoğlu hükümeti, 1942 yılı sonunda «Varlık Vergisi» diye andığımız ünlü kanunu Büyük Millet Meclisinden çıkardı. Bu kanunun biri gazetelerde yazılan resmî, biri de kulaktan kulağa fısıldanan özel iki gerekçesi vardı. Resmî gerekçeye göre varlık vergisi sosyal adaleti koruyucu, devlet masraflarına zengin vatandaşların da varlıkları oranında katılmasını sağlayıcı bir kanundu. Devletin yükünü o güne dek hep dar gelirli yoksul vatandaşlar taşımış, küçük bir azınlık ise milletin sırtından para ka-

zanırken, âdeta sadaka kabilinden önemsiz bir vergi ile işi atlatmıştı. Gerekli illerde kurulan özel komisyonlar, valilerin başkanlığında, parti ileri gelenlerinden ve Maliye memurlarından da yardım görerek servet takdirine girişecekler, bir defaya mahsus olmak üzere, varlıklı vatandaşları uygun buldukları bir vergiye bağlıyacaklardı. Belli bir süre içinde vergiyi vermeyen, ya da veremeyenler Aşkaleye gönderilip yol yapımında çalıştırılacaklardı.

Kanunun antidemokratik karakteri meydanda olmakla beraber o zaman bu noktaya kimse dokunmadı. (Antidemokratik sözcüğü henüz politika edebiyatımıza girmemişti). Elden geldiği kadar objektif ve eşit ölçülere vurularak uygulansa idi, savaş koşulları içinde alınan o tedbiri hükümete bağışlamak da mümkündü.

Oysa, kulaktan kulağa fısıldanan, hattâ yüksek sesle anlatılan özel gerekçeye göre bu kanun piyasayı azınlık unsurlarının egemenliğinden kurtarıp Türklere açmak gibi, birincisinden bekliyeceğimiz hizmeti yok edici bir ikinci amaç daha taşıyordu.

Yani «bundan böyle milleti azınlık zenginleri soymasın da Türk zenginleri soysun» mu demek istiyordu bu gerekçe?

Kanunun uygulanış tarzı, yazık ki yukarıki soruyu doğrulamaktan da öteye, ne hak, ne hukuk, ne sosyal adalet, hattâ ne de ırkçılık ilkeleriyle bağdaşamıyacak derecede keyfî ve totaliter bir zihniyeti açığa vurmuş oldu.

Tasarıyı hazırlayanların tahminlerine göre, İstanbul'dan 330, İzmir'den 27, Ankara'dan 14, Adana'dan 8 milyon olmak üzere Varlık Vergisi devlete 380 milyon lira kadar bir gelir sağlıyacaktı. Başbakan Saraçoğlu ancak 225 milyon lira elde edebildiğini sonradan açıkladı. Bu sonuçla Saraçoğlu öğünüyordu. Fakat milletçe bir büyük zarara uğramıştık. Bu büyük zararımız da Atatürk'ün önderliği altında kurmaya çalıştığımız «hukuk devleti» ilkelerine bir tekme savurmuş olmamızdan ileri geliyordu.

Azınlık dediğimiz kimseler arasında yabancı uyruklu olanlar da bulunduğunu düşünmemiştik. Kimi İtalyan, kimi Alman, kimi İngiliz vatandaşlığına kayıtlı bu adamlar, haksızlığa uğradıklarını ileri sürerek elçiliklerine başvurdular, korunmalarını istediler. Üç yıldanberi kıyasıya boğuşan devletler, böylece, bizim Varlık Vergisi yüzünden, hükümetimize karşı tek cephe halinde birleştiler. Saraçoğlu, bu gibi kimselerin vergisini ya büyük ölçüde indirmek, ya da büsbütün silmek zorunda kaldı. Türk uyruklu olmakla öğünen Musevi, Ortodoks, Gregoriyen, Katolik vatandaşlarımız mallarını mülklerini yok pahasına satar ve inim inim inlerken cebinde İngiliz, Alman, İtalyan kimliği taşıyan başkaları, yabancı olmanın verdiği üstünlük duygusunu bol bol tattılar. Selânikli vatandaşlara da azınlık işlemi uygulandı. Kendi elimizle Türkiye'ye bir nevi kapitülâsyon havasını geri getirmiştik. 225 milyon liraya değer mi idi bu?

Azınlıklar arasında hayatını güne gününe kazanan berber çırağı; tornacı, kalfa, terzi gibi işçiler de vardı; hattâ bunların sayısı varlıklılarınkini kat kat aşıyordu. Bunları toptan beşer yüz lira vergiye bağlıyan hükümet (beş yüz lira 1942'de büyük para idi) tarlasına yarıcı çalıştıran toprak ağalarına, tekstil fabrikası işleten Anadalı zenginlere, devletle iş gören komisyonculara, mütaahhitlere hemen hiç dokunmadı.

Varlık vergisini vermiyen, ya da veremiyenler yüzlerce kişiyi buluyordu. Bunlar ilkin toplama kamplarına, oradan da Aşkale'ye gönderildiler. Hesapça borçları ödenene kadar sittin sene orada taş kırmaları gerekiyordu. Fakat aradan yedi ay geçmemişti ki, İnönü'nün Kahire'de Roosevelt ve Churchill ile buluşmasına bir hafta kala, 1 aralık 1943 yılında hepsi affedildi.

Varlık Vergisinden söz ederken burada Şekerciyan Efendiyi iyi duygularla anmadan geçemiyeceğim. Şekerciyan, son derece esmer, şişman, kır saçlı, kalın kaşlı, çirkin, fakat

kendi halinde, sessiz bir adamdı. En büyük zevki, akşamları Sipahi Ocağında birkaç saat yüksek vidolu bezik oynamaktı. Hayır dernekleri yararına düzenlenen baloları da kaçırmaz, eğer bakara oynanıyorsa derhal masaya kurulur, 2000, 4000, 8000 liraya kılını kıpırdatmaksızın banko derdi. Etli, iri parmakları arasında tuttuğu iskambil kâğıtları, insanı hayrete düşürecek kadar ufak görünürdü. Biz Şekerciyan Efendiyi zengin Ermeni vatandaşlarımızdan bilirdik. Varlık Vergisi çıktığı zaman bu «efendi» ye bir milyon küsur bin lira yüklendiği duyulunca, onun Türk değil İtalyan uyruklu olduğunu öğrendik. Herkes:

— Vay canına, yakayı kurtardı Şekerciyan! diyordu.

Elbette benzerleri gibi o da konsolosluğa başvuracak, elçiliğin himayesini istiyecekti. Fakat Şekerciyan Efendi bu yolu kendine yakıştıramadı. Burada doğmuş, burada büyümüş, burada kazanmıştı. İtalyan uyruklu bulunmasını bir şekil meselesi sayıyordu. Haklı haksız, mademki Türk devleti ona bir görev yüklüyordu, ne yapıp edecek bu görevi yerine getirecekti. Şekerciyan Efendi sattı, savdı, gık demeden vergisini son santimine kadar ödedi.

Birkaç yıl sonra öldüğü zaman artık sayılı zenginlerden değildi.

Devlet gücünü elinde bulundurmak tatlı bir şey olmalı. Ama bu gücün kanuna dayanması, ya da bir ülkü uğruna göze alınması gerekir. Yoksa, sırf otorite zevkini tatmak üzere kullanılan devlet gücü aslında gücsüzlükten pek de ayrıcalı sayılmaz.

1943 yılı başları idi, bir gün Ankara Palas'ın büyük salonunda Millî Eğitim Bakanı Hasan-Âli Yücel'e rasladım. Yüzünde bir tuhaflık, daha doğrusu bir eksiklik vardı Yücel'in. Dikkat edince, bıyıklarının yokolduğunu gördüm. Oysa, bir çift gür ve kara kaşın çerçevelediği yüzünde bir denge kuruyordu bıyıkları.

— Hayrola üstat, neden kestin o güzelim bıyıklarını?
— Sorma! Millî Şef öyle istedi.
— Nasıl? Millî Şef mi? Ne münasebet?

Evet, Millî Şef öyle uygun görmüştü. Yalnız Hasan-Âli'nin değil, başta Başbakan Saraçoğlu, dudağının üstünde erlik belgesi taşıyan bütün hükümet üyelerine bıyıklarını ustura ile kazımalarını emretmişti. Onlar da iki gramlık bıyık yüzünden istifa edecek değillerdi ya, değişmez Genel Başkanın emrini yerine getirmişlerdi. Yalnız Suat Hayri Ürgüplü, «kesersem uğursuz gelecek» gerekçesi ile direnmiş, bıyıklarını kurtarmıştı. Fakat hükümet üyelerinin çehresine bıyık yakıştıramayan Millî Şef, nedense kendininkilere dokunmaya lüzum görmüyordu. Aradan yıllar geçtikten sonra bugün kentleri ve kasabaları dolduran çember sakallı, kara bereli, kafası Arap harfleriyle yosunlaşmış yobazlar kalabalığını gördükçe, Bakanlar Kurulundaki o bıyık devrimini arada bir hatırlar ve düşünürüm: Sayın İnönü devlet gücünü iyi kullanmasını bilse, hele Atatürk devrimlerini yürekten savunmuş olsaydı, biz şimdi bu hale düşer mi idik?.

Evet, Atatürk de nihayet bir insandı. O'nun da kimi zaman fevrî hareketleri, yanlış davranışları belki olmuştu. Örneğin, bir baloda Mısır Elçisinin başından fesini aldırtması diplomatik bir gaf sayılmıştı. Fakat ah, Atatürk'ten sonra, O'nun başarılarına yenilerini eklemeyi bir yana bırakalım, devrimleri olduğu gibi koruyabilseydik, ben yüz elli Mısır elçisinin fesini kendi elimle başlarından toplayıp İnönü'ye armağan etmeyi bir görev bilirdim. Bilirdim ama, bu görevi başarmaya bugün imkân kalmadığını da unutmıyalım. Diplomatik bir gaf sayılan o hareketi ile Atatürk, gerçekte, sömürge yöntemine bağlı bütün Doğu milletlerini içine daldıkları kadercilik ve gelenekçilik uykusundan uyandırmaya çalışıyordu. 1953'ten bu yana, başında fesle dolaşan Mısır elçileri artık tarihe karışmışlardır.

Bir gün CHP Genel Sekreterliğinden babama bir haber geldi. Millî Şef, soyadı kullanmayan yazarlara sinirleniyordu. Kısa zamanda birer soyadı almazlarsa, yakında yenilenecek olan milletvekili seçimlerine partili yazarları aday göstermemeye karar vermişti.

Haber canımı sıktı. Biz Fethiyeliyiz. Memleketimizde Abalılar diye tanırlar ailemizi. Genç yaşında gazeteciliğe başlayan babam Yunus Nadi takma adını kullanmaya başlamış, bu adla milletvekili seçilmiş, 1934 yılında Soyadı Kanunu çıktığı zaman da durumunu değiştirmeye lüzum görmemişti. Benimsemeye çalıştığımız Batı uygarlık dünyasında takma adiyle ün salmış birçok yazarlar ve sanatçılar yok mu idi? Molière, Jean - Baptiste Poquelin'i unutturmuştu. Voltaire'in François - Marie Arouet olduğunu ancak lise öğrenimi gören Fransızlar hatırlıyabilirlerdi. Daha yenilerden Pierre Louys'ün soyadı Pierre Louis idi. Pierre Loti'nin, gençliğinde Julien Viaud adını taşıdığını içimizde kaç kişi bilirdi? Ayrıca Batı dillerinde Simon, Noel, Robert gibi küçük adlarını kimi zaman soyadı yerine kullanıldığı da oluyordu. Ayrıca Nadi adı öyle Mehmet, Mustafa, İsmet gibi karışıklığa yol açabilecek derecede fazla raslanan bir ad da değildi.

Fakat nedense İnönü, yazarların mutlaka öz Türkçe bir soyadı seçmeleri noktasında direniyordu. Onca yorucu devlet işleri arasında düşünmüş, taşınmış, Halide Edib'le eşi Doktor Adnan'a «Adıvar» soyadını kendisi bulmuştu. Peki, onların adı vardı da bir Yunus Nadi'nin, bir Yahya Kemal'in, bir Abidin Daver'in adı yok mu idi?

İnönü'yü kırmak istemiyen Halide Edip ve eşi, imzalarının sonuna bir ufak çizgi çekmek suretiyle yeni soyadlarını kullanmaya başladılar. Böylelikle galiba kişiliklerinin özelliğini koruma gayretinde idiler.

1943 başlangıcında babam yorgun, üzgün ve hasta idi. Böylesine önemsiz bir mesele yüzünden, bütün devlet gücünü elinde toplayan İnönü'nün bir kere daha hışmına uğra-

maktan çekiniyordu. Israr etmedi. 14 şubatta yayımlanan yazısını ilk defa olarak Yunus Nadi Abalıoğlu şekli ile imzaladı. Haksız baskılara karşı içimde bir direnme duygusu uyandığı için, fazla tanınmış bir kimse olmadığım halde, sanki adı ile dünyaya ün salmış, pek önemli bir kişi imişim gibi, ben yazılarımı yine Nadir Nadi diye imzalamaya devam ettim. Böyle yapmakla iyi etmediğimi kabul ediyorum şimdi. Kişiliğin belirtisini imzalardan ziyade düşüncelerde, davranışlarda aramak gerektiğini anlamalı, üzgün babamı yalnız bırakmamalı idim. Dış görünüşüne rağmen ince, içli bir adamdı babam. Bir an belli etmedi ama onu kırmış olmalı idim.

1943 seçimleriyle kurulan yedinci Büyük Millet Meclisi 8 martta toplandı. Bu seçimlerin yeniliği, kimi illerde milletvekili sayısından daha fazla aday gösterilmiş bulunması idi. Tek parti rejiminin adaylarını eskisi gibi yine Genel Başkan, Başbakan ve Parti Genel Sekreteri kararlaştırıyorlardı. Aday adaylarının da CHP'li olmaları şarttı. Yurdumuzda ikinci bir parti bulunmadığına göre, halkın seçtiği ikinci seçmenler de hep CHP'lilerdi. Bu usulün demokrasiye doğru bir adım olduğu sonradan ileri sürüldü. Belki öyledir diyelim, fakat o zamanlar ortalıkta daha ziyade şöyle bir inanç hüküm sürüyordu: Değişmez Genel Başkanın mutlaka seçilmesini istediği kimseler, hangi seçim bölgesinden iseler, orada aday listeleri çıkacak milletvekili sayısına eşit olarak hazırlanıyordu. Genel Başkanın umursamadığı kimselere gelince, onların bulunduğu aday listeleri milletvekili sayısından daha kabarık tutuluyordu. Böylece, seçimler sonunda değişmez Genel Başkanın hoşlanmadığı kimselerden bir kısmı Meclise giremedi. Kimbilir, belki bu sadece bir tesadüften ibaretti. Muğla'dan, Cumhuriyet gazetesi Başyazarı yerine Cumhuriyet gazetesi Yazı İşleri Müdürü seçilmişti. Birinci sayfasında babamın kocaman bir resmini basan bir İstanbul gazetesi,

«Muğla halkının istemediği Yunus Nadi» diye haberi okurlarına müjdeliyordu. Oysa, halkın istediği, istemediği bir kimse yoktu ortada. Muğla'da sandık başına giden ikinci seçmenler, İnönü'nün hoşlanmadığını bildikleri Yunus Nadi yerine ayni partiden, hattâ aynı gazeteden arkadaşımız Feridun Osman Menteşoğlu'nu seçmeyi daha uygun bulmuşlardı. Onun adaylığını koyan da yine değişmez Genel Başkan değil mi idi? O halde mesele yoktu.

Babam sonuca hayret etmedi, olayı filozofça karşıladı, kimseye de kırılmadı. Biraz derbeder bir hayat sürmesine rağmen Feridun Osman'ı severdi babam. İyi bir gazeteci olarak yetişmesi uğruna yıllarca emek harcamıştı. Yeni görevinde başarı sağlıyabilmek için nasıl çalışması gerektiğine dair ona uzun boylu nasihatler verdi. Yazık ki, Büyük Millet Meclisine girdikten sonra Feridun Osman sudan çıkmış balığa döndü. Ortamını kaybetmiş, gazete sekreterliğinden aktif politika hayatına geçmeyi becerememişti. Birkaç yıl içinde söndü gitti. Onun böylece harcanması gazeteciliğimiz hesabına acı olmuştur. Olayları çabuk kavrıyan, haberleri gereği gibi işliyen, canlı, dinamik bir yazıişleri müdürü idi Feridun Osman.

Uzun bir süre milletvekilliği yapan babamın, devre sonuna atıla atıla birikmiş birçok basın dâvaları vardı. Bu dâvaların hepsinden babam, o zamanki Basın Kanununa göre, sadece gazete sahifi sıfatiyle sorumlu tutuluyordu. Dâvacılar da gazeteci idiler. Teker teker başvurarak dâvalarından vazgeçmelerini her birine rica ettik. Meslektaşlar ricamızı memnuniyetle yerine getirdiler. Yalnız bir tanesi «olmaz da olmaz!» diye direniyor, babamın hapse girmesi ile büyük bir kıvanç duyacağını belirtiyordu. Bu, Tan gazetesi sahiplerinden Sabiha Sertel'di. Tarihten altı yedi yıl önce Cumhuriyet'te yayınlanan bir yazıda Peyami Safa'nın kendisine «Bolşevik dudu» demesini hazdemememiş, açtığı hakaret dâvası sonunda gazete sorumluları altışar aya mahkûm olmuş-

lardı. Bu itibarla, milletvekili dokunulmazlığı artık sona eren babamın da otomatik olarak hüküm giymesi gerekiyordu. Kendi yazmadığı bir yazı yüzünden hasta ve yaşlı bir meslektaşını yıllarca sonra cezaevine göndermekte hiçbir sakınca görmüyordu «Bolşevik dudu!».

Fakat garip kuşun kuvasını Tanrı yapar, derler, yargıç Reşit Nomer'in yönettiği Asliye Ceza Mahkemesinde görülen dâva bir oturumda düştü ve dudunun sevinci boğazına takıldı kaldı: Olay sırasında babamın milletvekili olduğunu düşünen Sabiha Sertel, ya da avukatı, onu dâvalılar arasına katmaya lüzum görmemişti.

O tarihten birkaç ay sonra bir gün bizim odacı Hasan Yanardağ kapıyı açarak haber verdi: Karikatürist Cemal Nadir beni görmeye gelmiş. Eserlerini zaman zaman hayranlık derecesine varan takdir duygularıyle izlediğim Cemal Nadir'le, ikimiz de yıllardır Babıâlide yaşadığımız halde, nasılsa tanışıklığımız yoktu. Bir kez olsun raslamamıştık birbirimize. Sevinç ve merak içinde «buyursun!» dedim. Orta boylu, zayıf, esmerce bir adam içeri girdi. Kişiliğinin önemini azımsayan, yurt ölçüsünde kazandığı ünden sıkılan bir hali vardı. Karşısındakini rahatsız etmekten sakınırcasına yavaş sesle konuşuyor, geniş çerçeveli gözlüklerinin ardına sığınan bakışları, hayatta umduğunu bulamamış bir sanatçının ateşli hüznünü gözden kaçıramıyordu. Soyadı «Güler» olan Cemal Nadir, yakın arkadaşlarının dediği gibi, gerçekten «nadir güler» bir adam olmalı idi. Cumhuriyet'te çalışmak istediğini söylediği zaman âdeta kulaklarıma inanamadım; o kadar sevinmiştim. Böylesine ünü yurt ölçüsünde yaygın, Türk mizah dehasını en iyi temsil eden olumlu bir yaratıcının o sıra çalıştığı gazeteden niçin ayrılmak durumuna girdiğini kendisine soramazdım. Böyle bir saygısızlık benden beklenemezdi. İmzasını aramızda görmenin bizim için bir mutluluk, Cumhuriyet okurları için de bir zevk olacağını söyledim. Bununla beraber, benim istemediğim açıklamayı, pek ince bir

düşünüşle o kendiliğinden yaptı, Akşam gazetesini bırakış nedenlerini bir bir anlattı. Bunu yaparken eski patronlarını çekiştirmekten dikkatle sakınıyor, özellikle Necmettin Sadak hakkında beslediği iyi duyguları açıkça belirtiyordu. Cemal Nadir'le böylece başlıyan arkadaşlığımız, her gün daha güçlenerek sonuna kadar sürdü. Yazık ki, ölüm onu aramızdan pek erken aldı.

1939 yılında 270 milyon kadar tutan bütçemiz 1944'te 550 milyona yaklaşmıştı. Dar gelirli vatandaşların durumu yurtta gittikçe artan bir hoşnutsuzluğa yol açıyordu. Paralardan pullardan Atatürk resimlerinin kaldırılıp yerlerine İnönü'nünkilerinin konması türlü dedikodulara sebep olmuştu. Ekonomik sıkıntılar güç katlanılır bir hal aldıkça kulaktan kulağa yayılan dedikodular ve tenkidler birbirine karışarak çığ gibi büyüyordu. Telefon emriyle gazete kapatmak, kapanan gazeteleri aylarca açtırmamak (umur-u âdiye) den sayılır olmuştu. İçini serbestçe dökemiyen vatandaş hükümete karşı küskünlüğünü nasıl göstereceğini bilemiyordu. İki buçuk liralık, beş liralık kâğıt paralara, üzerindeki İnönü resimleri kulağından sigara yanığı ile delinmiş olarak, piyasada bol bol raslanıyordu. Şefe hoş görünmek gayreti, bir kısım yöneticileri, hiç de psikolojik olmıyan yanlış kararlara sürüklüyordu. İnönü Armağanı, İnönü Ansiklopedisi, İnönü Okulu gibi tesislerin gittikçe çoğalması artık iyiden iyiye sinirlere dokunmaya başlamıştı. Taksim'de, Vali Lûtfi Kırdar'ın İnönü Gezisi diye adlandırdığı mermer merdivenlerle çıkılır taraçamsı bahçeye konmak üzere Profesör Belling'e at üstünde kocaman bir İnönü heykeli ısmarlanmıştı. Bu, vaktiyle heykeltraş Canonica tarafından yapılan ve Atatürk'le beraber İnönü'yü de, Mareşal Çakmak'ı da gösteren meydandaki Cumhuriyet Anıtına kıyasla çok daha heybetli bir yapıt olacaktı. İnönü, bir iki kere oraya gelerek kaidenin durumu-

munu incelemiş, fakat girişilen teşebbüsle Atatürk gençliğinin durumunu incelemiş, fakat girişilen teşebbüsle Atatürk gençliğinin kırıldığını farkedememişti.

Basın sindirildiği için sorumluları uyarmak imkânı da hemen hemen kalmamıştı. Sovyet orduları Doğu Cephesinde hızla ilerlediği, savaşı Demokrasiler cephesinin kazanacağı anlaşıldığı bir sırada (Mayıs 1944) ırkçılara karşı sert tedbirler alındı. Bunların elebaşları yakalanıp hapsedildi. Oysa, aynı adamlar, ölümünden sonra Atatürk'ü alaya aldıkları ve okullarda, dergilerde rahatça propagandalarını yürüttükleri zaman ciddî bir kovuşturmaya uğrasalardı, ırkçılık akımı daha başlangıçta önlenebilir, hiç değilse dumura uğratılırdı. 19 Mayıs nutkunda, İsmet İnönü «Millî politikamızın memleket dışında sergüzeşt aramak zihniyetinden uzak» olduğunu belirtirken elbette çok haklı idi. Ne var ki biz memleket içinde de sergüzeşt aramak zihniyetinden daima uzak kalmalı, Atatürk ilkelerine dört elle sarılarak, ne kişisel heveslerimiz uğruna, ne de dış politika kaygılariyle onlardan en ufak bir tavize yanaşmamalı idik. Gençlerimize seslenen Millî Şef, aynı nutkunda şöyle diyordu:

«Sizler bizim bütün ümitlerimizi taşıyorsunuz. Geleceğin yeni meselelerini siz halledeceksiniz. (...) Cumhuriyet sizi bu ümitlerle yetiştiriyor.

(...) ilk öğretim hiçbir devirde bugünkü ölçüsü ile ele alınmamıştır. Cumhuriyetin ilk günündenberi arkasından koştuğu ilk öğretim ülküsü, hakikî ve tam mânasiyle başarılmak yolundadır. Bu seneden itibaren, binlerce sayılarla köy okullarının açılacağı bir devre giriyoruz. Hazırlıklar tamamdır. Makine kurulmuştur. Bundan sonra yalnız amelî neticeler alacağız. Yakın uzak, büyük küçük, toplu dağınık bütün köylerin kız erkek bütün çocukları, çok değerli öğretmenlerinin karşısında dershaneleri dolduracaklardır. Nihayet on

sene zarfında Türkiyede ilk öğretim meselesinin halledilmiş olacağını, açık ve kesin olarak görebiliyoruz.»

Ne güzel sözler, ne tatlı vaadler, ne güçlü umudlar değil mi? «Cumhuriyetin ilk günündenberi arkasından koştuğumuz ilk öğretim ülküsü, gerçek ve tam anlamiyle başarılma yolunda..», «bu yıldan itibaren binlerce sayılarla köy okulları açılacak», «hazırlıklar tamam», «makine kurulmuştur», «kız, erkek bütün çocuklar sınıfları dolduracak», «nihayet on yıl içinde Türkiye'de ilk öğretim dâvasının çözüleceğini açık ve kesin olarak görebiliyoruz.»

Fakat hani ya? Aradan on değil — bu satırları yazdığım sırada — tam yirmi yıl geçti. 19 Mayıs 1944'te okul çağına giren yavrular bugün nerede ise otuzuna varmak üzere. Bunların hâlâ yarısını okutamıyoruz. Okuyanların da önemli bir kısmı Arap harfleriyle yetişiyor, sakal koyuveriyor, devrim düşmanı ve yobaz oluyor. Öğretim Birliği Kanunu sayesinde yurdumuzu demokrasiye kavuşturacağımızı umarken, demokrasi uğruna biz Öğretim Birliği Kanununu kendi elimizle hırpaladık, mahvettik.

Günü gününe yürütülen ustaca bir politika ile (birtakım koşullar da bir araya gelince) savaş dışı kalınabileceğini 1939 - 1945 yılları arasında gördük. Fakat, ne kadar ustaca bir politika güderse gütsün, temel ilkelerinden taviz veren bir devrim rejimi başarısızlıklar içinde bocalamaya ve eninde sonunda dumura uğramaya mahkûmdur. Bunu da işte yirmi yıldır görüp duruyoruz.

CHP altıncı Büyük Kurultayı açış nutkunda (8 haziran 1943) İsmet İnönü arkadaşlarına şu sözleri söylemişti :

«Cihan Harbinin bugününde de yurtta sulhü muhafaza etmek hedefini güdüyoruz. Memleketin emniyet ve müdafaası için hazır ve kararlı bulunuyoruz. Milletin varlığı için icabederse, onun insanca ve paraca bütün kaynaklarından istifade etmeye mecbur olduğumuzu biliyoruz. Büyük cihan âfetinin ne vakit ve nasıl biteceğini kimse tahmin edemez.

Harb bitinceye kadar olduğu gibi bittikten sonra da, milletin kendi varlığını doğrudan doğruya alâkadar eden ne gibi yeni meseleler çıkacağını takdir etmek de güçtür.»

Bu sözlerde büyük bir gerçek payı bulunduğu inkâr edilemez. Milletin varlığı uğruna, gerekirse, bütün kaynaklarımızı elbette ortaya atacaktık. Savaşı Mihver devletlerinin kaybettiği anlaşılıyor idi ise de, onun ne zaman ve nasıl biteceği belli değildi. Sovyet Rusya ile Batılılar arasındaki ilişkilerin ne gibi gelişmeler göstereceği önceden kestirilemezdi. Marksizm - Leninizm ilkeleri açısından Stalin, bir bakıma devrimci, bir bakıma gerici bir yol tutmuş görünüyordu. Emperyalizme karşı olduğunu söylerken Japonya ile iyi geçinmeye dikkat ediyor (bu durum Hiroşima üzerinde ilk atom bombası patlayıncaya değin sürecektir), Çin komünistlerinin Çan-Kay-Şek'le uzlaşmalarını sağlıyor, ayrıca Rusya'da Kutuzof, Suvorof gibi Çar devri komutanları adına nişanlar dağıtarak tuhaf bir bolşevik milliyetçiliğine kapı hazırlıyordu.

Biz ne yapacaktık? Ne yapmalı idik?

Savaş bittiği zaman, toplumsal varlığımızı doğrudan doğruya ilgilendiren hangi sorunlarla karşılaşacağımızı elbette bilemezdik.

Kendine özgü otoriter davranışlarına rağmen Atatürk devrimlerinin özünü başarı ile koruyan, hattâ o devrimleri daha ileriye doğru geliştirmeye gayret eden İsmet İnönü, iyi bir çalışma ekipi kuramamıştı. Memleket dâvalarını, kişiliği olan, üstün yetenekli adamlarla tartışarak çözmeye çalışmaktan galiba hoşlanmıyordu. Yanına daha ziyade, emirlerine tartışmasız boyun eğecek memur yaradılışlı kimseler toplanmıştı. Devlet makinesini en teferruatlı çarklarına kadar kendi eliyle yönetmek istiyordu. İlgili Bakanları, hattâ Başbakanı aşarak müsteşarlara, umum müdürlere direktifler verdiği duyuluyordu. Bunun en parlak örneğine bir gün kendi gözlerimle tanık oldum. San Francisco Konferansı top-

lanmak üzere bulunduğu, ya da henüz toplandığı sıralarda (1945 nisan sonu) Saraçoğlu'dan bir görüşme (mülâkat) rica etmiştim. Tasasız ve içi rahat Başbakan bana dünya durumu hakkında her şeyler söyledikten sonra sözü yurdumuza getirdi. Ona göre her şey yolunda idi ve yolunda gidecekti. Vatandaş memnun, işiyle gücüyle uğraşıyordu. Basın da hükümetin ve rejimin yardımcısı idi.

— Yalnız iki tane fena kokan gazete vardı. Onları susturduk, mesele kalmadı artık!

dedi Saraçoğlu. Bu iki gazeteden biri Vatan, biri de Tasvir'di. Uzun süredenberi kapatılmışlardı. Görüşmemiz bitince, İş Bankasının yanındaki sokaktan çıkarak Ankara Palas'a yaya döndüm. Holde bir bayram havası esiyordu. Ahmet Emin Yalman, Cihat Baban, Zeyyat Ebüzziya sevinç içinde hep orada idiler. Gazetelerinin açılma kararını biraz önce Basın - Yayın Müdüründen öğrenmişlerdi.

Ve devrin Başbakanı bu karardan henüz habersizdi.

Bir zamanlar resmî görüşe aykırı düşünceler şöyle dursun, doğru haberlerin bile izinsiz yazılmasına kızan İnönü acaba şimdi ne yapmak istiyordu? Dış politika koşullarının değişmesi karşısında nasıl bir yol tutacaktı? En yakın çalışma arkadaşlarına bile danışmadığına göre soru, gerçekten düşündürücü idi.

İnönü'nün 1938 yılında kendini CHP değişmez Genel Başkanlığına seçtirerek şeflik rejimini sistemleştirmeye çalışmasında o zamanki dünya koşullarının, parti ileri gelenlerinin, nihayet İnönü'ye özgü birtakım psikolojik eğilimlerin derece derece rolü olduğunu bu yazılara başlarken görmüştük. Savaş sonu olaylarını incelerken şeflikten demokrasiye (soyut demokrasiye) geçişimizde de hemen hemen aynı etkenlerin — bu sefer ters yöne işliyerek — yine derece derece aynı rolleri oynadıklarını kabul etmemek güç oluyor.

V.

1945 başlangıcında Mihver dayanışı Avrupa'da son haftalarını yaşıyordu. Doğudan Ruslar, batıdan Anglosaksonlar Alman toprağına girmişler, adım adım Berlin'e doğru ilerliyorlardı. İtalya'da faşizm yıkılmış, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Macaristan kimi kurtarılmak, kimi de işgal edilmek durumuna girmişti. Kesin zafer günü yaklaşıyordu. Gelecek barış düzenini korumak üzere nisan sonunda San Francisco'da bir konferans toplanmasına karar verilmişti. Bu konferansa ne Mihver devletleri, ne onların ortakları, ne de tarafsızlar çağırılmıyacaktı. İspanya, Portekiz, İsviçre ve İsveç, San Francisco Konferansına katılmıyacakları bilinen devletler arasında bulunmalarına rağmen istiflerini bozmuyorlardı. Fakat onlarınkinden apayrı idi bizim durumumuz. Biz Batı demokrasileriyle karşılıklı yardım antlaşmaları imzalamış, olayların gelişiminden yararlanarak yine de 1945 yılı başlangıcına dek savaş dışı kalmayı başarmıştık. Yukarıda adı geçen devletlerin aksine, Sovyet Rusya ile aramızda binlerce kilometreyi bulan sınır komşuluğumuz vardı. San Francisco'ya gidemezsek haklımızda hayırlı olmıyabilirdi. Batılı dostlarımız bunu sık sık yöneticilerimize hatırlatıyorlardı. Nihayet 23 şubatta olağanüstü bir toplantıya çağırılan Büyük Millet Meclisi, oybirliğiyle Almanya ve Japonya'ya savaş ilânına karar verdi. Bir iki Batılı gazete

«Türkler döğüşmek değil, San Francisco'ya bilet almak için savaşa girdiler» diyerek bizi yermek istedilerse de kararımız demokrasiler dünyasınca olumlu karşılandı. 7 mart günü Birleşik Amerika Devletlerinin Ankara Büyükelçisi Steinhardt, Dışişleri Bakanlığına gelerek galipler adına hükümetimizi resmen konferansa davet etti. İşler yolunda gidiyor denebilirdi. Ne yaparsınız ki, aradan üç hafta geçer geçmez 21 martta Molotof, Moskova Büyükelçimiz Selim Sarper'e bir bildiri (déclaration) verdi. Bu bildiride Sovyet Rusya ile Türkiye arasında 1925'te imzalanan ve süresi 1945 kasımında bitecek olan dostluk ve tarafsızlık antlaşmasını Sovyet Hükümetinin uzatmamak kararında olduğu haber veriliyordu. Ancak Ruslar bir açık kapı bırakmışlar ve değerini takdir etmekle beraber, İkinci Dünya Savaşı içinde başgösteren derin değişiklikler sonucunda 1925 antlaşmasının artık yeni koşullara uymadığı ve ciddî ayarlamalar istediği) gerekçesine dayanmışlardı. Yani:

— San Francisco'ya gitmekle iş bitmez, bizimle anlaşmalısınız!

demeye getiriyorlardı.

(Bu yazılara başlarken, hangi nedenle olursa olsun, dip notları çıkmamaya andiçmiştim. Fakat önemli bir konuya geldiğimiz için şurada bir parantez açmama okurlarımın iznini rica edeceğim. Potsdamm Konferansına A.B.D. Başkanı Truman'la beraber katılan Byrnes, Morgan Yayınevi tarafından basılan anılarında, Molotof'un ağzı ile olayları başka bir açıdan ele alıyor. Bilindiği gibi bu konferansa Üç Büyükler adına Truman, Churchill, Stalin ve onların Dışişleri Bakanları katılmışlardı. Konu, Boğazlar sorununa geldiğinde, kitabının 158. sayfasında Byrnes, durumu şöyle açıklıyor: Söz alan Churchill, yeryüzündeki bütün su geçitlerinin savaş ve ticaret gemilerine açık olmasını, bu arada Rusya'nın da Boğazlardan serbestce yararlanması gerektiğini pek olağan sayarak, bu amacı gerçekleştirecek yeni bir anlaşmaya İngiltere'nin katılma isteğini söylüyor, bu itibarla Rusya'nın Türkiye'den Kars, Ardahan ve Boğazlar üzerindeki iddialarının lüzumsuzluğunu ileri sürüyor. Bunun üzerine Stalin ve Molotof, Rusya adına kendileri hiçbir istekte bulunmadıklarını ileri sürerek, şu tezi savunuyorlar: «Türkler bize bir ittifak antlaşması teklif ettiler. Biz de bir gün savunmak zorunda kalacağımız sınırları tesbit için bazı şartlar ileri sürdük.» Stalin ayrıca Türkiye'nin Boğazlar-

dan serbest geçidi garanti edebilmek hususunda yeter derecede güçlü bulunmadığını söyliyerek Sovyet Rusya'ya Boğazları savunma imkânı verilmesinin meşruluğu üzerinde duruyor. Savaş sonunda, Rusya ile bir ittifak antlaşması teklifinin bizden geldiği hakkında Stalin - Molotof ikilisinin söyleyip de Byrnes'in yazdıkları ne derece gerçeğe uyuyor, ayrıca incelenmeye değer.)

Sovyet Hükümetinin bu davranışı, Stalin rejimi ile Batılı demokrasiler arasında yakında bir fırtına kopacağına dair bir ön belirti sayılmalı idi. San Francisco Konferansı tam bir anlaşma havası içinde geçeceğe hiç de benzemiyordu. «Engel ortadan kalkınca yasak geri gelir» kuralı gereğince faşizm tehlikesi karşısında birleşen iki zıt dünya görüşü, tehlikeyi atlatır atlatmaz yine eski düşmanlıklarına dönmek üzere idiler.

Bizim hesabımıza yapılacak iş basitti : Dostluğumuzu devam ettirmek için 1925 antlaşması üzerinde ne gibi bir ayarlamaya lüzum görüyordu kuzey komşumuz? Bunu öğrenmeli idik. Eğer haysiyet kırıcı, ya da bağımsızlığımızı tehlikeye düşürücü birtakım isteklerle karşılaşırsak elbette «olmaz» diyecektik. Batılı dostlarımızın bizi yalnız bırakacağı pek beklenemezdi. Gerçi o sıralar Batı dünyasında, özellikle Birleşik Amerika'da Sovyet Rusya'ya karşı tapınma derecesine varan bir hayranlık göze çarpıyordu. Hitler saldırıları önünde iki yıl kahramanca dayanan Ruslara karşı, basın ve yayın propagandalarının da desteği ile, Amerikan halkı minnet duyguları besliyordu. Fakat Batılılar bizi San Francisco'ya hatır için çağırmamışlardı. Onlar yalnız bıraksalar da nihayet şerefimiz uğruna ölmekten gayri ne gelirdi elimizden? Her halde Rus peyki olmamak gayreti içinde bir gün mutlaka Amerikan peyki olmak zorunda değildik.

Hükümetin tutumu doğru oldu. Merkeze çağırılan Selim Sarper 3 nisanda Ankara'ya geldi. 6 nisanda da Sovyet Büyükelçisine verdiğimiz bir bildiride 1925 dostluk ve tarafsızlık antlaşmasının yenilenmesi için gerekli değişikliklerin ne-

ler olabileceğini kuzey komşumuzdan resmen sorduk. Kuzey komşumuzun bizden kabulü imkânsız şeyler istiyeceğini elbette İnönü herkesten iyi biliyordu. Fakat dünya kamu oyu karşısında hak kazanabilmek için tutulacak başka bir yol da düşünülemezdi. 20 nisanda Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt öldü ve 25 nisanda da San Francisco Konferansı, yeni Başkan Truman'ın getirdiği değişik hava ile açıldı. Kronolojik sıraya göre :

Mayıs başında. Hitler, sevgilisi Eva Braun'la beraber kendini yokediyor.

10 mayısta Alman dayanışı her yerde bütün bütün kırıldığı için Avrupa'da savaş sona eriyor.

4 haziranda ise, San Francisco'da, tüzüğünün hazırlanmasına çalışılan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde veto hakkı meselesi yüzünden Batılılarla Sovyetler arasında ilk çetin anlaşmazlık patlak veriyor.

Şimdi yine biraz geriye dönelim. 1945 yılı başlarında Ismet İnönü bütün gücü ile devrim hamlelerini başarma çabası içindedir. Dil dâvası, ilköğretim dâvası, toprak dâvası bu hamlelerin başta gelenleridir. Türkiye Büyük Millet Meclisi 10 ocak günü yaptığı toplantı sonunda oybirliğiyle Anayasa dilinin Türkçe olduğunu ilân ediyor. Oybirliği derken, sonradan bu kanunu eski haline getiren Demokrat kodamanlarının da oya katıldıklarını, hiç değilse karara ses çıkarmadıklarını unutmıyalım.

23 Ocakta Meclise verilen Toprak Kanunu Tasarısı özel bir komisyon tarafından incelendikten sonra mart başında Genel Kurulda görüşülüyor. İsmet İnönü Cumhurbaşkanı, CHP değişmez Genel Başkanı ve Millî Şef seçildiğindenberi onun benimsediği bir kanuna, yani dolaylı olarak ona karşı ilk sert çıkışlara bu tasarı görüşülürken tanık oluyoruz. CHP saflarında yer alan kodaman toprak ağaları kıyameti koparıyorlar. Çıkarlarına dokunmadığı için Anayasa diline eyvallah diyen ağaların bir kısmı — hepsi değil — Şefin hışmı-

na uğramayı da göze alarak kanuna kırmızı oy vermekten çekinmiyorlar. Kanun, yedi aykırıya karşı çoğunlukla kabul ediliyor. Meclis, ayrıca 11 haziranı izliyen her pazar gününün bütün yurtta «Toprak Bayramı» olarak kutlanmasına karar veriyor. Yazık ki, kanun uygulanmadığı ve ertesi yıl da soyut demokrasiye geçildiği için Türk köylüsü toprak bayramını kutlamaya hâlâ bir türlü fırsat bulamadı.

Ele aldığı dâvalar uğruna İnönü'nün, savaş sonuna doğru gerçekten büyük gayretler harcadığını görüyoruz. Söylev veriyor, komisyon kurup çalıştırıyor, gerekirse gazetelere yazı bile yazıyor. 18 nisan 1945 günlü Ulus'ta yayınlanan «İnönü» imzalı başyazıda şunları okuyoruz:

«İlköğretimi, büyük kitleyi maddi ve mânevi alanda kaldırıp yükseltecek ana tedbir sayıyorum. Yirminci asrın ileri ve kudretli bir milleti olabilmek için ilköğretim, çözebileceğimiz ilk meseledir. Hür vatandaşlığın bütün feyizlerini, hususi ve resmî millet hayatında göstermek, şuurlu ve müstakil bir millet olarak içeriden ve dışarıdan çıkacak bütün fırtınalara imanla göğüs germek, her şeyden evvel hiç olmazsa ilköğretim tamamlığı ile sağlanabilir. İlköğretimi olmıyan memlekette Ortaçağ idaresi, bütün şekilleriyle devam eder. Resmî kanunlar ne derlerse desinler, vatandaşlara ne haklar tanırsa tanınsın, hiç olmazsa ilköğretim derecesinde bilgi olmazsa haklar ve vazifeler canlanmaz, gönüllere ve yüreklere sinip yerleşmez. Bilmiyen, siyasi veya ekonomik kudret sahiplerinin elinde, Ortaçağda olduğu gibi köle hayatı sürer. Asıl acıklı olan taraf da bilmiyen, kendi düşkün ve köle hayatına karşı duygusuz ve kayıtsız kalır. (Bu düşünce, Rousseau'nun Toplumsal Sözleşme adlı eserinde hemen kelimesi kelimesine belirtilmiştir). (...) İlköğretim dâvası, insan olmak, millet olmak dâvasıdır. Hepimiz, dâva yolunda bu gözle ve bu anlayışla yürüyüp ilerlemeliyiz.»

Savaşın Avrupa'da artık tamamiyle sona erdiği, yani Demokrasiler zaferinin kesin olarak gerçekleştiği 19 Mayıs günü gençliğe şöyle sesleniyor :

«Türk milleti yeni bir çalışma devrine giriyor. İleri bir insan cemiyeti olmanın maddi şartları, hele mânevi şartlarını mümkün olduğu kadar açık olarak tamamlamak için durmadan hamleler yapmak ödevindeyiz. Cemiyetimizin ana meselelerini çözmek için harbin dar senelerinde gösterdiğimiz gayretleri artırarak devam ettireceğiz. Ana meselelerimizin başında köylü topluluğunun kalkındırılması ve ilerletilmesi gelir. Cumhuriyet, köy meselesini, ilk gündenberi iyi dileklerle karşılamıştır. Birçok denemelerle köylü meselelerini kavramaya ve bütün olarak ele almaya çalıştık. Türlü tedbirlerin en ilerisinde köyde ilköğretimi gördük. Şimdi, bu meselenin hazırlık devrini geçmiş, amelî devrine girmiş bulunuyoruz. Ufak büyük, dağınık toplu, her köyde bütün gayretlerimizi harcıyarak işlikli ilkokullar kurmaya başladık. Bu çalışmayı işlerimizin ehemmiyetlisi ve zevklisi sayıyoruz. Memleketin köylüsünden ve aydınından gördüğümüz karşılık çok cesaret vericidir. Binlerce okulun bir senede meydana gelmesi, bütün vatanseverlerin ortak hazzı ve iftiharı olmuştur. Az senelerde bu dâvayı temelinden başarabileceğimize kesin olarak güveniyoruz. Köylerde kurmaya çalıştığımız bölge okulları da bilgiyi ve tekniği kuytu vatan köşelerine yayacak teşebbüslerimizdir. Bölge okullarının ilkokullarla aynı zamanda meydana gelmesi, ilköğretimle bezenecek köylerin, aynı emekler ve zamanlar içinde daha ileri ve daha yapıcı bir cemiyet olmasını sağlıyacaktır. (...) Topraksız köylüye işliyeceği toprağı kendi malı olarak temin etmek, bugün başarmak üzere olduğumuz bir teşebbüstür. Bundan da Türk milletinin ileri ve kudretli olması için büyük ümitler besliyoruz. İşliyen köylünün bütün emeğinden ve kazancından tamam olarak kendi ailesinin faydalanması ve kendi öz toprağını verimli ve bayındır kılması, Türk milletinin son yirmi sene içindeki hayırlı inkılâpları arasında en üstte göze çarpan parlak eserlerden biri olacaktır. Asırların fena geleneği olan bir toprak sistemi, hür insanların yaşadığı ye-

ni ve ileri bir sisteme çevrilmek üzeredir. Cumhuriyet, toprak dağıtımı ile beraber olarak donatım işlerini de düşünmüştür.

Köylü kalkınması büyük davası içine daldıktan sonra ihtiyacın göstereceği yeni tedbirleri iktidarımızda olan bütün vasıtalarla durmadan temin etmeye çalışacağız.»

Bu nutkun sonlarına doğru, İnönü, Cumhurbaşkanlığına seçildiğinden bu yana, ilk defa olarak demokratik gelişmemize değinerek şu düşünceleri ileri sürüyor:

«Memleketimizin siyasi idaresi, Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlariyle gelişmeye devam edecektir. Harb zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi müessesemiz olan Büyük Meclis, az zamanda büyük inkılâplar geçirmiş bir memleketin, sarsıntılara uğramadan, daha ziyade ilerlemesini temin edecektir.»

Söylevin bu parçası beni bir hayli düşündürdü. Özellikle şu cümle üzerinde durdum: «Harb zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir.»

Paşa ne demek istiyordu acaba? Yurdumuzun politika ve düşünce hayatında demokrasi prensipleri savaş yüzünden mi kısılmıştı? Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarıldığı, daha sonra Serbest Fırka kapatılıp tek parti rejimine dönüldüğü sıralarda yeryüzünde savaş mı vardı? Atatürk'ün kurduğu ve İnönü'nün yürüttüğü devrim düzenini biz yurdumuzu gerçek demokrasiye götürecek yol olduğu için benimsemiş değil mi idik? Vicdan özgürlüğü, Medenî Kanun, kadın hakları, öğretim ve eğitim birliği, köy enstitüleri, Toprak Kanunu ve bunları gerçekleştirmeye yarıyacak bütün tedbirler aynı amaç uğruna göze alınmamış mı idi? Çoğunluğu bilgiden yoksun

kalan bir toplumu gerilikten kurtarmanın imkânsızlığını İnönü yine kendisi söylememiş mi idi? Oysa yurdumuzda lâyikliği dinsizlik sayan, kadın haklarından yakınan, köy enstitülerine diş biliyen bir zihniyet hâlâ pusuda fırsat kolluyordu. Doğrusu, oy avcılığı demokrasisine iyice geçtikten sonra başımıza gelecekleri o gün zerrece kestirebilmiş değildim. Ne var ki, bütün Atatürkçüler gibi devrim ilkelerini gerçek demokrasinin baş şartı biliyordum. Bir kere bunlardan taviz verilmeye başlandı mı, rejimin soysuzlaşacağına şüphem yoktu.

21 Mayıs 1945 günlü Cumhuriyet'te «Halk idaresinde ileri adım» başlığı ile şu yazım çıktı :

Yurdumuzun politik bünyesine dair Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından evvelki gün söylenen değerli sözler, demokrasi prensiplerinin dünya ölçüsünde zafere kavuştuğu bir sırada bilhassa önemlidir.

23 Nisan 1920'de kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi, özü itibariyle kaynağını halktan alan bir teşekküldür. Bu teşekkülün çeyrek yüzyıla varan tarihini gözönüne getirdiğimiz zaman, en fırtınalı, en tehlikeli anlarda, Türk millî bünyesinin devrilmez bir irade ve şuur birliği yaratmasını bildiğini görürüz. Millî kahramanımız Büyük Atatürk'ü vaktiyle bir diktatör sanan yabancılar, Türk inkılâp tarihini iyi öğrenmemiş, yahut yanlış öğrenmişler arasından çıkardı. İki Cihan Harbi arasındaki devre boyunca şurada burada patlak veren diktatörlük rejimleri, milletleri ve dünyayı nereye sürükledi, görüyoruz. Atatürk hiçbir zaman diktatör olmamıştır ve Türkiye Cumhuriyeti diktatörlüğe hiçbir zaman özenmemiştir. Sakarya buhranının ateşli günlerinde bile, Mustafa Kemal, ancak Büyük Millet Meclisinin, yani millî iradenin zoru ve emri ile kendisine verilen geniş salâhiyetleri kabul etmiş, memleketin mukadderatını eline almıştı. Mustafa Kemali, kayıtsız şartsız kumanda yerine geçirmekle Türk millî şuuru, o anın gerektirdiği en uygun tedbiri bul-

muş oluyordu. Bunda ne kadar haklı olduğunu dünyaya anlatmak için uzun zaman beklemeye lüzum kalmadı. Sakarya, Türk millî birliğinin tarihte eşine raslanmadık bir zaferidir. Cumhuriyetten sonra yapılan ileri hamleler, memleketin idaresinde eski otoriter zihniyeti yıkarak demokrasi prensiplerini sağlamak amacını gütmüştür. (...)

Türk demokrasisinin ödevi, halk adına ve halk uğruna gerçekleştirilen inkılâplarımızın çerçevesi içinde, yurttaşların, gittikçe artan bir nispette söz ve fikir sahibi olmalarını sağlamaktır. Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı, İnönü'nün Başbakanlığı zamanında bu uğurda cesaretli adımlar atılmış ve halk idaremizin millî bünyemize en uygun bir şekilde gelişmesine yardım edilmiştir.

Demokrasi rejiminin hazır elbiseye benzetilecek bir kalıp olmadığını hep biliriz. Halk idareleri devirden devire ve cemiyetten cemiyete özel vasıflar taşır. Bizim halkçılığımızın temelleri de çeyrek yüzyıl önce Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisinde kurulmuştur. Bu temellerin üzerinde günden güne yükseldiğini gördüğümüz Türk demokrasisi. içeriden ve dışarıdan zaman zaman başgösteren aksak temayüllere karşı — bazan şiddetle — kendini korumak zorunda kalmıştır. (...) Söz hürriyetine dayanarak ve halktan görünerek halkı aldatmaya çalışanların, hele büyük inkılâplar başaran genç milletlerde ne büyük bir tehlike olduğunu yakından biliriz. (...)

Bu yazı yayınlandığı sırada yurdumuzda bir muhalefet partisi henüz kurulmuş değildi. Cumhuriyet Halk Partisine karşı açıkça savaşacak bir örgütlenme teşebbüsü yoktu ortada. Ali Râna Tarhan başkanlığındaki bağımsızlar grupunu kimse ciddiye almıyordu.

Siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerini İnönü'nün nasıl genişleteceği de bilinmiyordu. İkinci Dünya Savaşının sebep olduğu yoksulluklar yüzünden, halkta, iktidara karşı gittikçe artan hoşnutsuzluk, gericiler ve kötü ni-

yetliler tarafından kolayca sömürülebilirdi. Acele etmemek, çok dikkatli olmak gerekti. Tek taraflı ve fazlaca kişisel bir yönetim kurmuş olmakla beraber, İnönü, devrim ilkelerine bağlı bir şefti. Bunlardan fire verildiği takdirde milletçe büyük zararlara uğrıyacağımızı, üstelik yurdumuzda demokratik bir düzen de kuramıyacağımızı biliyordum. İpin ucu kaçırılmamalı idi. Bunu başarabilecek mi idik?

XIV

28 Haziranda (1945) babamı kaybettik. Bir süredir tedavide bulunduğu Cenevre'de, ameliyat masasında ölmüştü. Ona yakışan bir ölümdü bu. Hem yavaş yavaş bizi hazırlamış, hem de iyileşebileceğini umduğumuz bir sırada, uzun boylu yataklara düşmeden, bıçak altında ansızın hayata gözlerini yummuştu.

Son mektuplarını okurken bu sonucu sezer gibi oluyor, fakat kabul etmek istemiyordum. Kolay okunur, dolgun, işlek bir el yazısı vardı babamın. Kâğıt üzerine çizdiği iri harfli sözcükler, dış görünüşleriyle bile insana güven duygusu aşılıyan enerji belirtileri taşırlardı. Son aylarda bu belirtiler azalmış, dolmakalemin kâğıt üzerine işlediği çizgiler titrek bir hal almaya başlamıştı. Babamın el yazısında ilk defa rasladığım bu değişikliğe için için üzülüyor, yine de kendimi avutmaya çalışıyordum. Henüz altmış altı yaşını tamamlamamıştı. Umutsuz bir hastalığa da tutulmuş değildi. Böbrek taşı dediğimiz ne idi sanki? Geçen yıl geçirdiği başarılı prostat ameliyatından sonra buna niçin dayanamıyacaktı?

Ama ya o el yazısı? Ya o güvensiz, tereddütlü çizgiler? Babam mektubunda «Merak etme oğlum, ameliyattan sonra bir şeyciğim kalmıyacak» diyorsa, ben, cümleyi meydana getiren titrek harfli sözcüklerin yanyana sıralanıp, «Artık dayanma gücüm tükendi, ölürsem kendini fazla üzme oğlum»

demeye çalıştıklarını anlar gibi oluyordum. İçgüdü'm yanılmamıştı.

Ölümünden birkaç yıl öncesine gelinceye dek babam hayat dolu, dinamik, iyimser yaradılışlı bir adamdı. Fikir savaşlarını yadırgamaz, tersine, inandığı dâvalar uğruna kıyasıya savaşmaktan zevk alırdı. Ailesine, yurduna, arkadaşlarına, mesleğine derin bir sevgi ile bağlı idi. Gazeteciliğe erken başlamış ve istibdat yönetimini devirmeye gayret edenler safına tereddütsüz katılmıştı. «Yeni Gün» ü kurmadan önce çeşitli gazetelerde yazarlık, yazışleri müdürlüğü ve başyazarlık görevlerini yüklendiği için, yaptıkları iş ne olursa olsun, bütün meslektaşlarına karşı yakın bir ilgi duyar, tefrika yazarının hakkını korurken mürettip çırağını unutmazdı. Yanında çalıştırıp yetişmelerine gayret ettiği gençleri öz çocuklarından ayırdetmezdi. Bu kadar sevgiyi yüreğinin neresine sığdırıyor diye arada bir hayrete düştüğüm olurdu. Gericilere, sahte milliyetçilere, bir de fikir döneklerine tahammül edemezdi. İleri hamleleri desteklemekten korkanlar hakkında :

— Bunlar adam değil, cüdam! derdi.

Türkiye'nin bir an önce ileri Batı ülkeleri düzeyine kavuşması uğruna yıllarca bıkmadan usanmadan çalışmıştır. Ateşli bir milliyetçi olmakla beraber, şoven değildi. Kendini Türk bilen herkesin Türklüğüne inanırdı. Birinci Cihan Savaşında Ermenilere karşı girişilen hareketi doğru bulmadığını Talât Paşa'ya açıkça söylemişti. Azınlıklar da bu tutumunu bildikleri için ona karşı saygı duyarlardı. Mütareke başlangıcında İngilizlere teslim edilip Malta'ya sürülmek üzere babam Damat Ferit hükümeti tarafından sıkı bir kovuşturmaya uğradığı zaman, onu, saklandığı apartman dairemizin servis kapısından gizlice kaçıran, Ermeni kapıcı Kalust olmuştur.

Karanlık mütareke günlerinde, memleketin kurtulacağına dair kesin inancını bir an yitirmedi. Atatürk'ü Selânik'te

tanımış, Büyük Kurtarıcının dehâsına o zamandan hayran olmuştu. Mustafa Kemal Millî Mücadele hazırlıklarına girişince, çoluğunu çocuğunu bırakıp doğru Ankara'ya, O'nun yanına koştu. Mükemmel bir gazeteci olduğu için, oraya taşıdığı «Yeni Gün», İstiklâl Savaşı boyunca halk mâneviyatını desteklemek, kurtuluş ideolojisini geliştirmek, sonraları da Cumhuriyetin ilânı koşullarını hazırlamak bakımından önemli bir rol oynamıştır. Ahırdan bozma bir yerde, külüstür bir makine ile basılan Yeni Gün'ün iki bin kadar tirajı olduğunu daha önce yazmıştım.

— İki bin tirajlı bir gazetenin de sesi kaç kişiye ulaşır? diye sorulabilir. Haklı bir dâvayı savunduğu zaman, az sürümlü gazetelerin çok sürümlü dâvasız gazeteler karşısında ölçülemez derecede üstün bir güç taşıdıklarını unutmıyalım.

Babam, Atatürk'ün dehasına o kadar inanıyordu ki, Sakarya Meydan Savaşı öncesinin buhranlı günlerinde, Başkomutana geniş yetkiler verilmesi uğruna — hattâ Atatürk'e rağmen — savaşmaktan çekinmedi. Ordumuz Sakarya gerisinde toplanıyordu. Orada tutunacak mı idik? Kesin meydan savaşını nerede verecektik? Bu, şüphesiz yalnız Başkomutanın bileceği bir şeydi. Devlet merkezinin Kayseri'ye taşınması ihtimalinden söz ediliyordu. Hattâ bir kısım aileler — o arada biz ve Yeni Gün — yolculuk hazırlığına başlamıştık bile. «Hattı müdafaa yok, sathı müdafaa var» ilkesini benimsediğimize göre, bunu olağan saymak gerekiyordu. Yurdumuzu, son karış toprağımız elden gidene dek savunacaktık. Fakat Ankara'ya düşman askerinin ayak basması, politik yönden dâvamızı büyük ölçüde zayıf düşürebilir, belki de yerine konması imkânsız felâketlere yol açardı.

Bu kördüğümü çözecek tek adam vardı: Mustafa Kemal!

Büyük Millet Meclisi ona, geçici bir süre için, yeni vergiler toplamaktan vatandaş malına el koymaya kadar geniş

yetkiler vermeli, böylece millî savunma gücümüz, Başkomutanın emrinde en yüksek düzeyine ulaştırılmalı idi. Fakat yetkinin karşısında sorum vardı ve Mustafa Kemal koskoca bir milletin sorumunu — Meclisin de üstüne çıkarak — tek başına nasıl yüklenebileceğini haklı olarak düşünüyordu.

Durum çok ağırdı ve galiba başka bir kurtuluş çaresi de yoktu. Yeni Gün koleksiyonunu karıştıranlar, 1921 yaz sayılarından birinde :

— Eğer o (yani Mustafa Kemal) kabul etmezse biz bu sorumu yüklenecek bir başka komutan buluruz!

anlamına gelen Yunus Nadi imzalı bir başyazıya raslıyacaklardır. Hangi komutanı bulacaktı? Atatürk dışında böylesine ağır bir görevi başarabilecek bir kimse bulunamıyacağını o herkesten iyi bilirdi elbet. Maksadı, olayları hızlandırmak, aynı düşünceyi paylaşanları kamçılamak, gerekli kararı bir an önce Meclisten çıkartmaktı. Bu yüzden Atatürk'le iki ay kadar dargın kaldıklarını bana sonraları babam kendisi anlatmıştı. Birtakım ara bozucular Mustafa Kemal Paşa'ya gitmişler :

— Bu adam İttihatçı, sizi harcamak istiyor! diye babamı gammazlamışlar. O en buhranlı günlerde bile neşesinin ve inancının zerresini kaybetmemişti. Sakarya zaferinden sonra Ankara'ya dönüşünde, ayağının tozu ile Mustafa Kemal Paşa'nın babama ilk sözü «Sen haklı imişsin!» demek olmuş. Bu gönül alıcı davranışı ömrünün en büyük mükâfatı sayardı.

1924 Anayasası hazırlanırken babam Komisyon Başkanı idi. Konvansiyonel bir karakter taşıyan o Anayasa, bir yandan prensip olarak vatandaşı tam anlamiyle özgür kılarken öte yandan «milletin yegâne ve hakikî mümessili» ilân ettiği Büyük Millet Meclisine «millet adına» dilediği kanunları çıkarmak gücünü tanıyordu. Yani vatandaş haklarının korunması Meclise emanet ediliyor, Meclisin erkine ise hiçbir sınır çizilmiyordu. Bu demekti ki, Meclis çoğunluğu isterse Hi-

lâfeti kaldırabilir, lâyikliği ilân edebilir, kadınlara eşit haklar tanıyabilir, vatandaşı şapka giymeye, Lâtin harfleri öğrenmeye zorlıyabilirdi. Fakat aynı Meclis çoğunluğu bütün bunlara «hayır!» da diyebilir; toplumu, Kurtuluş Savaşı öncesi devrine geri sürükliyebilirdi. Birinci Büyük Millet Meclisinde karşılaştığı güçlükleri unutmayan Atatürk, kafasında tasarladığı devrim hamlelerini demokratik yollardan yürütebilmek için bir yetkiye ihtiyaç duyuyordu. Anayasaya konacak bir madde ile, belli koşullar altında, Cumhurbaşkanına Meclisi dağıtma, seçimleri yenileme hakkı tanınmalı idi. Böylece gericiler ve yobazlar ikide bir devrim kanunlarını baltalamaya kolay kolay cesaret edemiyeceklerdi.

Bu düşünce o günkü yurt gerçeklerine uygun mu idi, değil mi idi, Meclisi dağıtma yetkisi ile ilgili madde Anayasaya konsa, hem devrimleri adım adım başarır, hem de çok partili siyasal bir ortama daha o zamandan kavuşabilir mi idik? Bu konuda şimdi ne dense boş olur. Her halde yetkiyi istiyen Atatürk tertemiz bir niyete ve ülkücü bir düşünceye dayanıyordu. Komisyondaki birkaç arkadaşı ile beraber bu düşünceyi yürekten paylaşıyordu babam. Belli koşullar altında kullanılacak olduktan sonra seçimleri yenileme yetkisi antidemokratik sayılamazdı. Demokrasiyi çoktan benimsemiş Batılı milletler arasında da Devlet Başkanına bu hakkı tanıyanlar yok mu idi?

Ne yaparsınız ki, birtakım soyut hukuk bilginleri maddeye karşı geldiler. Cumhurbaşkanını böyle bir yetki ile güçlendirmek Büyük Millet Meclisini hiçe saymak olurmuş. Halk egemenliğini temsil eden koskoca bir kurumu bir adamın sürekli buyruğu ve baskısı altında tutmak kimin haddi imiş? Bu madde kabul edilirse yazık olurmuş bunca emeklere! Atatürk dâhi imiş ama ondan sonra gelenlerin nasıl davranacaklarını nereden bilirmişiz!.

Komisyonda ve gazetesinin sütunlarında babam boşuna çırpındı, durdu. Soyut bilginler Atatürk'e karşı da direndi-

ler. Çankaya'da sabahlara dek süren tartışmalar oldu. Nihayet Atatürk Meclisi dağıtma yetkisini istemekten vazgeçti. Ama kafasında tasarladığı devrimleri yürürlüğe koymaktan vazgeçmemişti. Gericilerin, çekemiyenlerin, kıskanç yaradılışlı küçük adamların babama karşı düşmanlığı da meşhur Matosyan hikâyesi ile işte o zamandan başlar. Kendimi bildim bileli o zaten savaş halinde yaşıyan bir adamdı. Çeşitli vesilelerle tekrarlanan saldırılar, benim meşhur «Alman realitesi» yazıma kadar sürmüştür. Özel çıkarı için politika yapmak, karışık birtakım ticaret işlerine girişmek, meşru olmıyan yollardan zengin olmak, daha bilmem ne gibi suçları ona yüklemeye kalkışanlar sık sık görülmüştür. Babam mesleğinde başarı kazandıkça saldırılar artar, rejimin ileri gelenlerine sataşamayanlar, devrimleri kalemi ile savunan Yunus Nadi'yi zararsız bir hedef bildiklerinden, hınçlarını en çok ondan çıkarmaya bakarlardı. Söylentilere göre, memleketin en zengin adamı idi babam. Taksim'deki Cumhuriyet Apartmanı — adı üstünde — onundu, Maçka Palas onundu, Kartal Yunus Çimento Fabrikası — yine adı üstünde — onundu. Daha ne fabrikaları, ne değirmenleri, neleri vardı!

Oysa, babamın her şeyi meydanda idi: Kumar oynamazdı, metresi yoktu, şatafatlı ve masraflı bir hayat sürmezdi. Yegâne eğlencesi, işinden sonra akşamları, şimdi Büyük Kulüp dediğimiz Cercle d'Orient'da arkadaşlariyle bir bezik partisi yapmak, sonra da - kimi zaman biraz fazlaca kaçırmakla beraber - birkaç kadeh rakı içip evine dönmekti. Paraya ve servete düşkün değildi. Fethiye'de, evlendiğinin ertesi günü dedem Abalıoğlu Haci Halil Ağanın bir el çantası içinde getirdiği altınları kabul etmediğini annemden duymuştum. Dedem öldüğü zaman, mirastan payına ne kaldı ise hepsini kardeşlerine bıraktığını, bir şey almadığını bizim oralarda herkes bilir.

Başarılı bir gazeteci olduğu için iyi kazanır, kazandığının büyük kısmını da yine gazetesine harcardı. 1943 yılında,

dünya gözü ile bir daha görmemek üzere yurttan ayrılırken, Cumhuriyet tesisleri bir yana, Nişantaşında eşi adına yaptırdığı bir apartmanla vaktiyle Ankara'da satın aldığı birkaç yüz metrekarelik bir arsadan başka bir mülkü yoktu.

Hiroşima'da patlayan ilk atom bombasından bir gün sonra, 7 ağustosta (1945) Sovyet Rusya, Japonya'ya savaş açtı. Bu, daha ziyade sembolik bir davranışa benziyordu. Barut icat edilmiş, mertlik ölmüştü. Bir hafta içinde Japonya teslim oldu. Dünya basını Samuraylar ülkesinin yere serilmesiyle pek öyle ilgilenmiyor, bir anda yüz bin kişiyi fosil haline getiren yeni bombanın Amerika'ya sağladığı ve sağlıyacağı imkânlar üzerinde duruyordu. Klâsik fiziğin bölünemez bildiği atom, parçalanmakla, havsalaya sığmaz bir enerji kaynağı elde ediliyordu. İleride bundan insanların sağlığı ve refahı uğruna yararlanmak da mümkün olacaktı. Şimdilik atom bombası kötü niyetli saldırganları hizaya getirici müthiş bir silâhtı Amerika'nın elinde. Bombanın sadece yapılış tekniğini bulabilmek için Stalin milyarlar harcamalı ve en az on yıl beklemeli idi. (Oysa, Sovyet Rusya çekirdek fiziğinin bütün sırlarını dört yıl içinde çözüverecekti.)

Stalin henüz elde edemediği atom bombasından zerrece korkmaksızın Batılılarla çekişe dursun, İnönü'nün 19 Mayısta vaadettiği daha geniş bir özgürlük havası yurdumuzda kendiliğinden esmeye başlamıştı. Birkaç ay önce kimsenin dokunamıyacağı konular açıkça tartışılıyordu gazetelerde. Konular dedimse, bunların sosyal ve ekonomik dâvalarla ilişiği hemen yok gibi idi. Muhalif yazarlar çoğunlukla rejime ve devrimlere saldırmaya hazırlanıyorlar, bu alanda rahatça kalem oynatabilmek için de Anayasaya aykırı kanunların değiştirilmesi, Anayasanın iyi uygulanması gereğinden söz açıyorlardı. 26 ağustos 1945'te «Yaşasın Demokrasi!» başlığı ile Cumhuriyet'te yayımlanan şu yazımı şimdi okursanız, o günlerin havasını daha iyi anlarsınız sanıyorum:

Nereden gelirse gelsin, yeni modalara uymakta maşallah birinciyizdir. Demokrasi alanında üç aydır aştığımız yola ne dersiniz? Bazı gazetelere bakarsanız, dilimizi bağlayan kilitler San Francisco'da çözülüvermiş, yıllardanberi hasret kaldığımız hürriyet, Sayın Hasan Saka tarafından telgraf havalesiyle buraya ulaştırılmıştır. Artık vicdanımızın hassas terazisinden başka hiç bir ölçü tanımaksızın, keyfimiz ne isterse yazacağız, gönlümüz ne dilerse çizeceğiz.

Biraz etrafımıza bakınıp:

— Durun dostlar, bakalım dünya ne kılığa girecek? demedik. Rus komşularımız kadar gurura kapılarak kendi demokrasimizin en ileri bir demokrasi örneği olduğunu — alçak gönüllülüğümüz gereği — iddia edemez idi isek de «bizim demokrasimiz bize yeter, siz dünya barışını hazırlarken bizden yana üzülmeyiniz; oyunbozanlık etmiyeceğimizi bilirsiniz» tarzında bir söz de etmedik.

Halbuki önümüzde uzanıp gittiğini gördüğümüz dünya durumu karşısında böyle bir karara varabilecek bir devlet varsa o da bizdik. Muhalefet yapan gazetecilere baksanıza: Millî rejimin üstün vasıfları hakkında, istisnasız, hep müspet düşünce taşıyorlar. İçlerinde ana prensiplerimizi beğenmiyen, bizimkine benzemiyen bir sosyal ve ekonomik politika güdülmesi lüzumunu ileri süren bir kişi yoktur. Sabiha Sertel bile, inkılâpların başlangıcında çok iyi bir yol tutulduğunu, fakat sonradan yanlış istikametlere sapıldığını söylüyor.

Demek ki o yol bırakılmasa imiş Sabiha Sertel şimdi yüzde yüz bir Kemalist olarak aramızda bulunacakmış. Başka bir söyleyişle, inkılâbımızın doğru yoluna bir kendisi bağlı kaldığına göre, asıl Kemalist odur. Bir yandan çalakalem şiddetli hücumlara girişirken, öte yandan muhalif olmadığını, oldum olası rejime karşı bağlılık duyduğunu ilân eden başka yazarlar da var. En tuhafı CHP'nin yıllardanberi üyesi bulunduğu halde, San Francisco markalı demokrasi alıp

yürüyeli beri, ileri geri konuşmaya başlıyan birtakım millet-vekillerine raslamamızdır. Rejimimiz ve Anayasamız önünde hayranlık duyduklarını bunlar da her fırsatta tekrarlamaktan geri kalmıyorlar. İdeolojik prensiplerimizin mükemmelliği ile her biri teker teker öğünmektedir. Fakat tatbikat! Ah şu tatbikat!

Bir rejimin tatbikatından yalnız adamlar sorumlu olacağına göre, San Francisco markalı demokrasi havası, bizde bu gidişle demokrasinin en iptidaî şekli olan sen - ben kavgalarına yol açacak gibi görünüyor. Bununla beraber iş oraya varmasa bile, bugünkü manzaraya bakıp yarınımız hakkında sevindirici ümitler beslemek güçtür.

(...) Açık konuşmak lâzım gelirse, bu hususta hükümet basına kıyasla daha sorumlu bir durumdadır, çünkü bu acemice manevrayı yapan odur. Geçen sene hafifçe öksüren bir gazete neden hemen kapatılıyordu? Şimdi nâra atanlara niçin ses çıkarılmıyor? (...) Buna bakarak şimdiki hükümeti opportünizm yapmakla töhmetlendirmeye çalışanlar bulunabilecektir. Dış politikaya ait meseleler uğruna başvurulduğu zaman opportünizm — akıllıca idare edilmek şartiyle — bir dereceye kadar mübah sayılabilir. Fakat rejimin temel prensipleri üzerinde ileri geri oynamak kimsenin haddi olmamalıdır. Uğrıyacağımız zararları yarınki nesiller de çeker.

Atatürkçüleri en çok kaygılandıran, içine yuvarlanır gibi olduğumuz bu ilkesiz, sınırsız özgürlük hengâmesinde devrimlerin güme gitmesi tehlikesi idi. Bir kere devrimlerden taviz verilmeye başlandı mı, demokrasi şöyle dursun, bir gün tek parti devrini bile arıyacağımıza şüphe yoktu. 5 eylül 1945'te «Ölçü» başlıklı yazımla bu tehlikeye parmak basmak istiyordum:

Bu millete, bilerek en büyük kötülüğü yapmak istiyenlerin birinci hedefi, her şeyden önce Atatürk'ü devirmeye ça-

lışmaktır. İster San Francisco'dan getirdikleri yeni moda demokrasi maskesine bürünsünler, ister «insaniyet» adına ortaya gerdikleri tahta perde arkasına saklansınlar, varlığımızı kıskananların devirmek istiyeceği ilk kale daima Atatürk olacaktır. Atatürk'ü yüreğinde duyan bir Türkiye'yi hiçbir kuvvetin yıkamıyacağını bunlar çok iyi bilirler. İleri hamlelerimizi çekemiyenler, inkılâplarımızın özüne karşı durmak istiyenler, sağlığında Atamızı devirmek için az mı inleyip uflamışlardı? O zaman temennilerinde ve teşebbüslerinde muvaffak olamıyorlar, yedi yıldır mâna halinde Türkün kalbine giren en büyük Türkü oradan söküp atmak isterken, büsbütün imkânsız bir niyete bel bağladıklarını nasıl da kavrıyamıyorlar!

Kemal Atatürk, o yaradılışta kahramanlardan biridir ki, tarihî vazifesini başarabilmek için yaşadığı devre sığamaz; zamanın dışına ve yüzyılların ötesine uzanır, hizmet ettiği milletle beraber ileriye doğru yürümekte devam eder. Ona Ebedî Şef dememizin sebebi budur. Bugün yeryüzünde en kuvvetli bir millet olarak tanıdığımız Birleşik Amerika, George Washington'un mânevi rehberliğini hâlâ iftiharla yüreğinde taşıyor. Kemal Atatürk önümüzdeki yüzyılların ötesinde milletimize daha birçok hizmetler edeceğini bilerek hayata gözlerini kapamıştı.

Bilerek bize kötülük yapmak istiyenleri ayırdetmek kolaydır. Atamızın adına bağlı bütün ileri hamlelere oldum olasıya karşıdırlar. Her fırsatta bunları çürütmek için bahane ararlar. Fırsat bulamadıkları müddetçe onları bir köşeye sinmiş görürüz. Rejimin âşığı olduklarını (sanki soran varmış gibi) yemin billâh tekrarlamaktan bıkmazlar. Fakat gözlerinde bir hayal belirmeye görsün? Pantolonlarını iliklemeye vakit bulamadan derhal meydana atılırlar. Bir yeni âlemin kahramanı olarak kendilerini «ben, ben!» diye millete gösterirken ne kadar gülünç düştüklerini fark edemezler.

Tanınmaları kolay olduğu için bunlardan bize tehlike gelemez.

Fakat bir de istemeyerek millete kötülük edenler vardır: Opportünistler, menfaatçiler ve Atatürk'ü sevemiyenler, anlıyamıyanlar!

Bunlar ötedenberi tanıdığımız, yahut bir bakışta ayırdettiğimiz adamlara benzetilemez. Güç göze göründükleri için korkusuzca her yere sokulurlar. Partide, Mecliste, bir köşe edinmiş olabilirler. Millet adına, ideal adına konuşur gibi görünürler. İnkılâptan bahsederken, patlatırcasına göğüslerini şişirirler. Cumhuriyet derken gözleri yaşarır. Fakat o göğüs şişirmeler, o gözyaşları baştan aşağı sahtedir.

Ötekiler ne isterlerse söylesinler, bırakalım; onlardan hiçbir zarar gelemez. Fakat berikileri ayırdedip sahici Atatürkçülerden uzaklaştırmadıkça, inkılâbın canlılığını korumak güç olacaktır.

Şimdi bir «kehanet» gibi görünen yukarıki düşüncelerin o zamanlar bende sadece birer sezişten ibaret olduğunu söylemeliyim. «Fikir ve siyaset» hayatımızda başgösteren değişikliğin sonraları nasıl gelişeceğini elbette bilemezdim. Bildiğim bir şey varsa o da çok partili hayata geçeceksek bunu ancak temel devrim ilkelerine sımsıkı bağlı kalmak şartı ile başarabileceğimizdi. Ekonomi alanında devletçiliği kimimiz şöyle, kimimiz böyle uygulamak istiyebilirdik. Toprak reformu üzerinde çeşitli formüller ileri sürebilir, bunları rahatça tartışabilirdik. Fakat Türkiye'yi Batı uygarlık düzeyine kavuşturacak olan lâiklik, kadın hakları, öğrenim birliği ve benzeri devrimlerden hiçbir şekilde taviz vermemek zorunda idik. Çünkü, Rosa Luxemburg'un deyimi ile, «başkaları gibi düşünmemek hürriyeti demek olan gerçek hürriyet» e ulaşabilmemiz, her şeyden önce yurdumuzda bir düşünme ortamı yaratmamıza bağlı idi: bu da ancak lâiklik, kadın hakları ve müspet bilim metoduna dayanan öğrenim birliği sayesinde mümkün olabilirdi.

O sıralarda gazetelerde bir haber okuduk : 22 eylülde toplanan CHP Divanı, Fuat Köprülü ile Adnan Menderes'i, «Vatan gazetesinde yayınladıkları yazılar parti prensiplerine aykırı bulunduğu» gerekçesiyle partiden kovmuştu. İki gün sonra da Celâl Bayar milletvekilliğinden çekiliyordu. Aradan bir süre geçince CHP Divanı, Refik Koraltan'ı da yine Vatan gazetesine verdiği bir demeci uygunsuz bulduğu gerekçesiyle partiden çıkardı.

Adnan Menderes'in adını ilk defa duyuyordum. Eskidenberi CHP'ye kayıtlı bu dört politikacı, 12 haziranda Meclis Grupuna verdikleri bir önergede partinin daha geniş özgürlük koşulları içinde yönetilmesi gerektiğine inandıklarını bildiriyorlar, bu yöne doğru bir değişiklik yapılmasını istiyorlardı. İlk zamanlar pek dikkat etmediğim o önerge, sonraları «Dörtlü Takrir» adı altında yurda ün saldı, DP'nin bir nevi âmentüsü haline getirildi.

İşin tuhafı, adamlar partiden kovuladursun, 1 kasım günü Büyük Millet Meclisini açış söylevinde Millî Şef İsmet İnönü âdeta onlara hak verir gibi bir dil kullanıyor:

— Bizim tek eksiğimiz, hükümet karşısında bir muhalif parti olmayışıdır!

diyordu. İnönü'te göre büyük değişiklikleri başarabilmek için ilk zamanlarda devletin karakteri devrimci olmak zorunda idi. Fesi atmış, yerine şapka giymiş, tekkeleri, medreseleri kapayıp lâiklik ilân etmiş, Lâtin harflerini kabul etmiştik. Bütün bunları açık ve uzun tartışmalarla yapamazdık, aşağı yukarı:

— Ne yapalım, bugüne kadar tek parti halinde yaşamak zorunda idik, demeye getiriyordu İsmet İnönü.

Peki ama bu zorunluk demokrasiler savaşı kazanmakla şimdi ortadan kalkmış mı idi? Hükümet karşısına geçecek bir muhalif parti ile artık lâikliği, tekelciliği, Lâtin harflerini rahatça tartışabilecek mi idik? Yüzde yetmişi hâlâ oku-

ma yazmasız halk çoğunluğu devrimleri iyice hazmetmiş, benimsemiş mi idi? Bilgisiz vatandaşın, topraksız vatandaşın, sömürücüler elinde köle hayatı yaşayan vatandaşın, köleliğini bile farkedemeyecek derecede acıklı bir duruma düşeceğini, o tarihten birkaç ay önce söyleyen yine İsmet İnönü değil mi idi?

Batı demokrasilerinde fes giymek, sarık sarmak yasak değildi. Dileyen Arap harfleriyle İngilizce, Fransızca kitaplar, dergiler de yayınlıyabilirdi. Kadın — eğer isterse — yüzüne peçe örtebilir, polis kimliğini merak etmediği sürece belki kara çarşafa da bürünebilirdi.

Fakat o ülkelerde Ortaçağ kalıntısı geleneklere bağlı kaç kişi bulunabilirdi? Batılı insan, vicdan özgürlüğü savaşını çoktan kazanmıştı. Dinsel inançlarından ötürü kimse kimseye baskı yapamazdı oralarda. Bir Belçika, bir Holânda vatandaşı kız çocuğunu zorunlu devlet öğretiminden kaçırma ne demek, mümkünse öğretim yıllarını daha da artırma çabası içinde idi.

Bir yazarın basın özgürlüğünden kaçınması kadar havsalaya sığmaz bir davranış güç düşünülür. Fakat özgürlüğün de kendine özgü bir ortamı bulunması gerektiğini unutmıyalım. Balık suda yaşar, kuş havada. Balığı sudna çıkarır, kuşu denize atarsanız ikisi de ölür. Atatürk devrimleri yurdumuzda gerekli özgürlük ortamını yaratmak hedefini güdüyordu. Ciğerlerimizi alıştırmadan dalacağımız suda boğulabilir, kanatlarımızı güçlendirmeden kendimizi koyuvereceğimiz boşluk bizi uçuruma sürükliyebilirdi. Tek parti rejiminin çok sıkıcı yanları bulunduğuna şüphe yoktu. Fakat devrimler elden gittiği zaman karşılaşacağımız tehlikelerin bütün sıkıntıları aratacak derecede büyük olacağından korkuyordum.

En gücüme giden nokta, İnönü'nün direktifi ile girişiğimiz bu tepeden inme demokrasi teşebbüsünde dış politika

kaygılarının ön plânda rol oynadığına âdeta gözlerimle görürcesine, inanmamdı. Bir gün Falih Rıfkı Atay, bu görüşümde yanıldığımı ispat etmek üzere İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına ilk seçildiği sıralarda kendisine :

— Benim görevim rejimi normalleştirmek olacaktır.

dediğini söyledi. Yürek ferahlatıcı bir sözdü bu ama yanıldığımı ispata pek yarıyamazdı. Rejim, kız-oğlan bütün Türk çocuklarına müspet ilköğretim ışığını serpmekle, yurt koşullarına elverişli bir toprak reformunu gerçekleştirmekle, halkın üretim ve tüketim gücünü artırmakla, sosyal, ekonomik ve siyasal konularda düşünce özgürlüğünü genişletmekle normalleştirilebilirdi. Ruslara karşı yalnız kalmamak, Batı demokrasilerinin desteğini kazanmak uğruna girişilecek bir teşebbüsün rejimi normalleştirmekle ne ilişiği olabilirdi?

Üstelik, iç politikamızı değiştirmediğimiz takdirde Batının bizi kendi halimize bırakabileceğini de aklımdan geçirmiyordum.

Milletlerarası çatışmalarda Türkiye sadece geopolitik bir önem taşıyordu. Rusya'nın yayılma ve ılık denizlere kavuşma emellerine karşı duranlar, rejimimiz ne olursa olsun, gerektiği zaman hep bizden yana çıkmışlardı. Dışarıya hoş görünmek amaciyle içeride başvurulan biçimsel rejim değişiklikleri ne halkın yaşama düzeyini yükseltmeye yaramış, ne de millî savunma gücümüzü artırmıştı.

Yeryüzünde saygıdeğer bir varlık haline gelebilmek için Batı uygarlığını gerçekten benimsemek, Batılı kafası ile çalışmak, yani dış görünüşümüzden ziyade, kafalarımızı ve içimizi değiştirmek zorunda olduğumuzu ilk söyliyen belki Atatürk değildi, fakat bu uğurda gerçekçi bir görüşle sistemli olarak ilk harekete geçen şüphesiz O idi.

Kurtuluşumuzu tamamlamak uğruna devrimleri yürütecektik, başka çıkar yolumuz yoktu.

Çok partili hayat acaba bize bu imkânı sağlıyabilecek mi idi?

XV

Üzüntü içinde idim. Ne yapacağımı bilemiyordum. Yapayalnız hissediyordum kendimi. Atatürk ilkeleri tehlikeye girerse kime, hangi politi körgüte dayanacaktım?

Aklıma o zamanlar Kütahya Milletvekili olan Recep Peker geldi. Çocukluğumdan tanırdım Peker'i. Tombul, sevimli, babacan halli bir adamdı. Birinci Büyük Millet Meclisinin Genel Kâtipliğini yaptığı sıralarda, sırtına geçirdiği kemersiz, apoletsiz, üniformamsı caketi ile bahçede dolaşırken beni görürse çok defa yanıma gelir, tatlı sözler söyliyerek çenemi okşardı. Yüksek öğrenim yıllarımda da Peker'le birkaç kez temasım olmuştu. Gericilerin Menemen'deki deprenişinden sonra Kubilây adına bir anıt dikilmesi yolunda girişti-ğim teşebbüsü Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri olarak desteklemiş, beni heyecanla tebrik etmişti. Atatürk devrimlerine yürekten bağlı, heyecan dolu bir adam biliyordum Peker'i.

1945 kasımında İstanbul'a geldiği bir gün telefonla bir buluşma rica ettim.

— Akşam Cercle d'Orient'da briç oynayacağım. Yedide gel! dedi.

Matbaada işlerim uzadığı için buluşma saatini biraz geçirecektim. Mademki briç oynuyor, yarım saat geç gidersem her halde bekletmiş olmam diye düşündüm. Cercle d'Orient'a girerken saat tam yedi buçuğu çalıyordu.

Peker biraz sonra hızlı ve çevik adımlarla, göbeğini hoplata hoplata çıkageldi. Kaşları çatık, suratı asıktı. Ne idi bu yaptığım? Medenî bir insan, verilen randevu saatini nasıl ihmal ederdi? Bu, düpedüz karşısındakini azımsamak olmuyor mu idi?

Birdenbire, doğrusu adamakıllı bozulmuştum. Ne diyeceğimi şaşırdım. Biraz kendimi toparladıktan sonra, davranışımı kötü bir niyete yormaması gerektiğini, burada briç oynıyacağını kendisi söylediğine göre, biraz gecikmekle bir kusur işlemiş olacağını sanmadığımı, özür diler bir halle açıkladım. O, yine sert:

— Peki, söyle bakalım, ne istiyorsun? dedi.

Anlaşılan bir ricaya geldiğimi sanmıştı.

Bu sefer ben öfkelenmeye başladım. Onu özel bir işim için rahatsız etmeyi aklımdan geçirmediğimi, sadece son olayların ışığında, bir baba dostu olarak kendisiyle biraz dertleşmek istediğimi, bununla beraber eğer vakti uygun değilse konuşmayı bir başka güne bırakabileceğimizi, dozu gittikçe artan sinirli bir dille söyledim. Kızgınlığı bir hayli yatışmıştı.

— Yok yok, anlat, seni dinliyeceğim! dedi.

Ben de anlattım. Memlekette bir şeyler oluyor, bundan kimseye haber verilmiyordu. Atatürkçü bir gazetenin başında, devrimleri savunmakla görevli idim. Öyle olduğu halde Atatürk partisinin yöneticileri bir kere olsun çağırıp da tasarlanan rejim değişikliği hakkında bana bilgi vermeye lüzum görmüyorlardı. Yoksa onlar da mı olan bitenlerden habersizdiler. Yurdumuzun bir kördöğüşüne doğru adım adım kaymasından korkuyordum.

Bu minval üzere uzun boylu konuştum, yukarıda okuduğunuz kaygılarımı Peker'in gözleri önüne bir bir serdim. Konuştukça heyecanlanıyordum. Ben heyecanlandıkça da Peker'in yüz çizgileri yumuşuyor, gözlerinde sevgi parıltıları belirmeye başlıyordu.

O, fazla bir şey söylemedi. Düşüncelerimi dikkate alacaktı. Devrimler konusuna gösterdiğim titiz ilgiyi takdir ediyor, fakat kaygılarımı yersiz buluyordu. Atatürk'ün eseri yurdumuzda ebediyen yaşıyacaktı. Bu hususta tamamiyle müsterih olmalı idim.

Ayrılmak üzere ayağa kalktığımız zaman Recep Peker biraz önceki öfkeli adam değildi. Sanki o gitmiş, yerine bir başkası gelmişti. Tombul eliyle dostça omuzuma vurdu, sonra beni kendine doğru çekerek iki yanağımdan öptü.

Olayların sırasını bozarak yine Peker'den söz etmeye devam ediyorum: Fırtınalı bir hava içinde geçen Peker'in Başbakanlığı uzun sürmemişti. Devrimlere yürekten bağlı idi ama başarılı bir politikacı değildi. Sözlerinde ve davranışlarında günün şartlarına uyamıyor, gerekli kıvrakhğı gösteremiyordu. Her türlü tavizciliğe karşı olduğundan hem muhalefetle, hem de kendi partisi ile devamlı çatışma haline girmişti. Meclis kürsüsünden Adnan Menderes hakkında kullandığı «psikopat» deyimini hakaret sayan DP Grupunun toplu bir halde salondan ayrılması uzun dedikodulara yol açmıştı (oysa sonraları ne hakaretler, ne küfürler savruldu o mukaddes kürsüden!). Bu psikopat sözcüğünü Peker'in niçin kullandığına dair, gerçeğe uygun sandığım, şöyle bir açıklama duydum sonraları: Hükümetçe lüzum görülen kimselerin telefon konuşmaları ilgililer tarafından dinlenir ve bu konuda Başbakana bir rapor verilirmiş (Demokratlar da aynı metodu kullanmışlardı). O arada elbette Adnan Menderes'in de telefon konuşmaları günü gününe izlenecekti. Kimi arkadaşlariyle yaptığı şehirlerarası telefon görüşmelerinde Adnan Menderes, politikaya zerrece değinmeksizin, olur olmaz konular üzerinde saatlerce konuşur, birtakım argo deyimleriyle süslü ipe sapa gelmez lâflar edermiş. Raporları gören Başbakan da, bir anlam çıkaramadığı bu konuşmaları okur okur şaşakalırmış. İşte, önemli bir memleket meselesinin tartışıldığı Büyük Millet Meclisinde, Adnan Menderes'in DP

adına yaptığı itirazı ciddiye almak istemiyen Peker, her halde iyi bir politikacı olmadığından, kendini tutamamış ve «Sen, normal bir adam değilsin!» anlamına ağzından o hekimlik terimini kaçırıvermişti!

Halk Partisi saflarında İnönü'nün yaratıp desteklediği Otuzbeşler hareketi geliştikçe, Peker de güçten düşüyor, fakat inançlarından taviz vermeye yanaşmıyordu. Nihayet bir gün Başbakanlıktan çekilerek yerini Hasan Saka'ya bırakmak zorunda kaldı. Muhalefet uğruna arkadaşları tarafından feda edilmiş olmak kanısı onu çok üzmüştü. Kimbilir, belki daha ziyade Atatürk devrimlerinin güme gitmek üzere olduğunu görüyor, asıl ona yanıyordu. O sıralarda arada bir beni aradığına göre, içinden, vaktiyle ona açıkladığım kaygılarıma hak veriyor mu idi, bilmiyorum. Heyecanını, savaş gücünü yitirmiş, öksüz, kimsesiz bir çocuğa benzemişti. Kalbinden rahatsızdı. Habersiz matbaaya, bana gelir, uzun bir süre karşımda pek bir şey konuşmadan öyle sessiz otururdu. Sonra beraber çıkardık. Plymouth marka küçük arabama şişman gövdesiyle ıkına sıkına biner, vakit öldürmek üzere bir yerlere giderdi.

Ben de onu birkaç kere Sultanahmetteki (bir ara CHP İl Merkezi olan) evinde ziyaret ettim. Bahçede eve bitişik, mermer bir selsebil vardı. Üzerinden suların damla damla aktığı çeşmeyi pek sever, «Bilemezsin bu su sesi ruhumu ne kadar dinlendiriyor!» derdi. Yaz akşamları oturduğumuz bahçeden Sultanahmet Camisini narin güzelliği ile karşımızda görürdük. Üçüncü Ahmedin, Girit'e ait bütün gelirleri, adını taşıyan bu camiye vakfettiğini ondan öğrenmiştim.

Politikadan artık hiç söz açmaz olmuştu. Benimle konuştuğu sürece ne İsmet İnönü, ne Otuzbeşler, ne de muhalifler hakkında ağzından tek bir söz çıktığını duymadım. Tevekkül içinde ölümünü bekliyordu. Bekleyişi uzun sürmedi.

1945 yılının galiba kasım sonlarına doğru bir akşam Celâl Bayar'la bir dost evinde buluştuk. Milletvekilliğinden istifa etmiş, henüz CHP'den çekilmemişti, fakat kovulan arkadaşlariyle yeni bir parti kuracağı söylentileri ortalıkta dolaşıyordu. Nasıl bir yönü olacaktı bu partinin? Her ne kadar ben kurcalamadımsa da sanırım bu konuda belirli bir düşüncesi yoktu. Yemekten sonra Bayar'la karşılıklı bol bol İnönü'yü çekiştirdik. Hırslı, kinci bir adamdı İnönü. Atatürk'ü sevmiyordu, davranışlarında samimî değildi ve kendisinden sonra Başbakanlık koltuğuna oturduğu için Bayar'ı affedemiyordu. Fırsatını bulsa belki onu bir kaşık suda boğacaktı. Atatürk'ün ölümünden sonra oğlu Refii'ye uygulanan işlem, gerçekte bir öcalma duygusuna bağlanmalı idi, ne var ki dünya şartları değişmişti artık. Pek temkinli bir adam olan Bayar, 1 kasım nutkundan sonra İnönü'nün yurdumuzda başka partiler kurulmasını — hiç değilse resmen — önlemeye kalkışmıyacağını sanıyordu. Memlekette gittikçe artan hoşnutsuzluğu görmemeye imkân yoktu. Bunu mutlaka dile getirmek gerekti. Ama, uluorta İnönü'ye ve hükümete saldırmakla parlâmanter demokrasiye kavuşturabilir mi idik yurdumuzu? Bu konuları o akşam hangi açıdan ele aldığımızı hatırlamıyorum. Bayar'ın Atatürk'e bağlılığına inandığım için ben, devrimler konusu üzerinde durmaya da lüzum görmedim. Yalnız, ayrılacağımız sırada, giderayak damdan düşercesine :

— İcabederse biz sosyalist olmasını da biliriz!

demesini biraz hayretle karşıladım. Evet, hayretle karşıladım ama, doğrusu, bu sözün ardında saklı duran gerçek eğilimleri incelemeye de kalkışmadım. Bayar, o güne dek CHP nin sol kanadına karşı özel sektörü koruyan, yurt kalkınmasını daha ziyade özel teşebbüsün gelişmesiyle mümkün gören bir devlet adamı olarak tanınıyordu. Hayretim bundan ötürü idi. Yoksa, mantık örgüsü içinde o cümle, çok daha başka bir eğilimi çırılçıplak ortaya koyuyordu. «İcabederse biz

sosyalist olmasını da biliriz» diyen Bayar, aslına bakarsanız «iktidara gelmek uğruna biz her şey oluruz» demiyor mu idi? O halde, iktidara gelmek uğruna her şey olabilen bir parti, iktidarda kalmak uğruna neleri göze almazdı?

Bir psikolog olsa idim, kurulacak yeni partinin tutumunu daha o zamandan anlardım.

— Anlardın da ne yapardın?

diyeceksiniz. Hiç. O günden bu güne ne yaptımsa elbette yine onu yapardım. Davranışlarında karşı tarafın daha samimî olduğuna inanmıyordum ki...

Size Celâl Bayar'la ilgili, gençliğime ait yorumsuz iki anı:

1 — Yıl 1929. Sıcak bir yaz günü, öğleden sonra, Tarabya'daki Tokatlıyan Otelinin birinci kat balkonundan kardeşim Doğan'la beraber etrafı seyrediyoruz. Yorgun bir kuzey rüzgârı Boğazın mavi sularını hafiften gıdıklıyor. Ortalıkta çıt yok. Franz Joseph devrinden kalma emekli bir Avusturya subayını andıran ak bıyıklı kapıcı Leon Efendi, otelin giriş kapısı önünde, dalgın, yarı uykulu, ayakta duruyor. Boğaziçinin doğal güzelliğine öylesine alışmışız ki, manzara bizi çekmiyor, sıkılıyoruz. Aptal gagalı martıların süzülüp denize pike edişlerini izlemekten de bıkmışız. İlgimizi çekecek bir hareket, bir olay bekliyoruz.

Bir ara kaldırımda İş Bankası Umum Müdürü Celâl Bey gözümüze ilişti. Elleri arkasında, düşünceli, bir aşağı bir yukarı dolaşıyordu. Arada bir, bir şey söylemek ister gibi Leon Efendiye yaklaşıyor, sonra vazgeçerek geri dönüyordu. Biz, dikkat kesilmiş, olan bitenlere yukarıdan bakıyorduk. Kapıcıya bir şey diyecekti Bayar, ama ne diyecekti?

Böylece bir süre kaldırımda gezindi, sonra kararlı bir hareketle Leon Efendinin karşısına dikildi ve heceler üzerinde tane tane durarak, yıllardır unutamadığım şu cümleyi söyledi :

— *Vers cinq heures je vai descendre en ville. Est-ce qu'on peut trouver une automobile à cette heure-là?*

Fransızca, Almanca, İngilizce, Rumca ve daha bilmem nece dillerini pek iyi bilen Leon Efendi derhal toparlandı, caketinin düğmesini iliklediı, Celâl Beyin önünde saygı ile eğilirken ona Türkçe olarak şu cevabı verdi:

— Arrabalar hazır efendim, ne zaman emrederseniz efendim!

Saat beşte şehre inmek için bir vasıta arıyan Celâl Beyin hazırladığı cümle kusursuzdu. Fakat Türkiye'de iş gören bir otel kapıcısı ile yabancı dil konuşmanın âlemi var mıydı?

2 — Yıl galiba 1932, belki 1933, Vichy'deyiz. İktisat Vekili Celâl Bey de orada. Mevsim yaz ve havalar sıcak. Bir gün babamı ve beni bir otomobil gezintisine davet etti. Allier kıyılarında bir hayli dolaştık. Bayındır Fransa'nın refah içinde yüzen haline imrenerek bakıyor, ister istemez sevgili yurdumuzu düşünüyoruz. Ne zaman kalkınacağız? Nasıl kalkınacağız? Hangi metotla bir an önce Batıya yetişeceğiz? Konuşanlar daha ziyade Bayar'la babam. Ben pek lâfa karışmıyorum. Bir aralık Bayar:

«Atatürk'e teklif edeceğim, partinin altı okunu millî bayrağımız yapalım!» demez mi? Ay-yıldızı, Şarklılığın ve geriliğin dış belirtileri sayıyordu. Bu dış belirtileri altı oka çevirmekle Batıya daha kısa yoldan yaklaşabileceğimizi mi düşünüyordu ne? Kendimi tutamadım, koyu bir Halk Partili olan babamın itirazına ben de katıldım.

Yeni partinin kuruluş hazırlıkları ilerlerken, bu partiyi, şu ya da bu yöne doğru çekmeye çalışanlar görülüyordu. Ozellikle Sabiha ve Zekeriya Sertel çifti ve onların etrafında toplanan Tevfik Rüştü Aras, Câmi Baykurt gibi eski politikacılar büyük bir çaba içinde idiler. Solcuların her gün sütunlarında boy gösterdiği Tan gazetesi, Moskova ağzı kul-

lanması yüzünden halk arasında sevilmiyordu. Bayar'ın dostu Tevfik Rüştü Aras da Tan'cılara yakın bir politikadan yana görünüyordu. Kuruluş ve program hazırlıkları sırasında partiye verilecek yönün bu bakımdan tartışıldığını sezen Türk basını, ezici çoğunluğu ile, Moskova solculuğuna kayacak bir muhalif partiyi hiçbir şekilde tutmıyacağını açıkça belirtti. Zaten kurucuların kişisel eğilimleri de böyle bir işbirliğine imkân vermiyordu. Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü, CHP'nin sağ kanadına yakın kimselerdi. «İcabederse biz sosyalist olmasını da biliriz» demesine rağmen solcu bir partinin başına Celâl Bayar'ı yakıştırmak güçtü. Hele Tan gazetesini parti sözcüsü olarak seçtiği takdirde yeni parti daha doğmadan ölüme mahkûm görünüyordu. Yurdumuzda Moskova'ya, ya da herhangi bir yabancı merkeze dayanmaksızın, toplumsal koşullarımıza uygun solcu bir ekonomi politikası güdebilecek en elverişli parti yine CHP idi. Eski rejim kalıntılarını bu parti yıkmıştı. Ağalık, beylik, paşalık, efendilik gibi sınıf ayrıcalıklarını, hiç değilse hukuken, bu parti ortadan kaldırmıştı. Devletçiliği uygulayan, köy kalkınması uğruna gayret harcıyan, toprak reformunu ele alan bu parti idi.

Kurucularının kişiliği gözönünde tutulursa, yeni parti Halk Partisine kıyasla ancak onun biraz sağında yer alabilirdi. Biraz sağında diyorum, çünkü yeni kurucular da eski CHP'lilerdi. Başta Celâl Bayar, dördü de yıllarca CHP saflarında yer ve görev almışlar, devrim kanunlarına oy vermişlerdi. Daha ileri gitmelerini bekliyemezdik, ama geri dönerlerse kendi kendilerini inkâr etmiş olacaklardı.

Sonunda, 7 ocak 1946 günü Demokrat Parti resmen kuruldu. Ertesi günü basında yayınlanan programına göre, bu parti ile CHP arasında temelli farklar yoktu. Olağan saymak gerekti bunu da. Anayasamızın 2 nci maddesi gereğince, yurdumuzda kurulacak her siyasal teşekkül altı okta ifadesini bulan devrim ilkelerini benimsemek zorunda idi. DP

bu ilkeleri programında sınırlandırmaya çalışmış ve beklendiği gibi CHP'ye kıyasla daha liberal bir niteliğe bürünmek istediğini göstermişti.

Fakat mesele bununla bitiyor mu idi? Tartışmaların sen - ben ve gelmiş - geçmiş kavgasına dökülerek demokrasinin soysuzlaşması ve hele devrimlerin tehlikeye girmesi nasıl önlenecekti?

Dört kurucunun da eski CHP'li olmaları bir umut ışığı sayılabilir idi ise de, Serbest Fırka fiyaskosunu hatırlıyanlar için bu konuda fazla bir iyimserliğe kapılmak güçtü. Atatürk o Fırkayı en yakın arkadaşlarına kurdurduğu halde durumun kısa zamanda nasıl içinden çıkılmaz bir hal aldığını görmemiş mi idik?

Bununla beraber, içimde hafif bir umut vardı. İki adama güveniyordum: İnönü'ye ve Bayar'a. Birincisinin devrimlerden taviz verebileceğini havsala almazdı kolay kolay. Taviz vermek ne demek, başkaları böyle bir işe girişse İnönü ne yapar yapar bunu mutlaka önlerdi. İkincisini de Atatürk'e ve eserine yürekten bağlı bir adam olarak tanıyordum. Eksik ve yetersiz yanları şüphesiz vardı Celâl Bayar'ın. Fakat bunları sağduyusiyle doldurabileceğini düşünüyordum. Altı oku devletin bayrağına geçirmek istiyecek kadar devrimlere bağlı değil mi idi? İnönü'yü sevmese bile nihayet o da aynı kutsal çatı altında aynı amaç uğruna onunla beraber yıllarca çalışmıştı. İktidara gelmek hırsı ile Atatürk'ün eserine her halde kıyamazdı.

8 ocak tarihli gazetelerde, Demokrat Partinin kuruluşunu haber veren Celâl Bayar'ın şu sözlerini okuduk:

«— *Şeref ve mesuliyetleriyle mazi hepimizindir. Ne yapılmışsa iyi niyetle, inkılâbı kurmak ve korumak için yapılmıştır. Fakat yeni bir devir gelmiştir ve bu devrin işlerini devrin zihniyeti ile yürütmek zamanı gelmiştir. Mazinin mesuliyetleri varsa bizim hisselerimiz şunun bunun mesuliyetlerinden az değildir.*»

Bu sözler, DP Başkanına bel bağlayanların umudunu artıracak bir nitelik taşıyordu. Geçmiş üzerinde tartışmalar açılmasının yersizliğini kesin bir dille belirtirken, Bayar, bu sözleriyle bir kısım basını da uyarmak istiyordu. Çünkü, İsmet İnönü'nün bir işareti üzerine basın özgürlüğü yurdumuzda «fiilen» genişletilince, fikir diye ortaya sürülen yazıların çoğu geçmişle ilgili birtakım yermeler ve taşlamalardan ibaret kalmıştı.

Ne yazık ki Bayar, o güzel sözleri sık sık tekralıyamıyacak, tamamiyle şekle bağlı, gerçek halk menfaatlerini korumaktan uzak göstermelik bir hürriyet ortamında, kabaran ihtiras seline kapılıp sürüklenecekti.

DP'nin gelişmesi hızlı oldu. Durumu yakından izliyen CHP ileri gelenleri telâşlanmaya başladılar. Elleri kolları bağlı beklemek doğru değildi. Bir şeyler yapmak, harekete geçmek gerekiyordu. Seçimleri öne almayı düşündüler. Normal olarak 1947'de yapılacak seçimleri 1946 yazında yapıverirlerse, henüz yurt ölçüsünde teşkilâtını tamamlıyamayan DP'yi kolayca yenebilirlerdi. İlkin belediye seçimlerini eylülden mayısa alarak hazırlıklara girişmeli, arkasından hemen milletvekili seçimlerine gitmeli idi. CHP'nin davranışına yön veren ard niyeti görmemeye imkân yoktu. Bu yüzden Büyük Millet Meclisinin 29 nisan günü yaptığı toplantı iki parti sözcüleri arasında ilk defa sert tartışmalara yol açtı. DP'nin Mecliste topu topu dört temsilcisi vardı : Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Emin Sazak.

Gazete koleksiyonlarına baktığımız zaman en iyi konuşmayı Menderes'in yaptığını görüyoruz. Yumuşak, mantık örgüsü sağlam bir dil kullanan D.P. sözcüsü, İnönü'nün 1945 Meclisi açış nutkuna dayanarak, o zaman 1946 yılının muhalefet partileri için bir kuruluş ve teşkilâtlanma devri diye kabul edildiğini, bu süre içinde ayrıca demokrasiyi köstek-

leyici kanunların değiştirilmesine girişileceği vaadedildiğini söyliyerek şimdi ters bir yol tutulmasını doğru bulmuyor, seçimler öne alındığı takdirde «iktidarın tek parti idaresini idame ettirmek maksadını güttüğüne hükmetmek zaruri olacaktır» diyordu. Menderes bu son cümleyi tamamladığı zaman salonda gümbür gümbür öten bir tek «bravo!» duyulmuştu. Bağıran Refik Koraltan'dı.

DP kurulalı henüz dört ay dolmamıştı. Seçimleri öne alma teşebbüsü muhalifler arasında sinirli bir hava uyandırdı. Bu koşullar altında seçimlere girmeli mi, girmemeli mi tartışmaları basını ve DP çevrelerini uzun boylu uğraştırıyordu. İnönü tarafından 10 mayısta olağanüstü bir toplantıya çağırılan CHP Kurultayı başlıca üç nokta üzerinde (oy birliğiyle) karara vardı: Tek dereceli seçime gidilecektir. Cemiyetler Kanununda değişiklik yapılarak sınıf ayrıcalığı üzerine parti kurulmasına imkân sağlanacaktır (kökü dışarıya bağlı olmamak kaydı ile). Bir de Değişmez Genel Başkanlık sıfatı kaldırılacaktır. Bu son karar, doğrudan doğruya Inönü'nün önerisinden sonra alınmıştı. İnönü, 1938 yılında kendisine «Değişmez Genel Başkanlık» pâyesini veren gerekçedeki mantık örgüsünün tüm tersini kullanarak şöyle diyordu :

«— *Her büyük seçimden önce, Büyük Kurultay, partimizi seçime götürecek olan başkanı tâyin edecektir. Arkadaşlarımın bana muhabbetlerini bilirim. Ancak, bu büyük partinin çalışmasında birinci derecede tesirli olan adamın, yine parti tarafından değiştirilmek imkânını, esas kaide olarak kabul edilmesinde, gelecek için iyi bir teminat görürüm. Halk idaresinde, herkesin, serbest oyların tesirinde bulunmasını, bir örnek olarak geleceğe devretmekten zevk alacağım.*»

Vaktiyle (oybirliğiyle) İnönü'yü Değişmez Başkanlık katına yükselten CHP Kurultayı, bu sefer de (oybirliğiyle) o kattan inmek arzusunda İnönü'ye katılıyor ve yine (oybirliğiyle) onu «değişebilir» Başkanlığa seçiyordu.

Basında gürültülü yankılar uyandıran tartışmalar arasında Büyük Millet Meclisi tek dereceli Seçim Kanununu kabul etti (açık oy, gizli tasnif) ve 21 temmuz 1946'da seçimleri yenilemek üzere 14 haziranda tatile girdi.

Bir aralık seçimlere katılmaktan vazgeçer gibi olan DP, uzun boylu görüşmeler sonunda kararını verdi: Her ne olursa olsun seçimlere girecekti. Şimdi Büyük Millet Meclisinde birkaç kişi idiler. En kötü şartlar altında yüz, yüzelli sandalye elde edemezler mi idi? Bu da az bir kazanç sayılmazdı. Ustelik İnönü, seçime katılmazlarsa memleketin dışarıya karşı itibarını kıracaklarını, içeride de Büyük Millet Meclisinin otoritesini zayıf düşüreceklerini onlara hatırlatmıştı.

O sıralarda muhalefet saflarında İnönü'ye karşı hem bir saygı, hem de bir korku duygusu hâkimdi. «Devlet Başkanının fiilen bir partinin başkanlığında bulunması, öteki partileri güç duruma sokar» deniyordu. Hele bu Başkan, İnönü olursa, bütün devlet teşkilâtının seçimlerde CHP hizmetinde çalışacağına inanılıyordu. 16 haziran tarihli gazetelerde şöyle bir haber çıktı: DP seçimlere girecekti ve CHP İnönü'yü nereden aday gösterirse o da aynı yerde İnönü'yü listesinin başına geçirmeye kararlı idi, böylelikle belki ilgililerin tarafsızlığını sağlıyabileceklerini umuyorlardı. Fakat haber CHP çevrelerinde tepki ile karşılandı. 18 haziran günlü Ulus'ta Falih Rıfkı Atay'ın aşağıdaki satırlarını okuduk:

«Şu sırada halk efkârını karıştırmak istiyenlerin ilk oyunlarını hemen düşürmek lâzım: Savaşa giren bellibaşlı üç partiden biri CHP'dir ve lideri İsmet İnönü'dür. İkincisi, kuruluş kıdemine göre Millî Kalkınma Partisi'dir ve lideri Nuri Demirağ'dır, üçüncüsü Demokrat Partidir ve lideri Celâl Bayar'dır. Inönü bu defaki Doğu gezisindeki nutuklarından birinde Cumhuriyet Halk Partisini «şerefli partim» diye zikrederek her türlü iltibaslama ihtimallerini gidermiştir. Cumhuriyet Halk Partisinden olanlar hiç şüphesiz halkı İnönü bayrağı altında toplanmaya çağıracaklar ve her yerde

muhalefetler tarafından kendi liderlerinin adının ve sanının yanlış kullanılmasını önliyeceklerdir.»

Falih: «Yağma yok, diyordu, İnönü bizimdir. Onun adını listenize alıp kendi partiniz hesabına propaganda yapamazsınız.»

Ertesi günü DP ilgilileri haberin aslı olmadığını gazetelere bildirdiler. Fakat sonraları Celâl Bayar'dan duyduğuma göre, parti yöneticileri arasında İnönü'ye DP listesinin baş köşesinde yer verilmesini önerenler gerçekten çıkmıştı ve Bayar bunların isteğine güçlükle engel olabilmişti.

Şef emriyle acele kurulan yarı özenti demokratik bir ortamda, ilk zamanlar, muhaliflerin de şefe hoş görünmeye ya da ondan yararlanmaya kalkışmaları olağan sayılmaz mı?

XVI

O sıralarda bir Paris gezisi yaptım. Gidişte uçakla gittik, dönüşte vapurla döndük. Savaş sonu uçak yolculukları güç ve zahmetli idi. Seferler az, uçaklar da küçük olduğundan, «öncelik» sırası ile üç sınıfa ayrılmıştı yolcular. Biletinin üzerinde 1 numaralı öncelik damgası bulunanlar önemli kişilerdi (yüksek rütbeli subaylar, görevli devlet memurları, diplomatlar ve benzerleri). 2 numaralı öncelik biletleri daha az önemli kişilere veriliyordu (bu arada gazetecilere). 3 numaralılar ise halka ayrılmıştı. İngiliz hava yolları ile İstanbul'dan Paris'e gidebilmek için tâ Kahire'ye kadar inmek, oradan Malta, Napoli, Roma yoluyla kocaman bir lâmelif çizmek gerekiyordu. Kahire'de ve Napoli'de gece kalınıyor ve uçak değiştiriliyordu. Şayet ertesi günü çok sayıda önemli kişiler uçağa binmek isterse 3, hattâ 2 numaralı öncekiler ertesi güne bırakılıyordu. Böylece, bir yerde günlerce, kimi zaman haftalarca beklendiği oluyordu. Bu şartlar altında beş - altı günde ancak varabildiğimiz Napoli'de uçak yolculuğundan «istifa» etmek zorunda kaldık. Benzin ikmali için indiğimiz El Alameyn'de bir kamyon, uçağın kanadını zedelemişti. Çölde Alman esirleri ve İngiliz - Hint askerleri arasında tam otuz altı saat bekledik. Bu kesimde General Rommel'in zırhlı kuvvetleri yıldırım hızıyle birkaç kere Kahire'ye doğru gidip gelmişler, İngilizlere duman attırmışlardı.

Daha üç yıl önce o motörlü araçların içinde ortalığı ateşe boğan korkusuz erler, şimdi, sırtlarında birer tutsak gömleği, tahta barakalarda uçak yolcularına garsonluk ediyorlardı.

Napoli perişan bir halde idi. Gemi leşlerinden âdeta geçilmez bir hale gelmişti koca liman. Şehir bombardıman edilmiş, büyük yapılar ve antrepolar harap olmuştu. Santa Lucia'daki otellerden hiçbiri oturulacak gibi değildi. Zaten birçoğu müşteri kabul edemiyordu. Sirkeci otellerine rahmet okutan tahta merdivenli, asansörsüz, banyosuz; berbat bir otelde küçük bir odaya sığındık. Dönüşte uğradığımız öteki Akdeniz limanlarının da Napoli'den pek farklı olmadığını gördüm. Marsilya'yı Fransız «mukavemetçileri»nden temizlemek için Almanlar şehrin dar sokaklı eski mahallelerini dinamitle uçurmuşlardı. Savaş yılları boyunca onarım yüzü görmiyen yapılar içeriden dışarıdan çürümüştü. Her yer bakımsızlık ve sefalet içinde yüzüyordu. Genova'nın durumu daha da feci idi. Limanın ağzını tıkayan batık gemiler arasından Aziz Kaptan «İzmir»i nasıl geçirdi, hayrettir. Hava ve deniz bombardımanlariyle hırpalanan güzelim Genova, camsız pencereli, yıkık evleriyle dişleri dökülmüş bir kocakarıyı andırıyordu.

Napoli ile Roma arasındaki bütün tren köprüleri atıldığından, yolu otobüsle aştık ve uçağı bıraktığımıza bin kere pişman olduk. Yaptığımız bir otobüs yolculuğu değil, bir cambazlıktı. Adım başında devrilmiş araçlar, uçurum kenarında iki metreye kadar daralan geçitler, Amerikan askerlerinin kullandığı, karşıdan yıldırım hızıyle gelen kamyonlar ve manzara diye etrafımızda alabildiğine uzanan damsız evler, harap bağlar, çiçeksiz bahçeler.. Hıristiyanlığın merkezi olduğu ve Badoglio hükümeti tarafından açık şehir ilân edildiği için Batılılar Roma'ya pek dokunmamışlar, bununla beraber gar tesislerini ve çevresini yerle bir edercesine hırpalamışlardı.

Geçtiğimiz yerlere baktıkça, kayıtsız şartsız teslim olmazdan önce sonuna kadar dayanan Almanya'yı düşünüyor ağır yaralı Avrupa'nın ne zaman ve nasıl kalkmabileceğini hesaplamaya çalışıyordum. Çeyrek yüzyılda eski haline gelebilir mi idi Avrupa? Bence şüpheli idi ve eğer başarılırsa bu öğütülecek bir sonuç sayılmalı idi.

Oysa, Almanya dahil, tüm Batı Avrupa beş yılda yaralarını saracak, on yılda kalkınmasını tamamlıyacak, on iki yılda savaş öncesi ekonomik gücünün üstüne çıkacak, ayrıca, geri kalmış milletlere — o arada bize de — yardım elini uzatacaktı.

Biz bugün hâlâ «Ah şu devrimleri bir kurtarsak!», «Ah, Batıya bir yaklaşabilsek!» diye dizlerimize vuraduralım.

Paris'in kendine gelememiş, yorgun bir hali vardı o sıralarda. Eski hareketli, kıvrak, şen hayatını bulamamıştı henüz Fransız başkenti. Savaştan önce geniş bulvarlardan oluk gibi akan otomobil kalabalığı öylesine azalmıştı ki, trafik memurlarına hemen de iş kalmıyordu. Concorde Meydanı'nı, bir baştan bir başa, kollarınızı sallıyarak geçebilirdiniz. Başlıca gıda maddeleri dağıtıma bağlı idi ve ilgililerin hafifçe göz yumduğu bir karaborsa her tarafa dal budak salmıştı. Düşük Fransız frangı yüzünden yabancılara, özellikle Amerikalılara pek rahat gelen hayat Parisliler hesabına bir cehennem azabından farksızdı. En lüks bir otelde gecesi 5 dolara oda bulunuyordu, en pahalı bir karaborsa lokantasında üç dört dolara iyi bir yemek yenebiliyordu. Fakat basit bir işçinin aylık kazancı kırk, elli doları pek geçmiyordu. Emekliler, dullar, yetimler, hattâ bir kısım memurlar bundan daha da az bir gelirle yaşamak zorunda idiler. Saint-Germain des Prés kahvelerinde saçları dağınık, yüzleri makyajsız, tırnakları kirli genç kızlarla kadife caketlerinin dirsekleri aşınmış, kravatsız, ütüsüz pantolonlu delikanlılara raslanı-

yordu. Onlerinde birer bardak bira, dünyaya metelik vermeksizin saatlerce yan gelip oturan bu gençlere «existentialistes» deniyordu. Kılık kıyafete dair hükümler taşıdığını sanmadığım Jean-Paul Sartre'in varoluşçuluk felsefesine inanmaktan ziyade, bunlar, gerektiği zaman zarureti moda yapmasını da bilen Paris zekâsını temsil ediyorlardı her halde.

Kurtuluştan sonra Fransızlar, savaş yılları boyunca Almanlarla işbirliği yapan vatandaşlarına sıkı bir koğuşturma açmışlar, o arada Alman subay ve erleriyle yatıp kalkan kızların da saçlarını kökünden tıraş etmişlerdi. Ne var ki, işbirlikçilerin çoğu durumu idare edebilmiş, kendilerini temize çıkarmayı becermişlerdi. Bunlar arasında mukavemet hareketine katılmış gibi görünüp madalya alanlar bulunduğu bile söyleniyordu. Fransız milletinin sırtından biriktirdikleri kirli servet sayesinde paşalar gibi yaşıyan, üstelik bir de kahraman rolü oynıyan eski işbirlikçilere halk ateş püskürüyordu. Neoldu ise bir ekmek parasına vücudunu kiralıyan zavallı kızlara mı olacaktı?

Paris'te bulunduğum süre içinde Dört Büyükler, Almanya dâvasını çözmek amaciyle aralarında bir toplantı yaptılar. Berlin meselesi içinden çıkılmaz bir hal alacak gibi görünüyordu. Almanya'ya uygulanacak işlem hakkında aydınlanmak istedim. Büyükelçimiz Numan Menemencioğlu'nun aracılığı ile iki zıt kutbu temsil eden iki gazeteci ile görüştüm. Bunlardan biri Figaro başyazarı André - François Poncet, öteki de Humanité başyazarlarından Florimond Bonte idi. Hatırımda belki iyi kalmadı ama her ikisinin de Almanya konusunda hemen hemen aynı düşünceyi savunduklarını sanıyorum. Fransa'nın eski Berlin Büyükelçisi olan François Poncet kelebek kıravatı, beyaz kolalı gömleği, koyu lâcivert caketi ile beni gün görmüş, tecrübeli bir diplomata yaraşır bir nezaket havası içinde kabul etti. Karşımda, düşündüğünü

açıkça söyliyen bir yazar ararken yuvarlak lâflarla işi geçiştirmeye çalışan son derece kibar bir elçi bulmuştum. Aklımda yanlış kalmadı ise, Ekselâns, Almanya'nın birleşmesi için mevsimi henüz erken buluyordu. İleride Dört Büyüklerin kontrolu altında dürüst bir plebisit yapılır ve Alman halkına kendi rejimini kendi seçmek imkânı verilebilirdi (hâlâ verilecek). Türkçesi, François Poncet o sıralarda statu quo' dan yana görünüyor, Almanya'nın birleşmesini istemiyordu.

Florimond Bonte'u Humanité matbaasındaki bürosunda ziyaret ettim. Bu adam komünist olmazdan önce Katolik papazı imiş. Zorla, ya da çıkarı uğruna değil de inancı sarsıldığı için din değiştiren herkes gibi tarihsel maddecilik okuluna içten bağlılığını kabul etmek doğru olur. İnsanlığın mutluluğunu istemek başka, bu mutluluğu sağlıyacak yolu aramak başka yolun bulunduğuna inanmak ise büsbütün başka şeyler. Gerçek dindarlarla koyu Marks'çıları bu son noktada birbirlerinden ayırmak güçtür ve bu belki de bir yaradılış meselesidir.

Bonte'un bürosu içiçe yarı karanlık iki küçük odadan ibaretti. Eski püskü tahta koltuklar, cilâsı kararmış masalar, birkaç gün önce gördüğüm Poncet'nin ışıl ışıl, tertemiz bürosuyla zıtlık halinde idi. Şuraya buraya serpiştirilmiş gazeteler, dergiler ve kitaplar arasında çirkin ve yaşlı bir kadın, daktilo ile bir şeyler yazıyordu. Bonte beni içeriki odaya aldı. 1939 ağustosunda Sovyet Rusya - Almanya saldırmazlık paktı imzalandığı zaman hem Rusya'da, hem de Fransa'da komünist ileri gelenlerinden bir kısmı kısa süren bir vicdan krizine tutulmuşlar, ne yapacaklarını şaşırmışlardı. Emperyalizme ve faşizme karşı savaştıklarını yıllar yılı haykıran bu adamlar, Sovyet Rusya'nın önderliğini asıl bu bakımdan çalışan sınıflara kabul ettirmek istiyorlardı. Anti-emperyalizmin şampiyonu ilân ettikleri Sovyet Rusya, emperyalist Nazi Almanyasiyle sürpriz şeklinde bir anlaşmaya varınca, başta Parti Genel Sekreteri Thorez, aydın Fransız komünist-

leri son derece güç bir duruma düştüler. Stalin, Hitler'e Fransa'yı ezmesi için açık bono veriyordu. Fakat ne yapabilirlerdi Fransız komünistleri? Koyu Katoliklerin Vatikan'a bağlandığı gibi, onlar da kayıtsız şartsız Moskova'ya bağlanmışlardı. Susup bir köşede beklediler. Vaktaki İngiltere'yi dize getiremiyen Hitler, Sovyet Rusya'ya saldırdı, işte o zaman Fransız komünistleri de gizli mukavemet hareketinin en ateşli, en dinamik üyeleri arasında yer aldılar. Çahşmaları gerçekten başarılı oldu. Ben Paris'te bulunduğum sırada Parti Genel Sekreteri Thorez, De Gaulle'ün kurduğu karma hükümette hâlâ Başbakan Yardımcısı idi.

Florimond Bonte'a bu davranışın nedenlerini sordum. Bana, bir komünistin ağzından çıktığı zaman insana bir tuhaf gelen, uzunca bir tarih dersi verdi. Fransız Komünist Partisi, Fransa'nın çıkarını en iyi kollıyan, gerçekçi bir parti idi. Avrupa'da, Fransa'nın yanıbaşında güçlü bir Cermen kitlesi bulunduğu sürece, Fransa Doğuda kendine bir müttefik bulmak, onunla işbirliği yapmak zorunda idi. İdeolojik inançlarla ilişkisi yoktu bu işbirliğinin. On altıncı yüzyılda Birinci François, Kanunî Sultan Süleyman'la Charles Quint'e karşı anlaşmamış mı idi? Şimdi de, rejimleri ne olursa olsun, iki memleket Alman tehlikesi karşısında elele vereceklerdi elbet. Bundan daha akıllıca bir davranış düşünülemezdi. Ribbentrop'un Molotof'la imzaladığı saldırmazlık paktına gelince, bunun bir taktik oyunu olduğunu Fransız komünistleri biliyorlardı. Nitekim gizli mukavemet teşkilâtını daha 1939 sonbaharında kurmaya başlamışlar ve Hitler'in Rusya'ya saldırması üzerine derhal harekete geçmişlerdi.

Pek inandırıcı değildi bu sözler. Belki Florimond Bonte da inanmıyordu söylediklerine. Eski Katolik papazı, yeni komünist gazetesi başyazarı, ne olursa olsun bir din adamı idi bu adam. Sözlerinin ötesinde, apayrı bir inanca bağlı idi. Kendi dininden olmıyan bir yabancıya açılamazdı.

Biri sağcı, biri aşırı solcu, iki Fransız gazetecisi ile yaptığım görüşmeler dışında Truman'ın Paris'te özel temsilcisi bulunan Harriman'la da bir kere buluştum. Marshall yardım plânı henüz yürürlüğe konmak üzere idi o sıralarda. Bu plânın yıkılmış Avrupa ekonomilerini canlandırmak bakımından bir enjeksiyon yerine geçeceği söyleniyordu. Grenelle sokağında eski bir zengin evini kiralıyan Harriman, beni değerli tablolar, antika eşyalarla dolu geniş bir salonda kabul etti. Barışı gerçekleştirmek, milletleri refaha kavuşturmak uğruna hükümetinin büyük fedakârlıklara hazırlandığını söylüyordu. Uzun uzun dinledikten sonra Harriman'a açıkça sordum:

— Marshall Plânının barış uğruna, milletlerin refahı uğruna göze alındığını söylüyorsunuz. Acaba, bu plânı hazırlıyanlar Amerikanın öz çıkarını hiç mi hesaba katmadılar?

Zeki devlet adamı biraz düşündü ve soruma dolaylı yoldan bir benzetişle cevap vereceğini söyliyerek şöyle dedi:

«— Amerikalılar kokteyli pek severler. Nasıl yapıldığını bilirsiniz kokteylin: Biraz cin, biraz konyak, biraz angustura, biraz da limon. Bunları buzlu bir kapta karıştırır, sonra da âfiyetle içersiniz. İçtiğiniz ne cindir, ne konyak, ne de başka bir şey. Bu, sadece bir kokteyldir. İşte Marshall Plânını da böyle bir bütün olarak düşünmelisiniz. Hazırlanırken Amerika'nın da, öteki milletlerin de çıkarları elbette gözönünde tutulmuştur ama plân, aslında, çöken ekonomileri kamçılamaktan başka bir amaç güdüyor sanılmamalıdır.»

Bu kokteyle biraz da votka katılmasını uygun bulup bulmadığını sorsa idim, Harriman'ın «Eğer Ruslar isterse neden olmasın!» diyeceğine şüphe yoktu.

Savaştan yeni çıkmış, yorgun, bakımsız haline rağmen Paris yine Paris'ti. Quartier Latin'de, Montparnasse'ta ve henüz turist akınına uğramadığı için eski havasını az-çok

sürdüren Montmartre'da ressamlar, yazarlar ve sanatçılar kendi hayatlarını yaşıyabiliyorlardı. Avenue Junot'da bir evi olan dostumuz Jean-Gabriel Daragnès ve sevimli eşi Janine Daragnès ile sık sık buluşuyorduk. Daragnès iki dünya savaşı arasındaki devirde kendini Paris'e tanıtmış mükemmel bir kitapçı ve iyi bir ressamdı. Kitapçı dedimse kitap satmazdı Daragnès. Atelyesinde bizim henüz varamadığımız bir sanat anlayışı ile, eserleri zevkli bir şekilde tertipler, resimler ve basardı. Yazar Francis Carco'yu, besteci Tony Aubin'i, tiyatrocu Arletty'yi ve daha birçoklarını hep onlarda tanıdık. Kıravat yerine boynuna sardığı ipekli fuları ve dünyayı umursamaz görünen gamsız, babacan, ama gene de duygulu bakışları ile Carco, 1920'ler Montmartre'ının aramızda bugüne dek sanki hiç yaşlanmamış bir temsilcisi gibi idi. Arletty'nin, içimine doyum olmaz bir Fransız şampanyası kadar ferahlatıcı bir hali vardı. Daragnès bir yıl önce Fransız Hükümetinin görevlisi olarak Türkiye'ye gelmiş, Ankara ve İstanbul'da pek beğenilen kitap sergileri açmıştı. Bizde en çok hayret ettiği şey, tarım üretim sistemimizin geriliği olmuştu.

— Bin yıllık metotlarla çalışıyorsunuz. Bunu kısa zamanda çağımız koşullarına uydurmazsanız kalkınmanıza ihtimal veremem! diyordu. Nasıl başarılırdı bu iş? Gözünü budaktan sakınmayan, köylüyü uyarmak ve eğitmek uğruna bütün varlığı ile didinen, idealist aydınlar gerekti bize. Bunlardan elbette yoksun değildik. Ne yapıp yapıp sayılarını artırmalı, onlara çalışma olanağı sağlamalıydık.

Topu topu yurdumuzda bir ay kalan bir yabancı sanatçı, dâvalarımızın en önemlilerinden birini görebilmiş, onun çözüm yolu ne olabileceğini de anlamıştı. Daragnès bu bakımdan Köy Enstitüleri sistemini iyi bir buluş olarak takdirle karşılıyor, demokratik gelişmemizin yurdumuzda eğitim çalışmalarını da hızlandıracağını sanıyordu. Batılı bir kafa başka türlü düşünebilir mi idi?

XVII

21 Temmuz (1946) seçimlerinin sonucunu, dönüş yolunda «İzmir» vapurunun radyosundan dinledik. 465 milletvekilliğinden 395'ini CHP, 66'sını DP, 4'ünü de bağımsızlar kazanmıştı. Bu sonuç biraz tuhaf geldi bana. Memlekette esen seçim öncesi havasına göre DP'nin Büyük Millet Meclisinde daha fazla temsilci göndermesi bekleniyordu. Fakat radyo, hükümet ağzı ile konuştuğundan, gerçek durum hakkında yeteri kadar bilgi edinemiyorduk. İstanbul'a gelince her şeyi öğrendik.

Sıkıyönetim altında, bütün hükümet kadrolarının CHP'yi tutması ile ve birçok kanunsuz işlemler sonucu olarak DP adaylarından önemli bir kısmı, kazandıkları oylardan yoksun bırakılmışlar, onların yerine CHP adayları kazanmış gibi gösterilmişlerdi. Bu, demokrasinin yurdumuzda gelişmesi bakımından tatsız bir belirdi idi. Daha ilk adımda iki parti bir sen-ben kavgasına tutuşuyorlardı. Muhalefeti tutan basın hükümete şiddetle çatıyor, her yerden merkeze protesto telgrafları yağıyordu. Seçimler erkene alınmakla kurtarılacağı umulan Büyük Millet Meclisinin otoritesi böylelikle büsbütün tehlikeye düşüyordu. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, 25 temmuz günü yayınladığı bir bildiri ile, «seçim sonuçları hakkında vatandaşları şüpheye düşürücü ve memleketin huzurunu sarsıcı her türlü neşriyatı» yasak etti. Ayrıca, Meclisin ilk toplantılarından birinde çıkarılan bir ka-

nunla, «Türkiye Büyük Millet Meclisinin meşruluğunu şüpheli gösterecek her türlü yayınlar» ceza tehdidi altında yasaklanıyordu. Yine Ceza Kanununda yapılan bir değişiklikle gazetelerin verdiği haberler doğru olsa bile bunların kamuoyunu bulandırıcı ve heyecan uyandırıcı bir şekilde yayınlanması suç sayılıyordu.

Demokratik düzene doğru attığımız ilk adımla daha başlangıçta tökezliyorduk. Ayağımıza çelme takan çeşitli mızıkçılar arasında Moskova ağzı ile konuşmayı iş edinmiş eski Tan gazetesi elebaşlarını unutmamak gerekiyordu. Bunlar DP ileri gelenlerine, özellikle bu parti listesinden bağımsız İstanbul Milletvekili seçilen Mareşal Çakmak'a sokularak CHP'yi Mecliste kendi kaderi ile tek başına yalnız bırakmalarını tavsiye ediyorlardı. Böyle bir davranış hem muhalefeti fiilen ortadan kaldıracak, hem de Büyük Millet Meclisinin meşruluğunu yıkacağı için devlet örgütümüzü dayanaksız bırakacaktı.

Muhalifler bu tavsiyeye uymadılar. Halk Partisine her dediğini kolaylıkla yaptırabilen İsmet İnönü'nün ortalama bir yol tutacağını, bir yandan şiddet kanunlariyle ortalığa gözdağı verirken, öte yandan taviz yoluna saparak muhalefet karşısında adım adım geriliyeceğini sezmişlerdi. Sonu nasıl biteceği bilinmiyen tehlikeli bir buhrana sebep olmaktansa, vakit kazanmak ve fırsat kollamak daha işlerine geliyordu.

Doğrusu, ben kendi hesabıma, beklenen tavizlerin demokratik haklar sınırı içinde kalacağını, devrimler konusunda hiçbir gerilemenin hoş görülmiyeceğini umuyordum. İnönü de, Bayar ve arkadaşları da Atatürk'ün Batılılaşma savaşını yürekten desteklememişler mi idi? Seçim kampanyası boyunca halk önünde konuşan adayların da bu konuda herhangi bir kışkırtma oyununa giriştikleri duyulmamıştı.

Umudumu ilk kıran olay, Emekli General Kâzım Karabekir'in CHP adayı olarak Büyük Millet Meclisi Başkanlığı-

na seçilmesi oldu. Millî Kurtuluş Savaşında Doğu Cephemizde şerefli hizmetler gören Kâzım Karabekir'in saygıdeğer bir komutan olduğuna şüphem yoktu. Fakat daha başlangıçta devrimlere karşı açıkça cephe almıştı bu komutan. İnanmadığı bir dâvaya inanmış gibi görünmediği için onu bu yanı ile de ayrıca takdir edebilirdik. Ne var ki, karakteri yönünden çok saygıdeğer de olsa, Kâzım Karabekir'i Büyük Millet Meclisi Başkanlığına aday göstermekle İnönü, gericilik önünde ilk geri adımını atıyor ve CHP Meclis Grupu içinde buna «hayır!» diyebilen ancak üç kişi çıkıyordu. 8 ağustos günlü Cumhuriyet'te «Üç Kahraman» başlığı ile birkaç satırlık imzasız şöyle bir yazım yayımlandı :

Halk Partisinin Meclis Reisliğine namzet gösterdiği General Kâzım Karabekir'e, Halk Partisi üyelerinden yalnız üç kişi kırmızı rey vermiş.

Atatürk inkılâplarına ve Halk Partisine yıllarca muhalefet eden, Büyük Türk Kahramanının ölümünden hemen sonra kızıl bir gazeteye O'nun aleyhinde söz söylemekten çekinmeyen bu sayın adama karşı samimî bir partilinin «hayır» demesinden daha tabiî ne olabilir, değil mi?

Fakat ne yaparsınız ki, kırmızı pusulaların sayısı üç yüz yerine üç olunca hâdise de tabiîlikten çıkıyor, âdeta bir kahramanlık haline yükseliyor.

İnönü'nün opportünist ve CHP Meclis Grupunun pasif tutumu, ilerisi için hiç de umut verici belirtiler sayılamazdı.

İktidar ne demek istiyordu? Seçimlere hiyle karıştırılmış, yazamazsın. Jandarma muhalifleri dövmüş, şikâyet edemezsin. Falan vali, falan kaymakam taraf tutup haksızlık etmiş, sızlanamazsın. İllâ ki yerimde oturacağım. Ama beni rahat bırakırsan sana devrimler konusunda birtakım tavizler verebilirim. İşte bak vaktiyle Atatürk'e karşı duran bir paşayı Meclis Reisliğine getirdim. Bu bir başlangıçtır. Seni memnun etmek uğruna daha neler yapacağımı ileride göreceksin.

İktidar bunu mu demek istiyordu? Bilmiyorduk. O güne değin DP yöneticileri de halk önünde devrimlerden yana herhangi bir taviz yarışına kalkışmamışlardı. Tam tersine, Celâl Bayar'ın en büyük kaygısı, gericiler birtakım münasebetsiz sözler ederlerse, İsmet İnönü'nün bunu fırsat bilerek partiyi kapatabilmesi ihtimalinden doğuyordu. Yeni kurulan Recep Peker hükümetinde Millî Eğitim Bakanlığına Reşat Şemsettin Sirer'in getirilmesi de zihinleri az bulandırmamıştı. Galatasaraydan yurtbilgisi hocam olarak tanıdığım Sirer, nazik, terbiyeli, efendi bir adamdı. O kadar mahcup halli idi ki, yüksek sesle bir sual sorsanız yüzü kızarırdı. Bir özelliği vardı hocamızın: Milliyetçiliğe bizim pek kavrıyamadığımız, kendine özgü, akıl dışı bir anlam vermek eğiliminde idi. Derslerde «vatan mefhumu» deyimini fazla kullandığından biz çocuklar bu deyimi ona ad yapmıştık. Reşat Şemsettinden söz ederken:

— «Vatan mefhumu» geliyor! derdik.

Bu kavramı nasıl anladığını da pek bilmezdik. Her halde «insan» ve «vatandaş» sözcüklerini hemen hiç ağzına almadığına göre, Ziya Gökalp'in Birinci Dünya Savaşında savunduğu, bireysel faktörlere önem vermiyen «gözlerimi kapatırım, vazifemi yaparım» formülüne sığdırabileceğimiz dar görüşlü toplumsal felsefeye bağlanmıştı. Atatürk devrimleri ise insanı ön plâna alıyor, toplumu akıl yoluyla yükseltmek amacını güdüyordu.

İktidar ve muhalefet bir kere devrimlerden taviz yarışına kalkıştılar mı, akıl yolunu şüphesiz bırakacaklardı. Akıl yolu bırakılınca da, ne demokrasi, ne ekonomik kalkınma, ne Batı uygarlığı.. Hepsi sizlere ömür!

8 ağustos günlü Cumhuriyet'te babamın o tarihten on altı yıl önce Atatürk'e yazdığı bir mektubu yayınladım. Viyana'da tedavi gören babam, o mektubu bana dikte ettirmiş, üzerinde kendi el yazısı ile düzeltmeler de yapmıştı. Müsveddesini kâğıtlarım arasında sakladığım mektup şöyle diyordu:

Viyana, 17/10/1930

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine,

Eğer ciddî ise ona göre tedbirler alınması lâzım gelen bazı marazî arızaların esaslı bir teşhisini yaptırmak ihtiyaciyle Viyana'ya geldim. Uzaktan dahi bildiğimiz bir hakikati bir de burada ve bir kere daha yakından görmek suretiyle son zamanlardaki fırka teşebbüsümüzün bilhassa bir noktasında toplanan ve sinesinde rejimi sürükleyip götürmek tehdidini de saklıyan tehlikeyi bir iki kelime ile arzetmekten kendimi alamadım: Vergiler bizde az-çok ağır ve bu itibarla tâdile muhtaç olabilir. Fakat buhranın asıl sebebi bu değildir. Buhran mondialdir. Vergilerin yalnız tâdili değil, farzımuhal olarak bütün bütün ilgası bile bu buhranı bilkülliye izale edemez.

Bu sene tütünü ve diğer mahsulleri iyi olmıyan Yunanistan her halde bizden fena haldedir. Bulgaristan, Yugoslavya ve Macaristan bizden daha iyi halde değillerdir. Romanya her halde bizden çok fena bir vaziyettedir. Bir Viyana Devleti şekline irca edilmiş olan Avusturya'ya gelince, fabrikaların onda sekizi muattaldır.

İşte memleketimizde bilinmiyen hakikat budur. İktisadî buhranı münhasıran vergilerin ağırlığına isnat ile umumun husumetini Cumhuriyet Halk Fırkası üzerine celbedenler bilâhare kendilerinin de hakkından gelemiyecekleri böyle — eğer suiniyete müstenit değilse — her halde tamamen cehl ü gaflet üzerine müesses bir cereyan ihdası ile gözlerimizin önünde bilerek veya bilmiyerek cinayetlerin en büyüğünü irtikâp etmekte bulunuyorlar.

İtiraf etmek lâzım ki, hatayı evvelâ biz yapmışızdır: Gazetenin büyük prestijine istinat olunarak memlekette büyük işler görüldü. Bunların hepsini memleket anlıyor ve millet anlıyor diye propaganda yaptık.

Anlaşılan, yavaş yavaş kendi propagandalarımıza kendimiz inanmışız. Demokratik ikinci bir fırka teşebbüsünü baş-

ka suretle izah etmek mümkün değildir. Halbuki şimdi, çok geçmeden, hakikati görerek derhal kendimize gelmiş olsak gerektir.

Memleketin nimetşinas olacağına ait düşüncelerimizde hayale fazla mevki vermiş olduğumuz anlaşıldı. Diğer istinat noktalarımızda dahi bir gün vaziyetin böyle çıkıvermesinden cidden korkulsa yeridir.

Fransa'da câri démocratie'nin aynen Türkiye'ye tatbiki, tarihi yanlış bilme ve anlamının çok feci bir misalini teşkil ederdi. Eğer Cumhuriyet démocratie'si umumî seviyenin vasatisi demekse şimdiye kadar yaptığımız şeylerin kâffesi hâkimiyeti milliyeye münafidir. Halbuki Türk milletinin sinesinden fışkırmış efrad ve evlâdından olan bizler biliriz ki, onlar milletin hem hâkimiyetine, hem de bilhassa âli menfaatlerine âzamî derecede mutabıktı.

İstiklâl Cidalinden sonra Türk câmiasını medeniyet ailesine karıştıran inkılâplar milletimizin şartı bekasını teşkil ediyor. Yoksa tarihî bir zaruret olarak marazı nüksedecek hasta adamın ölmesine mâni olunamaz. O halde bu inkılâpları hiç olmazsa bir nesil imtidadınca silâh elde beklemeye ihtiyaç vardır. Ancak mütehakkim bir istibdat unsuru olarak değil, daima daha iyiyi ve daha ileriyi istiyen ve yapan ihtilâl ve inkılâp unsuru olarak ayakta duracağız. Bu memlekette daha çok zamanlar için bizden sol insan olamaz. Yerlerimizi tutacak bir nesil yetiştirmeden bu dünyadan gidersek vazifelerini bitirmemiş yarım adamlar sayılacağız. Böyle ateşli ve çelik bir nesil yetiştirmek başlıca umdelerimizden biri olacaktır.

Memlekette eksik olan şeyin demokrasi ile parlementarizm olmadığı bir daha sabit olmuştur.

Eksik olan şey anlaşıldı: O başarılan istiklâl ve inkılâbı yaşatacak prensiptir. Yaptığı işleri yaşatmaya kâfi prensipleri tatbik eden ve kendi sinesinde — memlekette, Mecliste ve gazetelerinde — o prensipler noktai nazarından âzamî hür-

riyet ve münakaşa salâhiyeti kullanan bir fırka hayatı yaratmaya mecburuz. Biz fırkayı ıskat ederek Meclisi ıskat etmiş olduğumuz için noksan olan şeyin ikinci bir fırka olduğu zannına ve hatasına düşmüş olduk sanıyorum. Fırka, ama yalnız fırka, âzamî hürriyetle faaliyete getirildiği zaman, memleketin noksan zannolunan en büyük ihtiyacına cevap verilmiş olacaktır. Ve şimdilik bizde gidilebilecek yegâne mâkul ve kuvvetle iddia ediyorum ki en meşru ve makbul yol budur. Devlet mümkün olabildiği kadar âdil, fakat her halde vaziyete hâkim bir otorite demektir.

Dünyada mutlak demokrasi kaideleri yoktur. Her milletin idaresi tarzı kendi icap ve ihtiyacından doğmak mukarrerdir. Fransızlar bir asırlık ilim ve tefekkür istihzarı ile 1789 İhtilâl-i Kebiri gibi bütün tarihte yegâne inkılâbı ika ettikten sonra birçok meddü cezirler içinde yüzdüler, ve ancak bir asra yakın bir zaman sonra, yani 1870'dedir ki, şimdiki Üçüncü Cumhuriyeti yalnız bir rey farkı ile kabul ve ilân edebildiler. Hangi münasebetle Fransız demokrasisine intibak etmek iddiasında bulunacağız?

Kaldı ki, Üçüncü République'in başlıca âmili Fransa'nın mağlûbiyeti ve hususiyle imparatorun esaretidir. Nitekim eğer Fransa bu son harbten mağlûp çıksaydı orada bu defa da kırallık ilân edilmiyecek olduğunu bana kimse temin edemez. Başka sebepten kat'ı nazar Alman monarşisi var kuvvetiyle bunu tervice çalışırdı. Milletleri kahır altında yaşatmak için tacdarlar ekseriya en sağlam teminat teşkil ederler.

Düşüncelerimin bu esas noktalarını muhterem şefime arz etmesem burada bütün bütün hasta düşeceğimi gördüm. Belki kendisine asla meçhul olmıyan basit şeylerdir. Fakat hayatta an geliyor ki, orada en meydanda hakikatleri de bağırmak herkes için hemen hemen ihtiyar haricinde bir zaruret oluyor.

Bu vesile ile en candan hürmet ve tâzimlerimi olsun teyide fırsat bulmuş oluyorum efendim.

YUNUS NADİ

Not : Bir nüshası Başvekil Paşaya takdim edilmiştir.

Devrim tarihimiz açısından bakıldığı zaman bu mektup Atatürk devrine şeref verecek vesikalardan biri sayılabilir. Düşününüz, bir partili yazar tutuyor, kimi insanların diktatör sandığı Cumhurbaşkanına, «Biz partiyi susturduğumuz için Meclisi düşürdük. İkinci bir parti kurulmazdan önce kendi partimiz içinde düşünce özgürlüğüne saygı göstermeliyiz. Temel devrim ilkelerine bağlı kalmak şartiyle herkes dilediği gibi konuşsun, basında ve Mecliste hükümeti tenkid etsin» diyebiliyor.

Atatürk'le böyle açık açık her konu üzerinde tartışmak mümkün olduğuna dair sayısız misaller vardır. Bir gün, galiba 1927 yazı idi, Büyükada Yat Kulübünde, arkadaşlariyle beraber yiyip içerken, en azından onbeş yirmi kişi önünde babamın ayağa kalkıp:

— Sen Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal değil, hep o Selânik'te tanıdığım Kolağası Mustafa Kemal'sin!

diye yüksek sesle bir nutka başladığını bahçeden gözlerimle görmüş, kulaklarımla duymuştum.

Parti ve devrim arkadaşları dışında Atatürk, halkı ve gençleri de ilgi ile dinlerdi. Ankara Palas'ta verilen bir baloya geldiğinde, Talebe Cemiyeti Başkanı, Galatasaray'dan arkadaşım Rüknettin, üniversiteye dair birtakım şikâyetleri arka arkaya sıraladı. Halim selim bir genç olan Rüknettin nedense sert konuşuyordu o gece. Atatürk gencin söylediklerini sonuna kadar sabırla izledi. Nihayet bir baloda Cumhurbaşkanına Millî Eğitim Bakanını, ya da Üniversite Rektörünü şikâyet etmek pek de yakışık alır bir davranış sayılmazdı. Rüknettin sözünü bitirince, Atatürk, aynı sert tonla ona cevap verdi. Yanılmıyorsam, hakkını aramak istiyorsa,

sonuna değin bıkmadan usanmadan savaşması gerektiğini tavsiye ediyordu.

Bu konuda Atatürk'le uzun süre beraber bulunmak fırsatını bulan yazarlarımızın, özellikle Falih Rıfkı Atay'ın, nice hâtıraları olmalıdır.

Fakat artık devir değişmişti. Devir değişmişti ama babamın o tarihten on altı yıl önce ileri sürdüğü tavsiyelerin gerekçesinde büyük bir değişiklik olmamıştı. Babam, devrim ilkelerine dokunulmamak şartiyle, parti, basın ve parlâmentoya en geniş hürriyetlerin tanınmasından yana idi. Şimdi ise CHP ikiye bölünmüş, Meclise bir de muhalefet partisi girmişti. Aynı kaynaktan fışkırdıklarına göre, devrim ilkelerini her iki parti de aynı heyecanla koruyabilirlerdi, korumak zorunda idiler. Bunun dışında iktidarı şu ya da bu taraf kazanmış, ne çıkardı bundan? Yazık ki iktidarı kaybetmemek uğruna CHP, halkı ve aydınları gücendiren birtakım yakışıksız davranışları göze almıştı.

Yokuş aşağı yuvarlanışı durdurmaya bundan böyle artık kimsenin gücü yetmiyecekti. Bir yandan şiddet, bir yandan taviz politikası yalnız CHP'yi değil, onunla beraber devrimleri de uçuruma doğru sürüklüyordu.

1946 seçimleri üzerinden iki ay kadar geçmişti.

Bir gün Mersin bilmem kaçıncı Asliye Ceza Mahkemesinden bir celp geldi. Gazete sahibi sıfatiyle sanık olarak duruşmaya çağırılıyordum. Suçumuzun ne idüğünü bir araştıralım dedik. Şunu öğrendik :

21 temmuz günü sandık başlarını dolaşan muhabirimiz, bunlardan birinde bir C.H.P. görevlisinin cebinden çıkardığı bir tomar zarflanmış oy pusulasını herkesin gözü önünde sandığa attığını görmüş ve gönderdiği haber de ertesi günü gazetede yer almıştı. Buna benzer sayısız yolsuzluk olayları o günlerde basını, muhalif partileri ve kamuoyunu pek yakından ilgilendiriyordu.

Peki, o Mersin C.H.P. görevlisi neden iki ay beklemişti de şimdi dâva açıyordu? Durumu kavramakta gecikmedik. Olayın birçok tanıkları vardı. Kısa bir süre içinde mahkemeye başvursa muhabirimizin uydurma bir haber vermediği meydana çıkacak, adam dâvayı kaybedecekti. Aradan iki-buçuk ay geçip de zamanaşımı yaklaşınca, CHP görevlisi, bizim muhabirin tanık bulmakta güçlük çekeceği kanısına varmış ve doğruca mahkemeye başvurmuştu.

Ne yapabilirdik? Muhabirimize bir avukat tutmasını, benim için vareste kararı istemesini ve sonucu bize bildirmesini söyledik.

O sıralarda İstanbul'da da çeşitli dâvalarla uğraştığımızdan Mersin dâvasını izliyemedik. Bir haber çıkmayınca da beraet ettiğimizi düşünerek arkasını aramadık.

Meğer iki aya mahkûm olmuşuz. Mahkeme cezamızı tecil etmiş. Avukatımız da dâvayı temyiz etmeyi unutmuş, ya da tecili düşünerek buna lüzum görmemiş. Bunu ancak 1949 yılında bir başka dâvada kırk gün hapse mahkûm olunca öğrendik. Yargıç olan bu seferki dâvacımızın eşi dosyaları karıştırarak üç yıl önceki mahkûmiyeti ortaya çıkarmış. Temyiz bu son hükmü bozmasa idi, az daha içeri gidiyorduk.

Demokratik hayata hiç de umut verici belirtilerle girmedik. Parlâmanter rejimin temel ilkesi olan seçim müessesesi daha ilk adımda tökezlemişti. DP'liler Halkçıları seçime fesat karıştırmış olmakla, onlar da berikileri şımarıklıkla, Anayasaya saygı göstermemekle suçluyorlardı. Açış nutkunu söylemek üzere Meclis kürsüsüne çıkarken İnönü'yü Halkçılar her zamanki gibi ayakta alkışladıkları halde, muhalifler yerlerinden kımıldamaksızın, hareketsiz karşıladılar. Bu davranışlariyle Cumhurbaşkanının meşruluğunu kabul etmediklerini «lisan-ı hal» ile açığa vurmak istiyorlardı. Meseleyi daha önce Parti Grupunda görüşmüşler, bir kısım DP'lilerin

Paşa kürsüye çıkarken ayağa kalkmamaktansa salonda hiç bulunmamayı önermelerine rağmen çoğunluk bu jesti daha gösterişli bulmuştu. Fakat muhalifler davranışlarını açıkça halka anlatmaktan da çekiniyorlar, «Büyük Millet Meclisi millî iradeyi temsil eder. Bir kişi önünde ayağa kalkmayı doğru bulmuyoruz» diyorlardı. Oysa, bu yakıştırma mantık sakattı. Meclis millî iradeyi temsil ediyorsa, Cumhurbaşkanı da millî irade ile kurulan devleti temsil ediyordu. Ona saygı, dolayh olarak millî iradeye saygı demekti. Hemen bütün demokratik meclislerde, oturumu yönetecek başkan kürsüye çıkarken milletvekilleri ayağa kalkarlar. Çünkü başkanın kişiliğinde Meclisin kutsal varlığını selâmlamaktadırlar. Ne ise, bizde atılan bu yanlış adımı Demokratlar kendileri iktidara gelince de devam ettirmek zorunda kaldılar. Durum, tam anlamiyle tersine döndü. Yıllık açış nutkunu okumak üzere kürsüye çıkarken DP'li milletvekilleri oturdukları yerden Celâl Bayar'ı alkışlıyor, Halkçılar ise sessiz, ayağa kalkmakla yetiniyorlardı.

Bir parti, Meclisin meşruluğunu ya kabul eder, ya etmez. Etmezse tutacağı en doğru yol Meclise hiç girmemektir. Muhalefet bir kere Meclise girdi mi, onun meşruluğunu tasdik etmiş demektir. Artık yapılacak iş, yurt dâvaları üzerinde belli fikirleri parti programı açısından savunmaktır. Sembolik birtakım hareketlere başvurarak ima yolu ile kamuoyuna bir şeyler anlatmaya çalışmak, vakit kaybından başka bir işe yaramaz. Bu yüzden boşuboşuna yıllar ve yıllar harcadık, memlekete de, rejime de yazık ettik. 1946'dan bu yana Meclislerin memleket yararına ortaya verimli eserler çıkardığını söylemek bu bakımdan güçtür. Meclislerde hep şekil meseleleri tartışılmış ve tartışmalar da çok kere sen-ben kavgasına dökülmüştür.

Recep Peker, program nutkunu okuyor. Muhalefetse tenkidlerini yapabilmek için görüşmelerin bir gün sonraya alın-

masını istiyor. Bir kavga bir kıyamet. Efendim, Anayasa hükmüne göre derhal görüşme açılmalı imiş, fikri olan kürsüye çıkar söylermiş. Karşı tez: Hayır, bu doğru değilmiş. Bir haftada hazırlanan programı muhalefet bir gün olsun incelemeden nasıl tenkid edebilirmiş? Sonuç: Hep şekil meselesi, DP'liler sinirleniyor, topluca salondan çıkıyorlar. Sonra tekrar yerlerine gelip kırmızı oy veriyorlar programa.

Tutanakları İnceleme Komisyonunun raporu Mecliste tam on altı saat tartışma konusu oluyor. Sen sahte mebussun, ben sahici. Oylar açık verildiğine, tasnif gizli yapıldığına, üstelik oy pusulaları da derhal yakıldığına göre kim sahte kim gerçek mebus, nasıl ispat edilecek?

Milletvekilleri bu konu üzerinde on altı saat birbirlerini yiyorlar. Karşılıklı hakaret sözcükleri bol bol kullanılıyor. O gün söz alan milletvekilleri arasında kişiliği, yaşı, tecrübesi itibariyle en önemlilerinden biri olan Mareşal Çakmak'ın konuşmasını buraya geçiriyorum. Bu konuşmayı izliyen okurlarım o günün havasına dair gerçeğe yakın bir fikir edinebileceklerdir kanısındayım. 27 ağustos 1946 günlü Cumhuriyet'te yayımlanan Mareşalin konuşması :

Muhterem arkadaşlar,

Ordudan çekildikten sonra ikibuçuk yıl evimden ayrılmadığım halde son seçimlerde milletin hakkımda gösterdiği itimat ve sevgiden mülhem olarak müstakil milletvekilliğini kabul ettim (adaylık demesi gerekirdi). *Maksadım cihandaki demokrasi telâkkiyatına uyarak* (savaşı demokrasiler kazandılar ya) *bizde de millî hâkimiyetin bihakkın tesisi idi. Milletin bu muhabbetini çekemiyen bazı müstebit artıklarından* (İnönü'nün adamlarını kastediyor) *gördüğüm tezyif, tahkir, hattâ tehditlere rağmen milletin hukukunu kanunen müdafaaya karar verdim. Seçimler başladı. İstanbul'da evvelâ müşahitlerim sandık başlarından kovuldu, bazıları dövüldü. Edilen şikâyet üzerine derhal vazifelerine döndüler. Bazı müşahitler sandıkların kaçırıldığını, bazılarını da seçim zabıt-*

larının değiştirildiğini bildirdiler. Bunu resmen protesto ettim. Seçimden sonra bir hafta kadar İstanbul'da kaldım. Hasıl ettiğim kanaat şudur: Zor ve hiyle ile seçimlere fesat karıştırılmıştır. Bunu örtmek için gazeteler susturulmuştur. Ayrıca adaylığım konulmuş olan İzmir'den aldığım telgraf ve Ankara'dan mutemetlerden gelen haberler de kanaatimi kuvvetlendirmiştir Ankara'ya gelirken gerek yollarda, gerek bu şehirlerde temas ettiğim yüz bine yakın vatandaş: «Seçimlerde hakkımız çiğnendi, hakkımızı isteriz!» feryatlariyle şikâyette bulundular. Arkadaşlar, vicdanınıza hitap ediyorum. Meclisin açıldığı gün bu mukaddes kürsüden milletin kayıtsız şartsız egemenliğine namusumuz üzerine andiçmedik mi? Bu haksızlığın bertaraf edilerek milletin tamamen hâkimiyetinin teessüsü zümlemizin bir namus borcu olmuştur. Bu borcun ifası ile milletin tatminini yüksek heyetinizden rica ederim.

Arkadaşlar, sözlerime son verirken şunu belirtmek isterim ki, haricî bir tehlike karşısında bütün milletimizin tamamen birlik olduğuna asla şüphe edilemez.

Şunu söyliyeyim ki, Mareşalin açığa vurduğu kanaati o günlerde bütün muhalifler ve tarafsız vatandaşlar yürekten paylaşıyorlar, hattâ bir kısım Halk Partililer de, açıkça söylemeseler de, bu kanaatte büyük bir gerçek payı bulunduğunu kabul ediyorlardı. 35'ler grupu kurulduğu sıralarda bir gün matbaada beni görmeye gelen Nihat Erim, Vedat Dicleli ve — yanılmıyorsam — Tahsin Banguoğlu, 1946 seçimlerinin büyük usulsüzlükler ve haksızlıklar içinde geçtiğini söylemişlerdi. Daha sonraları, valilikten ayrılan Lûtfi Kırdar, o seçimlerde merkezin mutlaka CHP listesini kazandırmak için baskı yaptığını, kendisinin ise büyük farklarla seçimi kazanan karşı listeden birkaç kişiyi Ankara'ya kabul ettirinceye kadar çırpındığını itiraf etmişti. Mareşalin, sözlerine son verirken dokunduğu dış tehlikeye gelince, bu, Sovyet Hükümetinin, Boğazlara dair 14 ağustosta hükümetimize verdiği

nota ile ilgili idi. Birleşik Amerika ve İngiltere'nin desteklediği Cumhuriyet Hükümeti, 24 ağustosta bu notaya cevap vererek, Rus isteklerini kesin olarak reddetmişti.

Bağımsız Milletvekili Mareşal Çakmak, muhalefetin ayrıca belirttiği (dış politikada birlik) ilkesini yüce kişiliği ile böylece daha da güçlendirmeye çalışıyordu.

Fakat iç politikada, özellikle Anayasa sınırları içinde birbirini tanımadıktan sonra dış politikada birlik ve beraberlik içinde görünmenin bir anlamı olabilir mi idi? Bir devletin dış itibarı her şeyden önce şüphesiz içerideki gücüne bağlı olmak gerekirdi. Atatürk'e saygı duyan yabancılar bu adamın yurdumuzda temelli reformlar yaptığını, o reformları başarı ile yürüttüğünü, gerici kuvvetleri ezdiğini, her zaman da ezebileceğini biliyorlardı. Şimdi ise durum değişmişti. Yine Atatürk'e bağlılıktan söz eden bir muhalif parti seçimlerde hakkı yendiğini dünyaya ilân ediyor, hükümetin meşruluğunu şüpheye düşürüyordu. Hükümet de buna karşı, demokrasi ilkeleriyle bağdaşması imkânsız birtakım baskı tedbirlerine başvurmak zorunda kaldığına göre, rejim hesabına ileride bir zayıflama ve sarsılma tehlikesi başgösteriyordu. 10 eylül günlü gazetede bu konuya eğilerek acı acı dert yandım :

Geri demokrasiden ileri demokrasiye doğru tepeden inme bir emirle tuhaf bir hamle yaptığımız sıralarda bu hareketin yersizliğine ve lüzumsuzluğuna ilk işaret eden muharrir, zannedersem ben olmuştum. Dehşetli reklâmlarla, geniş vaadlerle San Francisco'da hür milletler konferansı toplanıyordu. Her yerde Amerikan tipi demokratik hükümetler kurulacağından bahsolunuyor, faşist rejimlerin yeryüzünden kaldırılacağı, böylelerine hayat hakkı tanınmıyacağı söyleniyordu. O sırada rejimimiz üzerinde bazı rötuşlara kalkmamız kötü mânalara yorulabilirdi. Nitekim bazı gazeteler, San

Francisco'ya dayanarak hükümete ve rejime söylemediklerini bırakmadılar. Bu gazetelerden bir kısmını, matbaalarını yıkmak, makinelerini parçalamak suretiyle susturduk.

Yaptığımız doğru değildi. Ne kadar beğenmediğimiz, ne kadar düşman bildiğimiz bir fikrin propagandasını yapsalar da, bu adamlar nihayet sözle ve yazı ile karşımıza çıkıyorlardı. Fikri yumrukla yenmeyi kendimize yakıştırmamalı idik. Ö adamların yazıları millet üzerinde zaten uyandırıcı, kamçılayıcı, mukaddes bayrağımız etrafında birleştirici bir rol oynuyor, bu itibarla hattâ faydalı oluyordu.

Onların susması ile Demokrat Partinin doğması bir araya rasladı. İlk zamanlar bu çok sevindirici, çok ümit verici bir hâdise idi. Kurucuları arasında İstiklâl Mücadelesinin ve Türk inkılâplarının içinden yetişmiş, Büyük Atatürk'ün emrinde çalışmış şahsiyetlerin bulunması hayırlı bir alâmetti. Bu adamlar memlekete kötülük edecek adamlar olamazdı. Onları vatan hainliği, yabancı uşaklığı, mürtecilik gibi sıfatlarla damgalamak da imkânsızdı. Çünkü bu memlekette şimdiye kadar yapılan bütün hürriyet tecrübeleri, kısa zamanda soysuzlaşarak kuvvetli tarafın en feci isnatlarla zayıf tarafı ezmesine yol açmıştı.

Bu sefer böyle olmıyacağını, düne kadar aynı partinin saflarında yanyana vazife gören insanların Batı demokrasilerinde olduğu gibi memleket meseleleri üzerinde birbirleriyle efendice münakaşa ederek yurdumuzun yükselmesi gayesi uğruna çalışacaklarını düşünüyor, seviniyorduk. Vâkıa iki parti arasında mühim prensip ve program ayrılıkları göze çarpmıyordu. Fakat bu, zamanla da olabilirdi.

Şimdi aradan henüz bir yıl bile geçmediği halde, üzüntü duyarak kendi kendimize soruyoruz:

— Acaba olabilecek mi?

Seçim hadiselerinden beri memlekette başgösteren hava hiç de gönül ferahlatıcı değildir. CHP, bu seçimlerde resmen

öyle büyük bir muvaffakiyet kazanmıştır ki, benzerine bir başka yerde raslamak güçtür. Muhalefet partisinin, bağımsızlarla birlikte Halk Partisine karşı çıkarabildiği kuvvet ancak sekize bir nispetindedir. Halktan bu derece kuvvetli bir güven reyi toplıyan bir parti, ilk iş olarak elbette demokrasi yolunda daha ileri adımlar atmayı, program ve prensiplerine daha sağlam bir güvenle bağlanmayı, bir yıl içinde aldığı kararlara daha yüksek bir imanla sarılmayı düşünmek gerekirdi. Böyle bir parti hiç değilse muhalefet yapan gazetelerin neşriyatına omuz silker, onlara ehemmiyet vermek lüzumunu duymazdı. Çünkü bunlar bütün garazlı ve iftiralı yazılarına rağmen nihayet dört yüze karşı altmış kadarcık ufak bir muhalefet grupu toplıyabilmişlerdi. İleri, hattâ geri bir demokrasiden bahsedebilmek için ise, bu kadarcık bir muhalefete Mecliste mutlaka ihtiyaç vardı. Daha azı herkesten önce Halk Partisini müteessir etmeli idi. Çünkü memleketteki demokrasi hamlesi onun eseri idi.

Gördüğümüz manzara yazık ki bu değildir. Demokrat Partiye karşı Halk Particiler tarafından yapılan hücumlar seçimlerdenberi azalacak yerde artmıştır. Halk Partisi, Demokratlara karşı bir ağabey rolü oynamıyor. Onlara ilerisi için ümit ve cesaret vermek şöyle dursun, nerede ise «vatan haini» damgasını yapıştıracak gibi bir hal takınıyor. Tezvire, iftiraya ve yalan neşriyata karşı yeni kanunlar hazırlıyarak basın hürriyetini kayıtlandırmayı düşünüyor. Bunlar anlaşılmaz bir memnuniyetsizliğin gözle görülen delilleridir. İftiraya ve tezvire karşı her vatandaşı koruyan kanunlar bizde vardır. Basın vasıtasiyle olduğu zaman bunları bir dereceye kadar şiddetlendirmek de bir gün belki akla gelebilirdi. Fakat bunu vesile ederek, bir büyük seçim zaferinin ferdasında matbuata kilit vurmayı Halk Partisi niçin düşünüyor?

Halk Partisini yürekten seven Atatürk gençliği üzüntü içindedir.

XVIII

Gözler önünde geçen olayları objektif ölçülerle değerlendirmeğe çalışırken Atatürkçülüğün geleceği bakımından kaygılanmamak imkânsızdı. Dış politika hesaplarına dayanılarak içeride başvurulan rejim ayarlamalarının topluma yararlı sonuçlar verebileceği çok şüpheli idi. Gerçi yeni kurulmak istenen dünya düzeninde lâyık olduğumuz yeri alabilmek için bir şeyler yapmak, eskisine kıyasla daha büyük bir çaba harcamak zorunda idik. Bir köşeye çekilip ellerimizi kavuşturmakla başaramazdık bu işi. Devrim ilkeleri ışığında sorunlarımızı açık açık ele almalı, en geniş bir özgürlük havası içinde onlara çözüm yolu aramalı idik. Birbirimizle çene yarışına kalkar, ya da sonu gelmez bir sen-ben kavgasına dalarsak halimiz elbette günden güne daha kötüye giderdi. Görevimiz Atatürk'ün çizdiği yolda ilerlemekti. Bizi mutluluğa, aydınlığa, gerçek demokrasiye kavuşturabilecek tek yoldu bu yol. Geri dönersek karanlığa saplanacaktık.

O sıralarda muhalif - muvafık herkesin söylediği bu idi. Hiç bir politika adamı başkalarına bırakmak istemiyordu Atatürkçülüğü. Bakarsanız, her biri devrimlerin gönüllü savunucusu idi yurdumuzda. Ama ne var ki devrim ilkelerini herkes kendi anlayışına, ya da kendi çıkarına göre yorumlamaya önem veriyordu. İlk zamanlar pek göze batmıyan bu davranış birkaç yıl içinde öyle bir hal aldı ki, vatandaş top-

lulukları karşısında «Yirmi yedi yıldır memleketi sömürdüler!» diye propaganda nutku çeken bir DP'li, birkaç cümle sonra Atatürk'ü göklere çıkarmakta hiç bir sakınca görmez oldu. Daha tuhafı, yirmi yedi yıllık yönetimi toptan kötüleyen bu sokak politikacıları DP kurucularının da o yirmi yedi yılın sorumunu paylaştıklarını rahatça unutuyorlardı.

Atatürk'ü o yana bu yana çekiştirirken Atatürkçülüğün tehlikeli bir şekilde zedelendiğini fark edebilenler pek azdı aramızda. Olaylar geliştikçe gerisin geriye kayıyordu güzelim yurdumuz. Şimdi serinkanla yakın geçmişimize bir göz attığımız zaman memleketin bu hale düşmesinden aydın geçinen biz okumuşların derece derece ve teker teker hep sorumlu olduğumuzu inkâr edebilir miyiz? Sorumlu olmaması gerekli biri varsa o da bütün umudunu aydınlar takımına bağlıyan zavallı, çilekeş ve fakir halkımızdır. Çünkü, bütün bilgisizliğine rağmen bu halk, aydınlara inanıyor, muhalif olsun muvafık olsun, yurt selâmetini onlardan bekliyordu. Düne kadar İnönü'nün her dediğine boyun eğen saygıdeğer önemli kişiler kalabalık önüne çıkıp da dünü yererek mutlu yarınlardan söz açınca köylü vatandaş «elbette bir bildiği var» diye düşünüyordu. Bütün gürültünün bir koltuk kavgası etrafında döndüğünü, demokrasinin bir oy avcılığı halinde soysuzlaşacağını o aklına bile getirmiyordu. Aydın geçinen politikacıların devrim ilkelerini bu uğurda kırpa kırpa yok etmeleri ihtimalinden ise köylü vatandaş nasıl şüphelenebilirdi? Devrimin niteliğini henüz ona anlatamamıştık ki! Ağa baskısından, jandarma dipçiğinden, çeşitli angaryalardan beli bükülen halk ötede beride ilkin fısıltı olarak «Allah, peygamber, din, iman» gibi kutsal sözcüklerle bezenmiş tatlı vaadler duymaya başlayınca bir tuhaf oldu ve konuşanlara kulak kabarttı. Bu adamlara niçin inanmasındı? Bunlar da okumuş, yazmış, devlet hizmetinde saç sakal ağartmış ünlü kişilerdi. Dünya işlerinin söz konusu edildiği bir sırada ahrete ait duygu ve dileklerin yeri olmaması gerektiğini nere-

den bilecekt halk? Bunu elnden geldiğince ona anlatmaya çalışması gereken tarafsız gazeteciler o zamanki iktidarın gittikçe tavizciliğe kayan tutumu karşısında ne yapacaklarını şaşırmışlar, iki partiyi birbirinden ayıramaz olmuşlardı. Bunlardan biri de bendim. Genel kültürü ve devlet adamlığı vasıfları bakımından İnönü'nün üstünlüğünü takdir etmekle beraber devrim ilkelerine bağlılıkları yönünden onu da, Celâl Bayar'ı da bir hizada görüyordum. Hattâ, Atatürk'ün ilk Başbakanının yaptıklarına baktıkça onun henüz denemediğimiz son Başbakanına umutla sarılmak ihtiyacını duyuyordum. 1946 - 1950 yılları arasında DP'yi devrim ilkelerinden adım adım uzaklaştıran etkenler arasında Cumhuriyet Halk Partisi yöneticilerinin güttüğü tereddütlü, gevşek ve günü gününe uymıyan inançsız politikaya da önemli bir yer vermelidir. Bu nokta ihmal edilirse haksızlık olur, kanısındayım.

Celâl Bayar, Atatürk'e ve O'nun eserine saygı duyguları beslediğini her zaman söylerdi. Yukarıda da anlattığım gibi, en büyük kaygısı gericilik kıpırdanışları bahane edilerek yeni kurulan ve hızla gelişen partisinin bir gün hükümetçe kapatılması ihtimali idi. Onun için ilk zamanlar bu konu üzerine titiz bir dikkatle eğiliyordu. Aldanmıyorsam, 1946 yılı sonlarına doğru Bursa'da, bir Demokrat toplantısından gazetelere akseden lâyikliğe aykırı birtakım deprenişler üzerine acele İstanbul'a gelmiş, burada bir basın toplantısı düzenliyerek, DP'nin gericiliğe hiç bir zaman yüz vermiyeceğini söylemişti.

O sıralarda DP bütün gücü ile soyut özgürlük savaşına vermişti kendini. 7 ocak 1947'de toplanan büyük kurultay dört günlük çalışmalardan sonra şatafatlı bir üslûpla kaleme alınmış Anayasaya aykırı kanunların yürürlükten kaldırılmasını, Seçim Kanununun değiştirilmesini, devlet ve parti başkanlıklarının aynı kimsede birleştirilmemesini istiyen bir komisyon raporunu onaylıyor, arkasından da alkışlar arasında meşhur Hürriyet Misakını ilân ediyordu.

Buna karşı ne diyorlardı CHP sözcü ve yazarları? Yurdumuzda bol bol özgürlük vardı. Bu özgürlüğü İnönü vermişti millete. Daha ne isterlerdi Demokratlar? Söyliyecek sözleri, savunacak fikirleri olmadığı için işi kolay yanından almışlar, bir özgürlük lâfıdır tutturmuşlardı. Kuru gürültü idi bütün bunlar!

Oysa, gerçek pek de öyle değildi. 1946'da uygulanan Seçim Kanununun sakatlığını halk fark etmiş, üstelik bu kanun çerçevesi içinde işlenen haksızlıkları gözleriyle görmüştü. Anayasaya aykırı kanunların hâlâ yürürlükte olduğunu vatandaş biliyor, bu yüzden acı çekiyordu. Bunlar değiştirilmeli idi. Devlet Başkanı da resmen partilerüstü tarafsız bir duruma ulaşırsa tüm gidişimiz düzelecek gibi geliyordu vatandaşa.

Çok partili hayatın ilk yıllarındaki kararsız ve zikzaklı davranışları ile CHP yönetim kadrosu iktidar savaşında Demokrat Partiye âdeta kendi eliyle başarı olanakları sağlamıştır, diyebiliriz. 1950 seçimlerine kadar varan süre içinde bir yandan şiddet ve sindirme yollarına başvururken, öte yandan seçmene şirin görünmek amaciyle taviz politikasına giriştiği için CHP hiçbir sonuç alamadan bildiğimiz yenilgiye uğradı. Bu yenilgi belki de kaçınılmaz bir olaydı. Şiddet yolunu denemese, taviz politikasına sapmasa CHP belki 1950 seçimlerini yine kaybedecekti. Fakat devrim ilkelerinden hiç şaşmamış bir siyasal örgüt olarak hem kaybı daha az olacak, hem de, kimbilir, gericiliğin politika hayatımızda geçer akçe haline gelmesini belki de önliyebilecekti.

DP kongresinden bir hafta kadar sonra 19 ocak 1947 günü Ankara'da CHP Yüksek Divanı toplandı. Yurt ölçüsünde çığ gibi büyüyen muhalefet akımına karşı iktidarı güçlendirmek için tedbirler aramak, bir şeyler yapmak gerekiyordu. Ne seçimlerin erkene alınması, ne seçim sandıklarının zorlan-

ması, ne de baskı metotları Halk Partisine yararlı olamamıştı. Piyasaya ferahlık vermek, dış satışları hızlandırıp yurt ekonomisini kalkındırmak amaciyle yürürlüğe konan 7 Eylül Kararları da umulan sonucu verememişti. O sıralarda başta İngiltere, hemen bütün hürriyetçi Avrupa milletleri kemerleri sıkarak güdümlü bir rejim altında ekonomilerini kurtarmaya gayret ederken, halka şirin görünmek istiyen bizim iktidar, savaş boyunca aldığı sıkı kontrol tedbirlerini birer birer gevşetmekle kendi bindiği dalı kestiğini farkedemiyordu.

Herkes gider Mersin'e, biz gideriz tersine diye işte buna derlerdi.

Millî Eğitim Bakanlığında Hasan-Âli Yücel'in bıraktığı koltuğa yerleşen Reşat Şemsettin Sirer, görünüşte, başlanan esere devam ediliyormuş havasını yaşatmaya çalışarak sessiz sadasız, kimseye çaktırmaksızın Köy Enstitüleri sisteminin ruhunu söndürüyordu. Türk köylüsünün gözü açılmamasında çıkarı olan gericiler bir türlü hazmedememişlerdi bu müesseseyi. Çok partili hayata izin verilmesi ile bunların CHP'deki temsilcileri de, daha Yücel zamanında yüksek sesle homurdanmaya başlamışlardı. Ne demekti genç kızlarla delikanlıların aynı çatı altında birlikte öğrenim görmesi? Bu okullarda komünizm propagandası yapılıyor, köylü çocukların ahlâkı bozuluyordu. Enstitüyü bitirip de öğretmen olarak köye gittikleri zaman bunlar şımarıyor, her biri kendini bir Atatürk sanıyordu. Gerici milletvekilleri bu şikâyetleri açıkça Meclis kürsüsünden haykırıyorlardı. Sirer işbaşına geçince her partiden gericilerin yüreğine su serpildi. Bakanlıkta kaldığı süre içinde Demokratların hücumuna, hattâ en ufak tenkidine uğramıyan yegâne hükümet üyesi Sirer olmuştu. Gösterişten uzak, Bakanlık koltuğunu yadırgar gibi duran bizim utangaç «Vatan mefhumu», kendi anlayışına göre vatana hizmet ederken, yaptıklarını ilgililere duyurmasını pekâlâ beceriyordu. Adlarına dokunmadı ama enstitülerin ruhu

olan İsmail Hakkı Tonguç'u işbaşından uzaklaştırdı, programları değiştirdi, müesseseyi dumura uğrattı ve ileride Tevfik İleri tarafından indirilecek son darbenin hazırlıklarını rahatça tamamladı. Böylece, devrim Türkiyesinin başlıca dayanaklarından birini henüz çok partili hayata ilk adımımızı attığımız bir sırada bir CHP hükümeti — hem de başında Atatürkçü bir Başbakan bulunan bir hükümet — kendi eliyle baltalıyor ve bunu yaparken de yurdumuzu gerçek demokrasiye ulaştırabilecek bir kapıyı açmak şöyle dursun, tersine, o kapıya kilit vurduğunu farkedemiyordu.

19 ocakta toplanan CHP Yüksek Divanı gericilerin umudunu bir kat daha arttırdı. Toplantıda ele alınan konulardan biri de okullarda din öğretimi sorunu ile ilgili idi. Konu çabucak basında ve kamu oyunda demagojik yankılara yol açtı. O güne kadar uygulanan eğitim sistemini yetersiz bulanlar arasında meğer ne de çok CHP'li varmış.

Beni en çok hayrete düşüren Hamdullah Suphi Tanrıöver oldu. Kendine özgü yaradılışta bir adamdı. Tanrıöver. Kılığına kıyafetine, sözüne sohbetine pek önem verir, insanlar üzerinde yapmak istediği etkiyi, bir aktör gibi uzun boylu çalışarak önceden hazırlardı. Bıyıklarına ve saçlarına belli bir şekil verebilmek için tuvalet aynasının karşısında gerekirse bir iki saat vakit öldürmekten çekinmediğini bilirdik. Nutuklarını, sohbetlerini, hattâ anlattığı fıkraları bir rejisör dikkati ile inceden inceye pişirir, sonra onları virgülünü şaşırmadan her defasında aynı ustalıkla sahneye koyardı. Fakat bunların başkalarınca bilinmesini hoş karşılamazdı Tanrıöver. Bükreş'te Elçi bulunduğu bir sırada ziyaretine gittiğim zaman boş bulunup da :

— Ne enteresan saçlarınız var beyefendi!

demem üzerine, alınmış:

— Zaten saçlarımdan başka nerem enteresan?

diyerek, hafif tertip sitem etmişti. Bu sitemin ardında:

— Sen benim değerimi anlıyacak kıratta bir adam mısın sanki?

gibilerden küçük düşürücü bir anlam sezmek de mümkündü.

İnsanlar üzerinde etki yapmak sanatını Tanrıöver fazlaca benimsemiş görünüyordu. Kimi zaman başarı kazandığı da olmuyor değildi doğrusu. Bir gün Ankara Palas'ın büyük salonundaki köşe masalardan birinde, karşısında ben ve eşim, hoşbeş ediyorduk. Uzaktan A. E. Yalman'ın gülümsiyerek bize doğru geldiğini gördük. Tanrıöver:

— Bakınız yavrum, şimdi Ahmet Emin Beyi ağlatacağım! dedi.

Eşim ve ben acaba ne yapacak diye birbirimize bakışırken, Tanrıöver, yanımızda bir iskemleye ilişen güler yüzlü Yalman'ı dokunaklı övgü cümleleriyle pohpohlamaya başladı. Yalman güzel yazıyordu, bilgili yazıyordu, uzun yıllardır kalemi ile memlekete hizmet ediyordu. Yazık ki çağımızda bilginin kadr-ü kıymetini unutmuştuk biz. Eski Türkler böyle mi idi? Bilime de, bilgine de yüksek değer veriyordu atalarımız..

Sesine gittikçe kadifemsi bir ton veren Tanrıöver, sözü döndürüp dolaştırıp âlimin bindiği atın ayağından Yavuz Sultan Selim'in kaftanına sıçrayan meşhur çamur hikâyesine getirdi ve elhak hikâyeyi dokunaklı bir dille anlattı. O sözlerini bitirirken, biraz önce yüzü gülen Yalman'ın çehresi heyecandan kırışmaya başlamış, gözlerinde iki damla yaş birikmişti.

Kendine özgü karakterini birkaç çizgi ile anlatmaya çalıştığım Tanrıöver'i 1947 yılının ocak ayına gelinceyedek ben gerçekten lâyik bir adam olarak tanırdım. Romanya'da görevli bulunduğu yıllar boyunca Gagavuzlarla ilgilenmiş, bunları kitle halinde Türkiye'ye getirip burada yerleştirmeye kalkmıştı. Gagavuzlar halis muhlis Türklerdi. Bulundukları yere Müslümanlık ulaşmadan önce Hıristiyanlığı kabul etmişler, fakat yüzyıllar boyunca ana dillerini unutmamışlar-

dı. Bugün de hâlâ su katılmamış tertemiz bir Türkçe konuşuyorlardı. İslâmlığın hurafeleriyle beyinleri yosunlaşmadığı için Batı uygarlığını benimsemişlerdi. Din ayrıcalığı onların Türklüğüne, bizdenliğine engel olamazdı. Aramıza katılmaları toplumumuzun ilerlemesi yönünden ancak yararlı sonuçlar doğurabilirdi. Atatürk hayatta iken Tanrıöver'in cesaretle savunduğu bu düşünceyi bir kısım çevreler yadırgıyorlar, başta Genelkurmay Başkanı Mareşal Çakmak, böylesine toplu ca bir göçü, yurt çıkarları bakımından doğru bulmuyorlardı. Türk toplum yapısı içinde Batılılaşmanın ithal tedbirleriyle gelişemiyeceğini bilen Atatürk de sanırım Tanrıöver'in düşüncesini bir fantezî olarak karşılamış, onunla pek ilgilenmemişti. Fakat Tanrıöver dâvasına o denli bağlı görünüyordu ki, her şeye rağmen birkaç yüz Gagavuzu yurdumuza sokmuş, burada okumak, yetişmek ve çalışmak imkânları sağlamıştı onlara.

İşte, dinsel inançlar konusunda bir zamanlar bu derece ileri fikirli ve hoşgörü sahibi bilinen bir adam, 1947 yılı başlarında birdenbire dinci kesiliyor, imam yetiştirmedi diye Atatürk devrini kınıyor, hattâ okullara din dersleri konmasını uygun buluyordu.

Halk Partisi Yüksek Divanından basına ve kamu oyuna dağılan bu hava o zamana kadar pek açık konuşamıyan muhaliflerin cesaretini bir hayli artırdı. O yılın temmuz ayında istiyenlere okullarda din dersleri verilebileceğine dair alınan karardan sonra kimi Demokrat Parti sözcüleri:

— İstiyen ne demek, her Müslüman çocuğuna dini öğretilmelidir! gibi alttan alta giriştikleri propagandayı daha geniş ölçüde yaymaya koyuldular.

Taviz yarışı iyice kızışmıştı. Atatürk partisi yöneticileri bu yarışta hiçbir zaman kazanamıyacaklarını, kazanmalarına ihtimal bulunmadığını anlıyamıyorlardı.

Stalin'in bir kısım Doğu illerimiz ve Boğazlar hakkında ortaya attığı istekler Rusya ile aramızdaki ilişkileri gergin

bir hale sokmuştu. Bu, anlaşılması kolay, olağan bir durumdu. Olağan olmıyan, yurdumuzda hem iktidar, hem de muhalefet takımının durumu iç politika yönünden sömürmeye kalkışmaları oldu. Taraflar rahat rahat birbirlerini komünistlikle suçlamaya koyuldular. Bu yoldan iktidar muhalefeti, muhalefet de iktidarı halk gözünde çürüteceğini umuyordu. İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer, Meclis kürsüsünden yaptığı uzun bir konuşmada, Moskova ajanlarının burada ne tehlikeli bir örgüt kurduklarını, aramıza nasıl sokulduklarını, böylece politika acemisi birçok ünlü kişileri bile kandırdıklarını anlattı. İma ettiği kimseler arasında DP ileri gelenleri ile Mareşal Çakmak da vardı. Muhalefet sözcüleri bu suçlamalara şiddetle karşı koydular. Demokratların İstanbul İl Başkanı Kenan Ömer Öner, komünizme ve Rusya'ya âlet olanları asıl CHP saflarında aramak gerektiğini söyliyerek, Köy Enstitüleri hikâyesini ele aldı, daha açık bir ima ile Hasan-Âli Yücel'e taş attı. Yücel artık susamazdı. Ulus'ta yayınladığı bir açık mektupta kasdettiği adamın kendisi olup olmadığını Kenan Ömer Öner'den sordu. O da, hiç çekinmeden, ertesi günü «Evet, sensin!» cevabını yapıştırıverdi. Böylece aylarca kamu oyunu uğraştıran, sonunda da Hasan-Âli'nin yenilgisi ile biten bir dâva açılmış bulunuyordu. Kenan Ömer Öner'in suçsuzluğuna karar veren mahkeme bu kararı ile dolaylı yoldan Yücel'in komünistliğini onaylıyor, gerçekte onu mahkûm ediyordu. Hukukî sonuçları bakımından çok tuhaf bir durum çıkmıştı ortaya. Öner'in suçu yoksa suçlu Yücel olmalı idi. Fakat yürürlükteki mevzuatımıza göre onun hakkında herhangi bir işlem yapılamıyordu.

İleride hükümet üyelerini basının kontrolundan kurtarmak amaciyle ispat hakkını kaldırırken DP iktidarı, Öner - Yücel dâvasına güçlü bir destek diye sarılacak, gazeteciler aleyhine asliye mahkemelerine başvuran Bakanların orada otomatik bir şekilde hak kazanmalarını sağlıyacaktı. Yani, aradan yıllar geçtikten sonra, DP yöneticileri vaktiyle alkış-

ladıkları Kenan Öner'i haksız: Hasan-Ali'yi haklı buluyorlar; bir asliye yargıcı bir Bakan hakkındaki isnadın doğru mu yanlış mı olduğunu takdire yeterli değildir gerekçesiyle de yalnız Kenan Öner'i tutan o yargıca değil, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde görevli bütün asliye yargıçlarına bilgisizlik, kültürsüzlük ve ehliyetsizlik damgası vuruyorlardı.

1946 - 1950 yılları arasında moda haline gelen bu karşılıklı komünizm suçlamalarının yurdumuzda demokratik gelişmeyi soysuzlaştıran etkenlerden biri olduğunu hemen kimse farkedemiyordu. Mareşal Çakmak gibi muhafazakârlığı ile tanınmış bir ünlü kişiye komünist dendikten sonra artık kime komünist denemezdi? İşin tuhafı, ilk zamanlar Mareşal'i partilerine bayrak yapıp el üstünde tutan Demokratlar da, aralarına kara kedi girince, ona aynı metotlarla ve daha büyük bir şiddetle saldırmakta hiçbir sakınca görmediler. Uzun yıllar Türk ordusunun başında memlekete hizmet etmiş koskoca bir komutanı Birinci Cihan Savaşından önce Rus Çarına telgraf çeken Miralay Sadık Beye benzetiyorlar, gözlerini hırsı pirî bürüyüp kendini kaybettiğini söyledikleri bu adamın memleketi Moskova'ya satabileceğini kulaktan kulağa yayıyorlardı.

Politika hayatımızdaki bu ilkel durum çeşitli nedenlere dayanıyordu. Biz sol eğilimli bütün doktrinleri, hattâ solculukla ilişiği bulunmıyan lâikliği birbirine karıştırıyor, topunu birden komünizme, komünizmi de Rus ajanlığına bağlıyorduk. Bir solcunun yurdumuz halkını sevemiyeceğini, yurdumuzun ilerlemesini, yükselmesini istiyemiyeceği düşüncesi bir ön yargı olarak zihinlere aşılanmış ve aşı da iyice tutmuştu. Bunda o zamanki çoğu solcuların bilerek ya da bilmiyerek güttükleri politika da güçlü bir rol oynamıştı. Bu adamlar Moskova'yı bir Kâbe sayıyorlar, dinsel bir görev gibi körükörüne Stalin'e ayak uyduruyorlardı. Bunu yaparken, yurdumuzda hayatını alınteri ile kazanan emekçi kitlesinin güçlenip örgütlenmesine engel olduklarını farkedemiyorlar

mı idi? Cevabı kolay bulunamıyacak, oldukça karmaşık bir sorundu bu. Kimbilir, belki Stalin de bizim kendi dâvalarımıza kendi gayretlerimizle olumlu çözüm yolları aramamızı istemiyor, Türkiye'nin geri kalmış bir ülke olarak sonsuz çıkmazlar içinde bocalayıp bunalmasını plân ve hesaplarına daha uygun buluyordu.

Aynı Stalin, Batıdaki bağımsız sosyalist partilerini bir zamanlar komünizmin en büyük düşmanı saymamış mı idi? Yurdumuzda Batılı anlamı ile bir özgürlük rejimi kurulamadığı, sermaye birikimi Batıya kıyasla bir çocuk kumbarasının içindeki yatırım gücünden pek farklı sayılamıyacağı için, biz ancak sistemli ve ölçülü, iyi ayarlanmış devletçi bir metotla kalkınabilirdik. Önümüze gelene komünist damgasını yapıştırmakla o metodu bulmak şöyle dursun, aramak imkânlarını bile kendi elimizle kaldırıyorduk ortadan. Bu da bizim iyiliğimizi istemiyenlerin hoşlanacağı bir durumdu herhalde.

Yurdu gerilikten kurtarıcı her yeni düşüncenin ardında gizli ve kötü niyetler saklı bulunduğu havasını ortalığa yaymak halk sırtından geçinmeye alışmış tembel çıkarcıların da işine geliyordu. Tek parti devrinde girişilen bütün ileri hamleler bu gibilerinin rahatını kaçırmıştı. Ellerinden gelse daha o zamandan yukarıya kafa tutacaklar, «yaptığınız komünizmdir» diye feryadı basacaklardı. CHP saflarında da bol bol raslanıyordu böyle kimselere. Baskı rejimi altında ses çıkarmayıp Şefe boyun eğen, hattâ fırsatını buldu mu ona yaranmak için her kılığa girmekten çekinmiyen bu adamlar, muhalefetin açtığı özgürlük ve «hukuk devleti» savaşında Şefi adım adım geriler gördükçe cesaret buluyorlar, parti içinde varlıklarını göstermiye başlıyorlardı. Bunlar bir yandan siyasal özgürlükleri genişletip muhalefete gelişme imkânları vermesin diye İnönü'yü eteğinden çekiyor, bir yandan da çıkarlarına uymıyan her düşünceyi, her davranışı bir komünist taktiği olarak göstermeye dikkat ediyorlardı. İle-

ride, artık Halk Partisinde iş kalmadığını anladıkları gün bunlar birer ikişer karşı tarafa geçmeye bakacaklar, karşı taraf da onların üzülmesine meydan vermeksizin her birini sevgi ile bağrına basacaktı.

Dış politika koşullarına uyularak yürürlüğe konmak istenen çok partili demokratik sistem yurdumuzda korkunç bir fikir kısırlığına yol açmıştı. Hasan-Âli Yücel'in başlattığı yabancı dillerden klâsik eserlerin dilimize çevrilmesi işi durdurulmuştu. Yüzelli yıl önce yayınlanmış kitaplarda bile, elde büyüteç, komünizm propagandası arıyan ukalâlar görülüyordu. Düşündüğünü korkusuzca yaymak, gerçek bildiğini çekinmeden söylemek imkânları son derece daralmıştı. Türk - Rus dostluğunun tavsaması ile azan kafatasçılar, Üniversiteye kadar her yere pala sallıyorlar, fikir şöyle dursun, hoşlanmadıkları nenleri bile kırıp geçiriyorlardı. Atatürk devrinde Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi holüne konan bir Eski Yunan heykeli kopyasının milliyetçilik duygularımızı incittiği iddiasını Büyük Millet Meclisinde birkaç CHP'li milletvekili savunmuş ve aldanmıyorsam heykel bu iddia üzerine kaldırılıp atılmıştı.

Muzaffer Şerif, Niyazi Berkes, Pertev Boratav gibi değerli bilim adamlarına tahammül edemiyenler Üniversiteyi bunlardan temizlemek için ha bire baskı yapıyorlardı. Aleyhlerine açılan dâvayı kazandıkları halde bu öğretim üyelerinin görevleri başına dönmelerini istemiyorlardı. Büyük çaba harcadılar bu uğurda. Sonunda çoğunu kaçırdılar yurdumuzdan. Dışarıya gidenlerin her biri hür memleketlerde yerleşti, ora üniversitelerinde kürsü sahibi oldu. Benim bildiğim Muzaffer Şerif Birleşik Amerika'da, Niyazi Berkes Kanada'da, Pertev Boratav da Fransa'da bulunuyor şimdi. Çalışmalarını az-çok izliyebildiğim bu değerli insanların memlekete bağlı, temiz birer yurtsever olduklarına inanıyorum.

Onları feda etmekle Türkiye bir şey kazanacak olsa idi, bu fedakârlığı seve seve kendilerinin göze alacağına şüphe yoktu. Ne yazık ki asıl bizler olduk bu işte kaybeden. Bir yandan muhalefeti sindirmeye çalışırken öte yandan kuru kalabalığa şirin görünmek istiyen iktidar, kafataşçıların baskısına boyun eğdi. Hukuk devleti diye ortalığı gürültüye boğan muhalefet ise bu konuda ağzını bile açmadı. İşin en acıklı tarafı, Üniversitelerimiz de fikir özgürlüğüne, yani kendi varlıklarına indirilen bu ağır ve haksız yumruk karşısında pek ses çıkaramadılar. Günlük kısır politika çekişmeleri arasında biri çıkıp da Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi olayları karşısında Üniversite çevrelerimizin tepkisiz kalışını objektif bir bakışla inceliyebilse idi, demokratik gelişmemizin ileride splanacağı çıkmazları daha o zamandan görür ve matematik bir kesinlikle önümüze serebilirdi. Bir memleketin en yüksek bilim ve kültür organları kendi özgürlüklerine karşı öylesine acı bir ilgisizlik gösterirlerse, o memleketin siyasal parti kadrolarını dolduran politikacılar takımı da halkın özgürlüğünü işte bu kadar koruyabilir, onun gerçek çıkarıyle ancak bu kadar ilgilenebilirdi.

1946 - 1950 süresi boyunca bizim gazete mümkün mertebe hem iktidarı, hem de muhalefeti sağduyunun ışıklarından yararlandırmaya gayret ediyordu. Atatürk ilkeleri bir yana bırakılmamalı idi. Bu, yurdumuz adına önceden hesaplanması imkânsız felâketlere yol açabilirdi. Türkiye'yi geri sürükleyici davranışlara elimizden geldiği oranda karşı durmaya çalışıyorduk. Bu yüzden iktidarı da, muhalefeti de sınırlendirdiğimiz oluyordu. Muhalefet bütün gücü ile daha ziyade hukuk devleti koşullarının gerçekleştirilmesi uğruna çalıştığı ve devrim ilkeleri üzerinde verilen açık tavizlerden sorumlu tutulamıyacağı için tenkidlerimizin ağırlık merkezini şüphesiz CHP icraatı teşkil ediyordu. O sıralarda gazete-

nin sahibi göründüğüm için yakından biliyorum, dört yıl içinde Cumhuriyet aleyhine çeşitli vesilelerle tam dokuz dâva açıldı ve ben dâvalı sıfatiyle, en azından kırk kere yargıç karşısında boy göstermek zorunda kaldım. Ortalama ayda bir, eski Adliyenin bulunduğu Postaneye gidiyor, kan ter içinde son kata tırmanıyordum. Kendimi avutmak için merdiven basamaklarını bir bir sayardım yukarı çıkarken. Ezberlemiştim basamakların sayısını. Doksan iki dedim mi, nefes nefese bir «oh!» çeker, Asliye Ceza Mahkemesinin önünde sıramı beklemeye giderdim. Hepsi beraatla sonuçlanan bu dâvaların çoğu, gönderilen cevabı geç yayınlamak, Cumhurbaşkanına saygısızlıkta bulunmak, gerçeğe aykırı haberlere gazetede yer vermek gibi pestenkerâni konularla ilgili idi. Yazı İşleri Müdürünün bu suçları (!) önlemesine imkân yoktu. O hüküm giyse idi, ben de gazete sahibi olarak boylıyacaktım cezaevini. Cumhuriyet aleyhine açılan dâvaların yalnız birinde, imzamı taşıyan bir yazı yüzünden sanık yerine oturtulduğumu hatırlıyorum! CHP'li bir milletvekili, Millî Eğitim Bakanlığınca Türkçeye çevrilen klâsikler arasında bir eski Rus yazarının milletimize dair yakışıksız düşünceler ortaya attığını ileri sürüyor, kitabın toplatılmasını, ilgililer hakkında kovuşturma açılmasını öneriyordu. Aynı milletvekili, sinemalarımızda oynatılan bir İngiliz filminin de komünist propagandası yaptığını iddia ediyor, bu filmin derhal yasak edilmesini istiyordu.

Klâsikler arasına girdiği için ondokuzuncu yüzyıldan beri pek çok dillere çevrilen bir kitabın Türkler hakkında yakışıksız düşünceler taşıyor diye millî kitaplığımıza sokulmamasını düşünmek düpedüz yobazlıktan başka bir şey değildi. Millî Eğitim politikasını bu kafa ile yönettiğimiz takdirde, Batı edebiyat ürünlerini sıkı bir sansür eleğinden geçirip gençlerimize öyle sunmamız gerekiyordu. Bu usulü benimsediğimiz zaman ölçümüz ne olacaktı? Molière, Racine, Lord Byrone, Dostoyevski gibi adı dünyaya ün salmış yazar-

lar arasında yaşadıkları çağın Türkiyesi aleyhine kalem oynatmış olanlar çoktu. Bu adamların hiçbir eserini mi dilimize çevirmemeli idi? Bizimle ilgili eserlerini tüm yasak etmek doğru olur mu idi? Yoksa o eserlerden yalnız bize dokunan parçaları çıkarmakla mı yetinmeli idik? Yüzyıllar boyunca basılagelmiş, dünyaya malolmuş kitapları bir sansür kurulunun keyfine göre bölük pörçük didiklemeye kalkışırsak tuhaf olmaz mı idi? Sonra Voltaire gibi Türkleri ve Türkiye'yi kimi yazılarında öven, kimilerinde yeren ünlü yazarlar da vardı. Nasıl bir işlem yürütecektik bunlar hakkında? Klâsik kitaplar geçmişte yazılmıştı. E peki, biz geçmişte Batı bize karşı ne gibi duygular beslemiş, hakkımızda neler düşünmüş, bilmemeli mi idik? Bir Türk genci, örneğin Türkleri zalim, hunhar, gaddar olarak tanımlıyan ünlü bir yabancının kitabını okuduğu zaman «vay canına, atalarımız ne kötü insanlarmış!» diye kendi geçmişine, kendi yurduna karşı içinde bir soğukluk mu duyuverecekti birdenbire? Tarihimizi bizim yazarlarımız, bizim bilginlerimiz de tenkid etmiyorlar mı idi sırasına göre? Fikir özgürlüğü yolunda Batıya yöneldiği söylenen yirminci yüzyıl Türkiyesinde bir nevi Abdülhamid zihniyetinin hortlatılmasına nasıl göz yumulurdu?

Komünist propagandası yapmakla suçlandırılan İngiliz filmini de bir gün arkadaşlar hep beraber gidip gördük. Brecht'in piyeslerine kıyasla son derece mâsum, basit hattâ cocuksu bir oyundu bu. Savaşa ve sömürücülüğe karşı olduğu için belki propaganda ile hiçbir ilişiği yoktu.

CHP'li milletvekilinin gerici davranışını, bireysel ve bir tek çıkıştan ibaret sayabilseydik üzerinde durmaya lüzum görmez, bu adam da dikkati çekmek için bula bula bunları bulmuş der, geçerdik. Ama dediğim gibi fikir özgürlüğüne ve devrim ilkelerine karşı uluorta saldırıların günden güne artma belirtileri gösterdiği bir ortamda susmak, görevden kaçıyoruz anlamına gelebilirdi. Her zamanki yumuşak ve alçak gönüllü üslûbumla yazdığım uyarıcı bir yazıya milletvekili

Ulus gazetesinde bir cevap verdi. Korkuyor demesinler diye ben de, istemediğim halde, biraz sertlendim. Kısa zamanda ne Rus'un kitabı, ne de İngilizin filmi kaldı ortada. Tartışma bir sen-ben kavgasına dökülüverdi. Hızını alamıyan milletvekili, Büyük Millet Meclisi kürsüsünden, o zaman ezici çoğunluğu CHP'li olan arkadaşlarına karşı Cumhuriyet ve babam hakkında ağır sözler söyledi. Urfa Milletvekili Fahri Karakaya ile, İstanbul Milletvekili Senihi Yürüten'in kınamaları dışında salonda bulunanlardan kimsenin ses çıkarmadığı bu isnatlara biz Cumhuriyet'te gerekli cevapları verdik ve mahkemelik olduk. Aylarca süren dâva sonunda da, Baha Arıkan'ın başkanlık ettiği Temyiz Ceza Dairesi kararıyle beraat ettik.

Arada bir bilirkişi olarak da çağırılırdım mahkemelere. Gide gele ahbap olmuştum yargıçlarla. Belki adalet müessesesine karşı yüreğimde beslediğim derin saygıdan, belki de sanık sıfatiyle kaderimin ellerinde bulunduğunu bildiğimden, yargıçların yanında kendimi fazla koyuvermez, en ufak bir lâübali harekete kalkışmamaya dikkat ederdim. Biri salona giriverecek olsa beni o halimle öğretmen karşısında sınav geçirmeye gelmiş bir ilkokul çocuğuna benzetebilirdi. Duruşmalar sırasında pek olağan saydıkları bu terbiyeli maymun halim duruşmalar dışında kimi yargıçların gözüne çarpar, sohbetimize daha bir içtenlik havası verebilmek için onları ayrıca gayret harcamaya zorlardı. Bir gün, bilirkişi sıfatiyle, Asliye Ceza Mahkemesi Yargıcı Reşit Nomer'in huzuruna çıkmıştım. Cübbesini sırtından atmış, kürsünün önündeki masada dosyaları inceliyordu. Beni güler yüzle karşıladı, yanına oturttu. İkram ettiği sigarayı yakmak üzere kibrit çıkarmama meydan bırakmadan erken davranarak kendi yaktı. Köşesinde çalışan daktilo bayana sözlerimi geçireceği tutanak kâğıdını hazırlamasını söyledi. Sanırım benimle hava

dan sudan birkaç lâf etmek hoşuna gidecekti. Fakat ne mümkün? Ben, ellerim önümde, ayaklarım bitişik, bir taş bebek gibi iskemleye ilişmiş, orada öyle hareketsiz oturuyordum. Mübaşir, gür sesiyle «Nadir Nadiiii...» diye koridorları inletmedikçe huzuruna kabul edilmediğim, karşısında sigara tüttürmek ne demek, izinsiz ağzımı açamadığım bir yargıçla normal bir sohbete dalamıyor, sıkılganlığımı bir türlü yenemiyordum. Vakit kazanmak umudu içinde:

— Müsaadenizle şu işi bitirdik! dedim.

Bilirkişiliğimi ilgilendiren mahkeme yazısını okumuş, cevabımı hazırlamıştım. Reşit Nomer, cübbesini sırtına geçirmeye lüzum görmeksizin elinde sigarası ile kürsüye yöneldi. Bense sanıklığımdan kalma bir alışkanlıkla her zaman yaptığım üzere caketemi ilikliyerek kürsünün önüne doğru ilerlerken sigaramı atacak bir tabla araştırıyordum. Kırk yıldır içinde yaşadığı adalet mekanizmasının göstermelik taraflarını iyice kanıksıyan babacan ve dürüst yargıç, resmiyetten bir türlü kurtulamadığımı görünce dayanamadı, bir elinde sigara, kollarını iki yana açarak oturduğu yerden bana seslendi :

— Bırak şu halleri Allah aşkına! Burada biz bizeyiz. Rahatına bak kardeşim!

Yine de yenememiştim utangançlığımı, Sigarayı bir kaba bıraktım, önümü iliklerdim, sanki her yerde hazır ve nazır bir Tanrının huzurunda imişim gibi, kemâl-i ciddeyetle görevimi yerine getirdim. Sanık, tanık ve bilirkişi olarak kaç kez girip çıktığım mahkeme salonuna bir türlü alışamıyor, iyi niyetli Nomer'in yardımına rağmen, evimde imişim duygusuna orada kapılamıyordum. Anlaşılan, ben adam olamıyacaktım.

XIX

1946 seçimlerinden sonra görülen muhalefete baskı ve gericiliğe kademeli taviz politikası CHP iktidarının umduğu gelişmeye yol açmadı. Tam tersine, bu politika DP muhalefetinin ekmeğine yağ sürüyordu. DP'yi kuranlar ileride iktidarı kazanırlarsa nasıl bir yol tutacaklarını kendileri de bilmiyorlardı. Ne ekonomik, ne sosyal, ne de siyasal, belirli bir hedefleri yoktu. CHP'nin acemice davranışlarına karşı kayıtsız şartsız cephe almak suretiyle pek etkili bir propaganda aracına kavuştular.

«Biz iş başına gelirsek CHP şimdi ne yapıyorsa tersini yaparız, millet kurtulur!»

«İktidarı altı ay bize emanet etsinler, yurdu cennete çeviririz!» gibi tekerlemeler en uzak köylere kadar ulaşıyor ve her yerde silinmesi güç izler bırakıyordu. Halk çoğunluğu, demokrasi kavramının ne idüğünden habersizdi, Demokrat Partiye «Demir kır at» adını takmıştı. Bu firma altında toplanan aydınlar takımını desteklemekle memleketimizde bir iktidar değişikliği olacağını biliyor, iktidar değişirse gidişatımızın da düzeleceğini umuyordu. İster iktidarda, ister muhalefette olsun, sağduyu sahibi vatandaşlar bizim aydınlar takımının az-çok aynı hamurdan yuğrulduğunu belki de farketmiyor değillerdi. Fakat yurt ölçüsünde tartıldığı zaman bir değişiklik ihtiyacının gittikçe ağır bastığı görülüyordu.

Disiplin, otorite ve baskı tedbirlerine karşı DP tarafından «hukuk devleti» parolası altında açılan kampanya çok tuttu. Bu, fikirsizlikten kıvranan muhalefete CHP'nin hediye ettiği mükemmel bir program yerine geçti. İktidara gelirse DP seçimlerin dürüstlüğünü sağlıyacak, basını ezen baskıları kaldıracak, Cumhurbaşkanlığı makamının partilerüstü tarafsız durumunu gerçekleştirecek, idare âmirlerinin partizanca davranışlarına son verecek, Anayasaya aykırı ne kadar antidemokratik kanun varsa hepsini değiştirecekti.

Bu sloganlar gerek basında, gerek kamu oyunda geniş yankılar buluyor, DP'ye büyük kazançlar sağlıyordu. O kadar ki, saflarında zaman zaman başgösteren çatlamalara ve ayrılmalara rağmen Demokrt Parti bir çığ gibi büyüyordu. Millet Partisinin kuruluşu, hattâ Mareşal Çakmak'ın Demokratlara küsüp tarihsel kişiliğini bütün ağırlığı ile Milletçilere dayaması bile birinciler üzerinde hiçbir etki yapmadı. Demir kır at başını almış, Anadolu bozkırlarında doludizgin iktidar dağına tırmanıyordu.

Bu şartlar altında CHP hesabına kadere boyun eğmekten gayri yapacak pek bir şey kalmamıştı. Daha başlangıçta devrim ilkeleri ile sınırlı olarak, o ilkelerin zedelenmesini önleyici her türlü kanunî tedbirler alındıktan sonra yönetilenlerin yönetenler üzerinde kontrolunu sağlıyacak dürüst seçimlere gidilse ve politika tartışmaları gerçek yurt çıkarlarının kaynaştığı yörüngeye oturtulabilse idi, belki yurdumuzda olumlu bir halk yönetiminin temelleri atılmış olurdu. Bu düşünülmediğine göre, hiçbir ard niyete bağlanmaksızın, iktidarı kaybetmeyi önceden kabullenerek, devrim ilkelerini gerekirse muhalefette de savunacağını açıkça söylemek, muhalefete de rahat rahat devrim düşmanlığı yapabilme olanaklarını vermek CHP hesabına da, memleket hesabına da daha yararlı sayılabilirdi. Bu takdirde yurdumuzdaki bütün Atatürkçü kadroların olanca güçleriyle CHP'yi destekliyeceklerine şüphe yoktu. Dış politika kaygılariyle hazırlıksız dav-

ranıldığı için ne öylesi, ne de böylesi yapılamadı. San Francisco'nun gölgesine bağlı kalındığı sürece her halde yapılamazdı da.

Açtığı hukuk devleti kampanyasında CHP iktidarını tehlikeli bir şekilde zorlıyan DP muhalefeti, devrimler konusunda yapılan tavizlere hiç ses çıkarmıyor, hattâ bıyık altından kıs kıs gülüyordu. Köy Enstitüleri müessesesi sarsılıyormuş, lâiklik ilkesi okullarda baltalanıyormuş, eğitim birliği zedeleniyormuş, bunların iktidara bir güç katmıyacağını muhalefet yakından biliyordu. Seçimleri kazandığı zaman kendisi daha fazlasını yapmaya kararlı idi. Fakat ustaca bir taktikle bu kararını basından ve aydınlardan saklıyordu. Önemli olan, bir kere seçimleri kazanmak, yurt kaderini ele almaktı. Kazasız, belâsız varmalı idi bu hedefe. Bu da ancak iktidarı dürüst seçimlere zorlamakla mümkün olabilirdi. Devrimler konusunda ileri geri tartışmalara yol açılırsa durum çıkmaza girebilir, bütün umutlar yıkılabilirdi.

Bununla beraber unutmayalım ki, bu tutum da önceden hesaplanmış bir plâna dayanıyor değildi. Eski devirde tek partinin kanatları altında toplandığını gördüğümüz çeşitli inanç sahipleri şimdi gelişigüzel oraya buraya dağılıyorlardı. Şefin bağlayıcı otoritesinden yoksun kalan siyasal kadromuz, tek hücreli ilkel bir yaratık gibi bölünmeye başlamıştı. Bölünen parçalar arasında göze çarpar ayrıcalıklar bulmak güçtü. İktidar da, muhalefet de güttükleri politikayı el yordamı ile ve iç güdülerinin etkisi altında, günü gününe ayarlamaya çalışıyorlardı. Demokrat Parti saflarında Atatürk ilkelerine yürekten bağlı olanlar bulunduğu gibi, devrimlere uluorta saldırmayı vakitsiz, gereksiz ve henüz tehlikeli görenler de vardı. Alt basamaklarda yerleşen gericiler daha serbest davranıyorlar, daha çok taraftar topluyorlardı partiye. Bu konuda CHP'nin muhalefetle yarışmasına imkân yoktu. Kuruluş düzenini Atatürk devrimlerinden alan bu partinin alt basamak görevlileri köy köy dolaşıp goygoyculuk

yapamazlardı. Yapsalar da kandıramazlardı kimseyi. Bu iti barla yukarıdan verilen tavizler gerçekte ne CHP'ye yarar sağlıyor, ne de fikir özgürlüğüne değer veren samimî Demokratları güçlendiriyordu. Kazanan daha ziyade Atatürk düşmanı gericiler oluyordu.

Bunları o zaman uzaktan uzağa sezenlerimiz hiç yoktu diyemeyiz. Fakat, doğrusu tehlikeyi bütün çıplaklığı ile görüp de haykıran hemen kimse çıkmıyordu ortaya. «Hukuk devleti» formülü sihirli bir lâmba gibi bütün gözleri büyülüyordu. Bu lâmbanın ışığı CHP saflarına kadar uzandı. Birtakım genç milletvekilleri, antidemokratik mevzuat konusunda parti hükümetine karşı cephe almak lüzumunu duydular. Bu kanunlar ayıklanmalı, hattâ Anayasa yeni baştan gözden geçirilmeli, yeni bir seçim kanunu hazırlanmalı idi. Hükümet sorumunu sırtında taşıyan Recep Peker, devrim ilkelerine bağlı olmakla beraber, kendi kabinesindeki Millî Eğitim Bakanının Köy Enstitülerini kuşa benzetmesine ses çıkarmamış, okullara din dersleri konmasına razı olmuş (2 temmuz 1947), yine de muhalefete şirin görünememişti. Zaten muhalefet bu gibi konularla yakından ilgilenmiyordu. Halk çoğunluğunun kendinden yana olduğunu biliyordu o. Seçimleri kazanabilmesi için iktidarın gölge etmemesi yeterdi. Kanunî engeller kaldırılsın, muhalefete de eşit koşullar altında çalışmak olanağı sağlansındı. Başka ihsan istediği yoktu.

Haklı bulmamak güçtü bu istekleri. Baskı yaparak muhalefeti sindirme, taviz vererek oy toplama politikasından memlekete hayır gelmiyeceği besbelli idi. CHP'nin bütün fedakârlıkları boşa gidiyordu. 1946 seçimlerinde kendi listelerinden aday göstermek istiyecek kadar İnönü'ye saygılı olan muhalifler şimdi açıkça ona da dil uzatabiliyorlardı. Bu yüzden hakkında kovuşturma açılanların sayısı zamanla kabarıyordu.

Bu durumda ne yapmalı idi Halk Partisi?

Peker'in etrafında toplanan aşırılarla 35'lerin temsil ettiği ılımlılar arasında gittikçe kızışan bir savaş başladı. Yürekten bir Atatürkçü bilinen Peker, yazık ki gövdesi kadar oturaklı bir devlet adamı değildi. Çabuk parlıyor, çabuk sönüyor, gerçek eğilimlerini olduğu gibi belirtemiyordu. Sık sık kullandığı kendi deyimi ile bir sorunu «genişliğine ve derinliğine» açmakta da güçlük çekiyordu çoğu zaman. Devrim ilkeleri çerçevesi içinde fikir özgürlüğüne değer verdiğine eminim. Fakat böyle bir özgürlük ortamının yurdumuzda nasıl kurulabileceğne dair bir bildiği var mı idi, söyliyemem. İnönü bütün ağırlığı ile 35'lere doğru kayınca Peker savaşı kaybetti ve 1947 yılının eylül başlarında istifayı basıp köşesine çekildi. İnönü'nün üstünlüğünü tartışmasız kabul ediyor, onun desteklediği kimselerle hiçbir zaman çatışma haline düşmek istemiyeceğini saklamıyordu. Bu itibarla birdenbire böyle sıkılıp atılıvermek pek ağırına dokundu. Parti arkadaşları tarafından bütün başarısızlıkların tek sebebi o imiş gibi gösterilmesine de ayrıca gücenmişti.

CHP ılımlılar kanadı Peker'i yenince hükümet kurma görevi ilkin Hasan Saka'ya, daha sonra da Şemsettin Günaltay'a verildi. Birincisi bir yıldan biraz eksik, ikincisi de biraz fazla işbaşında kalan bu hükümetlerin başlıca karakteri 1950 seçimleri havasına memleketi hazırlamak oldu, diyebiliriz. Devrimlerden verdiği tavizlerle umduğu sonucu elde edemiyen iktidar nihayet muhalefetin istekleri önünde de adım adım gerilemek zorunda kalıyordu.

Jandarmaya karşı geldikleri gerekçesiyle yakalanan kadın erkek bir kısım Aslanköy'lüler, henüz yargılanmaları sona ermeden koyuverildiler. Mahkeme kararıyle cezaevinde bulunan Emekli General Ali İhsan Sabis hakkında özel bir Af Kanunu çıkarıldı; 1947 sonlarına doğru da yedi yıldır süregelen sıkıyönetim rejimi yürürlükten kaldırıldı. Demokrat Parti üst basamaklarında başgösteren çatlamalar CHP iktidarına umud veriyor, baskı rejimini gevşetmekle rakip par-

ti yöneticilerini birbirine düşüreceğini sanıyordu. Gerçek payı yok denemezdi bu düşüncede. Başta Kenan Öner ve Sadık Aldoğan, bir kısım ileri gelen Demokratlar, Bayar - Menderes takımına kafa tutuyorlar, kimi partiden istifa ediyor, kimi de haysiyet divanına verilip kovuluyordu. Ne var ki, ilk zamanlar kendi çıkarına uygun sonuçlar vermesi mümkün olan bu taktiğe başvurmakta gecikmişti CHP... Bayar - Menderes ikilisi, muhalefet gemisinin düzenini tamamiyle ele almıştı. Bu iki lider bozuşmadıkça, dünya yıkılsa DP çözülemezdi. Onlar da bunu biliyorlar, kafalarına uymıyan kimseleri rahat rahat partiden uzaklaştırıyorlardı.

Karşılarında cephe alan Mareşal bile yıldırmıyordu onları. Bir aralık siyasi müşavir olarak Mareşale yardım eden bağımsız İstanbul Milletvekili Cihat Baban, Trakya gezisinde hayal kırıklığına uğrayarak Tasvir'deki başyazılarıyla, yine Demokratları savunmaya koyuldu.

DP'nin hızlı güçlenmesi CHP saflarında da hissedilir sarsıntılara yol açmıştı. Ilımlılarla aşırılar arasındaki çatışmalar kimi zaman Parti Meclis Grupuna kadar yankılar uyandırıyordu. Derin bir üzüntü içinde idi Atatürkçü milletvekilleri. Tavizcilikten yana olanlar Fatih Rıfkı Atay'ı İnönü'ye çekiştirmişler, çeyrek yüzyıllık Ulus Başyazarını görevinden ayrılmak zorunda bırakmışlardı. İnönü, kamu oyunun Falih'i sevmediğini sanıyor, o giderse CHP halka daha bir sevimli görünür umudunu besliyordu.

Bir gün Falih'ten bir mektup aldım. «Azizim Nadir Nadi» diye başlıyan yazı, bana gönderilmiş bir mektuptan ziyade gazetede yayınlanacak bir makale niteliği taşıyordu. Devrimler konusunda Atay'ın düşüncelerini ötedenberi paylaşırdım. Üstelik yazılarını da sever, zevkle okurdum. Çok partili hayata geçildikten sonra hoşlanmadığım birtakım sataşmalarını parti çıkarları açısından olağan sayıyordum. Bağımsız Cumhuriyet'te o elbette yüzde yüz Atatürkçü kalacaktı. Başındaki «Azizim Nadir Nadi» sözcüklerini çıkardıktan

sonra yazıyı ikinci sayfanın orta yerinde, olduğu gibi yayımladım. Ertesi hafta Falih'ten bir yazı, ertesi hafta bir yazı daha geldi. Arkadaşım, anlaşılan köşesine çekilip susmak niyetinde değildi. Bu hal ancak memnun ederdi beni. Her hafta Cumhuriyet'e muntazam pazar yazıları yazmasını rica ettim. Aramızdaki işbirliği, yanılmıyorsam 14 Mayıs seçimlerine kadar sürdü. Demokrat Parti iktidara geçtikten sonra, Falih, yaralanan CHP'nin yaralarını sarmak üzere tekrar Ulus'a döndü.

1949 yılı başlarında Hasan Saka çekilip de yerine Şemsettin Günaltay geçince taviz politikasının sonu gelmiyeceğini anlıyan Erzincan Milletvekili şair Behçet Kemal Çağlar, Büyük Millet Meclisinde söylediği parlak ve ateşli bir nutukla CHP'ye de, mebusluğa da elveda diyerek muhaliflerin alkışları, kendi arkadaşlarının da gözlerine inanamıyan hayret dolu bakışları arasında salondan ayrıldı.

Çağlar'ın davranışı yurt ölçüsünde yankılar uyandırmıştı. Her yerden tebrikler yağıyordu Atatürkçü ozana. Özellikle muhalefet pek memnundu durumdan. İleride, 1950 seçimlerine hazırlanırken listesine sürükleyici adlar yerleştirmek ihtiyacını duyan DP, ona başvuracak, Behçet Kemal Çağlar da ancak «bağımsız» lar arasında gösterilmek şartiyle adaylığı kabul edebileceğini söyliyecekti. Fakat listeler ilân edildiği sırada adının düpedüz partililer arasına konduğunu görür görmez, hemen ertesi günü adaylıktan çekilecekti.

Çifte tavizli politikaya devam hususunda Günaltay daha kararlı davranıyordu. Bir yandan İmam-Hatip Okulları açılıyor, bir yandan muhalifleri memnun edici bir Seçim Kanunu hazırlamak üzere komisyonlar kuruluyor, bir yandan da idare âmirlerinin, hangi partiden olurlarsa olsunlar, vatandaşları eşit tutacaklarına dair sağa sola teminat dağıtılıyordu. Mecliste okuduğu program nutkunda Günaltay, «Bir ta-

rihçi sıfatiyle sizi temin ederim ki, bu milletin istikbali için sağlam ve samimî esaslara müstenit bir demokrasi birinci şarttır» demişti. Sağlam ve samimî esaslar nelerdi? Devrim ilkelerini kırpmak, Köy Enstitülerini kuşa benzetmek, yobazlara şirin görünmekle mi kurulacaktı bu «esaslar»? Tanzimat çağına geri dönerek mi yurdu demokrasiye kavuşturacağını sanıyordu tarihçi Günaltay?

İstanbul'a bir gelişinde beni Vilâyete çağırttı, gittim. Eskiden Hey'et-i Vüzera'nın toplandığı koca salonda bir saat kadar başbaşa konuştuk. O zaman anladım ki, Günaltay'ın kasdettiği «sağlam ve samimî esaslar» idarenin tarafsızlığı, dürüst seçimler, muhalefete saygı gibi basit ve ilkel birkaç demokrasi kuralından ibaretti. Devrimler konusunu Günaltay'la hiç görüşmedik. Buna pek lüzum da görmedim. Yürüteceğini söylediği politika memleketi içine saplandığı çıkmazdan kurtarabilecek bir nitelik taşıyordu. Zaten olaylar da onu böyle bir yol tutmaya zorluyordu. Ara seçimlerine girmiyecekler, CHP'yi kendi kaderi ile başbaşa bırakacaklardı. DP'nin böylesine güçlendiği bir sırada tek parti devrine yeniden dönmek kolay başarılır bir iş sayılamazdı. İyi bir seçim kanunu çıkarılırsa idare âmirlerinin de, ne olur ne olmaz, muhalefete karşı daha insaflı davranmaları beklenebilirdi.

Devrimler konusunda şimdi bütün umutlarımız DP'nin tutumuna bağlı kalıyordu. Her biri Atatürk devrinde yetişmiş genç ve aydın kişilere bol bol raslanıyordu bu partinin kadrolarında. Yukarı basamakların en üstünde de Celâl Bayar vardı. Atatürk'ün Başbakanlığını yapmış bir adam sıfatiyle, devrim ilkelerine bağlılık konusunda Bayar her halde Günaltay'dan daha enerjik davranmalı idi.

Demokrat Parti muhalefeti yıllarında Celâl Bayar'ı da, öteki kurucuları da pek az görmüştüm. Her gazeteyi ziya-

ret ettikleri gibi bunlar ara sıra Cumhuriyet'e de uğrarlar, fakat daha ziyade Genel Yayın Müdürümüz Cevat Fehmi Başkut'la görüşür, giderlerdi.

Bir gün dostum Kemal Salih Sel bana, Bayar'ın bir ricasını ulaştırdı. Tuğrul Deliorman adında çalışkan, istidatlı bir genç vardı. Gazetede bir iş bulamaz mı idim bu gence. Atatürk'ün ölümü sıralarında gösterdiği olgunluktan ötürü Bayar'a büyük saygım vardı. Kırmak istemezdim onu. Üstelik Yazı İşleri Müdürlüğünde yeni bir arkadaşa da ihtiyaç duyuyorduk. Bayar'ın isteğini derhal yerine getireceğimi Kemal Salih'e söyledim. Birkaç gün sonra Tuğrul Deliorman çıkageldi ve Cevat Fehmi'nin yanında çalışanlara katıldı. Verilen görevi sessizce başaran, kendi halinde, uslu bir gençti bu. Milliyetçilik duygularına bütün gücü ile bağlı görünüyordu. Ara sıra odama çağırdığım zaman bir fırsatını bulursa, utangaç tavırlarını bırakmaksızın, Cumhuriyet'in komünistlere karşı daha sert davranması gerektiğini söylerdi. İyi niyetlerine yorduğum sözlerini hoş karşılardım. Komünizm propagandasına engel olmak parolası altında gericiler işi azıtınca biz ara yerde gerçek fikir özgürlüğünün ve devrim ilkelerinin kaynayıp güme gideceğini düşünerek daha bir ateşlendik. Hele Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi öğretim üyeleri hakkında reva görülen işlemler üzerine büsbütün heyecana kapıldık. Açıkça adlarını belirtmeksizin ben, Pertev Boratav, Niyazi Berkes ve arkadaşlarını savunur birkaç yazı yazdım. Tuğrul Deliorman, öğretim üyelerinin komünistliğinden şüphe etmiyordu. Tuttuğum yolu doğru bulmadığını yüzüme karşı açıkça söylemekten çekinmedi. Fikir özgürlüğü ile bolşevik ajanlığının aynı şeyler olmadığına dair delikanlıya bir konferans verecek vaktim yoktu. Kendi görevini başarmaya çalışmakla yetinmesini tavsiye ederek işinin başına yolladım.

Aradan bir süre geçince Tuğrul Deliorman bir gün izin istedi. Edirne'ye gidecek, birkaç gün dinlenecekti. Peki de-

dik, gitti. Fakat tam izni sona erdiği günün akşamı Tuğrul Deliorman adında bir adamın birkaç arkadaşiyle birlikte Bulgar sınırını aşarak Demirperde gerisine kaçtığını öğrendik. Cumhuriyet'i komünistlere karşı daha ateşli davranmaya çağıran milliyetçi genç meğer halis muhlis bir bolşevik ajanı değil mi imiş?

Habere fazla şaşmadım. Gazetecilikte hiçbir habere fazla şaşmamak gerekir.

Şemsettin Günaltay 1949 yılı sonbaharında Fahrettin Kerim Gökay'ı İstanbul Valiliğine getirdi. Üniversite profesörü olan bu kısa boylu, zeki, girgin ve civelek adamın kendini halka sevdireceği, baskı metotlarından olumlu bir sonuç alınamadığına göre, sempati toplıyarak iktidara yararlı olabileceği umuluyordu. Fakat Gökay bir CHP'li idi. Gittikçe yüksekten konuşan, her alanda gücü artan muhalefet bu duruma itiraz etti. Olmazdı böyle şey. Ya tam anlamı ile tarafsız bir vatandaş İstanbul'a vali olmalı, ya da Gökay iktidar partisi ile ilişiğini kesmeli idi. Gökay derhal CHP'den istifa ederek muhalefetin isteğine uydu. Hiç bir hileye açık kapı bırakmayan doğru dürüst bir seçim kanunu çıkarıldığı takdirde idare âmirlerinin eski metotlara başvuramıyacağı meydanda idi. Hükümet de böyle bir kanunun hazırlıklarına girişmişti. Bir bilim kurulu gece gündüz çalışıyordu devlet merkezinde. Seçimlere girmek için muhalefetin şart koştuğu hukuki teminatı adım adım yerine getiren iktidar, bir yandan da halktan sempati toplamak amaciyle çaba harcıyor, «bir şeyler» yapmak uğruna didinip duruyordu. Doğumunun yüzellinci yılı vesile edilerek ilkin Mustafa Reşit Paşanın türbesi ziyarete açıldı. Arkasından, hiçbir vesile gösterilmeksizin Gazi Osman Paşa, Kanunî Sultan Süleyman, Barbaros gibi tarihsel ünlü kişilere ait türbelerin kilitleri söküldü. Bu, geçimini kara inançlardan sağlıyan gericilerin yüzünü güldürecek bir müjde idi. Çeyrek yüzyıldanberi özlemini çektikleri ortama kavuşacakları günü sabırla bekliyebilirlerdi artık sayısı gittikçe kabaran çember sakallılar.

Dediler ki ıssız kalan türbende
Vahşi güller açmış görmeye geldim
O cennet bağının hâkine ben de
Hasretle yüzümü sürmeye geldim..

Ne var ki, Rıza Tevfik'in duygularını paylaşanlar, hattâ Mustafa Reşitlere, Gazi Osman Paşalara, Fatihlere, Kanunîlere saygı duyanlar bu hengâmede yaya kalacaklardı. «Vicdanı hür, irfanı hür» Tevfik Fikret'in mezarını gizleyen otlar temizlenmiyecekti. Kara vicdanlıların elinde mâsum halkı sömürmekten gayri bir işe yaramıyacaktı türbeler. Demir parmaklıklara paçavra bağlıyanlar, çaresiz dertlerine deva aramak umudu ile avunacaklar, içeride yatan kimin nesidir, düşünmiyeceklerdi bile.

Bir de Af Kanunu Tasarısı üzerinde çalışılıyordu o sıralar. Cezaevlerinde on binlerce hükümlü birikmişti. Çoğu tarla kavgası, kan dâvası, kız kaçırma gibi toplum dengesizliğine ve bilgisizliğe kurban giden bu adamların suçunu bağışlamakla iktidar bir kısım vatandaşları memnun edebilir, seçim şansını arttırabilirdi. Fakat Af Kanununu hazırlamakla görevli Meclis komisyonu ağır çalışıyor, bir türlü olumlu bir sonuca varamıyordu. Af konusunda politika suçlularına öncelik tanımak af müessesesinin temel ilkelerinden biri idi. Bunların sayısı az olmakla beraber aralarında komünist propagandası yapmaktan hüküm giymiş bir hayli kimse vardı. Onları affetmek pek işine gelmiyordu iktidarın. Ama komünistleri cezaevinde tutup ana baba kaatillerini salıvermek de bir tuhaf olacaktı. Af Kanunu ceza süresi esasına göre mi ayarlanmalı idi, yoksa suçun niteliği mi ön plâna alınmalı idi? Hukuk ilkelerine uygun bir formül bulmak uğruna Meclis komisyonu uğraşıp duruyordu.

Kırdar'ın aksine ,daha ziyade fakir İstanbul halkına, büyük kalabalığa şirin görünmek sevdasında idi Gökay. Valiliği sırasında Kırdar pek ortalığa çıkmaz, nutuk söylemek-

ten hoşlanmaz, daha ziyade bürosunda çalışarak İstanbul'u göz okşayıcı, şatafatlı tesislerle zenginleştirmeye bakardı. Gökay ise konser salonlarından stadyomlara, üniversitedeki kutlama törenlerinden kenar semt meydanlarına kadar her yere yetişir, minicik gövdesini renkli bir flâma gibi her yerde baş köşeye dikerdi. Özel bir konuşmamızda bir gün:

— Ben gösterişli binalar yaparak değil, fakir halkın sevgisini toplıyarak partiye hizmet edeceğim! demişti.

Bu ifade, hem Kırdar'ı azımsadığını, hem de istifasına rağmen CHP'yi desteklemekten vazgeçmediğini açığa vuruyordu. Ama davranışlarında Gökay'ın CHP ile beraber, belki daha ziyade kendi şöhreti uğruna çalıştığını sezmek de mümkündü. Bir dereceye kadar halkın ilgisini kazandığı da görülüyordu. Sık sık futbol maçlarını seyretmeye gittiği Dolmabahçe Stadyomunda halk onu, yarı şaka, yarı ciddî «Ya ya ya, şa şa şa, küçük Vali çok yaşa!» diye alkışlar olmuştu. Bu sempati gösterilerine karşılık vermeyi iş edinen Gökay, her seferinde bir gladyatör azameti ile koşu pisti üzerinde yaya bir tur atar, elinde şapkası, halkı selâmlıyarak gradosu gittikçe yükselen coşkun alkışların devamını sağlardı.

Bununla beraber, Mareşal Çakmak'ın cenaze töreninde gösterdiği serinkanlılığı takdirle anmak gerekir. O gün Beyazıt Meydanında, cami önünde Gökay bir anlık bir tereddüde kapılsa idi, İstanbul bir felâkete uğrıyabilir, sonu nereye varacağı önceden kestirilemiyecek olaylar birbirini kovalıyabilirdi. Mareşalin ölümü memlekette büyük bir üzüntüye yol açmıştı. Haberi bildiren Radyo İdaresi bunu önceden kestirerek yayın programını hiç değilse kısa bir süre için değiştirmeli, büyük askerin hâtırasını birkaç sözle olsun anmalı idi. Böyle yapılmayıp da ölen sanki lâalettâyin biri imiş gibi haberin arkasından derhal eğlence ve dans havalarına geçilmesi birçok vatandaşın, özellikle milliyetçi gençliğin üzüntüsünü iktidara karşı bir kızgınlık haline getirdi. Kimi politikacılar tarafından sömürülen bu kızgınlık, tören günü son

haddini bulmuştu. Eski Genel Kurmay Başkanına lâyık muhteşem bir program hazırlanmış olmasına rağmen ilgililer duruma hâkim olamıyorlardı. Her çeşit insanın katıldığı, sayısı on binleri aşan ve her an kabaran muazzam bir kalabalık, cenazeyi Teşvikiye'den Beyazıt'a kadar sırtında taşıdı. Resmî tören orada yapılacaktı. Yolda yüksek sesle tekbir getiriliyor, birtakım adamlar cezbeye tutulmuş dervişler misali hem yürüyor, hem bağırıp çağırıyor, hem de sağa sola başlarını sallıyorlardı. Bunlar arasında Hikmet Bayur gibi, Vasfi Raşit Sevük gibi o güne değin Atatürk ilkelerine bağlılıklariyle tanınmış aydın kişileri seçen babamın yakın dostu İbrahim Süreyye Yiğit, iki eliyle şakaklarını yumruklayarak, dehşet içinde:

— Eyvah, irtica ayaklandı, yıkılıyor inkılâplar!

diye evinin kapısında döğünmekten kendini alamamıştı. Asker, sivil resmî şahsiyetler, birlikler, kordiplomatik mensupları, Beyazıt Meydanında cenaze namazının sona ermesini bekliyorlardı. Cenaze bir top arabasına konacak, herkes program gereğince sırasını alacak, bando ölüm marşını çalarken, alay, ağır adımlarla harekete geçecekti. Fakat tekbir sesleriyle kendinden geçen çoğunluk, program mrogram dinlemiyordu. İllâ sırtlarında taşımaya kararlı idiler büyük ölüyü. Gözleri dönmüş yobazlara dert anlatmak imkânsızdı. Gittikçe tehlikeli bir hal alıyordu homurdanmalar. Askeri tören konusunda fazla direnilse meydan birbirine girebilirdi. Ramak kalmıştı buna. İşte tam o sırada durumu kavrayan Gökay, bütün sorumu yüklenerek ortaya atılıyor ve:

— Merasim bitmiştir!

demek suretiyle pek muhtemel bir faciayı önlemiş oluyordu. Mareşali sevgili askerleri değil, başıbozuk bir kalabalık uğurladı Eyüp Sultan'daki mezarına.

XX

İkinci Dünya Savaşından biraz sonra, galiba 1946 yılında, Churchill, Zürich Üniversitesinde bir söylev vererek bolşevik tehlikesine karşı Avrupa milletlerini birleşmeye çağırmış, Avrupa'nın savunması uğruna ortaklaşa bir Avrupa ordusu kurulmasını önermişti (o sırada Churchill'in partisi muhalefette bulunuyordu). Bu düşünceyi paylaşan Schuman, Spaak, De Gasperi gibi Avrupalı devlet adamlarının gayretiyle 1949 yılında Avrupa Konseyi kuruldu. Bu teşekkül, gelecek Avrupa birliğine bir adım sayılıyordu. Çok istiyorduk biz de bu kurulda bir yer edinmeyi. NATO'ya üyeliğimiz söz konusu değildi henüz. Büsbütün yalnız kalmamalı idik. Hem biz Avrupalı değil mi idik? Avrupa karasında toprağımız vardı, Lâtin harflerini kullanıyorduk, lâiktik, cumhuriyetçi idik, üstelik işte kaç yıldır çok partili demokratik düzene de girmiştik. Muhalif partilerimiz, muhalif gazetelerimiz vardı. Din bir yana, Batı uygarlığının bütün müesseselerini kabullenmiştik.

Konsey üyeliğine adaylığımız söz konusu edildiği sıralarda Times gazetesi bu teşebbüsü yadırgayan bir başyazı yayınladı. Avrupalılık fikri, her şeyden önce bir kültür birliğine, hiç değilse bir kültür yakınlığına dayanıyordu. Biz bu kültürün yabancısı idik. Bizimle savunma anlaşmaları imzalanabilir, ekonomimizi kalkındırmak hususunda bize yardım

formülleri düşünülebilirdi. Fakat bir üye olarak Avrupa Konseyinde yerimiz olmamalı idi.

Times'in yazısı hepimizi sinirlendirdi. Muhalif - muvafık hemen bütün gazeteler Londralı arkadaşımıza yüklendik. Bu asırda bu ne geri bir zihniyetti. Tarihsel koşulların ve hele devrimlerin etkisi altında biz günden güne Batıya yaklaşırken, Times'a mı kalmıştı Avrupa kapılarını yüzümüze kapamak? Biz komünizmin baş düşmanlarından biri idik. Ağız açtırmıyorduk yurdumuzda hiçbir sapık fikirliye. Savunmasına önem veriyorsa, Avrupa, bizi dışarıda bırakmak şöyle dursun, kucağına almalı, bağrına basmalı idi.

Doğrusu, bu hücumlar Avrupalı olduğumuzu değil, tersine, hâlâ Şarklı kaldığımızı, Şarklı kalmakta direndiğimizi koyuyordu ortaya. Avrupa fikir özgürlüğünü zincire vurarak savaşmıyordu komünizmle. Eserlerinin büyük bir kısmını İngilterede yayımlayan Marx, kapitalist toplum düzenine saldırırken (o devirde bile) pek kimseden çekinmemişti. Avrupa, komünist propagandasını güçlendiren ekonomik koşulların ihtiyaca göre değiştirilmesine, gelir dağılımındaki haksızlıkların giderilmesine, toplum hayatını ilgilendiren bütün sorunların serbestçe tartışılarak düzeltilmesine imkân vermek suretiyle kendi sosyal düzenini koruyup geliştirebiliyordu. Fikir özgürlüğü, komünizmi yasaklıyan en büyük güçlerden biri idi Avrupa'da.

Ne ise, her halde bizim Batılı olmak iddialarımızdan ziyade o zamanki politika ortamının gereklerini dikkate alan devletler, ısrarlı teşebbüslerimiz üzerine, nihayet bizi ve bizimle beraber komşumuz Yunanistan'ı Avrupa Konseyi üyeliğine davet ettiler. 1949 ağustosunda Strasbourg Üniversitesi konferans salonunda yapılan açılış toplantısına tek parti halinde katılan yegâne delegasyon Türk heyeti idi. Hiçbir muhalefet temsilcisi yoktu aralarında.

1949 yılında, milletlerarası nitelik taşıyan toplantılardan ikisine ben de resmen gönderildim. Bunlardan biri Birleşmiş Milletler Sosyal ve Ekonomik Konseyince Cenevre'de düzenlenen «Haberleşme ve Basın Özgürlüğü Konferansı» idi. Heyetimiz, Necmettin Sadak'ın başkanlığında Falih Rıfkı Atay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu (o sırada Bern Büyükelçimizdi), Nihat Erim, Cemil Sait Barlas, Cihat Baban, ben ve Basın - Yayın'da görevli bir-iki memurdan kurulu idi. Necmettin Sadak aynı zamanda Dışişleri Bakanı bulunduğundan, Cenevre'de fazla durmadı; açılış toplantısında bir göründü ve başkanlığı Nihat Erim'e devrederek bizi bıraktı gitti. Necmettin gidince Falih de aramızda fazla kalmadı. Anlaşılan, nerede ise oğlu yaşındaki Erim'in başkanlığı altında çalışmak ağırına dokunuyordu. Birkaç gün içinde o da Ankara'ya döndü.

Konferansı izlemeye başlayınca, bunun, Doğu ile Batı arasındaki gerginliği yumuşatmak üzere göze alınmış, şüphesiz iyi niyetli fakat sonu gelmez bir teşebbüs olduğunu derhal farkettik. Sözcüklerin anlamı üstünde bile uyuşamıyordu taraflar. Sınırları nerede başlar, nerede biterdi basın özgürlüğünün? Haberleşmeden ne murad ediliyordu? Batılıların savunduğu teze göre teminatlı bir hürriyet ortamında doğru haber, yalan haberi ergeç yenerdi. Birbirlerini gerçek yüzleriyle tanıdıkları zaman da milletler arasında karşılıklı dostluk bağları güçlenecek, böylece dünya barışını sağlam temellere dayamak imkânları bulunacaktı. Doğulular kabul etmiyorlardı bu tezi. Haber alıp haber satmak bir ticaret konusu sayıldığı sürece (Batıda durum böyle idi), bu işin spekülâsyonu önlenemezdi. Kapitalizmin bir yaratığı olan Batı basını kendini besliyen kaynaklara uşaklık etmekten nasıl vazgeçerdi? Basın, ancak özel sektör kontrolundan uzaklaşıp doğruca kamu hizmetine girdiği zaman geniş halk kitlelerinin çıkarını koruyabilirdi.

Buna benzer doktrin sorunları üzerinde boşuboşuna haf-

talarca tartışıldı. Birilerinin ak dediğine ötekiler kara diyordu. Batılılar, komünistleri kendi dünya görüşlerine yanaştıramıyacaklarını biliyorlardı elbet. Maksatları, Stalin'in inatla yürüttüğü soğuk harb politikasını gevşetmek, bir ucundan Demirperdeyi aralıyarak içeriye hafiften bir Batı rüzgârı üfliyebilmekti.

Bu sonuca varılamadı. Başlangıçta iki yılda bir tekrarlanması öngörülen Haberleşme ve Basın Özgürlüğü Konferansı, o günden bugüne bir daha hiç toplanmadı. Stalin'in ölümü üzerine Ruslar tutumlarını kendileri değiştirdikleri için, belki böyle bir konferansa artık lüzum da kalmamıştı.

O yıl kurulan Birleşmiş Milletler Eğitim - Bilim ve Kültür Örgütü UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Yönetim Kuruluna üye seçilmiştim. Bir İspanyol soylusunu kıskandıracak kadar uzun adı olan bu örgüt, milletler arasında mânevi bağları güçlendirmek, geri kalmış milletlere kültür ve eğitim açısından teknik ya da bilimsel yardımlarda bulunmak amacını güdüyordu. Hükümet, Paris'te yapılacak ilk toplantılarda Türkiye Millî Komisyonunu temsil etmek üzere Yönetim Kurulu Başkanımız Profesör Tevfik Sağlam'la beni görevlendirdi. Kalktık gittik. Fazla masraf olmasın diye heyetin öteki üyeleri, Paris'te bulunan temsilcilerimiz arasından seçilmişti. Bunlardan biri Büyükelçi Numan Menemencioğlu, öteki de Kültür Ateşemiz Reşat Nuri Güntekin'di. Dış görünüşü ile Numan Menemencioğlu, Frenklerin «Grand Seigneur» dedikleri tipten bir adamdı. Hali ile tavrı ile kendisini saydırır, konuk ağırlamaktan hoşlanır, diplomasi mesleğinin inceliklerinden sırasında ustalıkla yararlanırdı. Kumara, özellikle bakara oyununa fazlaca düşkünlüğü yüzünden mütemadiyen borç içinde yaşaması, hattâ borçlarını zaman zaman hükümete yüklemesi bitmez tükenmez söylentilere yol açardı Ankara'da. Durum Quai d'Orsay'de de bilinir, buna

rağmen Fransızlar, Numan'ı yürekten takdir ederlerdi. Bir adamın kusurlariyle meziyetlerini ayrı ölçülere vurmak, bunları ayrı ayrı tartmak gerektiğine inanıyordu Batı kafası. Paris'e uğradığım zamanlar gazeteci olarak görüşmek istediğim parti ileri gelenleri, devlet adamları, hattâ yabancı ünlü kişiler, Numan Menemencioğlu'nun bir telefonu üzerine beni derhal kabul ederlerdi.

Kültür Ataşemiz Reşat Nuri Güntekin kendi âleminde yaşıyordu. Paris'ten pek memnundu «Çalıkuşu» nun sevimli yazarı. Birtakım projeleri vardı. Yeni bir piyes üzerinde çalışıyor, bunu Paris sahnelerinden birinde oynatmak istiyordu. Hebertot Tiyatrosu yöneticisi ile konuşmuş, eserinin dikkatle incelenecğine dair söz almıştı. Tüm varlığını kaplıyordu konu. Hep onu düşünüyor, hep onu işliyordu kafasında. Aklımda kaldığına göre bu, toplum ilişkilerinin dışında yaşıyan bir fener bekçisinin dramı olacaktı. Yer ve zaman koşullarından sıyrılmış soyut bir insanlık dramı. Eseri okumak fırsatını bulamadım ama Reşat Nuri'nin anlattığından anlıyabildiğim kadar «Taş Parçası» nı pek aşacağa benzemiyordu piyes. Oysa, savaş sonrası Batı yazarları günümüz insanının sorunlarına çözüm yolu arama çabasına vermişlerdi kendilerini. Bu piyesin Paris sahnelerinde tutunabileceğini, hattâ oynanmak üzere kabul edileceğini sanmıyordum.

UNESCO Konferansı biteceğine yakın Reşat Nuri'nin büyük rüyalarından biri birden sönüverdi. Ankara'dan, Millî Eğitim Bakanlığından gelen bir telgraf onu merkeze çağırıyor, yerine şair Ahmet Kudsî Tecer'in atandığını bildiriyordu. Reşat Nuri habere pek üzüldü; kimbilir, o üzüntü ile belki piyesi tamamlamaktan da vazgeçti. Onun hesabına böylesi bence daha hayırlı olmuştur, diyebilirim. Eseri okunup da oynanmamak üzere geri verilse idi, ince ruhlu yazar her halde daha çok üzülürdü.

Kuzey Amerikalı, Güney Amerikalı, Asyalı, Afrikalı, Arap çorap her dinden, her renkten birçok temsilcinin katıl-

dığı UNESCO Konferansı lâklâkiyat içinde başladı ve lâklâkiyat içinde bitti. Politika dışı olduğu iddia edilen bu kurulda sabahtan akşama politika yapılıyordu. UNESCO'nun bir amacı da, anlaşıldığına göre, kimi solcu aydınlara burada bol ödenekli görevler bulup ağızlarını tıkamaktı. Böylelikle, Batı çevrelerinde bir hayli etkisi görülen Marksist edebiyatın hafifletileceği umuluyordu.

Avenue Kleber'de otelden bozma büyük bir yapıda toplanan UNESCO Genel Konferansı, heyet başkanlarının parlak söylevleriyle çalışmalarına başladı. İki günümüzü aldı bu söylev faslı. Savaşı önlemenin en güçlü yolu, milletler arasında devamlı bir kültür alış-verişi kurmakla bulunabilirdi. İnsan, aslında iyi bir yaratıktı. Bilgi ışıklariyle aydınlandığı oranda onu topluma ve insanlığa yararlı kılmak mümkündü. Dinlerin, kültürlerin, hattâ ekonomik sistemlerin ayrılığı, büyük insanlık ailesini düşman gruplar halinde parçalanmaya zorlıyan nedenler sayılamazdı. Milletler, birbirlerini tanımadıkları, ya da anlamadıkları için savaşıyorlardı çok kere. Metotlu bir eğitim sayesinde bu boşluk doldurulabilirdi. İleri milletler, henüz gelişme halindeki milletlere ellerinden gelen yardımı esirgemezlerse, kısa bir süre içinde dünyayı cennete çevirmek işten bile değildi.

İki gün bu tema üzerinde sayısız söylevler dinledik ve «hadi hayırlısı!» diyerek komisyonlara ayrıldık. Benim bulunduğum komisyonda başkanlık divanı seçimi yapılırken, Pakistan delegesi yanıma geldi :

— Başkanlık divanına aday gösterilen üyeler arasında Müslüman milletlerden kimseyi göremedim. Olur mu böyle şey? Sizi teklif ediyorum. Adaylığı kabul eder misiniz?

diye sordu. Başkanlık divanında yer almakla şeref duyacağımı, ancak ileri sürdüğü gerekçeyi doğru bulmadığımı söyledim. UNESCO, dinsel niteliği olan bir kurul değildi. Ben de burada lâik bir milletin bağımsız bir yazarı olarak bulunuyordum. Gerekçede direnecekse beni affetmesini rica et-

tim. Pakistanlı delege çok yerinde buluyordu kendi düşüncesini.

— O halde bir başka arkadaş arıyayım!

dedi ve kısa bir kulis çalışmasından sonra galiba İran delegesinin başkanlık divanına seçilmesini sağladı.

Profesör Tevfik Sağlam pek önem veriyordu UNESCO'ya. Veremle Savaş Derneği'ne paralel olarak ölümüne değin bu kurulun da Türkiye Millî Komisyonu Başkanlığında bulundu, bütün UNESCO toplantılarına katıldı. Köy Enstitülerimizin geri kalmış milletlerin toparlanması konusunda örnek bir rol oynayabileceğine dair UNESCO uzmanları tarafından hazırlanan raporu okuduğu zaman pek sevinmiş, kıvanç duymuştu iyi kalbli, çalışkan Profesör. Ne hazindir ki, enstitüler bütün bütün yıkıldıktan sonra, onların kurulmasına büyük emek harcıyan Hasan-Âli Yücel, bir gün Tevfik Sağlam'ın kolları arasında can verecekti.

XXI

Geçmişten bugüne doğru yaklaştıkça olaylar zinciri insanın belleğine daha derli toplu yerleşecek yerde gelişigüzel tavan arasına atılmış lüzumsuz eşyalar gibi birbirine karışıyor. İşe yarıyanlarını araştırrıken, gazete koleksiyonlarından bile umduğum yardımı göremiyorum. Aşağıda okuyacağınız izlenimlerin kronolojik dizisinde aksaklıklar vardır. Hangisi önce, hangisi sonra, fazla bir önemi olmamakla beraber, yine de bağışlamamızı rica ederim.

1948 ve 1949 yıllarında birkaç yurt gezisi yaptım; Batı, Orta ve Güney Anadolu'yu bir hayli dolaştım. Gazeteci dilinde kendi eğilimine göre yokluyordu halkın nabzını. Bağımsız bir yazar olarak ben durumu olduğu gibi görmeye ve olayları da ona göre değerlendirmeye çalışıyordum. Şemsettin Günaltay hükümetinin her türlü dedikoduları önleyici, dürüst bir seçim kanununu Meclisten çıkarmaya kararlı olduğu anlaşıldıkça, DP ileri gelenleri de şevkleniyor, karış karış işliyorlardı yurdun dört bir yanını. Gezilerden birine ya da ikisine Bayar ve Koraltan'la birlikte çıktım. Eskişehir, Akşehir, Konya, Karaman, Ereğli üzerinden Mersin'e, Adana'ya, Gaziantep ve Maraş'a kadar uzandık. Halk her yerde DP'ye yakın bir ilgi gösteriyor, zaman ilerledikçe bu ilgi durmadan artıyordu. Bir geziden ötekine gözle farketmek mümkündü halkın artan ilgisini. Demokrat Parti yöneticileri de ustaca

yürütüyorlardı politikalarını. Özellikle Celâl Bayar son derece temkinli davranıyor, bir yandan halkın şikâyetlerini dinler ve haksız şikâyetlere bile hak verir görünürken, öte yandan, konuşmalarında iktidarı kışkırtıcı aşırı çıkışlardan sakınıyordu. Konya dolaylarında bir yerde bir köylü vatandaş, falan makamın kararıyle uğradığı zararı anlattı, acı acı dert yandı. Orada bulunan DP'li Fahri Ağaoğlu, yürürlükteki mevzuat açısından İdarece yapılan işlemi doğru bulmuştu. Şikâyet etmeye hakkı yoktu köylü vatandaşın. Fahri Ağaoğlu düşüncesini açıkça söylediği zaman ben böylesine objektif bir davranışı takdirle karşılamaya hazırlanırken Bayar, parti arkadaşını yavaş sesle uyardı. Fahri Ağaoğlu gaf papıyordu, vatandaşı kırmamalı idi. Bayar sonra köylüye dönerek, DP iktidara geldiği gün bütün haksız işlemlere son verileceğini söyledi, tatlı bir dille adamın gönlünü aldı.

Bir başka yerde, Bayar'ın ziyareti vesilesiyle tertiplenen bir toplantıda söz alan kimi Demokratlar, daha ziyade din konusuna değindiler. İmamlar geçim sıkıntısı çekiyordu, «hademe-i hayrat» a devlet, üvey evlât gözü ile bakıyordu. Oysa, perişan bir halde yaşayan, daha doğrusu sürünerek yaşamaya çalışan bu adamlar en temiz niyetlerle Müslüman Türk halkının hizmetinde idiler. Reva mı idi onları bir köşeye atıp unutmak?

Toplantıdaki konuşmaları yadırgamamıştım. Yurdumuzda yapılması gereken onca iş, düzeltilmesi beklenen onca aksaklık varken, lâik Türkiye Cumhuriyeti kasaba Demokratlarının, her şeyimiz yoluna konmuş da bir imamlar meselesi ihmale uğramış gibi hep onlardan söz açmaları tuhafıma gidiyordu. Politika hayatımızda bir taviz yarışı alır yürür de din işleri dünya işlerine karıştırılırsa bunun sonu nereye varırdı? Atatürk'e bağlı bir devlet adamı olarak Bayar'ın, kasabalı Demokratları uyarmasını bekliyordum. Toplantı dağıldığı zaman Bayar'a kısaca düşüncelerimi açtım. Adamla-

rı böyle konuşturmamalı, demokrasinin demagoji halinde soysuzlaşmasına meydan vermemeli idi. Bayar kaygısız bir eda ile :

«Mâni olmamak lâzım. Bırakın konuşsunlar, içlerini döksünler!» dedi.

Atatürk ilkelerinin yurdumuzda kökleştiğine, birtakım sokak politikacıları ileri-geri söylense bile onları kimsenin toplum bünyesinden söküp atamıyacağına inanır bir hali vardı.

Kasaba ve kenttekilere kıyasla köylü vatandaşları çok daha gerçekçi buldum o gezilerde. Yol istiyorlar, su istiyorlar, sağlık memuru, ilâç, ebe istiyorlar, hattâ okul istiyorlar, camiden, imamdan, öbür dünyadan hemen hiç söz açmıyorlardı. Aralarında canını dişine takıp binbir zahmetle oğluna yüksek öğrenim yaptırmış olanlara raslıyorduk. Bütün umudunu aydınlara bağlamıştı köylü vatandaş. Dertlerinin devasını onların gayretinden bekliyordu.

Uğradığımız yerlerde büyük sevgi gösterileri yapıldı Bayar'a. Arabamız çamura saplanıp da tekerlekler patinaja başlayınca köylüler elbirliğiyle tamponlara sarılıyor, iki-üç hamlede çıkarıyorlardı arabayı düz yola.

— Bir daha gelişinde seni Reisicumhur göreceğiz inşallah! diyordu kimi uğurlayıcılar.

Kadınhan'ın Başhöyük köyünde Bayar âdeta bir Devlet Başkanı gibi karşılandı. O tarihten doksan yıl önce Anadolu'ya göç etmiş Kafkasyalılar yerleştirilmişti o köye. Köy yolunun ana yola kavuştuğu yerde kırk - elli kadar atlı sıralanmıştı. Otomobiller köy yoluna sapınca atlılar kafileyi kuşattılar. Öylece alay-ı vâlâ ile varıldı köy başına. Beyaz badanalı, tertemiz evlerin bahçeler içinde yanyana dizildiği geniş toprak yola halılar serilmişti. Kadın-erkek bütün köy halkı orada toplanmış, Bayar'ı alkışlıyordu.

— Yaşasın Bayar, yaşasın Demir-kır-at!

diye bağırışıyordu çocuklar. Bayar önde yürürken sağ elinde tuttuğu şapkası ile halkı selâmlıyor, biz de arkadan onu

izliyorduk. Köy meydanına kadar üç-dört yüz metrelik yolu göz alıcı yumuşak Anadolu halılarını ayaklarımızla okşıyarak yürüdük. Meydanda bermutat nutuklar çekildi, demokrasinin erdemleri bir bir sayıldı. Bütün bu erdemlere ancak DP sayesinde ulaşabileceğimiz ileri sürüldü.

Geceyi Başhöyük'te geçirdik. Neşeli bir gece oldu bu. Karanlık bastıktan sonra yakılan bir lüks lâmbanın ışığında Kafkas oyunları oynandı, Anadolu türküleri söylendi, ora havaları çalındı. Seyirciler arasında kadınlar arka sıralarda kalmakla beraber erkeklerden kaçmıyorlardı. Aralarında başı açık yetişmiş genç kızlar da vardı.

Bayar, Koraltan ve ben, köyün en varlıklı evinde barındık. Yukarı kattaki iki odayı bize ayırmışlardı. Helâ, dış merdivenle inilen avlunun tâ öbür ucunda idi. Bayar, tek başına yatacağı odaya çekildi. Koraltan ve ben beraber yatacaktık. Odada bir karyola bir de sedir vardı. Bütün ısrarlarıma rağmen Koraltan karyolayı bana bıraktı, gitti sedire uzandı. Müstakbel Meclis Başkanımız konuksever bir adamdı. Orada kendini ev sahibi yerine koyuyordu. Geçmiş olaylar üzerine saatlerce anlattığı hikâyeleri, uyku sersemi halimle, bir ninni gibi dinlediğimi hatırlıyorum.

İdare âmirlerinin ve CHP'lilerin tutumu genel olarak normalleşti artık. Kanuna uygun yapılan toplantılara engel olmak, hoparlörleri bozmak, halkı dağıtmak, konuşanların sözünü kesmek gibi davranışlara hemen hiçbir yerde raslanmıyordu. DP'nin kasabalarda tertiplediği açık hava toplantılarını altı oklu tabelâ asılı ilçe merkezi binası pencerelerinden gülümsiyerek izlemekle yetiniyorlardı CHP yöneticileri. Jandarma da bir güçlük çıkarmıyordu muhaliflere. Doğrusu, Bayar da tatsız olaylar çıkmasına fırsat vermekten sakınıyor, her yanı kollamaya dikkat ediyordu. Maraş'ın bir yerinden geçerken yol boyunda ayrı ayrı birikmiş iki kadın grupuna rasladık. Orta yerde iki jandarma eri duruyordu. Gruplardan biri kafilemizin önüne çıkarak bizi durdurdu. Kadın-

lar bağırışa çağırışa Bayar'ın etrafını sardılar, öbür gruptan şikâyetleri vardı. Jandarmaların arkasında Bayar'ı azımsıyarak süzenler Kemalî Beyazıt taraflısı CHP'li hanımlarmış. Şikâyet konusunu pek kavrıyamadım. Bayar da sorumlu bir devlet memuru imiş gibi kendine böyle uluorta başvurulmasından hoşlanmamıştı. Ama kadınların gönlünü almak ihtiyacı ile jandarma erlerine bir iki çift söz söylemek istedi. Oysa, erler hiç de oralı olmuyorlar, Bayar'ın kendilerine yaklaştığını gördükleri halde, «sen de kim oluyormuşsun!» dercesine istiflerini bozmaksızın öyle lâübali, yerlerinde duruyorlardı. Bir tatsızlık çıkabileceğini sezen DP Genel Başkanı, jandarmaların birinden aldığı kısa, sertçe ve anlamsız cevaplarla yetindi:

— Peki oğlum, biz Vali Beyle görüşürüz!

gibilerden bir cümle ile durumu kurtardı. Şikâyetçi kadınları kendi hallerine bırakarak arabalara atladık, yolumuza devam ettik.

Tek başıma yaptığım bir başka geziyi tamamlamış, ertesi günü İstanbul'a dönmek üzere İzmir'e uğramıştım. Oteldeki odamda tatlı bir uykuya dalarken geceyarısına doğru güm güm kapıma vurulduğunu duydum, heyecanla yerimden sıçradım. Dışarıdakiler yüksek sesle konuşuyor, sabırsızlık belirtileri gösteriyorlardı. Sırtıma bir şey geçirecek kadar beklemeye vakitleri yok gibi idi. Kapıyı açtığım zaman, yayından fırlamış ok misali iki-üç kişi daldı odaya. Biri Adnan Menderes, biri de Fuat Köprülü idi içeri girenlerin. Kahkahalarla gülüyorlar :

— Oh olsun, bir daha buralarda görünemez artık!

diye sevinç içinde yerlerinde duramıyorlardı. Benim uyku sersemliğim, onların da gülme krizi hafifleyince durum anlaşıldı: Demokratlarla arası bozulan Kenan Öner, ayrı bir teşkilât kurmak amaciyle o gün İzmir'e gelmiş. Eşrafpa-

şa'da işçiler önünde bir konuşma yapmıştı, fakat bir konuşma denemezdi buna. İşçiler Kenan Öner'i iyi karşılamamışlar, ilkin konuşmasını azımsamışlar, daha sonra da tahammülleri kalmadığından sözünü keserek, onu muhalefeti parçalamaya kalkışmakla suçlamışlardı. Kenan Öner çok güçlük çekmiş, çok üzülmüştü o taplantıda. Vatandaşlara dert anlatmak için çırpındıkça sağdan soldan gelen hücumların altında bunalmış, ne yapacağını şaşırır olmuş, nihayet yenilgiyi kabul ederek toplantıyı bırakmak zorunda kalmıştı. DP kurucuları gözleriyle görmüşlerdi sahneyi.

— Su kesesinden damlıyan terleri mendili ile silerken hali bitikti!

diyordu Menderes. Su kesesi dediği, Kenan Öner'in sarkık gerdanı idi.

Halk çoğunluğu, muhalefet cephesini bölmek istiyenlere gerçekten sinirleniyor, kopan dalları ayıklayıp DP gövdesini ayakta tutmaya önem veriyordu. Bu gerçeği Kenan Öner de anlamış olmalı ki, bir daha ne İzmir'de, hattâ aklımda doğru kaldı ise, ne de başka bir yerde konuşma yapmadı. Zaten aradan kısa bir süre geçince bir kalb krizi sonunda hayata veda edecekti.

Üniversite profesörleri ile güçlendirilen bir bilim komisyonu yeni Seçim Kanununu yavaş yavaş hazırlaya dursun, bir Meclis komisyonu da dörtbaşı mamur bir Af Kanunu çıkarmak amaciyle habire çalışıp duruyor, fakat nedense bir türlü ilerliyemiyordu bu çalışmalar. Komünizmden hüküm giyenlerin af dışı bırakılacaklarını öğrenen Nâzım Hikmet, Bursa Cezaevinde açlık grevine başlıyacağını söylüyor, İrfan Emin Kösemihaloğlu adında bir avukat Nâzım'ın affı için harekete geçiyordu. Vatan Başyazarı Ahmet Emin Yalman da, belki daha önce davranmış, aynı gaye uğruna gazetesinde yayınlara girişmişti. Cezaevinde Nâzım'la uzun boy-

lu görüşen Yalman, Nâzım'ın tövbe edip «ıslah-ı nefs» eylediğine yürekten inanıyor, böylesine değerli bir ozanı zindanlarda çürütmenin günah olacağını yazıp duruyordu. Nâzım Hikmet'in affını sağlamak üzere açılan kampanya aylarca sürdü. Ve af konusu, Seçim Kanununun sebep olduğu tartışmaları da geride bırakan başlıbaşına bir sorun haline geldi. Bilim kurulunca hazırlanan Seçim Kanununu Büyük Millet Meclisi ufak tefek değişikliklerden sonra onaylamıştı, fakat af tasarısı komisyonla Meclis arasında bir top gibi habire yuvarlanıp duruyordu. Tasarı kanunlaşmadan önce Meclisin dağılması Demokratların işine yarıyacak, seçim kampanyası boyunca onlara ucuz tarafından bir propaganda sloganı kazandıracaktı. Demokratlar:

— Oyunu bize ver, Af Kanununu biz çıkaracağız! diyebileceklerdi vatandaşa.

Nihayet, komisyonla Genel Kurul arasında gide gele mekik dokuyan tasarı üzerinde bir anlaşmaya varamıyan Büyük Millet Meclisi, 24 martta seçimleri yenileme kararıyle dağılınca Nâzım Hikmet de açlık grevine başladı. Bu suretle seçim kampanyasına paralel, bir de Nâzım'ın affı kampanyası açılmış oluyordu. On iki yıldır yattığı cezaevinden Nâzım Hikmet'i kurtarmaya çalışanlar bir af dilekçesi hazırladılar. Memlekette az-çok isim yapmış herkesten imza toplamaya bakıyorlardı. Babıâli yokuşunu tırmanırken bir gün iki bayan yolumu kesti. Eğer Nâzım'ın affını istiyor idiysem, uzattıkları dlekçeyi imzalamalı idim. Tereddütsüz bastım imzayı. Bunu yaparken ne Ahmet Emin Yalman gibi şairin «ıslah-ı nefs» ettiğine inanıyor, ne de Avukat Mehmet Ali Sebük gibi, hasta olduğunu düşünerek ona acıyordum. Daha önce de yazdığım üzere, düşünceleri ve duyguları yüzünden bir adamın hüküm giyip cezaevine tıkılmasını doğru bulmuyordum. Yürürlükteki belli bir sosyal düzeni zor kullanarak değiştirmeye kalkışmak dünyanın her yerinde suçtu. Kalkışmak diyorum; çünkü kalkışmak başarmak değildir. Devlet

çarkını ellerinde tutanları top, tüfek, tabanca gücü ile devirip yerlerine oturmayı dener de beceremezsen yandığın gündür. Artık ne vatan hainliğin kalır, ne âsiliğin, ne eşkiyalığın. Ancak teşebbüsünde başarıya ulaştın mı kahramansındır, devrimcisindir, kurtarıcısındır. Bundan ötürüdür ki, «ihtilâlin meşruluğu onun başarısında mündemiçtir» denmiştir. Fakat olayları vardıkları sonuca göre değerlendiren bu realist görüş, sosyal felsefe açısından bakıldığı zaman kesin ve değişmez bir yargı niteliğinden uzaktır. Bugün suç gibi görünen öyle olaylar vardır ki, tarih onlara yarın sadece birer aşama değeri verecektir. Böylece, çağlarında hain damgası yemiş nice kişilerin kahramanlığı sonradan anlaşılmış, zamanlarında kahraman yerine konan nice kişilerin de sırası geldiğinde hainlikleri ilân edilmiştir.

Şimdi biz realist görüşü de sosyal felsefeyi de bir yana bırakalım. Nâzım Hikmet, yürürlükteki toplum düzenini zorla değiştirmeye girişecek, bu yolda plânlar hazırlayacak, tertipler kuracak, birtakım serüvencilerle işbirliği edecek bir adam mı idi? Aklım yatmıyordu böyle bir düşünceye. Türkçeyi o kadar iki kullanan, okuyanlar üzerinde şiirleriyle öylesine büyüleyici etkiler yapabilen bir sanatçı, ne demeye âdi bir Balkan komitecisi, ya da bir bolşevik ajanı gibi davranmaya heveslensindi? Böyle bir olanağı havsalama sığdıramıyordum. Eserleri yüzünden de bir sanatçının değil 28 yıl, 28 dakika olsun cezaevinde yatmasına gönlüm razı olmuyordu. Nâzım'ın yazıları tartışılır, beğenilir, beğenilmez, bunlar hakkında okuyucular diledikleri yargıya varabilirdi. Birtakım öğrencilerin üzerinde kitapları bulundu diye bir ozanı zindana atmak, çağımız koşullarına uygun bir davranış sayılamazdı. Böylelikle mi koruyacaktık yürürlükteki toplum düzenini?

14 Mayıstan sonra, Demokratların zaferi yüzü suyu hürmetine, bütün hükümlülerle beraber Nâzım da hapistan çık-

tı. Fakat Demokratlar yaptıklarına pişman olmuşlardı. Daha Af Kanunu Mecliste görüşülürken kürsüye gelen Tevfik İleri:

— Herkesi affediniz, yalnız Nâzım'ı affetmeyiniz. O bir vatan hainidir!

gibilerden pek şiddetli bir nutuk çekmişti. Ama o günlerde bir bayram havası yaşıyan Büyük Millet Meclisi, İleri'nin uyarmalarına kulak asmamıştı. Fikir özgürlüğü uğruna beyaz ihtilâl yapmakla öğünen bir çoğunluk, kanlı kaatillere cezaevlerinin kapısını açarken, bir şairi onlardan ayırıp hapiste tutamazdı. Pek göze batardı o sırada böyle bir işlem. Bu yüzden âdi suçlularla beraber onu da bıraktılar.

Nâzım Hikmet'in Moskova'ya kaçışı nedenleri üzerinde burada herhangi bir fikir ileri sürebilecek bir durumda değilim şimdilik. O zamanlar kulaktan kulağa söylendiğine göre, yeni iktidar, şaire baskı yapmış, ellisinden sonra onu askere almak, uzak yerlere sürmek, oralarda kim vurduya getirmek istemiş, Nâzım da bunu öğrendiği için kaçmaktan gayri kurtuluş yolu bulamamıştı. «La Force des Choses» adlı eserinde Simone de Beauvoir, Nâzım Hikmet'in ağzından olayı bu şekilde anlatır. Eğer doğru ise, DP hükümetinin davranışını eski iktidarınkine kıyasla çok daha ilkel, hukuk devleti kavramına çok daha aykırı bulmamaya imkân yoktur. Kanun koyucu ve düzen koruyucu bir devletin hükümeti nasıl olur da tıpkı kanun dışı bir çete gibi vatandaşa karşı gizli tertiplere başvurur, onu el altından yoketmeye kalkar? Akıl alır şey midir bu?

Ama dediğim gibi olayları iyi bilmiyoruz henüz. Kimbilir, Nâzım belki evhama kapıldığı, belki de sahiden ölümle korkutulduğu için Rusya'ya sığınmıştı. Hangi nedenle kaçmış olursa olsun, onu Türk vatandaşlığından çıkaran Bakanlar Kurulu kararını da doğru bulmadığımı söylemeliyim. Vatandaşlık, öylesine köklü ve doğal haklardandır ki, onun hayattan da öteye sürüp gitmesini kimse önliyemez. Nâzım'ı Türk vatandaşlığına lâyık görmiyen Bakanların çogu 27 Ma-

yıstan sonra vatana hiyanet suçu ile ağır cezalara çarptırıldılar; içlerinde suçunu hayatı ile ödiyenleri de oldu. Nâzım da sığındığı yabancı ülkede resmen vatansız olarak öldü.

Resmen derken aramızdaki geleneklere bağlı, değer yargılarını hukuk kurallarının dar açısından kurtaramayan kimseleri düşünüyorum. Yoksa şiirlerine bakarsanız o, bir vatansız değil, vatan özlemi içinde kıvranan soylu bir ozan olarak yaşamıştır gurbet ellerinde hep :

Bir vapur geçer Varna önünden,
Uy Karadenizin gümüş telleri,
Bir vapur geçer Boğaza doğru,
Nâzım usullacık okşar vapuru
Yanar elleri...

Eğer eserleri kalacaksa, yarın bu adam, en az, vaktiyle ona Türklüğü esirgeyenler kadar Türk sayılmıyacak mıdır? Nâzım Hikmet'e, şiir dilinde Türkçeyi en iyi kullanan Türk ozanlarından biri denmiyecek midir? Ölümü dünya basınında geniş yankılar uyandırdı. En ağırbaşlı Batı gazeteleri onun kişiliği, fikir ve sanat değeri hakkında sütunlar dolusu yazdılar. Bizde ise Orhan Seyfi Orhon'la Ulunay'dan başka bir yazarın ölümü ile ilgili olarak Nâzım'a dair bir fıkra kaleme aldığını hatırlamıyorum. Ulunay onu çocukluğunda kucağına almıştı. Orhon da vaktiyle onda şiir istidadı görmüştü. Her ikisine göre, sapık bir ideolojiye bağlanmakla bu adam kendine yazık etmişti.

Nâzım Hikmet'in hayatı, fikirleri ve eserleri üzerine «bir şeyler» söyliyebilecek kimse yok mu idi aramızda? Her halde vardı. Ama ne yaparsınız ki, 1934 yılında Şehir Tiyatrosunda piyesleri oynanan «sapık» şairden rahat rahat söz açmak, 1964 yılının çok partili Türkiyesinde suç sayılabilirdi.

14 Mayıs yaklaştıkça seçim kampanyası da kızışıyordu. Bilim kurulunun yardımiyle hazırlanan iyi bir Seçim Kanu-

nu yürürlüğe konmuştu. 1946'da uygulananın tersine gizli oy, açık sayım prensipi kabul edilmişti. Listeler üzerinde vatandaş uygun gördüğü değişikliklere dilediği gibi başvurabilirdi. Eşit koşullar altında her parti radyo aracılığı ile halka seslenebilecek, propagandasını yapabilecekti. Değişmiyen sadece çoğunluk sistemi olmuştu. Bu da CHP'nin kendi gücüne fazlaca güvenmesinden ileri geliyordu. Okullara din dersleri konmuş, imam - hatip okulları «ihdas» olunmuş, türbeler işletmeye açılarak gericilere birtakım tavizler verilmişti. Öte yandan hürriyetleri genişletip bir de özel sektöre tatlı vaadlerde bulunduğuna göre Cumhuriyet Halk Partisi, 27 yıldır oturduğu iktidar yerinde rahat rahat kalabileceğine inanıyordu. Parti yöneticiler kadrosu, nispî sisteme gidilse Mecliste karşılaşacağı muhalefetin sayıca rahatsızlık verici bir kalabalık meydana getirebileceğini düşünmüş, 1946'da uygulanan çoğunluk sistemini değiştirmemeyi yeğ bulmuştu. Böylece karşı partilerin Mecliste fazla heybetli bir muhalefet grubu teşkil edemeyecekleri sanılıyor, bu şartlar altında, icraatında iktidarın kendi hükümetini rahat rahat destekliyeceğine inanılıyordu. 1950 yılı başlarında bir gün Dışişleri Bakanlığı köşkünde Necmettin Sadak'ın davetlisi olarak genç Bakanlarla görüşürken, CHP yöneticilerini saran bu inancı, biraz hayretle yakından gördüm. Kuru fasulyeli pilâv yediğimiz o teklifsiz arkadaş davetinde Nihat Erim, Vedat Dicleli, Cemil Sait Barlas gibi çoğu CHP 35'ler Grubunun ileri gelen aydın üyelerini uzun boylu dinledim. Seçimlerin sonucu hakkında hiç de kötümser görünmüyorlardı arkadaşlar. Nasıl olsa kazanacaklarına inanır bir halleri vardı. Bense seçimleri umursamıyor, sadece bir nokta üzerinde duruyordum: Bu hengâmede devrimleri nasıl koruyacaktık? Din dersleri, İmam - Hatip Okulları, Cami Yaptırma, İlim Yayma dernekleri, işletmeye açılan türbeler derken bu gidişin sonu nereye varacaktı? Taviz bir kez alevlendi mi, onu önlemeye kimin gücü yetecekti?

Hiç unutmam, kaygılarımı açık açık önüne serdiğim Nihat Erim (o zaman Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı idi) bana şu cevabı verdi:

— Şimdi seçim kampanyasına girmek üzereyiz. Bu sırada devrim ilkelerini ele almak seçim taktiği bakımından doğru olmaz. Atatürk'ün kurduğu CHP elbette yürekten devrimlere bağlıdır. Bir kere şu seçimleri kazanalım, o zaman bütün gücümüzle büyük esere sarılacağız. Vatandaş oyunun bizi desteklediği anlaşıldıktan sonra devrimleri daha büyük bir güvenle koruyacağımıza inanmaz mısınız?

Doğrusu, inanmasına belki inanırdım ama, seçimlerin nasıl sonuçlanacağını kim, nereden bilecekti? Karşı taraf gerçi henüz «resmen» devrimlere cephe almış görünmüyordu. Bayar'ın kişiliğinde DP, Atatürkçülük bayrağını başı üstünde taşıyor, hattâ «Atamıza bir mezarı bile çok gördüler, paralardan, pullardan resmini kaldırdılar» sloganları ile CHP karşısında daha Atatürkçü olduğu propagandasını yaymaya önem veriyordu.

Bir gün Cihat Baban matbaada beni görmeğe geldi. DP listesinde bağımsız olarak milletvekilliğine aday gösterilirsem, kabul edip etmiyeceğimi, kurucular adına öğrenmek istiyordu. 1946 seçimlerinden beri aynı şekilde Büyük Millet Meclisine girmiş bulunan arkadaşım:

— Mebuslar senin kapında antichambre yapıyorlar. Fikirlerini gazetende istediğin gibi savunabiliyorsun. Mebus olmaya ihtiyacın yok. Ama benden söylemesi. Bir düşün.. dedi.

Cihad'ın hakkı vardı galiba. Gerçekten fikirlerimi kendi sütunumda belirtmek imkânı elimde idi. Ne yapacağım Meclise girip de? Yine de «hayır, teşekkür ederim!» diye kesip atmadım.

— Peki, bir düşüneyim, dedim.

Ve düşündüm. Günlerce, haftalarca uzun uzun düşündüm. Daha önce yapılan başka sondajlara kestirme yoldan

tereddütsüz cevaplandırdığım halde bu seferki teklif rahatımı kaçırmış, iç dengemi bozmuştu âdeta. Bin türlü sorun kaynıyordu fıkır fıkır kafamda. Birbiriyle bağdaşması güç birtakım çelişik gerekçeler beni adaylığa doğru itiyordu. O sıralar, içinde bocaladığım ruh halini incelemeye kalksam, Balzac - Dostoyevski karışımı en azından yüz sahifelik bir roman bölümü yazmalıyım şimdi. Kendi davranışım karşısında bugün de yeteri kadar objektif olamıyacağım için o adaylık bahsi üzerinde fazla durmıyacağım. Yalnız şu kadarcığını belirteyim ki, beni adaylığı kabule zorlıyan nedenlerin tümü birden, vatan, millet sevgisine dayanıyordu, dersem yalan söylemiş olurum.

Çelişik ruh halleri arasında bir türlü bir karara varamazken bir yandan günler geçiyor, aday listelerinin ilânı zamanı yaklaşıyordu. Bir gün dostum Kemal Salih Sel, Cihat Baban'ın haftalar önce yaptığı sondaj niteliğindeki teklifi çok daha kesin bir şekilde Celâl Bayar adına tekrarladı. DP listesinde bağımsız aday gösterilmemi kabul ediyor muydum? Ya evet, ya hayır diyecektim. Cevabımı Kemal Salih, Genel Başkan'a bildirecekti.

Ben, hâlâ vakit kazanma ihtiyacı içinde, son bir gayretle :

— Teklifi kendisi yapsın! dedim.

Doğrusu, çocukça, kendi kendimi oyalamaktan gayri bir şeye yaramaz, boş bir direnişti benimki. Celâl Bayar'a bu cevabı gönderdikten sonra onun yapacağı teklifi reddedemezdim artık.

Ve öyle oldu.

XXII

14 Mayıs seçimleri ile DP, umulmadık bir zafer kazanıyordu. Kampanya boyunca hem aday, hem de gazeteci olarak yurdun çeşitli bölgelerini gezerken bu partiye daha büyük bir başarı şansı vermek gerektiğini adım başında gerçi kabul ediyordum. Fakat 487 milletvekilliğinden 434'ünü Demokratların elde edebileceklerine değil ben, en iyimser gözlemciler bile ihtimal veremezlerdi. Seçimlerden iki ay kadar önce fikrini sorduğum Bayar:

— İdare dürüst davranırsa kazanırız, demekle yetinmişti. Propaganda yasağının başlıyacağı 11 mayıs akşamı ise şimdi adını hatırlıyamadığım DP ileri gelenlerinden biri:

— Rahatça iki yüz elli milletvekili çıkarabiliriz.

diyordu. Elde edilen sonuç, bütün tahminleri gölgede bırakmıştı. Tarihinde ilk defa olarak tek dereceli, serbest ve gerçekten dürüst seçimlerle Türk milleti iktidarda bulunanları değiştiriyor, onlar yerine başkalarını işbaşına getiriyordu. Yeni milletvekillerinin çoğu henüz kırkına varmamış, genç, aydın, Batı kültürü almış kimselerdi. Seve seve vermişti halk bunlara oyunu. Paris'ten bana bir tebrik mektumu gönderen sanatçı dostum Daragnès :

«Ölünceye kadar fakir Türk köylüsünün mutluluğu uğruna çalışacaksın. Kaçınılmaz görevin olmalı bu.»

diye yazıyordu. Yalnız ben mi? Benimle beraber Meclise gi-

ren partili, partisiz bütün millet temsilcileri şüphesiz aynı amacı güdeceklerdi. Yalnız, zihnimi burkan bir nokta vardı: Seçimler CHP'yi Mecliste pek zayıf düşürmüştü. Komisyonlara üye yetiştireiyecek kadar sayıca azdılar. Güçlü bir murakabe sistemi nasıl kurulup işliyecekti? Anlaşılan, bu görevi de iktidar partisi yüklenecek, kendi hükümetini daha ziyade yine kendi kontrol edecekti.

Ben, ilk DP hükümetinin başında Celâl Bayar'ı görmek istiyordum. Uzun yıllar devlet hizmetinde çalışmış, tecrübeli, temkinli bir politikacı biliyordum Bayar'ı. Hele Atatürk ilkelerine bağlılığından şüphem yoktu zerrece. Taviz kapılarını kapayabilir, meydana getireceği seçme bir ekiple yeni iktidara başarı imkânları sağlayabilir, hiç değils çok partili rejimi yörüngesine oturturdu.

19 Mayısta, Dokuzuncu Büyük Millet Meclisinin açılmasına üç gün kala, İsmet Paşa Caddesindeki DP eski Genel Merkez yapısına Bayar'ı kutlamaya gittim. Çepeçevre tahta iskemlelerin sıralandığı oda, ziyaretçilerle dolu idi. Saygılı bir sessizlik ortasında, Bayar, biraz yorgun, fakat memnun, arkası pencereye dönük oturuyordu. Ziyaretçiler, ayrılmak üzere veda ederken ben, kendi isteğimle en sona kaldım. Odada kimse kalmayınca da Bayar'a:

— Biz, sizi işbaşında görmek isteriz, dedim.

O, ağır ağır başını kaldırarak, dalgın, bir süre bana baktı :

— Demokrat Parti Meclis Grupu neye karar verirse öyle yapacağım, dedi.

DP Grubunun, Bayar'ı Cumhurbaşkanlığına, Koraltan'ı Meclis Başkanlığına, Menderes'i Başbakanlığa, Köprülüyü de Dışişleri Bakanlığına getireceği günlerden beri söylenip durduğuna göre, Bayar, demek kesin kararını vermişti. Çankaya'da oturacaktı.

Muhalefet yıllarında harcadığı çaba onu fazla yormuştu da dinlenmeye mi ihtiyacı vardı? Cumhurbaşkanı olmak-

la hayatının ülküsüne kavuştuğunu mu sanıyordu? Yoksa, o yüksek tepeden devlet gemisine daha iyi kumanda edebileceğini mi umuyordu?

Bayar'ın niyetlerini kötüye yormak aklıma gelmedi ise de, verdiği cevabın beni hafif tertip bir hayal kırıklığına uğrattığını söylemeliyim.

Meclisin ilk toplantısı bir bayram havası içinde geçti. Bu havayı sokakta bile koklamak mümkündü. Samet Ağaoğlu ve Halide Edip'le beraber Ankara Palas'tan çıkıp Meclise doğru yürürken büyük kadın romancımız bir an öyle heyecanlandı ki, kendini tutamayarak:

— 14 Mayıs'ı Hürriyet Bayramı ilân etmeli, her yıl kutlamalıyız! dedi.

Onun yanında sinirlerine daha hâkim görünen Samet, bu konuda acele etmemek lüzumuna işaretle Halide Edib'i yatıştırdı. Meclis toplantı salonunda eskiden CHP'nin oturduğu yerlere Demokratlar yerleşmiş, CHP'liler sağda önden gerilere doğru uzanan sıraların iki dizisine sığınmışlardı. Manzarayı Sadık Aldoğan görse, belki de:

— A.. her şey eski hamam, eski tas, değişen sadece tellâklar!

derdi. Derdi ama, bu söz üzerine ben dahil, bütün orada bulunanlar üzerine yürür, adamı boğardık. Evet, gerçi partiler yer değiştirmişti. Fakat şimdi daha genç, daha dinamik, daha yapıcı, gerçek demokrasiye daha inanmış insanlar almıştı gidenlerin yerini. Bunlar, başarmak uğruna çalışacaklardı. Başaramazlarsa yerlerine mıhlanıp kalmıyacaklar, serbest ve dürüst seçimlerle iktidarı milletin seçeceği yeni ekiplere devredeceklerdi. Başarıyı adamlar değil, sistem sağlıyacaktı.

İlk oturumu, en yaşlı üye sıfatiyle Hüseyin Cahit Yalçın açtı. Durumdan memnun olmadığını belli eden biri varsa, o da galiba yalnız Hüseyin Cahit'ti. 14 mayıstan sonra Ulus'ta çıkan bir başyazısında hoşnutsuzluğunu açıkça belirt-

miş, milletin demokratik olgunluğa henüz erişemediğini, alınan seçim sonuçlarına bakılırsa gidişimizin er-geç bir çıkmaza saplanacağını ima etmişti.

Başkanlık kürsüsünde asık suratla kısa bir konuşma yaptı :

«— *Buraya seçimle değil hasbel kader gelmiş bulunuyorum. Çalışmalarınızda size başarılar dilerim. Şimdi, içtüzüğün falan maddesi gereğince milletvekilleri andiçeceklerdir. İsimleriniz okundukça lûtfen kürsüye geliniz.*»

gibilerden bir şeyler mırıldanarak, işi kâtiplere bıraktı, olan bitenle zerrece ilgisiz, eline aldığı bir kitabı açarak okumaya koyuldu. Fakat salonu dolduranlar aldırış etmiyorlardı Cahidin küskünlüğüne. Beyaz ihtilâlin kahraman temsilcileri neşe içinde idiler. Bir yandan sarmaş dolaş kucaklaşmalar, el sıkışmalar, yüksek sesle karşılıklı tebrikler devam ederken öte yandan adı okunan milletvekilleri birer birer kürsüye gelip, «Vatan ve milletin saadet ve selâmetine ve milletin kayıtsız şartsız egemenliğine aykırı bir gaye takip etmeyeceğime ve Cumhuriyet esaslarına bağlılıktan ayrılmayacağıma namusum üzerine söz veririm» diye andiçiyorlardı. Sıraları geldikçe, kurucuları şiddetle alkışlıyordu Demokatlar. Başkanlık Divanı kurulduktan sonra yerini Koraltan'a bırakan Yalçın ortalardan kayboldu. Beriki de, kendi tâbiri üzere, «tarihî» bir nutukla görevine başladı. Muhalefet yıllarında görmeye alıştığımız bir DP cipine binen yeni Cumhurbaşkanının Meclis'e gelişi de, Meclisten ayrılışı da sokaklara kadar taşan, tâ Kızılay'a kadar uzanan büyük sevgi gösterilerine yol açtı. Bayar, yanına motosikletli muhafızlar da almamıştı. İskandinavyalı bir devlet başkanını kıskandıracak bir alçak gönüllülük içinde hattâ Çankaya'da bile oturmak istemediğini söylediği duyuluyordu. Devlet memurları gibi sabahleyin evinden çıkıp «daire»sine gidecek, akşamları yine evine dönecekti.

Demokrasi ilkelerine bağlılıktan ziyade demagojik bir

nitelik taşıyan bu çocuksu hevesler çok şükür uzun sürmedi. Üç beş gün geçmemişti ki Bayar, Çankaya'ya taşınıyor, köşkün lüks Amerikan arabalarını kullanıyor, yanına da motosikletli «muhafız» ları buyur ediyordu.

Yurdun dört köşesinden binlerle telgraf yağıyordu Bayar'a. Ankara'ya gelen yüzlerce DP heyeti mutlaka onu görmek, onun tarafından kabul edilmek istiyordu. Gazeteler her gün, yüzlerinden mutluluk akan bir sürü «mutlu» partili ortasında, Bayar'ın fotoğraflarını yayınlıyordu. Çankaya'dan ayrılan parti ilçe heyetleri, öteki kurucuları, özellikle Menderes'i ziyarete önem veriyorlardı. Sorumunu yeni yüklendiği devlet işlerinden başını kaşımaya vakit bulamaması gereken Başbakanı bu ardı arası kesilmez tebrikler biraz sıkmaya başlamış olmalı idi. Fakat çaresiz, bir süre dayanacak, sonra «kabul» görevini Bayar'a ve Koraltan'a bırakarak kendi «çalışma» âlemine dalacaktı.

Tam on yıl süren D.P. iktidarının çok partili rejimi çıkmaza sürükliyen davranışları ne zamandan başlar? Bir başka deyişle, bizde rejim krizini haber veren ilk olay hangisidir? Bu konuda kesin bir yargıya varmak hiçbir zaman mümkün olamıyacaktır, sanıyorum. Akıl yoluna sırt çevirmek, Atatürk ilkelerinden taviz vermek, oy avcılığı uğruna gerçek toplum çıkarlarını bir köşeye itip demagojiyi ön plâna almak, baskı metotlarına başvurarak özgür düşünceyi ezmek suretiyle rejimimizi ileriye doğru geliştirmek şöyle dursun, tersine, büsbütün soysuzlaştıracağımız meydanda idi. DP'nin bu yanlış yolu bilerek, isteyerek seçtiğini söylemek belki haksızlık olur. San Francisco Konferansı sıralarında, dış politika kaygılariyle yurdumuzda çok partili hayatın kapılarını açan CHP, devrimlerden küçük tavizler vererek, bir yandan da muhalefeti sindirerek yerinde tutunabileceğini umuyordu. CHP'nin ikiye bölünmesiyle doğan DP ancak devrim

ilkelerine dört elle sarıldığı, fikir özgürlüğüne tam saygı gösterebildiği ölçüdu yurdumuzun demokratik gelişmesine yararlı olabilirdi. Ama gençliği, orduyu, üniversiteyi ve aydınları kazandırsa bile böyle bir davranışın gelecek seçimleri kaybettirmek gibi bir tehlikesi vardı. Demokratlar göze almaktan çekiniyorlardı. Ağabeylerinin açtığı yoldan yürümek kolaylarına geldi. Memleket ekonomisini kalkındırmak için bir fedakârlık rejimine girmek, kemerleri sıkmak gerekiyordu. Kısa vâdeli hesaplarla bir enflâsyon politikasına daldılar. Bu yolun ters sonuçlar vermeye başladığını görünce daha büyük ölçüde devrim ilkelerinden tavizlere kalkışarak büyük kitleyi yanlarında tutmayı denediler. Buna paralel olarak da Halk Partisinin aksine muhalefete karşı baskı tedbirlerini artırdılar.

Fakat bütün bunlar alıştıra alıştıra, yavaş yavaş, damla damla içirilen bir zehir gibi geniş bir zaman parçası içinde göze alındı. 27 Mayıs sabahı San Francisco markalı demokrasi yurdumuzda yere serildiği zaman, o demokrasinin kurucu ve yöneticilerinden çoğu durumu hâlâ kavrıyamayacaklar, başarısızlığın nedenleri üzerine eğilmek lüzumunu duyamayacaklardı.

Başbakan Adnan Menderes, Büyük Millet Meclisinde okuduğu program nutkundan birkaç gün sonra yine apnı kürsüde devrimlerden söz ederken, bunları «milletçe benimsenmiş olanlar ve benimsenmeyenler» diye ikiye ayırmış, devrimlerin bölünmezliğini savunan vatandaşlar hakkında «inkılâp softaları» deyimini kullanmıştı. Opportünist hali ile ilk defa görüyordum Menderes'i karşımda. Nasıl olurdu? On beş yıl aralıksız süre ile CHP kadrosu içinde milletvekili ve parti müfettişi olarak görev almış, vatandaş karşısına yıllarca o partinin üyesi olarak çıkmış ciddî bir devlet adamı böyle konuşabilir mi idi? Her politikacı çatışma haline gelebilirdi partisi ile. Gerekirse partisinden ayrılabilir, başka bir partiye de geçebilirdi. Program ve siyasal yön değişiklikleri ye-

terdi bu gibi halleri anlamamıza. Fakat değil yalnız CHP'nin, tüm sosyal yapımızın temeli bildiğimiz devrim ilkelerinden bir kısmını (hangileri olduğunu hiçbir zaman söylemedi) milletçe benimsenmiş kabul edip üst tarafına boş vermek, olur şey mi idi bu?

Çağımıza göre diline biraz fazla Osmanlıca bir çeşni vermesine, arasıra fikirlerini yeter derecede açık belirtememesine rağmen muhalefet yıllarında Adnan Menderes oldukça mâkul konuşan bir adamdı. Normal bir hukuk devletinin gerektirdiği davranışlar parlâmentoya ve idareye hâkim olsun istiyor, o uğurda çaba harcıyordu. Ama hukuk devleti dediğimiz varlığın temelini de «Çoğunluk ne isterse o olur» felsefesi üzerine kuramazdık. Tam tersine, çoğunluğun hiçbir zaman dokunamayacağı birtakım haklara dayanmalı idi hukuk devleti. Bunların başında vicdan özgürlüğü geliyordu. Belli dinsel bir inanca bağlanan, bundan ötürü de belli yasalara uymayı âdet edinen çoğunluk, azınlığı o inanca ve o yasalara zorlayamazdı. Ortaçağın bireyleri baskı altına alıp donduran karanlığını Batı toplumları, vicdan özgürlüğü uğruna açtıkları yüz yıllarca süren kanlı savaşlar sonunda yırtabilmişlerdi. Vicdanlar bir kez aydınlığa kavuşmadıkça sosyal ve ekonomik hakları demokratik yollardan millet nasıl arıyabilirdi? Atatürk'ün yurdumuza getirdiği lâiklik ilkesi, işte böylesine önemli, bize çağdaş uygarlığın kapılarını açacak, onu kaybedersek ışığa kavuşamayacağımız bir anahtardı. Ve onbeş yıl boyunca Atatürk'ün partisinde kuzu gibi oturan Menderes, şimdi «milletçe benimsenen ve benimsenmeyen» formülü ile devrim düzenini oy avcılarına peşkeş çekerken, açıkça söylememekle beraber, şüphesiz lâiklik ilkesinin de kuşa benzetilebileceğini ima ediyordu.

O nutku dinlediğim zaman, bu Başbakanın görevi uzun sürmez diye düşündüm. Hükümet başında henüz yeni idi Menderes. Demokrat Parti teşkilâtına tam anlamı ile hâkim olduğu söylenemezdi. Ünü yayılmış, yurt düzeyine kök salmış denemezdi.

— Kısa zamanda hizaya gelmezse, Bayar onu değiştirir! diyordum kendi kendime. Seçim kampanyası sırasında, devlet radyosundan son konuşmayı yapan Demokrat Parti sözcüsü, vatandaşlara :

— Öyle güçlü adaylarımız var ki, gerekirse arka arkaya on hükümet kurabiliriz!

dememiş mi idi?

Aldanıyordum. DP, her dört yılda on hükümet kurmak şöyle dursun, on yıl süre ile sadece bir adamın peşine takılacak, ordu işe karışıncaya kadar yıldan yıla artan bir aşkla ona sarılacak, bağlanacaktı. Vaktiyle aşırı tanınmış CHP milletvekilleri, partilerini bırakıp Meclis kürsüsünden:

— Gözlerinde Atatürk'ün şûlelerini görüyorum!

diye ona hulûs çakacaklar, kimi çıkarcılar özel toplantılarda daha da ileri giderek :

— Atatürk ne yapmış ki? Sen ondan çok daha büyüksün! feryatlariyle adamcağızı ne oldum delisine çevireceklerdi ve Menderes bir gün:

— Odunu aday göstersem mebusluğa seçtirebilirim!

diyecek kadar kendini kaybedecekti. Bayar'a gelince, o Başbakanı değiştirmeyi bir an olsun aklından geçirmiyecekti. Şu anlatacağımı, birinci Menderes hükümetinde kısa bir süre Sağlık Bakanlığı yapan Doktor Nihat Reşat Belger'den dinlemiştim: Bayar'ın başkanlığında toplanan hükümet Arapça ezan yasağının kaldırılmasını konuşmaktadır. Bu, Demokrat Parti iktidarının ilk icraatından biri olacaktır ve genç, yaşlı bütün kabine üyeleri Menderes'i desteklemektedirler. Yalnız Bayar, dalgın ve düşünceli, bir aralık:

— Arkadaşlar, kararınızla Atatürk'ün ruhu muazzep olmaz mı? sorusunu ortaya atarak yüreğini burkan tereddüdü açığa vuruyor. Bakanların duygularını yansıttığına güvenen Nihat Reşat, oturduğu yerden söze karışıyor:

— Büyük zaferimiz üzerine Atatürk'ün ruhu o kadarcık kusuru bize bağışlar efendim!

Ve derhal yatışan Bayar toplantıya hâkim olan neşeli havaya katılıyor.

Hikâyeyi anlattığı zaman Nihat Reşat, Sağlık Bakanlığını çoktan bırakmış, Demokrat Partinin yurdumuza demokrasiyi yerleştireceğine dair beslediği umudu da bir hayli zamandır yitirmişti.

Atatürk'le başlayan çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma çabalarımızı yeni iktidarın mutlaka baltalayacağına inanan ve bunu bana ilk söyleyen Nurullah Ataç oldu. Şu meşhur «inkılâp softaları» nutku üzerinden bir-iki gün geçmiş, geçmemişti. Ankara Palas'ın giriş kapısı önünde Ataç'a rasladım. Beni görünce, yumruğunu sallayarak elini Büyük Millet Meclisine doğru uzattı. Birilerine meydan okuyormuş gibi:

— *Evet, inkılâp softasıyım!*

diye mırıldanmaya başladı. Deyimi habire tekrarlıyor, her seferinde biraz daha coşuyordu. Bir ara softalığı hafif bulmuş olacak, «hayır, inkılâp yobazıyım» diye tutturdu. Bununla da yetinmedi, yumruğunu göğsüne vurarak, gözbebekleri yuvalarından oynamış, feryat haline yükselmesini zor önlediği bir sesle evrene meydan okurcasına övündü:

— *Yobazım, yobaz, yobaz!*

O sıralar Ataç'ın davranışını çok mübalâğalı buluyor, onu böyle cezbe halinde gördükçe kimi zaman gülesim geliyor, kimi zaman da «acaba üstat aklını mı oynatacak?» diye üzülüyordum.

Bu «yobazlık» gösterisinden birkaç gün sonra, Ataç'ı Çankaya'daki dairesinde görmeğe gittim. İnönü orada iken Cumhurbaşkanlığı Tercüme Bürosu Şefliğine atanmıştı. Yabancı devlet başkanlarından gelen mesajları, dilimize çevirmekten ibaret, zahmetsiz ve rahat bir görevi vardı. Celâl Bayar, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine akrabalarından Nu-

rullah Tolon'u getirmiş, personel arasında başkaca bir değişikliğe lüzum görmemişti. Sinir içindeydi Ataç. İlk sözü:

— Beni buradan kurtar!

demek oldu. Hayretle yüzüne baktım. Ne vardı yani, böyle yangından kaçarcasına Çankaya'yı bırakmakta? Bir Cumhurbaşkanı gitmiş, yerine bir başkası gelmişti. Bir devlet memuru olarak onu ilgilendirecek bir olay mı idi bu? Ha giden, ha gelen, devlet reisi ile yüz yüze gelmesi bile söz konusu değildi. Sanki onun burada varlığından haberli mi idi Bayar?

Ne dedimse Ataç'ı yatıştaramıyordum. Sinirleri son derece gerilmişti. Rica değil emreder gibi konuşuyordu.

— Emeklilik hakkımı elde etmeğe şunun şurasında beş ay kaldı. Eğer izin alıp beni kurtaramazsan, istifayı basacağım, çekip gideceğim! dedi.

Anlaşıldı, yeni havaya tahammül edemiyordu, yapamayacaktı. Çankaya'daki değişiklikten ziyade yurtta olup bitenlerin önsezisi mi kıvrandırıyordu Ataç'ı? Soru ile o zaman hiç ilgilenmediğimi söylemeliyim. Acayip tutumunu eserekli yaradılışının yeni bir cilvesi sayıyordum. Fakat Ataç'a yardım etmeli idim. Önce Nurullah Tolon'la görüştüm. Genel Sekreter de onun anormal hallerini farketmiş, bunlara bir neden bulamadığı için ne yapabileceğini düşünüyordu. Bir eleştirmen olarak uzaktan uzağa adını duyduğu ünlü yazar, onu hayal kırıklığına uğratmıştı. Açıkça belirtmiyordu ama, «tuhaf arkadaş!» derken, Ataç'ın saçma sapan biri olduğunu şüphesiz aklından geçiriyordu. Tolon'a elimden geldiği kadar durumu anlatmaya çalıştım. Ataç, edebiyatımıza, dilimize büyük hizmetleri geçmiş bir adamdı. Politika ile o güne değin hiç ilişiği olmamıştı. Son zamanlarda kafası fazlaca yorulduğu için sinir dengesi işte böyle sık sık bozuluyordu. Emekliliğine de pek az kalmıştı zaten. Birkaç aylık bir izinle yazarımızın sağlığını kurtarabilirdik. Tolon, isteğimi yerine getirmeğe hazırdı. Ancak, uzunca bir «mezuniyet» yalnız

Cumhurbaşkanının emriyle sağlanabilirdi. Tolon'a söylediklerimi Bayar'a da tekrarladım. Özel münasebetlerinde daima kibar olan Bayar anlayış gösterdi ve derhal Ataç'ı «âzâd» eyleyerek özlediği hürriyetine kavuşturdu.

Müşteriler değiştiği için Ataç Ankara Palas'a uğramaz olmuştu. Daha ziyade Akba Kitabevinde, Dil Kurumunda, ya da bir lokantada, bir meyhanede buluşuyorduk. Öz Türkçecilik savaşında aşırılığın son kertesine varmıştı o sıralar. Öyle ki, her dilediği konuyu işliyemeyecek hale geldiğini düşünürdüm zaman zaman. Fakat konu monu umurunda değildi Ataç'ın. Yazılarında hep dil ve edebiyat (kendi deyimi ile gökçeyazın) sorunları üzerinde durur, kimi zaman unutulmuş eski ozanları genç kuşaklara tanıtmaktan zevk alırdı. Bir ara, Fransız tiyatro eleştirmeni Paul Léautaud'ya dadandı. Bu da kendisi gibi yalnız eleştirmeci değil, aynı zamanda denemeci bir yazardı. Léautaud da Ataç gibi geleneğe, alışılmışa karşı doğru bildiği fikirleri çekinmeden savunmuş, parlayan hiçleri yere vururken gölgedeki değerleri ışığa kavuşturmak istemişti. İki yazar arasında bir kıyaslama yapacak olursak bence her bakımdan Ataç'ın üstünlüğü şüphe götürmez. Léautaud, nihayet kendine özgü, acayip huyları zaman zaman kişiliğinden eserlerine de sıçrayan epeyce orijinal bir yazardır ve galiba o kadardır. Ataç ise bunun çok ilerisinde edebiyatımıza geniş ufuklar hazırlamış, dilimizin bağımsızlığı uğruna başarılı çabalar harcamış, özgür düşünce ortamının yurdumuzda güçlenmesine büyük ölçüde yardım etmiştir. Yeni kuşaklar üzerinde günden güne büyüleyici bir etkisi olmuştur Ataç'ın. Yabancı dillere çevrilse, kimi yazılarının Batı ülkelerinde de ilgiyle, zevkle okunacağını söyliyebilirim.

Léautaud gibi geçici sandığım heveslerin yanısıra eskilerden Montaigne, Shakespeare, Rabelais'ye, yenilerden André Gide, Paul Valery ve daha bir-iki ünlüye kopmaz sevgi bağ-

ları ile bağlanmıştı Ataç. «Prospero ile Caliban» adı altında sonraları kitap halinde yayınlanan yazı serisini Shakespeare'ın «Fırtına» sından aldığı ilhamla hazırlamıştı.

André Gide'den söz ederken hep Monsieur Gide deyimini kullanırdı. Neden lüzum görürdü bu ayrıcalığa? Herhalde «Kalpazanlar» yazarına özel bir saygı besliyor olmalı idi. Gide'in ölümünden sonra da onu yine «Monsieur Gide» diye anmaktan vazgeçmedi. Zevkler ve renkler tartışılmaz derler, ama hayranlığın bu derecesi bana biraz zorlama gibi geliyordu doğrusu. Gide'de öyle önünde secdeye varılacak erişilmez bir büyük değer göremiyordum bir türlü. Hürriyetçi İspanyol yazarı Salvador de Madariaga ile bir gün sohbet ederken, ağzından:

«— Gide, başka bir ülkede yabancı bir dille yazsa idi, iyi bir yazar olmaktan öteye geçemezdi. Onun büyüklüğü, Fransız oluşu ile ilgilidir, çünkü Fransızlar kendi yazarlarını şişirirler.» sözlerini duyduğum zaman Ataç'ı hatırladım. Hiç bir propagandaya kanacak bir adam değildi Ataç. Ama işte Gide'e karşı duyduğu hayranlığı yadırgayacak başkaları da vardı yeryüzünde.

Anhyamadığım bir yönü de duygularımızın dış belirtilerine, hele törenlere, gösterişlere hiç önem vermediği halde kimi zaman geleneklere uymaktan kendini alamayışı idi. Bir gün Akba'nın önünde karşılaştık:

— Haberin var mı, dedi, Nâzım Hikmet'in annesi ölmüş!

Haberim yoktu ve Celile Hanımefendi hakkında bütün bilgim, Yahya Kemal'in vaktiyle çizdiği birkaç satırlık «sözlü» bir portreden ibaretti. Güzel kadındı, çağına göre aydın kadındı Celile Hanım. İyi resim yapardı.

— Vah vah, üzüldüm! dedim.

Cenazesi, o gün Hacı Bayram Camiinde namazı kılındıktan sonra kaldırılıyordu. Gitmiyecek miydim Hacı Bayrama?

Ataç'a yakıştıramıyordum bu soruyu. Biçimle ilgili her türlü gösterilere sırt çeviren, hele din konusunda bütün inanç ve geleneklerden nefret ettiğini saklımayan bu adam demek camiye gidecek, tanımadığı, ömründe belki bir defa bile görmediği bir insanın kalıntıları önünde saygı duruşuna geçecekti. Gitmeyeceğimi söylediğim zaman, hayretle açılan gözlerinden bir hayal kırıklığına uğradığını sezer gibi oldum. Ama kimbilir, Ataç belki de Celile Hanımefendi hakkında beslediği saygı duygularının etkisi ile değil, gadre uğradığına inandığı Nâzım'ın bir yakını olduğu için, bir nevi protesto gösterisi olarak o cenazeyi kaldıranlar arasına katılmak istiyordu.

Tanrısal inançlara ilgisizdi dersek, Ataç'ı eksik tanımış oluruz. Düpedüz karşısında idi bu gibi inançların. Tanrı kavramını çürütmek uğruna kalem oynatmaktan çekinmezdi sırası geldi mi. Öbür dünya diye ikinci ve ölümsüz bir hayat olmadığını, bu dünyaya gözlerimizi kapamakla her şeyin biteceğini kaç kez belirtmiştir yazılarında. Böyle olmakla beraber pek sevdiği eşini kaybedince onun ruhuna Mevlit okutmaktan kendini alamamıştı. Bunu da her halde kızı üzülmesin diye yapmıştı.

Devrim ilkelerine öylesine yürekten bağlı idi ki, «devrim» yerine «devrimler» denmesine kızardı. Çoğul eki ile söylendi mi, devrim düşmanları karşısında bütünün zedelenebileceğini kabul edip geriliyormuşuz duygusuna kapılmaktan çekinirdi.

Yaşadığımız koşullar altında devrim düzenini en iyi koruyabilenin İsmet İnönü olduğuna inanmıştı. Bu yüzden İnönü'ye sonsuz saygı duyguları ile bağlı idi. İnönü ne yaparsa iyi yapardı. Bir davranışını, bir kararını olsun yanımda tenkid ettiğini hatırlamıyorum. Ataç gibi akılcı bir yazarın İnönü hakkındaki zaman zaman bağnazlığa varan bu aşırı tutumunu padırgamakla beraber, duygu ve inançlara daima saygı beslediğimden, konuyu onunla tartışmazdım. Uzun yıllar boyunca sevdiği, beğendiği, mısralarını dilinden düşürmediği

ozanları bile zamanla şiir anlayışı değiştikçe bir köşeye itebilen Ataç. ömrünün sonuna değin yüreği ve kafası ile İnönü'ye hep bağlı kaldı.

Son yıllarında politika konularına değinen ateşli yazılar yazıyor, devrim düzenini savunduğu bu yazıların altına Kavafoğlu imzasını atıyordu.

Bir ara nedense az görüşür olduk. Anlayamadığım bir sebepten galiba bana küsmüştü. Aramıyor, sormuyor, bir yerde raslaşırsak, kaçmasa da, arkadaşının muzipliğine uğramış bir okul çocuğu gibi kırgın, sitemli bakışlarla yan yan beni süzüyordu.

Ankara'ya bir gelişimde telefonla aradım. Kavaklıdere'de bir lokantada buluştuk. Eski günleri anarak iki saat kadar tatlı tatlı sohbet ettik. Hiç unutmam, o gün bir pazardı ve öğleden sonra Devlet Tiyatrosunda bir Amerikalı yazarın, yanılmıyorsam Thornton Wilder'in «Yağmurcu» adlı piyesini görmeğe gidecekti. Birkaç akşam önce aynı eseri ben de seyretmiştim. Fikrimi sordu.

— Fena değil, insanı sıkmıyor! dedim.

Ayrıca öteden beriden konuştuk. Şair Ziya Osman Saba yeni ölmüştü. İyi bir arkadaş, duygulu bir insan olan Saba'nın kaybına ikimiz de yakındık. Uzaktan uzağa onunla ilgilenmiş, sağlık durumunu izlemişti. Acıyorduk Ziya Osman'ın ölümüne. Fakat ozan olarak edebiyatımızda öyle ahım şahım bir yer tutamayacağını da kabul ediyorduk.

Sonra opera bestecilerinden, özellikle Verdi'den söz açıldı. Musikiye karşı fazla bir ilgisi bulunmayan Ataç, ünlü İtalyan opera bestecisini çok seviyordu. Bense, o nasıl kimi ozanları zamanla azımsıyorsa, gençliğimde hayran olduğum Verdi'yi şimdi ikinci plâna atmıştım.

— Kolay müzik yapıyor bu adam, dedim. Cilâsı parlak fakat derinliği yok!

Bana hak verdi. Gerçekten kolay ve çağına uygun basma kalıp eserler bestelemişti Verdi. Yalnız onun ihmal edemi-

yeceğimiz bir yanı da vardı. Hiçbir zaman bayağılığa kaçmıyordu Verdi'nin musikisi. Bu yargısında da ben Ataç'a hak verdim.

Sonra beraber Kavaklıdere'den şehre indik. Devlet Tiyatrosunun önünde ayrıldık. İki gün sonra Ulus'ta çıkan bir eleştirisinde ne görsem beğenirsiniz? Benim fena bulmadığım «Yağmurcu» piyesini yerden yere vurmuyor mu! Berbat bir şeydi bu eser; basma kalıp fikirlerle halkı oyalayarak para kazanmak için yazılmıştı. Yeni hiçbir yanı yoktu. Büyük sanatın, yaratıcı sanatın yanısıra iddiasız, halkı eğlendirip geçimini sağlamaktan gayrı bir amaç gütmeyen profesyonellere tahammül edemiyordu Ataç. Bir sanat yapıtı söz konusu oldu mu hoşgörü nedir bilmez, hep iyiyi, yeniyi, kusursuzu arar, damarlarının ucuna değin dikkat kesilmeyi vazgeçilmez, kutsal bir görev sayardı.

Onu bir daha görmem kısmet olmadı. Hastaneye kaldırıldığını Ulus'ta çıkan bir yazısından öğrendim. Bunun son yazısı olabileceğini söylüyor, «ne yapalım, bunca yıl yaşadım, yeter bana» cümlesiyle de bir Yunan filozofu olgunluğu içinde yazgıya boyun eğiyordu. Ne denir?

Baki kalan bu kubbete bir hoş seda imiş!

Ataç öldü, gitti. Sesinin uzunca bir süre daha kubbemizde hoş yankılar uyandıracağına inanıyorum. Kendisi pek sanmazdı ama yarınki gençlerimiz de ondan bir şeyler öğreneceklerdir her halde. Dilimize ettiği hizmetlerin değerini ise ileride daha iyi anlayacağımızdan şüphemiz olmasın.

XXIII

San Francisco demokrasisini soysuzlaştıran sen-ben kavgaları iktidar değişiminden hemen sonra bir kat daha şiddetlendi diyebiliriz. Teşkilâtı çöküntüden kurtarmak amaciyle CHP'nin yürüttüğü sert muhalefet politikası DP yöneticilerini sinirlendiriyordu. Af Kanununu çıkardıklarına âdeta pişman olmuşlardı. CHP'yi o kanunun şımarttığına hükmediyorlar, bunu her fırsatta tekrarlamaktan bıkmıyorlardı. Oysa, eski iktidar yirmi yedi yıllık icraatının hesabını vermeğe daima hazır olduğunu, kendi sorumluları hakkında af istemediğini, daha tasarı Mecliste görüşülürken, hiçbir yanlış anlaşmaya meydan vermeyecek bir şekilde açıklamıştı. Fakat susmuyordu bir türlü Demokrat sözcüleri ve kalemşorlar. Gide gide bütün hücumlarını İsmet İnönü'nün kişiliği üzerine çevirdiler. İnönü'ye, ailesine, hattâ çocuklarına son derece yakışıksız isnatlarla habire saldırıyorlardı. Burada tekrarlamaya lüzum görmediğim öyle uydurma ve çirkin iddialar ortaya atılıyordu ki, bunlara karşı isyan etmemek güçtü. Doğrusu, İnönü de takdire değer bir cesaretle hücumlara göğüs geriyor, yirmi yedi yılın bütün sorumunu gerekirse tek başına yülenebileceğini söylüyordu.

Bir akşam İngiliz Büyükelçisi Sir Noel Charles, Elçilikte bir yemek verdi. Eşleriyle birlikte Başbakan Adnan Menderes, İçişleri Bakanı Fevzi Lûtfi Karaosmanoğlu, Ankara Valisi ve daha birkaç kişinin bulunduğu yemeğe ben ve eşim de çağrılmıştık. Dostum Sir Noel bir ara :

— Yemekten sonra yukarı salonda bir film gösterilecek. Başbakan belki sıkılır. İyisi mi filmi hanımlar ve öteki misafirler seyretsin. Biz, Menderes ve Karaosmanoğlu ile birlikte benim büromda viski içer, sohbet ederiz!

dedi. Başbakan nasıl isterse öyle yapılacaktı. Nasıl oldu bilmiyorum, yemekten sonra Menderes herkesten önce yukarı çıkmış, hiçbir filmi kaçırmayan bir sinema meraklısı gibi salonda bir koltuğa yerleşmişti. Çaresiz filmi, baştan sona seyrettik. Işıklar yanar yanmaz, Büyükelçi, Menderes'e doğru seğirtti, onu, Karaosmanoğlu'nu ve beni birer viski içmeye, bürosuna buyur etti. Elçinin sevimli eşi de hanımları ve öteki davetlileri zaten bir başka salona geçirmişti. Bu olay, gözle kaş arasında, kimsenin ağız açmasına meydan bırakmaksızın hazırlanmış gibi idi.

— Bakalım, ne olacak?

diye merak içinde bekliyordum. Bu olup bittiye biraz sinirlenmiş bir hali vardı Menderes'in. Viskiler geldi. İlk kadehleri hoşbeş ederek içtik. Sir Noel, Demokrat zaferini övüyor, çok partili hayatın yurdumuza yararlı olmasını diliyordu. Büyükelçinin İngilizce olarak cümle cümle söylediği sözleri Benda adında bir mahallî kâtip de cümle cümle Türkçeye çeviriyordu. Derken, asıl konuya yaklaştığımızı anlamaya başladım. Sir Noel, dönüp dolaşıp sözü İsmet İnönü'ye getirmişti. Her insan gibi İnönü'nün de kusurları olabilirdi. Fakat büyük adamdı İnönü. Çok partili rejimin yurdumuzda yerleşmesi uğruna çaba harcamış, Demokrat Partiye iktidar kapılarını âdeta kendi eliyle açmıştı. İnönü harcanmamalı idi. İnönü bu şekilde harcanırsa, bu yalnız CHP hesabına değil, memleket hesabına ve dolaylı yoldan DP hesabına da ağır bir kayıp olurdu. Hürriyetçi milletler ailesi içinde Türkiye'nin kazandığı şerefli yer, İngiltere'yi sevindirmişti. Dost bir devletin temsilcisi olarak içten konuşuyordu. Bu itibarla sözleri bağışlanmalı idi.

Şimdi aradan çok zaman geçtiği için kelimesi kelimesine aklımda tutmuş olmama imkân yok, fakat Sir Noel'in dedikleri aşağı yukarı bu anlama geliyordu.

Fena halde sinirlenen Menderes, kendini güç tutmuştu o ana kadar. Elçi, söyliyeceklerini bitirince o konuşmaya baş-

ladı. İnönü konusuna hemen hiç değinmeksizin, «İngiliz dostluğu» tema'sı üzerinde ileri geri bir hayli işledi. İngilizler dostluktan söz ediyorlardı ama, nerede idi bu dostluğun açık seçik belirtileri? Söylenenler daha çok lâfta kalıyor, uygulama alanına bir türlü geçilmiyordu. İngiliz Hükümeti bize şu şu vaatlerde bulunduğu halde henüz hiçbirini yerine getirmemişti.

Bu minval üzere Menderes de bir hayli atıp tuttuktan sonra, alkolün yardımı ve «hazırun» un dirayeti sayesinde ılıklığı bütün bütün dağılmayan yarı samimî bir hava içinde akşam sona erdi.

Ertesi günü Meclis koridorlarında dalgın, bir aşağı, bir yukarı dolaşırken, arkamdan gelen birinin yavaşça koluma girdiğini farkettim.

— Nadir Bey, dün geceki vakayı arkadaşlarla bir görüşsek!

Koluma giren Başbakan Menderes'ti. Beraber yukarı çıktık, bir odaya girdik. İçişleri Bakanı Karaosmanoğlu, Dışişleri Bakanı Köprülü ve — aldanmıyorsam — Basın - Yayın Bakanı Samet Ağaoğlu, orada Başbakanı bekliyorlardı. Menderes, «vaka» dan habersiz bulunan Köprülü ile Samet aydınlansınlar diye olanı biteni baştan sona, en ince teferruatına kadar anlattı. Hiçbir şeyi unutmamış, benim dikkat etmediğim birçok noktalar gözünden kaçmamıştı. Anlattıkça, Elçiye verdiği cevapların yerindeliğine bir daha inanıyor, «vaka» yı kapanmış sayabileceği, halinden beli oluyordu. Sözlerini bitirip de :

— Ne yapmalı şimdi?

der gibi oradakilerin yüzüne bakınca, içimizden biri çıkıp da :

— Yapacak bir şey yok, siz Elçiye ağzının payını vermişsiniz!

dese, memnun olacağına şüphe yoktu. Karaosmanoğlu'nun düşüncesi pek de hoşuna gitmedi:

— Bu adam, artık burada kalamaz. Bunu geri çağırtmalı!

diyordu İçişleri Bakanı. Köprülü, durumu idare etmekten yana görünüyordu. Sir Noel Charles'in, yurdumuzdaki görevi zaten yakında sona erecekti. Fevrî hareketlerden sakınmalı idik. Köprülü, olayı inceleyecekti. Durun bakalım, işin aslı, ne idi? Acele etmiyelimdi.

Hemen o akşam «işin aslı» açıklandı. Büyükelçi, öğleden sonra Hariciyeye gelmiş, «dün gece viskiyi galiba biraz fazlaca kaçırdım, ne söylediğimi pek hatırlamıyorum, bir kusur işledimse samimiyetime bağışlansın» diyerek durumu kurtarmıştı.

İngiliz hariciyesinde «ne söylediğini hatırlayamayacak» bir tek elçi bulunduğuna inanılamazdı. Üstelik Sir Noel, viskiden hoşlanmakla beraber zeki, tecrübeli, olgun bir diplomattı. Bin zahmetle tertiplediğini sandığım o «vaka» yı tesadüfe yormak güçtü.

İşin içyüzünü, o tarihten bir yıl sonra, Menderes'le beraber Londra'da bulunduğum bir sırada daha yakından sezer gibi oldum. Claridge Otelinin holünde Menderes, bir akşam önce Churchill'le neler konuştuğunu bana anlatıyordu. Downing Caddesindeki 10 numaralı meşhur evde Churchill, Başbakanımız şerefine bir yemek vermişti. Sofrada Kore'deki kahramanlığımızı öven, sosyal ve ekonomik çeşitli sorunlarımız hakkında bilgi edinen ihtiyar İngiliz lideri, bir ara sözü bizdeki iktidar - muhalefet ilişkilerine getirmiş ve sormuştu:

— İnönü ne yapıyor?

Menderes'in İnönü'yü azımsar bir dil kullanması üzerine de :

«Ama birtakım meziyetleri var!» demişti. Bilmem Churchill'in cevabını Menderes biraz rötuş ederek mi bana tekrarlamıştı? Yoksa ev sahibi bulunan Churchill misafirini gücendirmemek için bu kadarla mı yetinmişti? Herhalde iki olayı birbirine yaklaştırınca, İngiliz Büyükelçiliğindeki o «vaka» yı Sir Noel Charles'ın, Londra'dan aldığı direktife uyarak hazırlamış olması akla daha yatkın geliyordu.

İnönü sahneden çekilirse, demokratik gelişmemizin büsbütün soysuzlaşacağından korkuyordu dostlarımız. Biçimsel yönü ile de olsa, demokrasi yürümeli idi Türkiye'de. Bir kere bu düzene sırt çevirdik mi, Batının etkisinden sıyrılmamız ihtimali de artacaktı şüphesiz. Doğu Akdeniz'de ve Kuzey Afrika'da şimdiki durum henüz meydana gelmemişti. Mısır'da kırallık vardı. Tunus, Cezayir, Fas, birer sömürge idiler. Irak'ta Nuri Sait yönetimi, İngiltere adına duruma hâkim bulunuyordu. Statükonun korunması açısından Batıya yaklaşık bir Türkiye'ye dostlarımız çok önem veriyorlardı. Bu maksatla Avrupa Konseyi'ne alınmıştık; bu maksatla NATO'ya alınmak üzere idik; bu maksatla Batıdan para ve silâh yardımı görüyorduk. Menderes durumu kavramıştı. İnönü'yü ve muhalefeti politika hayatımızdan sildiği takdirde, kendi iktidarının statükoya daha yararlı olabileceğini Batılılara anlatmak istiyordu. Önemli olan, muhalefetli bir Türkiye değil, Batı ile işbirliği halinde kuvvetli bir Türkiye idi. Ne yapacaklardı dostlarımız, İnönü'nün dır dır öttüğü demokratik bir Türkiye'yi? Bakınız, o Meclise danışılmadan Kore'ye asker göndermemize karşı idi. Meclise danışılsa, bu kadar erken davranıp, öbür milletler üzerinde teşvik edici bir rol oynayabilir miydik? İnönü, yabancı sermaye ve petrol kanunlarını da şiddetle tenkid etmişti. Bu adam, DP'nin Batı ile işbirliği politikasını baltalamaktan başka ne yapıyordu sanki? İç politikada yıldan yıla sertliği artan tutumu ile şu gerekçeleri, dünyanın gözleri önüne seriyordu Başbakan.

1954 seçimlerinde CHP'nin uğradığı ağır kayıp, Menderes'in muhalefetsiz demokrasi yolunda beslediği umutları daha da güçlendiren faktörlerden biri oldu. İşin tuhafı, Batılı devlet adamları arasında yavaş yavaş onu Türkiye'nin vazgeçilmez biricik yöneticisi sayanlara ve durumu olağan karşılayanlara da raslanıyordu.

1951 yılının ilk günlerinde Bayar ve Menderes'le birlikte kısa bir Trakya gezisine çıktım. Bayar, Bulgaristan'dan ge-

len göçmenlerin durumunu yerinde inceleyecekti. Yanında Hükümet Başkanı Adnan Menderes ile İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay da bulunacaktı. Benim de gelmemi istemişti. O sıralar, henüz devlete ait resmî konaklarda oturmaya alışmayan Bayar'la bir sabah erkenden oğlu Turgut'un Maçka Palas'taki dairesinde buluştuk. Soğuğa karşı şiddetli bir allerjisi olduğunu o gün öğrendiğim Gökay, kalın siyah paltosunun yakasını kaldırmış, burnuna kadar çektiği yün atkıya sarılı, yuvarlanan bir top gibi kapı önünde bir aşağı bir yukarı dolaşıyordu. Bayar'la Menderes arka kanapeye yerleştiler, Gökay ve ben strapontenlere iliştik. Böylece dördümüz bir arabada yola düzüldük.

Gökay yüzünden hafif tertip Menderes'e kırgındı Bayar. İktidara geldikleri zaman, Günaltay'ın yakını bilinen Gökay'ı değiştirmek istemişlerdi Demokratlar. Bayar, Yusuf Ziya Öniş'i İstanbul Valiliğine uygun görüyor, fakat Menderes nedense Öniş'ten hoşlanmıyordu. Gökay da İstanbul Valiliğini pek sevmiş, pek benimsemişti. Hiç unutmam, 14 Mayıstan bir gün sonra, Kıral Faruk'un doğum günü vesilesiyle Bebek'teki Mısır Konsolosluğunda verilen bir kokteylde onu pek üzüntülü görmüş, teselli için yanına gitmiştim. Ne vardı yani böyle dertlenecek? Politikada kazanmak kadar kaybetmek de olağan değil mi idi? Dört yıl sonra bakarsın Halk Partisi, hem de bu sefer alnının teriyle, seçim yolundan iktidara tekrar geçiverirdi. Ona gelince, ne yapacaktı sanki Valiliği? Değişeceğinden, hattâ kendi isteğiyle çekileceğinden hiç şüphem olmadığı için açıkça söylüyordum fikrimi. Şimdi ağır bir yükten kurtulma fırsatına kavuşuyordu. Kitapları vardı, hastaları kapıda sıra bekliyordu. Asıl mesleğine döner, vicdan rahatlığı içinde o yönden memlekete hizmet edebilirdi. Fakat Gökay teselli kabul etmiyordu. CHP'nin yenilgisinden ziyade Valilikten olmak ihtimali kaygılandırıyordu onu. Parti çıkarları uğruna değil, sırf halka hizmet amaciyle çalıştığını söyledi. Bu imkân elinden alınırsa yazık olacağı kanısında idi.

İşte nasıl olmuşsa olmuş, Bayar'la Menderes İstanbul Valiliğine uygun bir adam üzerinde bir türlü bir anlaşmaya varamadıklarından, Gökay yerinde kalmıştı. Gezi boyunca Bayar, pek bağlı olduğu nezaket kurallarını da zorlayarak, küçük Valiyi iğneleyici fırsatlar aradı durdu. Örneğin bir ara:

— Nadir Bey bizim ortamıza gelmez misiniz?

diye beni arka kanapeye çağırdı. Maksadı İstanbul Valisini önde yalnız bırakmaktık.

— Teşekkür ederim, burada iyiyim efendim!

diyerek durumu kurtardım. Menderes de :

—Evet, böyle iyiyiz efendim! sözleriyle beni onaylarken, aynı zamanda, Bayar'a bu konuda fazla ısrar etmemesi gereğini belirtmiş oldu. Biraz sonra, durup dururken Bayar, Tatarların aleyhinde konuşmaya başladı. Şöyle idi, böyle idi Tatarlar. Güven olmazdı bu adamlara. Hazırlıksız bulunduğumuzdan konuyu değiştirmekte güçlük çektik, o tepeden inme suçlamaları duymamazlığa gelmekle yetindik.

Yolda, göçmen yerleştirme kamplarını gezdik. Ordunun ve Kızılayın da yardımı ile kısa zamanda pek iyi hazırlanmıştı bu kamplar. Perişan bir halde evlerinden, barklarından edilen zavallı göçmenler anayurdun şefkatli kollarında yaraları çabuk sarılacağa benziyorlardı. Bayar, göçmenlerin bakımı ile yakından ilgilendi, birçokları ile konuştu, ihtiyaçları, istekleri hakkında bilgi edindi. Şumnu'dan geldiğini söyliyen ak sakallı bir ihtiyar, kafile adına devletimize, milletimize şükran duygularını belirtmeye çalışırken gözyaşlarını tutamadı, yüksek sesle hüngür hüngür ağlamaya koyuldu. Sahne hepimizi duygulandırmıştı. Bayar'a baktım, bizim gibi onun da gözleri yaşarmıştı.

Edirne'ye vardığımız zaman, tarafsız Cumhurbaşkanı sıfatiyle Bayar birer birer parti il merkezlerini ziyaret etti. Hep beraber ilkin DP'ye, sonra CHP'ye gittik. Birinci yerde sıcak, candan, igincisinde ise orta kıvam, ılık, fakat kibar bir hava ile karşılandık. Sıra Millet Partisine gelince Gökay özür

dilemek istedi. Bir yerde birini görecekti, gelmese olmaz mı idi? Bayar fırsatı kaçırır mı?

— Yo.. dedi, gelin Fahrettin Bey, siz de gelin. Belki bir gün işinize yarar!

Küçük Vali içinden bir lâhavle çekti mi, bilmem ama böylece oraya da gidildi. Millet Partisi il merkezindeki karşılama bir hayli soğuk oldu doğrusu.

O akşam Edirneli Demokratların tertiplediği olağanüstü toplantıda Bayar da bulundu mu, şimdi hatırlamıyorum. Tarafsız Devlet Başkanı olarak gerçi bulunmaması gerekirdi. Ama böyle bir sorunun bugün üzerinde durmaya değer bir önem taşımadığını olaylar bize sonradan gösterdi. Devlet Başkanlığı makamının partilerüstü bir niteliğe kavuşturulması hususunda muhalefette iken o kadar direnen Bayar, ne yazık ki iktidara geçtikten sonra, birçokları ile beraber bu ilkeyi de bir köşeye attı, unuttu. Resmen Parti Başkanlığından çekildi ama davranışları ile sonuna kadar koyu bir partizan olarak Çankaya'da oturdu, yüksek makamının kendisini zorladığı temel görevlerden hiçbirini yerine getirmedi. İlk zamanlar el altından, sonraları açıkça partisini korudu. Meclisten çıkarılan antidemokratik kanunların bir tekini olsun veto etmeyi düşünmedi. Muhalefete karşı alınan tertipleri her zaman yürekten tasvip etti. 1954 seçimlerinden sonra, ilk hükümet toplantısında :

— İnce demokrasiye artık paydos!

diyebildi. Sonra, eline geçirdiği DP markalı bir bastonu, milletle alay edercesine, her gittiği yerde salladı durdu. 1950 yılının Çankaya Köşkünü bile yadırgayan alçak gönüllü, ülkücü, varlığını ulusa adamış Bayar'ı altmış beş yaşından sonra on yıl içinde adım adım geriliyecek, geriledikçe de kendi kendini inkâr edercesine değişecek, bambaşka bir niteliğe bürünecekti. Atatürk ilkeleri uğruna canını fedaya hazırmış gibi görünen, İnönü'yü, Atatürk'ü unutturmaya çalışmakla suçlandıran Bayar, bir gün gelecek, iktidarı bırakmamak kaygı-

sı içinde bütün dediklerinin tersini yapar ve yaptırırken, zor kullanarak yapıştığı koltuktan yine zorla atılacaktı.

Evet, o akşam Bayar'ın bulunup bulunmadığını hatırlayamadığım Edirneli Demokratlar toplantısını Adnan Menderes başından sonuna kadar izledi. Genel Başkanlarını ilk defa iktidar sorumunu da yüklenmiş olarak karşılarında gören partililerin dertleri büyüktü. İçlerinden biri bu dertleri dile getirmek üzere ayağa kalktı, uzun uzun konuştu. Onu dinlerken anladığıma göre bu arkadaş «iktidar» kavramına sözcüğün sözlükteki anlamını vermek eğiliminde idi ve Edirne'nin kalkınmasını en önemli bir memleket dâvası olarak görüyordu. Yıllardanberi ihmal edilmişti şerhat şehrimiz güzel Edirne. Savaşlar, göçler, işgaller yoksul düşürmüştü burayı. Sınıra yakın bulunması yüzünden eski hükümetler üvey evlât gözü ile bakmışlardı Edirneye. Bir gün buralarda yine savaşmak zorunda kalamaz mı idik? Buralar yeni baştan yakılıp yıkılamaz mı idi? O halde ne diye para harcamalı, masrafa girmeli idi? Eski hükümetlerin böyle düşündükleri için Edirne'yi kendi haline bıraktıklarını sanıyordu DP'li vatandaş. Yeni iktidar bu zihniyeti yıkmalı, buraları baştanbaşa bayındır kılacak tedbirleri bir an önce kararlaştırmalı, hemen işe koyulmalı idi. Ne olabilirdi o tedbirler? Vatandaşın bu konuda kesin bir düşüncesi yoktu. Meyvacılık, hayvancılık, konserve endüstrisi ve daha ne bileyim, birçok alanlarda sayısız imkânları vardı bölgenin. Yeni iktidardan Edirne'ye öncelik tanınması bekleniyordu.

Başbakan bu isteklere uzun bir konuşma ile cevap verdi. Doğrusu, çok güzel konuştu Menderes. On yıllık iktidarı boyunca en beğendiğim konuşmayı o akşam yaptı diyebilirim. Yeni Başbakan, serhat şehri olduğu için buranın kasden ihmale uğradığı düşüncesini paylaşmıyordu. Her karış toprağımız gibi Edirne de yurdun ayrılmaz bir parçası idi. Ne var ki yeni iktidar her kentimizi, her kasabamızı, her köyümüzü kalkındırmak görevi ile işbaşına gelmişti. İlkin hangi alanda,

hangi konuya el atacağız, hangi bölgeye öncelik tanıyacağız? Bu, Türkiye ölçüsünde derin etüdleri gerektiren bir hesap ve bir program meselesi idi. Parti toplantılarında hemen karara bağlanıverecek kadar basit sayılmamalı idi dâva. Edirneliler müsterih olsunlardı, yeni hükümet çalışmaya koyulmuştu. Ekonomik kalkınmamız gerçekleşmeye başladığı zaman, bütün vatandaşlarla beraber onlar da hayat düzeylerinin günden güne yükseldiğini göreceklerdi.

Taşıdığı sorumun ağırlığını bilen, dürüst bir devlet adamına yaraşır bulduğum bu konuşma, salondaki Demokratları pek memnun etmedi galiba. Alkışlarla, bravolarla fazla çınlamadı ortalık. Hayal kırıklığına uğramış bir hali vardı kalabalığın. Parti üyeleri başkanlarının ağzından her halde «yapacağız, edeceğiz» gibi kesin vaadler dinlemek umudu ile toplanmışlardı oraya. Seçim kampanyası boyunca seçmene karşı kullanılan taktiğin hep öyle sürüp gideceğini düşünüyorlardı. Şimdi ne diyeceklerdi halka?

— Başbakanımız geldi. Memleket dâvaları hakkında bizleri aydınlattı. Bunların çözümü yıllara bağlı imiş. Hesap edilecek, kitap edilecek, sonra işe başlanacak. Sabırlı olalım vatandaşlar!

Bu söz DP'ye oy verenleri çileden çıkarır, CHP'nin de ekmeğine yağ sürerdi.

— Hani, derlerdi bunlar, iktidara gelirlerse memleketi altı ayda cennete çevireceklerini söylüyorlardı? İşte geldiler, aradan da bunca zaman geçti, bakın şimdi dil değiştiriyorlar. Maksatları oylarınızı toplayıp yerimizi kapmaktı. Sizin hayrınıza bir şey yapamaz bunlar. Hesap, kitap hepsi bizde. Biz, belki ağır fakat güvenli adımlarla yurdu kalkındırıyorduk. Hiç değilse tutamıyacağımız vaadlerle sizi aldatmıyorduk. Gerçek durumu iyi gör sevgili vatandaş ve gelecek seçimlerde ona göre davran!

Demokrat Parti alt basamaklarında yer alan görevliler, Menderes'i dinledikten sonra, CHP muhalefeti karşısında za-

manla ağır kayıplara uğramaktan korkmuş olmalı idiler. Aralarında seçim vaadlerini kendi öz çıkarı yönünden değerlendirenler de vardı şüphesiz. Bankalara emir verilecek, bölgeye yağmur misali kredi yağacak, bir yandan fabrikalar, yeni tesisler kurulurken bir yandan da onlar çimleneceklerdi. Menderes'in konuşması bütün umutları söndürür bir nitelik taşıyordu. Toplantı hazin denemezse de az neşeli bir hava içinde dağıldı.

Edirne Valiliğine 14 Mayıstan sonra atanan eski komşum emekli Albay Emin Akıncı, Devlet ve Hükümet Başkanlariyle yanındakilere şatafatsız bir yemek verdi. Pek konuşulmayan sofrada daha çok bir Bulgar saldırısı ihtimalinden söz ediliyordu. O zamanlar Stalin'in komünizmi silâh gücü ile yayma politikası bütün dünyayı düşündürüyor, önlem almaya zorluyordu. Bulgaristan bir Rus peyki idi ve durup dururken Türkiye'ye bir anda muazzam bir göçmen kafilesi göndermişti. Henüz NATO'ya da alınmamıştık, her an başımıza bir iş açılabilirdi. Yurtseverliğini yakından bildiğim Albay Emin Akıncı, Trakya'yı savunabilmek uğruna gerekirse maki harbini de göze alabileceğimizi söylüyordu. Fakat bir maki savaşı için halkı ayrıca teşkilâtlandırmalı, eğitmeli ve.. silâhlandırmalı idi. Bu silâhlandırma tasavvurundan Bayar'ın pek hoşlanmadığını farkeder gibi oldum. O zaman yurtta dirlik düzenlik nasıl sağlanırdı? Bu yüzden bir gün devletin de başına iş açılmaz mı idi? Konu değiştirildi ve zaten ağır aksak yürüyen sohbete son verilerek yatıldı.

Ertesi sabah, güzel Edirne'nin bakımsız anıtlarına bir göz atarak İstanbul'a doğru yola çıkarken, Bayar, çaresiz kalmış bir adam edası ile içini çekti :

«*Devlet merkezi iken el üstünde tutulmuş, devlet uzaklaşınca kendi haline bırakılmış. Bu işin hülâsası budur.*» dedi.

Menderes'in Edirne'deki konuşması beni sonraları bir hayli düşündürdü. Başbakan her uğradığı yurt köşesinde şüphesiz benzer dileklerle karşılaşıyor, DP alt basamaklarının

baskısına uğruyordu. Edirne'de söylediklerini belki başka yerlerde de tekrarlamış ve bunların hoş karşılanmadığına dikkat etmiş olmalı idi. Hesap kitap politikasında direnildiği takdirde partinin güçten düşeceğini ona hatırlatanlar da çıkmıştı her halde. Ne demekti plân, ne demekti program? Kütahya'da kurulacak bir şeker fabrikasının Erzurum'a gözle görülür bir yararı dokunacak mı idi? Plâna göre sıramız gelecek diye seçmenler dört yıl, beş yıl, on yıl sabrederler mi idi? Şunun şurasında 1954'e ne kalmıştı? Demokrat Partiye umut bağlayan vatandaşı kırmamalı idi. Vatan, millet ve memleket çıkarları bakımından buna hiçbir partinin hakkı yoktu.

Edirne'de yaptığına benzer konuşmaları bir - iki yerde daha tekrarlamış olsa bile Menderes çabucak fikir değiştirerek hesabı kitabı bir yana iten, yer yer kısa süreli sonuçlar beklediğini bildiğimiz o gelişigüzel politikayı benimsedi. Ne yapsındı? Böyle istiyordu çevresi. Çevresine karşı duracak bir fikir ve prensip adamı değildi o. Topluma yararlı olduğuna inandığı belli bir amaç uğruna yorucu, yıpratıcı savaşları göze almaktansa, olayların baskısı altında eğilip bükülerek günlük tedbirlerle kolay fakat geçici başarılara ulaşmak yaradılışına da daha uygun düşüyordu. Çevresi zorlasa idi Menderes acaba metotlu ve disiplinli bir kalkınma politikasını göze alabilir mi idi? İktidarının henüz başlangıç aylarına raslayan o Edirne konuşmasını, bir tesadüf eseri dinlemiş olmasa idim, bu soruya kesin olarak «hayır!» diyebilirdim. Fakat insanları ve olayları incelerken objektif davranmaya önem veren biri sıfatiyle söyleyebilirim ki, içinde yaşadığı ortam zorlasa idi, Menderes bambaşka bir yönün adamı olmayı mutlaka denerdi.. Başarı kazanırdı, ya da kazanamazdı, ayrı konu. Ama her halde denerdi.

Bu dediklerimi bir nevi bilinenin tekrarı, bir Palisse gerçeği sayabilirsiniz. Ortam zorladıktan sonra ona karşı kim dayanabilir? Değil mi? Ne var ki, geri kalmış toplumlarda ekonomik kalkınma hamlelerini yönetecek siyasal kadro pren-

sip sahibi kimselerden yana zengin değilse, iktidar sorumunu taşıyan ülkücü bir lider, çevresine uymaz. Tersine, elinden geldiğince direnir, yapamayacağını görünce de çekilir. Birtakım yetenekleri ve başlangıçta iyi niyetleri olan Menderes, yazık ki bu karakterde bir adam değildi. Dayandığı siyasal kadro da prensip sahibi güçlü kişilerden yana bir hayli fakirdi. Bu yüzden çıkarcılar yöneticileri, yöneticiler çıkarcıları ve hepsi birden toplumu sürükleyerek, milletçe işte o bildiğimiz yere kadar yuvarlandık.

Yeni iktidarın ikinci yılında Bayar'la beraber Ege Bölgesinde bir yurt gezisine daha çıktım. Eskişehir üzerinden Kütahya, Balıkesir, Manisa, Aydın, Nazilliye uğradık. Dönüşte iki gece de İzmir'de kaldık. Muhalefette iken Demokratlar şiddetle tenkid ettikleri için bindiğimiz trenin rengi beyaz değildi ama nihayet bu da her türlü konforu yerinde, özel bir trendi. Cumhurbaşkanı, yanına Tarım Bakanı Nedim Ökmen'i, Millî Eğitim Bakanı Nuri Özsan'ı (Muğlalı hemşehrim), bir de şaşacaksınız, Adanalı milyoner Hacı Ömer'i almıştı. Uğradığımız yerlerde halk Bayar'a 1950'den önceki kadar değilse de, yine büyük sevgi gösterilerinde bulunuyordu. Buğday fiyatları üç kuruş artırılmış, Ziraat Bankası kredi musluklarını iyice açmıştı. Buna rağmen sonu gelmiyordu isteklerin. Bir yerde şeker fabrikası mı var, orada pancar fiyatlarının düşüklüğünden sızlanıyordu üreticiler. Başka bir yerde şeker fabrikası mı yok, oraya mutlaka kurulmalı idi bir tane. Her indiği istasyonda karşılayıcıların hücumuna uğruyordu Bayar. Kimi partililer arasında bir el öpme yarışıdır gidiyordu. Yaver Albay Nurettin Alpkartal, bu gibi gösterilerden Bayar'ın hoşlanmadığını söyledi ise de ben o gezide bu sözlere hak verdirecek bir sahneye tanık olduğumu hatırlamıyorum. Önünde yerlere kadar eğilip şapur şupur ellerine sarılanlara Bayar herhangi bir tepki göstermiyor, bu davranışları hiç de yadırgamıyordu.

Şurada burada hafiften gericilik hareketleri başladığı du-

yuluyordu. Aydın ili sınırları içinde bir yerde trene atlayan uyanık bir öğretmen, Kur'an kursları adı altında ilkokul yaşındaki çocuklara Arap harfleri öğretildiğini bana anlattı, idare organlarının bu hale göz yummasından acı acı dert yandı. Paris'te birkaç yıl yüksek öğrenim gördüğünü bildiğim Aydın Valisi Dilâver Argun da trende idi. Bir ara yanımıza geldiği zaman öğretmenin şikâyetini tekrarladım. Argun'dan durumla ilgileneceğine dair birkaç tatlı söz beklerken, o hiç oralı olmaksızın :

— Ne yapalım, şimdi demokrasi var!

demez mi? Aman Vali Bey, nasıl olur? Memlekette bir eğitim birliği kanunu yok mu? Bacak kadar çocukların kafasını örümcek ağlariyle örmek hürriyeti mi demekti demokrasi? Bayar, hayretler içinde bakışlarımı kendisine çevirdiğimi görünce yüksek bir hakem edası ile tartışmayı kesti: Bana hak veriyordu. Olamazdı böyle şey. İnkılâp kanunları yürürlükte idi ve onlara karşı gelinmesine göz yumulamazdı.

Bu sözler üzerine susmakla beraber, Cumhurbaşkanının düşüncesini Argun pek de ciddiye alır görünmedi. Sorumlu hükümet üyeleri tarafından bu ve benzeri konularda birtakım direktifler verilmiş olmalı idi kendisine. O direktifler hakkında Bayar ya bilgisizdi, ya da bilgisizmiş gibi davranmayı «zeminü zaman» a daha uygun buluyordu. Her halde Bayar'ın gözünde Atatürk ilkeleri bir biçim sorunundan öteye pek bir değer taşımıyordu. Bu tutumunu sonraları, kara sakallı Ticaniler Atatürk heykellerine saldırmaya başladığı zaman daha yakından görecektik. Memlekette devrimler (milletçe benimsenmiş, benimsenmemiş olanlar) diye ikiye bölünebilirdi. Yobazlar körpe dimağları birtakım hurafelerle zehirleyebilir, olumlu düşünceye sırt çevirebilir, hattâ devrim Türkiyesi içinde bir Ortaçağ saltanatı kurabilirlerdi. Fakat Atatürk heykellerine dokunmak? İşte bu olamazdı. O zaman devletin çelik kolu yakalarına yapışır, yobazlara hadlerini bildirirdi. Bu, düpedüz biçimle ilgili bir devrim anlayışı idi. Ay-

nı anlayışla paralara pullara Atatürk'ün resimleri yeniden konmuş, büyük kurtarıcıya haşmetli bir Anıt-Kabir yapılmıştı. Devrimler orasından burasından kırpıla kırpıla kuşa benzetilecek olduktan sonra kentlerimizi, kasabalarımızı süsleyen Atatürk heykellerinden ve anıtlarından toplumumuza ne gibi bir yarar bekleyebilirdik? Hele bir de onları devlet gücü ile korumak zorunda kalırsak! Devlet gücü, kanun gücü ile üzerine titreyerek asıl koruyacağımız devrim ilkeleri değil mi idi? Oysa, bakınız, Batılı eğitim görmüş, aydın kişi bilinen yöneticilerimiz bile bu noktaya boş veriyorlardı.

Gezi boyunca, öğle yemeklerinden sonra Cumhurbaşkanı kompartımanına çekiliyor, bir süre dinleniyordu. Ben, çok defa salon-vagonda pencere yanına oturuyor, Nuri Özsan ve Nedim Ökmen'le gevezelik ederek etrafı seyrediyordum. Manisa dolaylarında bir yerden geçerken, Bayar'ın kalkma zamanına yakın, karşı dağların ardında gökyüzüne doğru yükselen esmer renkli bir bulut görünmesiyle Ökmen yerinden kalktı, telâşlı adımlarla yandaki vagona doğru seğirterek ortalardan kayboldu. Ege güneşinin cömert ışınlarını sindire sindire kaygısızca emen gürbüz tarlalar üzerinde bir ölüm habercisi gibi somurtuyordu o kara bulut. Her halde bir orman yanıyordu çevremizde ve Tarım Bakanı Ökmen, ilk istasyonda treni durdurarak telefonla ilgililerden bilgi edinmek üzere hazırlanmaya gitmişti. Ciddî bir durum varsa belki valizlerini indirip bizi bırakacak, sorumluların başında, alınması gerekli tedbirlerle ilgilenecekti. Çoğu tarla açmak amaciyle gerçi yurdumuzda her yıl bunun gibi yüzlerce orman yangını çıkarıldığını biliyorduk. Yurdumuz gitgide çölleşiyordu. Bir gün gelecek, toprağımız nüfusumuzu beslemeye yetmeyecekti. Aritmetik bir gerçekti bu. Dâva, bir Tarım Bakanlığı, hattâ bir hükümet, bir parti dâvası değil, tüm varlığımızla ilgili düpedüz bir ölüm - kalım dâvası idi. Fakat ne de olsa,

yurdu iliklerine kadar için için kuruttuğunu bildiğimiz büyük orman faciasının bir örneğini gözleriyle gördüğü zaman sorumlu bir Bakan yerinde duramaz, hiç değilse işte böyle Nedim Ökmen gibi telâşa kapılır, çaresizlik içinde ilk istasyonda trenden atlayarak ilgilileri uyarmaya koşardı.

O gün Bayar biraz gecikti. Vadileri aşmış, düz ovada bir hayli ilerlemiştik. Ölüm habercisi kara duman uzaklarda görünmez olmuştu artık. Telâşlı adımlarla gittiği yerden Ökmen salona döndüğü zaman Bayar hâlâ ortalarda yoktu. Tarım Bakanı korkulu bir rüya görmüş de yeni uyanmış bir adam heyecanı ile geniş bir «oh!» çekti. Meğer Cumhurbaşkanı vaktinde kalkar da orman yangınını farkederse kendisini haşlar diye korkarmış. Bu imiş demincek telâşla ortalıktan kaybolmasının nedeni.

Şimdi düşünüyorum :

İlâhi Ökmen, diyorum. O kara suratlı ölüm habercisi yangın bulutunu görse idi Bayar seni haşlayabilir mi idi? Hakkı var mı idi buna? Memleket ormanlarını sen mi yakıyordun? Sen mi idin orman yakıcılarına göz yuman?

Ormanları, soyut demokrasi kahramanları, halka peşkeş çekiyordu. Oy avcıları idi fakir köylüyü orman suçlarına azmettirenler. Onlara karşı koymaya senin gücün yeter mi idi?

Trende Adanalı pamuk ağalarından Hacı Ömer'in de bulunduğunu biliyorsunuz. Kıravatsız gömleği, uzamış tıraşı, elinden düşürmediği tesbihi ile tam bir hacıya benziyordu Omer Ağa. Kendi halinde, alçak gönüllü bir dış görünüşü vardı. Sanırım içi de öyle idi. Bilmeseniz, bu adamın servet-ü saman sahibi biri olamayacağına dair kolayca bahse tutuşabilirdiniz. Gezi boyunca, hayat hikâyesini parça parça kendi ağzından dinledim. Özeti şu: Kayserili fakir, çok fakir bir ailenin çocuğu idi. Genç yaşında Adana'ya gelmiş, amelelik ederek geçimini sağlamaya koyulmuştu. Meto'ların pamuk deposunda gündeliği 85 kuruştan mı ne balyalama işlerinde

çalışıyordu. Kazancını tüm harcamıyor, az da olsa bir kısmını biriktiriyordu. Servetinin temelini bu tasarruf felsefesine oturtur görünüyordu. Hayatta her şey hesaba, kitaba dayanmalı idi. Onun yaptığı hesaplara göre en az bir milyon lirası olmayan bir adam, özel otomobil sahibi olamazdı. Olursa, elindeki ana sermayeden harcıyor demekti; bir gün iflâsa mahkûmdu.

Ama her gün arttıracağı beş-on kuruşlarla (onları en verimli işlere yatırsa bile) bir adamın nasıl milyon biriktirebileceğini de benim havsalam almıyordu. Kaç ışık yılı gerekirdi o düzeye varabilmek için? Sayın Ağa, işte cebir denkleminin bu yanını pek açıklamıyor:

— Para kazanmak kolay şey. Bir kere püf noktayı yakaladın mı, artık o öyle kendiliğinden yürür gider! diyordu.

Gezinin sonuna doğru ağayı bir üzüntülü gördüm. Salonvagonda pencere yanına oturmuş, bir elinde tesbih, dut yemiş bülbül gibi susuyordu. Hayrola, ne vardı? Karadenizde gemileri mi batmıştı? Hayır, gemileri batmamıştı henüz. Yalnız, Celâl Bayar kendisine dostça birkaç söz söylemişti de onun üzerine düşünceye dalmıştı. Bayar'ın söyledikleri öğrenilince, Hacı Ağanın geziye çağırılış nedeni de kendiliğinden ortaya çıkıyordu. Çok basitti mesele: Hükümet, Çukurova'da yeni ve muazzam bir fabrika (her halde bir tekstil fabrikası) kurmak kararında idi. Bu girişime (teşebbüse) devlet ve özel sektör elele katılacaklardı. Bayar, Hacı Omer'in on milyon lira koyarak işe ortak olmasını istiyordu. Ben, ağanın kaykısını on milyonu bulmakta güçlük çekeceği düşüncesine bağlamak eğiliminde idim, hattâ:

— Ne üzülüyorsun? Adamın boğazına sarılmazlar a. O kadar param yok dersin, olur biter!

diyerek Hacıyı teselliye hazırlanıyordum. Meğer ne budala, ne dünyadan habersiz adammışım ben! Başını iki yana sallayarak içini çeken Hacı :

— On milyon kolay! Hadi verdik. Peki, ya bunun faizi ne olacak? demek suretiyle, büyük derdini açığa vurdu.

Böyle işlere aklım ermezdi ama, Ömer Ağayı düşündüren kaygının arkasında onun «püf nokta» deyimi ile belirttiği temel ekonomi kuralını uzaktan kavradığımı sanıyorum. «Para kazanmak, zengin olmak» metotları üzerinde kitap yazan kazandıran «on paranın kıymetini bilmiyen Osmanlı olamaz» vecizesi bunun yanında pek ilkel, pek çocuksu bir düşünce sayılmalı idi. Yetmezdi on paranın kıymetini bilmek zengin olmaya. «Damlaya damlaya göl olur» demişlerdi atalarımız. Bu söz de yurdumuz koşullarına uygun, ileri ve gerçekçi bir ekonomi anlayışını yansıtmıyordu. Çoktan arkada bırakmıştık o çağları. Manda arabasına umut bağlayamazdık. Uçak hızı ile kalkınacaktı iş adamlarımız. Damlaya damlaya göl olur muydu hiç? Göl dediğin çağlaya çağlaya meydana gelirdi. Para parayı çekmeli, hattâ kerpetenle sökmeli idi. Ne idi on milyonun faizi? Yılda üç yüz bin mi, beş yüz bin mi, bir milyon mu?

O gezide duyduğum, Adana'daki fabrika işinin nasıl geliştiğini pek izleyemedim. Sanırım, teşebbüs gerçekleştirildi ve Hacı Ömer de herhalde kurucu ortaklar arasına katıldı. Trendeki karamsar düşüncelerine sonraları kendisi de kimbilir ne kadar gülmüştür diye düşünüyorum şimdi. Zaten gezi, İzmirde sona erdiği zaman, Hacının keyfi de yerine gelmeye başlamıştı.

Bayar Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Adnan Menderes hükümet ve parti genel başkanlıklarına getirildi ise bunu sırf Menderes'in kişisel ihtirasına bağlamak yanlış olur kanısındayım. Başlangıçta, Menderes, iktidar uğruna gözleri kararmış bir adama hiç de benzemiyordu. 14 Mayıs ertesinde hükümetin nasıl kurulacağı sorunu parti kodamanları arasında tartışılırken, kendisi Başbakanlığı Fuat Köprülü'ye kabul et-

tirmek için uğraştığını, ancak Köprülü'nün kesin reddi üzerine görevi «mecburen» yüklenmek zorunda kaldığını bir gün, yanında Samet Ağaoğlu bulunduğu halde, bana anlatmış, hattâ :

— Öyle değil mi Samet?

diyerek Ağaoğlunun sözlü onayını da sağlamıştı. Hükümet Başkanlığına hevesli görünmediği o günlerde Menderes acaba içten mi davranıyordu? Köprülü'nün hükümet yönetimini becceremeyeceğini, ilk ağızda «peki» dese bile aradan kısa bir süre geçer geçmez iktidarın yine kendine «tevecciih» edeceğini biliyordu da yaptığı sadece bir nazlanmadan mı ibaretti? Gerçek iktidar hırsının insanı, ne korkunç şüphelere sürükleyeceğini bilenler, yukarıdaki sorulara tereddütsüz evet cevabını veremezler. Ya Köprülü Başbakanlığı kabullenir ve benimserse? Ya hükümet başında başarı sağlarsa? Ya, arada bir üçüncü kişi çıkar da oraya yerleşiverirse? Gerçekten hırslı bir adam, hazır fırsat çıkmışken, bu şüphelerin altında ezilmek acısını kolay kolay göze alamazdı. Evet, başlangıçta Menderes hırslı bir adam değildi. Ruhunda diktatörlük mayası da yoktu. İşin kötüsü, o, bir liderde bulunması gerekli niteliklerden de yoksundu. Lider olabilmek için her şeyden önce bir inanca bağlanmalı ve sürükleyici bir gayretle, o inancı halk önünde temsil edebilmeli değil miydi? Oysa, hayatı boyunca neye inanmıştı Menderes? Genç yaşında Serbest Fırka'ya girerken, bir fikrin savunulması hareketine mi katılmıştı? Katıldı ise, sonradan niçin o fikre karşı olduğunu bildiği CHP'ye geçmiş ve tek partinin kanatları altında sessiz sadasız, yıllar yılı kuzu gibi oturmuştu? Lider niteliğinde bir adam yapar mıydı bunu? Belli bir özgürlük düzenine özlem duyan güçlü bir politikacı parti kurup başına geçmek için eski partisinin iznini mi beklerdi?

Doğrusunu ararsanız, Menderes, çoğu varlıklı aile çocukları gibi genç yaşında buyurma zevkini tatmış, çevresi tarafından el üstünde tutulmuş, nereye çekersen kolayca oraya

gelir, yuvarlak yaradılışlı bir adamdı. Bu huyunu o da bilir ve herkesi az-çok kendi gibi sanırdı. Birtakım değerler uğruna türlü nimetleri tepecek, ya da acıları göze alacak karakterde insanlar bulunabileceğini pek düşünmez, düşünse bile — tahammül sınırlarını bilmediği için — bunları istediği yöne çevirmek gayretiyle her çareye başvurarak sonuna değin uğraşmaktan yine de kendini alamazdı.

Kimilerine ihsanlar dağıtırken, bakardınız, kimilerini tehdit eder, ya da ezalar içinde kıvrandırırdı. Aynı kimse üzerinde çeşitli metotları arka arkaya denediği de olurdu. Karşısında birini direnir gördü mü, ona ima yolu ile bir şeyler vaadeder, bir sonuç alamazsa derece derece «hizaya getirme» tedbirlerine başvururdu. Bunlar arasında en etkililerden biri de adamın «yakışıksız» bir davranışına dair elinde bir delil bulunduğunu o adama duyurmaktı. Bu maksatla, partili arkadaşları dahil, birçok politikacılar hakkında zengin bir dosya biriktirmişti on yıl içinde. Nimet, ihsan, ya da ceza tehditleri ile yola gelmeyenler üzerinde bu son tedbirin oldukça yararlı sonuçlar verdiği görülmüştür.

Ne yazık ki, elinde adamları birer oyuncak gibi kullanmaya heveslenen Menderes, onlardan önce kendisi, yaşadığı ortamın bir oyuncağı haline geldiğini bir türlü anlayamadı, göremedi. Daha ilk günden başlayan çevrenin yalancı pohpohlarına çabucak kandı, Haremden ayrılmamış bir Osmanlı şehzadesinin birdenbire tahta çıktığı anın ruh hali içinde kendini her tuttuğunu koparır, her şeye gücü yeter bir büyük adam saymaya başladı. Muhalefet yıllarında onu eşit bilen, ona «sen!» diye seslenen arkadaşları, şimdi ceketlerini iliklleyerek karşısına çıkıyorlar, ona «beyefendi«, «zat-ı devletleri» gibi deyimlerle hitap ediyorlar, üstelik her fırsatta kendisinin bir dâhi olduğunu tekrarlıyorlardı. Yakın arkadaşları arasında eski tutumunu değiştirmeyen, benim bildiğim bir Köprülü, bir de Karaosmanoğlu kalmıştı. Ve Menderes'in yavaş yavaş tahammülü azalıyordu bu arkadaşlarına karşı.

Yaşça kendinden büyük olan Köprülü'yü, kaç defa yüksek sesle gözlerimin önünde azarlamıştır.

Ayrıca hükümette olsun, DP Meclis Grubunda olsun, kişiliklerini ve siyasal inançlarını koruyan bir azınlık da vardı. Gittikçe göze batıyor ve Menderes'i de, çevresini de rahatsız ediyordu bu gibi kimseler.

Dik kafalılardan kurtulma savaşı, yeni iktidarın ilk haftaları içinde başladı. İlk ayrılan, Millî Eğitim Bakanı Avni Başman oldu. Avni Başman kültürlü, bilgili, uygar kafalı ve karakter sahibi bir adamdı. Uzun yıllar hizmet ettiği Millî Eğitim ailesini yakından tanıyordu. Menderes nedense Teknik Öğretim Genel Müdürü Rüştü Uzel'e takıldı durup dururken. Durup dururken deyimini belki de yerinde kullanmıyorum. Çünkü Galatasaray Lisesinden hocam olan Rüştü Uzel de, Millî Eğitim ailesi içinde bilgisi, çalışkanlığı ve dürüst karakteri ile tanınmış bir adamdı. Hatır, gönül dinlemez, kimsenin önünde eğilip bükülmezdi. Hizmet süresi boyunca kimi politikacıların düşmanlığını kazanmış olabilirdi. Ne demişlerse demişler, her halde bunlar kışkırtmışlardı Menderes'i. O da Başman'dan Teknik Öğretim Genel Müdürünü değiştirmesini isteyince, Uzel'in gerçek değerini bilen Millî Eğitim Bakanı haksız bir işlemi yapmamakta direnmiş, böylece hükümet içinde Başbakana karşı ilk kafa tutma olayı patlak vermişti. Çevresi, Menderes'i habire kurcalıyor, o da küplere biniyordu. Ne demekti? Koskoca bir Başbakan, bir genel müdürü değiştiremez miydi? Olur muydu böyle şey? Olurdu ya. Demokratik bir rejimde bir Başbakan bir genel müdürü nedensiz olarak değiştirmesi için bir Bakan arkadaşına ricada bile bulunamazdı. Başman, direndi, Menderes direndi. Sonunda birincisi Başbakana boyun eğmektense, hükümetten ayrılmayı yeğ buldu.

Aradan kısa bir süre geçince, az-çok benzer koşullar altında Nihat Reşat Belger'in de Avni Başman'ı izlediğini gördük. Menderes, kıramayacağı bir arkadaşının akrabasını Sağ-

lık Bakanlığı Müsteşarlığına getirmek istiyordu. Bu işi bir telefon emriyle yaptırılıverecek kadar basit ve olağan sayıyordu. Oysa, Belger'in havsalası almıyordu böylesine alaturka işlemleri. Bir Bakan, durup dururken sırf eş dost hatırı için bir telefon emriyle en yakın çalışma arkadaşını değiştirmek zorunda kalsın, bu nasıl bir hükümet ve devlet anlayışı idi. Nihat Reşat, belki bir kapristir, geçer diye düşünerek birkaç gün aldırmamazlık etti. Fakat telefonların ardı arası kesilmiyor, Menderes onca işleri arasında Sağlık Bakanlığı Müsteşarının durumunu yakından kovalıyordu. Bir haysiyet meselesi olmuştu bu artık. Nihayet Belger dayanamadı:

— Sorumunu taşıdığım Bakanlıkta Müsteşarımı, yukarının emriyle değiştiremem. İstifa ediyorum! dedi ve şapkasını aldığı gibi çekti gitti.

Demokrat Parti iktidarı boyunca, karakteri gereği, Başbakana «eyvallah» diyemediği, ya da onunla bir fikir ve prensip anlaşmazlığına düştüğü için hükümetten ayrılan devlet adamlarını saymaya kalksak iki elimizin parmakları bu işe yeter de artar herhalde. Şimdi düşünüyorum da yukarıdakilerden başka bir General Fahri Belen'i, bir Ekrem Hayri Üstündağ'ı, bir Osman Şevki Çiçekdağ'ı hatırlıyorum. İki üç kişiyi de unutmuş olabilirim. Bunların dışında, hükümette görev alan Bakanların ezici çoğunluğu, Menderes'e yüzde yüz bağlı, o ne derse yapmaya hazır, gel dediği zaman gelen, git dediği zaman da giden uysal kimselerdi.

Bu, şüphesiz daha ziyade Parti Meclis Grubunda esen havanın bir sonucu idi. Grupta da düşündüğünü çekinmeksizin söyleyen, belli fikir ve prensiplere bağlı kimseler azınlıkta idiler. Çoğunluk bunlardan hoşlanmaz ve hoşlanmadığı için de Menderes'e daha çok sokulur, onu körükörüne desteklemek ihtiyacını duyardı.

On yıl içinde D.P. Meclis Grubu, bir defa, bir tek defa Başbakana karşı açıkça cephe alır gibi oldu. Enflâsyonun ve orsa boca gidişin pek göze battığı 1955 yılının bir kasım gece-

si Grup toplantısında kıyametler koptu. Bakanlar birer birer kürsüye çağırılıp istifa ettirildiler. Menderes de :

— Aslanlarım, siz isterseniz memlekete hilâfeti bile geri getirebilirsiniz! diyerek, şahlanan Grubu okşamak suretiyle yatıştırmaya çalıştı. Enflâsyonun durdurulacağına, anti-demokratik gidişe son verileceğine, hukuk devleti koşullarının gerçekleştirileceğine dair kesin vaadlerde bulundu. Candan sevdiği Bakanlarını feda etmek pahasına kendi durumunu ancak kurtarabildi. DP Meclis Grubu o geceki celâdetini devam ettirebilse idi de Menderes hükümetini toptan düşürse idi, rejimimizin kaderi iyiye doğru gelişebilir mi idi? 27 Mayıstan önce de, sonra da bu soru üzerinde duranlarımız çok oldu. Tarafsız yazarlar, genel olarak, Başbakanı da içine alacak temelli bir değişiklik o zaman hayırlı bir gelişmeye yol açabilirdi düşüncesini hâlâ paylaşırlar. Henüz büsbütün yıpranmadığı bir sırada Menderes'i iş başından uzaklaştırsa idi, DP Meclis Grupu, yurdumuzda kurmaya çalıştığımız özgürlük ve kontrol düzenine iyi bir yön verebileceği inancını birçok aydınlarımız benimsemişlerdir. Aralarında, hattâ 27 Mayıstan az önce Menderes çekilse idi yine geç kalınmış olmazdı, diye düşünenler de vardır.

Oysa geçmiş olaylar üzerinde çeşitli varsayımlara (faraziyelere) kalkışarak şöyle olsa idi böyle olurdu yollu hiçbir zaman ispatlanamaz birtakım sonuçlar aramanın belki zihin açıcı ve oyalayıcı bir yanı bulunduğunu kabul etmekle beraber, bu gibi uğraşılarla yurdumuza bir yarar sağlanabileceğini ummuyorum. Toplum hayatında önemli olan, zararlı gördüğümüz davranışlar üzerine etki yaparak onlara zamanında olumlu bir yön vermeye çalışmaktır. Tarihsel gerekirciliğe (determinizm'e) fazla kapılmaya gelmezse de, bu yapılamadı ise her halde yapılamaz olduğu içindir, diyebiliriz. DP Meclis Grubunun tüm şahlandığı o kış gecesi Menderes çekilmedi; çünkü bütün dış belirtelere rağmen Grup, Menderes'in değil, Menderes Grubun arayıp bulduğu bir oyuncaktı. Grup

çoğunluğu ise yaşadığımız sosyal, ekonomik ve siyasal ortamın bir yaratığından başka bir şey değildi. Menderes'siz edemezdi bu çoğunluk. Şayet onu düşürse idi, Grup er-geç bir başka Menderes bulmak zorunda kalacaktı. Birinci Menderes, ikinci Menderes, üçüncü Menderes, beşinci Menderes, on yıl içinde kurulan bütün Demokrat Parti hükümetlerinin aynı damgayı taşıması Menderes'in üstün kişiliğine değil, tam tersine, az renkli kişisizliğine yorulmalıdır. Toplumsal kaderimizi iyiye doğru geliştirecek tek yolumuz vardı bizim: Akıl yolu. O yolun haritasını Atatürk çağımız koşullarından aldığı ilham üzerine ana çizgileriyle önümüze sermişti. Biz haritayı bir yana attık, yolumuzu kendimiz buluruz, dedik. Devrim ilkelerine yan çizmeyi demokrasinin tâ kendisi sandık. Büyük çoğunluğu Doğu - İslâm uygarlığı geleneklerinden henüz kurtulamamış, yüzde yetmişi ilkokul eğitiminden yoksun bir ortamda yurt gerçeklerini hiçe sayan, tüm biçimsel bir sistemle bir özgürlük düzeni kurulabileceğine inandık. Daha kötüsü, içimizde gerçek özgürlüğün ne idüğünden habersiz görünen aydınlar da vardı. Ceplerinde Sorbonne diploması taşıyan hukukçular :

— Mademki çoğunluk öyle istiyor, o halde kız çocuklarını ne demeye okula göndermeli?

diyebiliyor ve bir kısım yurttaşların cahil kalmasını sağlayacak kanun tekliflerini Meclise sunmakta hiçbir sakınca görmüyorlardı. Demokrasiyi «çoğunluk ne isterse o olur» diye tanımlayan ünlü yazarlara raslıyorduk. Bu yargının «bireye ait temel haklara saygı göstermek» şartını unuttukları için sayın yazarlarımız gerçekte demokrasiyi değil, demokrasi ile ilişiksiz, kalıp halinde donmuş, azınlığı ve bireyleri hiçe sayan Tanzimat öncesi Saltanat düzenini tanımlamış oluyorlardı. O düzene de çoğunluk yürekten bağlı değil mi idi? O düzende de çoğunluk akıl yoluna karşı gelmiyor mu idi? Kara kaplı kitap dışında bir özgür düşüncenin varlığını kabul ediyor mu idi o düzenin çoğunluğu?

Fakat demokrasiyi bu zihniyetle anlamak ve anlatmak geçer akçe sayılıyordu yurdumuzda. Biz, demokrasinin Batıdaki tarihsel gelişiminden habersizdik, ya da habersiz görünmeyi çıkarımıza daha uygun buluyorduk. Sadece dürüst seçimler yapmak özgürlük düzeninin kurulup işleyivereceğini umuyorduk. Sistem işlemeyince de «vur abalıya!» diyerek yüklüyorduk bütün kusuru muhalefetin sırtına.

— Efendim seçimler yapıldı. Milletin yarıdan fazlası bize oy verdi. Muhalifler sussalar ya artık! Kulakları tırmalayan bu dırıltılar dinmedikçe biz nasıl çalışır, vatana, millete yararlı oluruz?.

İktidarın dert yandığı şikâyetler ise 1945'tenberi bir türlü ağızdan düşürülmeyen «hukuk devleti» ilkeleri üzerinde toplanıyordu.

1950 seçimlerinin hemen ertesinde hükümet programını efendice bir üslûpla CHP adına tenkid eden Faik Ahmet Barutçu'ya Adnan Menderes fena halde sinirlenmiş, kürsüye çıkarak :

— Biz millî irade ile buraya geldik. Sen ne yüzle kalkıp konuşabiliyorsun?

gibilerden bir çıkışla eski iktidara çatmış, birkaç gün önce Meclis kürsüsünden yaptığı vaadi unutarak, sonu gelmez bir devr-i sabık hikâyesine dalmıştı.

O gün Menderes'i çılgınca alkışlayan DP milletvekilleri, bu davranışları ile yıllar yılı millete vaadettikleri hukuk devletini, daha ilk adımda baltalıyorlardı.

On yıllık Demokrat Parti iktidarının nasıl farkına varmaksızın yavaş yavaş kendi bindiği dalı keserek sonunda tepetaklak yuvarlandığını «Atatürk İlkeleri Işığında Uyarmalar» adı altında topladığım yazılarımla elimden geldiği kadar göstermeğe çalışmıştım. Daha doğrusu, DP'nin başarısına yardım amacını güdüyordu o yazılar. Yönetici kadro üzerinde hiçbir olumlu yankı uyandırmayınca şimdi tümü birden bu

iflâsın nedenlerini bir parça olsun açıklayan bir belge halinde ortada kalakaldı.

Bu itibarla bugün burada 1950 - 1960 yılları olaylarını uzun boylu kurcalamayı gerekli bulmuyorum. Kaba çizgileriyle ele aldığımız zaman durumu galiba şöyle özetleyebileceğiz : 1946'dan 1950'ye kadar devrimler konusunda CHP'nin ne de olsa biraz çekinerek göze aldığı tavizciliği DP, hele 1954'ten sonra, korkusuzca alabildiğine ileri götürmüş, buna paralel olarak da muhalefete karşı, ilk zamanlar lâfta kalan baskı metotlarını, yine 1954'ten sonra, artırdıkça artırmıştır. Muhalefet ezildiği yerde demokrasi olamayacağını ayrıca söylemeye lüzum olmasa gerek. Devrim ilkeleri çiğnendiği bir Türkiye'de ise devlet otoritesinin bile ayakta duramayacağını, Demokrat yöneticiler, ne yazık, anlayamadılar. Burada anlayamadılar sözcüğünü, belki yerinde kullanmıyorum; «anlamak istemediler» demek daha doğru olacak. Evet, anlamak istemediler Çünkü, ilkin iktidara gelmek, sonra da iktidarda tutunabilmek için dayandıkları ortam öyle davranmalarını gerektiriyordu. Ortama yön veren koşullarla savaşacak yerde Demokratlar o koşulların sürükleyici gücüne boyun eğdiler. Yakın tarihimizi bu açıdan ele aldığımız zaman Atatürk devri ile Atatürk sonrası devri arasındaki başlıca ayrıcalığı da görmüş oluruz. Atatürk, «iktidar uğruna iktidar» ateşi ile yanıp tutuşan bir adam değildi. Tam tersine o iktidarı ancak bir ülkü uğruna istiyen ve kullanan bir büyük adamdı. Böyle olunca; topluma yön veren, toplumu felâkete sürükleyen iç ve dış koşullarla savaşmak, onları yenip değiştirmek görevini daha ilk günü benimsedi, ölünceye değin de yolundan şaşmadı. Ulusal egemenlik dediğimiz büyük dâva, Türk halkının ne dışarıdan, ne de içeriden sömürülmeksizin, efendice yaşayarak çağdaş uygarlık düzeni içinde alnının teri ile ilerleyebilmesi amacını güdüyordu. Bu da yalnız ve yalnız devrim ilkelerini tüm benimsemek, onları millete maletmekle gerçekleşebilirdi.

— Halk ne istiyorsa o olur!

diyerek bir kez devrimlerden taviz verilmeye başlandı mı, gide gide 1919 yıllarının kaos'u içinde yuvarlanmak tehlikesi ile her an karşılaşabilirdik. Müslümanlığın temel kuralların-dan habersiz bir adam nasıl İslâm topluluğu ile bağdaşamaz-sa, devrim ilkelerini benimsemeyen bir vatandaş da çağdaş uygarlık düzeyine ve demokrasiye ayak uyduramazdı. Evet, şüphesiz halk ne isterse o olacaktı. Fakat, gerçek çıkarı ne-rede olduğunu görebilmesi için ilkin halkın gözlerini örten ka-ra perdeyi yırtmak gerekiyordu. 1754 yılında Rousseau'nun, 1944 yılında da İnönü'nün dediği gibi bilgisizlik öyle korkunç bir zincirdi ki, onu boyunlarından söküp atamayanlar, ömür boyunca köle olarak yaşarlar ve en kötüsü, köleliklerini de farkedemezlerdi. Aşağı yukarı vatandaşlarının yüzde yetmişi bu durumda olan Türkiyemizde, her şeye rağmen, çok partili hayatı başarı ile yürütemez miydik biz? Yürütebilirdik, ama bir şartla: Devrim ilkelerini dimdik ayakta tutmak, bunlardan zerrece taviz vermemek şartiyle. Bugün de, yarın da, öbür gün de demokratik sistemi ancak bu şartla yürütebileceğimi-zi hiç unutmayalım.

Atatürk'ten sonra iktidar yerine oturanlar ,Atatürk'ün çizdiği yolu izleyebilecek yaradılışta insanlar değillerdi: Oy-le olsalardı, bugünkü güçlükleri biz çoktan atlatmış, yeni Türkiye'nin yapısını çok daha sağlam temeller üzerine yerleştir-miş bulunurduk.

Geçmiş olayları ele alıp birtakım varsayımlara (faraziye-lere) kalkışmaktan hoşlanmadığım halde, bakınız, işte yine konunun dışına sarktım; tekrar özür dilerim. Evet, Atatürk, kafasında tasarladığı bir büyük düşünceyi gerçekleştirmek uğruna iktidara gelmişti. Sonuna değin, hep bu amaçla ora-da kaldı. Ortalama yön veren, ortamı geriye iten koşulları de-ğiştirmeğe çalışırken halka yalan söylemedi. Bizim soyut de-mokrasi kahramanları ise «çoğunluk ne dilerse o olur» for-mülüne sarılarak hem iç ve dış koşulların baskısı altında son-

bahar yaprakları gibi oradan oraya uçuştular, hem de oy toplamak kaygısı ile gerekli buldukları zaman vatandaşı aldatmakta hiçbir sakınca görmediler.

İkinci Dünya Savaşını demokrasiler cephesini kazanması ve Sovyet istekleri karşısında yalnız kalmamız ihtimali, CHP yi çok partili hayata zorlayan başlıca nedenler olduğunu daha yukarılarda görmüştük. İktidara geçtikten sonra DP yöneticileri, bu iki gerekçenin de artık hiçbir değeri kalmadığını kısa bir süre içinde anladılar. Batılıların bizim rejimi umursadıkları yoktu. Su katılmamış bir özgürlük düzenine bağlı olduğumuz için değil, Kore'de askerlerimiz iyi döğüştüğü için NATO'ya alındık. Soğuk harb kızıştıkça, Doğudan gelecek bir tehlike karşısında, insanlarımız ve toprağımızla Batı savunma sisteminin güney kanadına yararlı olabileceğimiz düşünüldüğünden ötürüdür ki, bize yardım edilmeğe başlandı. Hukuk devleti nemize gerekti bizim? Bu gerçeği kavrayan yöneticilerimiz rahatça :

— Bundan böyle ince demokrasiye paydos!

diyebiliyorlardı. Onların gözünde önemli olan bir kere ele geçirdikleri iktidar yerine sımsıkı sarılmaktı. Bu da ancak kalın demokrasi ile başarılabilirdi. Yani muhalefet üzerindeki baskıları artırabildiğin kadar artıracaksın ve her çareye başvurarak elinden geldiğince oy toplayacaksın. Bir kısım devlet masraflarının ve kalkınma hamlelerinin gerektirdiği para, dışarıdan gelecekti. Onun için, çekinmeksizin dal enflâsyona, her mahallede bir milyoner yetiştirmeye bak. Sam Amca seni yalnız bırakmaz nasıl olsa. İktidara güç veren ortamı böyle istiyordu, ortamı etkileyen iç ve dış koşullar böyle gerektiriyordu. İktidarın yaptığı da onlara uymak oldu. CHP'nin malları zaptedilerek can sıkıcı bir rakip, güçten düşürülmek istendi. Muhalefete oy verdiği gerekçesiyle bütün bir il halkı cezaya çarptırıldı. Kırşehir'i ilçe haline indirirken, iktidar, öteki illerin kulağını büküyor, «gelecek seçimlerde beni desteklemezseniz siz de bu âkıbete uğrayabilirsiniz» diyordu.

«İsmail Hakkı!» diye en sorumlu ağızlarda bir alay konusu haline indirilen «ispat hakkı» nın kaldırılması ile hükümet üzerindeki basın kontrolü, aşağı yukarı yokedildi. İşbaşındaki Bakanları tenkid etmek, gazeteciler hesabına bir kahramanlık sayılır oldu. Seçim Kanunu değiştirilerek, bu da yetmeyeceği için türlü yolsuzluklara sapılarak 1957'de seçmen vatandaşın hakkı yendi. Nihayet, hiçbir tedbirin, beklenen sonucu vermediği anlaşılınca, meşhur «Tahkikat Komisyonu» kurulmakla artık ince, kalın, bütün demokrasi türlerine paydos denildi.

İktidarın dayandığı ortam ve o ortama yön veren koşullar, ulusu gerisin geriye sürüklüyordu. Tam uçurumun kenarında tutunur gibi olduk. Ondan sonrasına gelince, o da ayrı bir hikâye konusu.

—SON—

İÇİNDEKİLER

BAŞLARKEN 5

I Bir basın toplantısı — İnönü ile ilgili birkaç anı — 10 Kasım sabahı — Ebedî şef, millî şef — Evliya yapmasınlar — Hitler'in doğum yıldönümü — Gafenco'nun yazdıkları — Von Papen'le bir görüşme — Öğrencilik yıllarımdan 7

II İkinci Dünya Savaşına Doğru — Yarıda kalan bir gezi — Varşova, Gdinia ve Danzig — 1 Eylül 1939 — Türk basınında durum — Saraçoğlu Moskovada 37

III Tuhaf savaşı görmeye gidiyoruz — Saraçoğlu ile yolda — Karanlık Paris — Maginot — Aspirinle sarılık tedavisi — Sihirli Flüt 55

IV Taraf tutmakta birinciyiz — İlk gericilik kımıldanışları — Afrodit dâvası 76

V İngiltere'ye çağrıldık — Semplon'da — 10 Mayıs sabahı — Tuhaf savaşın sonu — Londra'ya

doğru — Avam Kamarasında bir toplantı. — Güney'den kuzeye İngiltere — Edimburg'da İstiklâl Marşı — Kastor 83

VI Yıldırım savaşı — Fransa çöküyor — Bizim durum — Gazetelerimiz ve gazetecilerimiz — Bomba gibi patlayan yazı — Taşa tutulan adam — Işkence devri ve sonu 108

VII Suya sabuna dokunmadan 145

VIII Ataç'a dair — «Milliyetçi değilim» — Mutlu azınlık — Dilde özleşme — Şarklı yanları — Aka Gündüz ve eski Ankara — Birkaç anı — İstanbul'da — Yahya Kemal 157

IX İkinci askerliğim — Kışlada bıyık devrimi — Hoşdere'den Doğu Cephesine — Berlin — Dr. Göbbels'le — Savaşta Almanya — Gene Maginot — Verdun — Batıda turistler gibi — Mozart'ın evinde 179

X Doğu Cephesinde — Simferopol, Sivastopol — Kırım Tatarları — Hitler Hazretleri — Toprak reformu ile savaş kazanmak — Peşte, Sofya üzerinden dönüş 209

XI Askerlik görevimin sonu — Birkaç portre — Savaş talihi Müttefiklere gülümsüyor — İnönü - Churchill görüşmesi — Tehdit mi, pazarlık mı? — Menemencioğlu'nun istifası 220

XII Varlık vergisi — Hükümette bıyık devrimi — Adı varlar ve adı yoklar — 1943 seçimleri —

Sağcılara karşı tedbir — On yılda herkes okuyup yazacaktı — Dış koşullara göre değişen genel politika 234

XIII San Francisco Konferansına doğru — Almanya'ya savaş açıyoruz — Molotof'un Sarper'e demek istediği — Sert bir viraj — Zayıf gerekçeler, bir kaygı 248

XIV Babamın ölümü — Birkaç anı — Hiroşima'da patlayan bomba — Yaşasın demokrasi — Atatürkçülerin kaygısı — Bir falcılık değildi — Dörtlü takrir — Rejimi normalleştirmek mi? 258

XV Peker'e dair — Psikopat — Bayar'la bir konuşma — İki anı — DP kuruluyor — Değişmez Başkan değişebilir — Yağma yok, İnönü bizimdir 272

XVI «Öncelik» li Paris gezisi — Savaş sonu Avrupası — Berlin meselesi — André François Poncet — Florimond Bonte — Averell Harriman — Jean Gabriel Daragnès 285

XVII 1946 seçimleri — İlk adımda tökezliyoruz — Üç adsız kahraman — Babamın Atatürk'e yazdığı mektubu — Devir ve şartlar — Başkan önünde ayağa kalkmamak demokrasi midir? — Bir milletin dış itibarı 293

XVIII Atatürkçülüğün geleceği — Hep sorumlu idik — Taviz yarışı — İç politika yönünden sömürülen komünizm — Fikir kısırlığı 309

XIX DP sloganları — CHP ılımlıları Peker'i yendiler — Baskı rejiminin gevşemesi — Tavizlerden ilk usanan CHP'li — Bütün umutlar DP'nin tutumuna kalmıştı — Maskeli bir ajan — F. K. Gökay İstanbul Valisi — Çıkmıyan af — Halka şirin görünme sevdası — Mareşalin cenaze töreni 326

XX Avrupa Konseyi'nin kuruluşu — Komünizmle nasıl savaşılır? Milletlerarası iki toplantı — N. Menemencioğlu — Reşat Nuri'nin yarım kalan piyesi 339

XXI Birkaç yurt gezisi — Haksıza da hak vermek politikası — Hademe-i hayrat — Yaşasın Demir-kır-at — Öner'in su kesesi — Çıkmayan Af Kanunu — 14 Mayıs'a doğru 346

XXII Seçimler — Bayar'ın durumu — İlk oturum — Rejimi soysuzlaştıran davranışlar ne zaman başladı — «Milletçe benimsenen ve benimsenmeyen...» — «İnkılâp softaları» — Ataç'ın yobazlığı — «Beni buradan kurtar!» — Monsieur Gide — Yağmurcu 359

XXIII Teşkilatı kurtarmak uğruna — Sir Noel Charles'ın yemeği — Muhalefetsiz demokrasi — Bir Trakya gezisi — Bayar'la Ege'de — San Francisco'nun iflâsına doğru 374

———0———

İlerici aydınlar katında yerini almış
bir düşün adamı olan ve yazarlık değeri bilinen
Nadir Nadi'nin bu yapıtında,
perde aralığından gözleyip yansıttığı anılarına
"yakın geçmişin tarihi" dense, yeridir.

Öylesine aydınlık, öylesine canlı, öylesine yalın ve nesnel.

Atatürk'ün ölmek üzere olduğu günlerden başlayarak
1950'de ülkemizdeki ilk iktidar değişikliği günlerinden
kısa bir süre sonraya değin olan dönemin olaylarını
kapsamakta bu anılar.

Atatürk'ün ölümüyle başlayan talihsiz bir dönemde
verilen ilk ödünlerin devrimi nasıl yozlaştırdığı,
giderek İkinci Dünya Savaşı'nın sıkıntıları ve demokrosi sancıları...
Sonunda yozlaşma, gerileme
ve bugün de sıkıntısını duyduğumuz büyük çöküntü...
Buraya gelmemize neden olan kişiler, ibretlik portreler!..

Daha önce iki basısı yapılmış olan ve çok aranan bu yapıtın
üçüncü basısını yapmayı görev bildik.

100 LİRA